

# ONVOLTOOID VERLEDEN

*Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners  
in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer*



René van Rijsselt

Erik van Rijsselt

Marjolein Vlieks

Copyright © 2023 R.J.T. van Rijsselt, E.F. van Rijsselt en M.C. Vlieks

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs. *No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the authors.*

Het onderzoek is uitgevoerd door een onafhankelijk onderzoeksteam bestaande uit R.J.T. van Rijsselt, E.F. van Rijsselt en M.C. Vlieks, in opdracht van de gemeente Maastricht.

Vormgeving omslag en binnenwerk: *Eurijka Onderzoek*  
Contact email onderzoekers: *rene.van.rijsselt@gmail.com*

*Cover: Foto uit midden jaren dertig van de Openbare Lagere School in de Professor Pieter Willemsstraat (-midden van de foto-) in Wijck; op 25 augustus 1942 tijdens de eerste deportatiegolf fungeerde de school als tijdelijk opvang- en deportatiecentrum, van waaruit Joden uit heel Limburg op transport werden gezet naar Westerbork. Beeldbank HCL*

# Inhoud

<b>INHOUD</b>	<b>3</b>
<b>WOORD VOORAF</b>	<b>6</b>
<b>SAMENVATTING EN CONCLUSIES</b>	<b>8</b>
AANLEIDING EN ONDERZOEKSVRAGEN	8
BELANGRIJKSTE UITKOMSTEN EN CONCLUSIES	9
AFSLUITING	12
<b>OVERZICHTSKAART</b>	<b>13</b>
<b>1 INLEIDING</b>	<b>14</b>
1.1 AANLEIDING EN ONDERZOEKSVRAGEN	14
1.2 METHODOLOGIE	16
1.3 OPZET VAN HET ONDERZOEKSRAPPORT	20
<b>2 HISTORIOGRAFIE: DUITSE BEZETTING EN BESTUUR</b>	<b>22</b>
2.1 DUITSE BEZETTING EN DE BESTUURSSTRUCTUUR	22
2.2 DOELSTELLINGEN DUIJS BEZETTINGSBESTUUR	23
2.3 DE JODENVERVOLGING: ONTRECTING EN DEPORTATIE	24
2.4 ROL NEDERLANDS BESTUUR EN AMBTENARIJ BIJ DE JODENVERVOLGING	27
2.5 MORELE VERANTWOORDELIJKHEID BESTUURDERS EN AMBTENAREN	30
2.6 TERUGKEER EN RECHTSHERSTEL NA DE BEVRIJDING	32
<b>3 JOODSE GEMEENSCHAP TIJDENS HET INTERBELLUM</b>	<b>36</b>
3.1 VROEGSTE TIJD TOT HET INTERBELLUM	36
3.2 JOODSE VLUCHTELINGEN TIJDENS HET INTERBELLUM	38
3.3 OMVANG JOODSE GEMEENSCHAP TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG	40
<b>4 DE JOODSE GEMEENSCHAP TIJDENS DE BEZETTING</b>	<b>42</b>
4.1 JODENVERVOLGING IN DE TIJD	43
4.2 JOODSE SLACHTOFFERS EN OVERLEVENDEN: DE KILLE CIJFERS	44
<b>5 JOODSE GEMEENSCHAP TIJDENS DE BEZETTING: VERHALEN ACHTER CIJFERS</b>	<b>49</b>
5.1 SOCIALE ISOLATIE VAN JODEN EN DE EERSTE ARRESTATIES	49
5.2 DRIE DEPORTATIEGOLVEN	50
5.3 ONDERDUIK	54
5.4 BETROKKENHEID LOKAAL GEMEENTEBESTUUR EN AMBTENAREN	56
<b>6 GEMEENTEBESTUREN EN AMBTENAREN 1940-1944</b>	<b>57</b>
6.1 BURGEMEESTERS IN DE DRIE GEMEENTEN – EEN OVERZICHT	57
6.2 GEMEENTEBESTUUR MAASTRICHT	59
6.3 GEMEENTEBESTUUR HEER	67
6.4 GEMEENTEBESTUUR AMBY	68
6.5 GEMEENTEPOLITIE MAASTRICHT	69
6.6 CONCLUSIE	71
<b>7 JOODSE BEDRIJVEN IN MAASTRICHT, AMBY EN HEER</b>	<b>72</b>
7.1 ENTJUDUNG VAN HET BEDRIJFSLEVEN	72
7.2 JOODSE ONDERNEMINGEN IN MAASTRICHT, AMBY EN HEER	77
7.3 JOODSE ONDERNEMINGEN GELIQUIDEERD DOOR TREUHÄNDERS	81
7.4 JOODSE ONDERNEMINGEN DOOR VERWALTERS VOORTGEZET	86
7.5 CONCLUSIE	89

<b>8</b>	<b>JOODS AGRARISCH GRONDBEZIT</b>	<b>91</b>
8.1	LANDWIRTSCHAFTSENTJUDUNG IN DE PRAKTIJK	91
8.2	RECHTSHERSTEL LANDBOUWGRONDEN	93
8.3	JOODSE LANDBOUWGRONDEN IN DE DRIE GEMEENTEN	94
8.4	LANDBOUWGRONDEN: VERKOOP EN RECHTSHERSTEL	96
8.5	RECHTSHERSTEL LANDBOUWGRONDEN NIET-MAASTRICHTSE EIGENAREN	106
8.6	CONCLUSIE	111
<b>9</b>	<b>ROOF VAN JOODS ONROEREND GOED</b>	<b>113</b>
9.1	ROOF VAN JOODS ONROEREND GOED IN DE PRAKTIJK	113
9.2	DE JOODSE PANDEN IN MAASTRICHT EN AMBY	116
9.3	VERKOCHTE JOODSE PANDEN NADER VERKEND	118
9.4	CASUSSEN: PROVINCIE LIMBURG EN GEMEENTE MAASTRICHT	127
9.5	RECHTSHERSTEL	131
9.6	NIET-VERKOCHTE JOODSE PANDEN	134
9.7	CONCLUSIE	136
<b>10</b>	<b>ROOF JOODSE INBOEDELSEN EN VORDEREN WONINGEN</b>	<b>138</b>
10.1	DE ROOF VAN JOODSE INBOEDELSEN: M-AKTION	138
10.2	DE MAASTRICHTSE SITUATIE	139
10.3	TOEWIJZEN LEGE JOODSE WONINGEN EN ROL WETHOUDER VAN BEEK	147
10.4	VORDEREN WONINGEN NIET-JOODSE MAASTRICHTENAREN	150
10.5	CONCLUSIE	152
<b>11</b>	<b>OVERIGE GROEPEN SLACHTOFFERS</b>	<b>154</b>
11.1	VERZETSLIEDEN, POLITIEK VERVOLGDEN EN HOMOSEKSUELEN	154
11.2	CONCLUSIE	159
<b>12</b>	<b>TERUGKEER</b>	<b>160</b>
12.1	TERUGKEER EN OPVANG REPATRIANTEN	160
12.2	PROBLEMEN JOODSE TERUGKEERDERS	168
12.3	HULP AAN JOODSE TERUGKEERDERS	172
12.4	CONCLUSIE	178
<b>13</b>	<b>MOREEL RECHTSHERSTEL</b>	<b>180</b>
13.1	EEN JOODSE PERSPECTIEF OP HET MOREEL RECHTSHERSTEL	180
13.2	INTRODUCTIE GEÏNTERVIEWDEN	181
13.3	TERUG NAAR HUIS EN RECHTSHERSTEL	182
13.4	ONTVANGST EN HULP DOOR BUURT- EN ANDERE JODEN	186
13.5	IN BEWARING GEGEVEN BEZITTINGEN	188
13.6	HULP EN OPVANG DOOR DE GEMEENTE MAASTRICHT	190
13.7	NAOORLOGS LEED: ANTISEMITISME, ANTI-JOODSE SENTIMENTEN EN ONBEGRIIP	191
13.8	ZWIJGEN	194
13.9	DE ECHO VAN OORLOGSTRAUMA'S	195
13.10	CONCLUSIE	196
	<b>DANKWOORD</b>	<b>199</b>
	<b>HET ONDERZOEKSTEAM</b>	<b>200</b>
	<b>LITERATUUR, ARCHIEVEN EN WEBSITES</b>	<b>201</b>
	<b>AFKORTINGEN</b>	<b>205</b>
	<b>BIJLAGE 1 SAMENVATTING ZES INTERVIEWS MET JOODSE NABESTAANDEN</b>	<b>207</b>
	ANITA HOCHSTEIN – KIRSCHNER	207
	LOU DRIELSMAN	208
	MATTIE TUGENDHAFT	209
	BENOIT WESLY	210
	LEONIE (LENI) WESLY	211
	LOUIS DANIËL (LOU) WIJNGAARD	212

<b>BIJLAGE 2</b>	<b>JOODSE BEDRIJVEN</b>	<b>213</b>
BIJLAGE 2.1	JOODSE BEDRIJVEN SCHRIFTELIJK GELIQUIDEERD	213
BIJLAGE 2.2	JOODSE BEDRIJVEN GELIQUIDEERD TREUHÄNDER	215
BIJLAGE 2.3	JOODSE BEDRIJVEN DOOR TREUHÄNDER VOORTGEZET	215
BIJLAGE 2.4	JOODSE BEDRIJVEN MET EEN VERWALTER	216
<b>BIJLAGE 3</b>	<b>JOODSE LANDBOUWGRONDEN</b>	<b>217</b>
<b>BIJLAGE 4</b>	<b>JOODS ONROEREND GOED</b>	<b>221</b>
BIJLAGE 4.1	JOODS ONROEREND GOED EENMAAL VERKOCHT	221
BIJLAGE 4.2	JOODS ONROEREND GOED MEERDERE MALEN VERKOCHT	223
BIJLAGE 4.3	JOODS ONROEREND GOED NIET VERKOCHT	225
BIJLAGE 4.4	VERKOCHT JOODS ONROEREND GOED BUITEN DE DRIE GEMEENTEN	227

# Woord Vooraf

Voor u ligt het onderzoek *ONVOLTOOID VERLEDEN; Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer*. Het rapport vormt de weerslag van een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar Joods geroofd onroerend goed tijdens de Tweede Wereldoorlog in onze stad en het rechtsherstel na de bevrijding.

Een reportage van het programma Pointer in 2019 heeft het thema nadrukkelijk op de agenda gezet, en inmiddels hebben bijna 150 Nederlandse gemeenten besloten onderzoek te doen naar hun eigen handelen. Begin 2022 heeft ook staatssecretaris Van Ooijen (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) in antwoord op Kamervragen te kennen gegeven dat hij gemeenten aanmoedigt om onderzoek te doen naar hun eigen rol. Het is heel belangrijk dat er erkenning blijft voor het leed dat toen is geschied. Verder onderzoek naar en inzicht in de rol van de lokale overheid draagt daaraan bij. Het bestuur van de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge in Maastricht (NIHS-Limburg) heeft de gemeente Maastricht in 2022 gevraagd een breed en diepgaand onderzoek in te stellen naar het handelen en/of nalaten van de gemeente Maastricht tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het resultaat is een breed opgezet en diepgravend archiefonderzoek, waarbij tevens gebruik is gemaakt van het politiearchief. Het onderzoek geeft een beschrijving van de historische en juridische context van de Jodenvervolging, zowel nationaal als lokaal. Nauwgezet is in kaart gebracht wat er in onze stad is gebeurd op het gebied van de onteigening en liquidatie van Joodse bedrijven, landbouwgronden, panden en de roof van hun inboedels. Ook is aandacht besteed aan andere groepen slachtoffers, zoals Roma, Sinti, verzetsstrijders, homoseksuelen en politiek vervolgd. Veel aandacht is gegeven aan zowel het juridisch als het morele rechtsherstel na de oorlog. Met name voor de beantwoording van de vraag naar het morele rechtsherstel hebben de interviews met overlevenden en nabestaanden belangrijke input geleverd.

Het rapport is geschreven indachtig het citaat van Nobelprijswinnaar Svetlana Alexijevitsj: *”De grote gebeurtenissen komen in de geschiedenis terecht, maar de kleine – voor de kleine mens de belangrijkste – verdwijnen spoorloos. (...) Vertwijfeld doe ik steeds hetzelfde: de geschiedenis herleiden tot de mens”*. Dit onderzoek poogt de feitelijke gebeurtenissen en de impact van de Jodenvervolging te herleiden tot het niveau van de betrokkenen door veel casuïstiek te gebruiken. Wat betekende het bijvoorbeeld voor een Joodse ondernemer als er iemand binnen kwam, die zijn bedrijf liet liquideren en hem dwong te verhuizen? Het rapport richt zich door zijn heldere en toegankelijke schrijfstijl op een breed lezerspubliek.

In Nederland zijn relatief meer Joden vermoord dan in andere West-Europese landen. Dat komt voor een belangrijk deel door de actieve medewerking van Nederlandse bestuurlijke instanties en het wegstijven van een groot deel van de bevolking van de catastrofe die hun Joodse medeburgers trof. De overheid heeft de grondwettelijke plicht zijn burgers en hun veiligheid zo goed mogelijk te beschermen. Dat heeft zij niet of onvoldoende gedaan, noch tijdens de oorlog noch in de jaren daarna. De relatie tussen de Joodse gemeenschap en de gemeente Maastricht was na de oorlog dan ook niet heel warm. Het Maastrichtse Holocaustmonument werd bijvoorbeeld pas op 10 november 2021 geplaatst. Voor de

Joodse gemeenschap gaat het dan ook om de erkenning van en compensatie voor het leed dat hen door de toenmalige bestuurders, politie en ambtenaren is aangedaan.

De resultaten van het onderzoek, zoals beschreven in dit rapport, zijn pijnlijk. Zowel de Joodse gemeente als het college van B&W herkennen de feitelijke historische gebeurtenissen zoals in het rapport beschreven en erkennen ook het belang van de noodzaak de relatie tussen de Joodse gemeenschap en de gemeente Maastricht te revitaliseren. Het erkennen van de fouten uit het verleden maakt ook de weg vrij voor verbetering van de relatie. De Joodse gemeenschap heeft immers al sinds de 13<sup>e</sup> eeuw een plek in Limburg en Maastricht en was voor de oorlog goed geïntegreerd in de Maastrichtse samenleving.

Beide partijen hechten aan het bouwen aan een -verdere- integratie van de Joodse gemeenschap in de stad. Beide partijen zien ook een gezamenlijk belang: om in verbondenheid te strijden tegen de dreiging van nieuwe uitsluiting, oplevend antisemitisme en polarisatie. Het onderzoek is ook van grote waarde voor de nieuwe generaties, opdat zij de feiten leren kennen en het voor hen duidelijk is waartoe onverschilligheid kan leiden.

De onderzoekers spreken de hoop uit dat met de resultaten van het onderzoek en het belichten van de impact die de gebeurtenissen hadden op de Joodse inwoners, een situatie kan ontstaan waarin de Joodse gemeenschap aan de ene kant en de Maastrichtse gemeenschap aan de andere kant, samen een stap kunnen zetten van een onvoltooid verleden naar een gedeeld verleden. Het college van B&W en de NIHS-Limburg sluiten zich bij deze oproep graag aan.

Tot slot spreken wij onze grote waardering uit voor het werk dat is verzet door het onderzoeksteam en het gedegen rapport dat dit heeft opgeleverd.

**Wim Hillenaar**  
Burgemeester van Maastricht

**Ernst de Reus**  
Voorzitter NIHS-Limburg

# Onvoltooid Verleden; Ontrechting en Rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Heer en Amby

Onderzoeksrapport samengesteld door René van Rijsselt, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks

## Samenvatting en Conclusies

### Aanleiding en onderzoeksvragen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Maastricht. Het richt zich op de rol die de gemeente speelde bij zowel het proces van ontrechting van Joodse inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog, als het proces van rechtsherstel daarna. Het proces van ontrechting van Joods onroerend goed was onderdeel van de bredere doelstelling van de Duitse bezetter de Joodse bevolking sociaal en economisch te isoleren, te beroven en uiteindelijk te deporteren en te vermoorden. Het onderzoek omvat zowel de vooroorlogse gemeente Maastricht als de toenmalig zelfstandige gemeenten Amby en Heer, die nu onderdeel uitmaken van de gemeente Maastricht.<sup>1</sup>

Het onderzoek past in een bredere onderzoekstraditie, die in 2015 werd ingezet met het Amsterdams onderzoek *Openstaande Rekeningen*. De opmerkelijke resultaten waren aanleiding voor andere steden om eveneens onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren naar het eigen handelen met betrekking tot de roof van Joods onroerend goed. Een uitzending van het onderzoeksprogramma *Pointer* bracht hierin een versnelling. Gemeenten werden aangespoord onderzoek uit te laten voeren. In overleg met de Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg (NIHS), besloot de gemeente Maastricht een diepgravend onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren.

De centrale vraagstelling bergt zowel een objectieve analytische als een subjectieve morele component in zich. Enerzijds biedt het rapport een overzicht en analyse van het aanwezige historisch feitenmateriaal van de ontrechting en het rechtsherstel van Joodse inwoners in de drie gemeenten. Anderzijds heeft de vraagstelling ook een subjectieve, morele component: in welke mate beantwoorden het toenmalige administratieve rechtsherstel en de naoorlogse bejegening door het Maastrichtse stadsbestuur van haar Joodse inwoners aan moreel ethische standaarden zoals rechtvaardigheid, billijkheid en redelijkheid. Bij die morele beoordeling is het belangrijk de feiten in hun historische context te plaatsen. Maar het moreel oordeel gaat ook over de vraag hoe we nu, anno 2023, de gebeurtenissen van toen beoordelen en welke consequenties en lessen uit die beoordeling zijn te trekken. Dit is immers in essentie de belangrijkste reden waarom Nederlandse gemeenten hun rol laten onderzoeken rol bij de ontrechting en het rechtsherstel van hun Joodse inwoners.

Het onderzoeksveld is op een drietal punten verbreed. Op de eerste plaats worden naast Joods onroerend goed zoals panden, landbouwgronden en bedrijven, ook de roerende goederen zoals de inboedels van Joodse woningen in het onderzoek meegenomen. Een tweede verbreding geldt de huurwoningen. Waar mogelijk zijn ook deze nader onderzocht. Hiermee komen uithuisplaatsingen en het vorderen van woningen in beeld. Een derde uitbreiding betreft de onderzoeksgroep: niet alleen het eigendom van Joodse inwoners is onderzocht, maar ook dat van andere gedeporteerden, zoals Roma en Sinti, homoseksuelen, communisten, socialisten en verzetslieden zijn, voor zover archiefmateriaal voorhanden was.

---

<sup>1</sup> De gemeenten Itteren en Borgharen, tot 1970 zelfstandige gemeenten, vallen buiten het onderzoek omdat beide gemeenten geen Joodse inwoners hadden.



## Belangrijkste uitkomsten en conclusies

### Proces van Jodenvervolgning

1. Tijdens de bezetting waren 677 Joodse inwoners in de gemeenten aanwezig. 319 Joden werden vermoord, 209 na een deportatiegolf, 110 na arrestatie uit onderduik.
2. 153 Joden overleefden door onderduik, 18 Joden overleefden de vernietigingskampen. 142 Joden overleefden de bezetting omdat zij tot een gemengd gehuwd gezin behoorden.
3. De gemeentebesturen en gemeenteambtenaren (gemeentepolitie en secretarie) hebben vanaf het begin van de bezetting ondersteunende activiteiten verricht op het gebied van identificatie, registratie, isolatie en deportatie, die de vervolging van Joden mogelijk maakte. Hierbij volgden de bestuurders nauwgezet de opdrachten van de bezetter. De correspondentie van de gemeente was afstandelijk, kil en bureaucratisch van toon.
4. De gemeentepolitie werd bij de vervolging van Joden steeds meer een instrument in handen van de bezetter, ondanks kleine haarden van verzet binnen die dienst.
5. De gemeentebesturen van Maastricht en Heer declareerden de onkosten die zij maakten bij de deportaties van Joden, bij de bezetter die ze vervolgens vergoedde uit geroofde Joodse tegoeden.

### Proces van ontrecting Joodse bedrijven

6. In totaal zijn in de drie gemeenten 84 Joodse bedrijven geliquideerd of onder beheer gesteld in opdracht van de bezetter.
7. Het gemeentebestuur en de gemeentendiensten (met name de gemeentepolitie) verrichtten daarbij ondersteunende activiteiten, zoals het registreren en het controleren van Joodse bedrijven, voor en na de liquidaties.
8. De liquidatie van de Joodse bedrijven leidde vaak tot gedwongen verhuizingen, waarbij Joodse gezinnen gevaar liepen door de gemeente vervolgd te worden voor *illegale verhuizing*.

### Proces van ontrecting Joodse landbouwgronden

9. Binnen de gemeentegrenzen van de drie gemeenten werden 47 van de 57 Joodse landbouwpercelen in opdracht van de bezetter verkocht. De betrokkenheid van de gemeentebesturen bij de verkoop was minimaal.
10. Tien percelen Joodse landbouwgrond werden als bouwgrond voor stadsuitbreiding aangemerkt en vervolgens door het Ministerie van Landbouw vrijgesteld van gedwongen verkoop. Dientengevolge bleven de percelen in het bezit van de Joodse eigenaar.
11. De gemeente Maastricht heeft getoetst en gerapporteerd of Joodse percelen aangemerkt konden worden voor stadsuitbreiding.
12. Het gemeentebestuur Maastricht had voorkennis van het voornemen tot verkoop en zocht naar kansen om hieruit voordeel te halen.
13. De drie gemeenten hebben zelf geen Joodse landbouwgronden gekocht.

### Proces van ontrecting Joods onroerend goed

14. Binnen de drie gemeenten zijn 77 Joodse panden geïdentificeerd, waarvan 45 panden daadwerkelijk zijn verkocht, waarvan 43 in de *Verkaufsbücher* staan vermeld. De overige 32 Joodse panden werden alleen onder beheer gesteld.
15. De gemeentendiensten en de gemeentepolitie waren betrokken bij het maken van inventarisatielijsten van Joodse panden.

16. De gemeente Maastricht heeft één Joods pand gekocht in het kader van stadsvernieuwing. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat het om een onteigend of onder beheer gesteld Joods pand ging. De verkoop liep via de Joodse eigenaar.
17. De gemeente Maastricht heeft de intentie tot koop, neergelegd in een gemeentebesluit, gehad van het synagogecomplex. De Commissaris der Provincie Limburg honoreerde de aankoop. Uiteindelijk zag de burgemeester van Maastricht af van de aankoop.
18. Het gemeentebestuur, in de persoon van wethouder Van Beek en in mindere mate burgemeester Peeters, was nauw betrokken bij een NSB-netwerk van makelaars, notarissen en tussenhandelaren, dat Joodse panden opkocht en weer doorverkocht waarbij zelfverrijking het hoofddoel was. In welke mate dit gold voor de bestuurders is onduidelijk.
19. Burgemeester Kamm van de gemeente Heer is, kort nadat de Joodse huurder was aangezegd dat hij zijn (huur)woning moest verlaten, zelf in het pand gaan wonen.
20. De provincie Limburg heeft, als enig provinciaal bestuur in Nederland, een Joods pand gekocht. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken verleende toestemming voor de koop. Het pand werd verhuurd aan een nazistische organisatie.

### Proces van roof van Joodse inboedels

21. De Maastrichtse politie speelde een belangrijke administratieve rol bij het inventariseren, en bij het verzegelen en afvoeren van inboedels van Joodse woningen die leeg kwamen te staan. De gemeentepolitie voerde zelf de bederfelijke waren uit de Joodse woningen af.
22. Wethouder Van Beek heeft minstens één Joods pand ontruimd en delen van de inboedel ontvreemd en later verkocht.
23. In Heer heeft een agent zich schuldig gemaakt aan intimidatie en diefstal van Joodse huisraad.

### Proces van vordering en toewijzing van woningen

24. De toewijzing van lege Joodse panden was primair in handen van de bezetter. De Maastrichtse wethouder Van Beek was vanuit het gemeentebestuur de centrale persoon die door zijn goede contacten met de bezetter vooral zijn vrienden en partijgenoten bevoordeelde bij de toewijzing van leeggekomen woningen.
25. Het gemeentebestuur heeft actief meegewerkt aan de vordering van minstens 49 woningen van niet-Joodse Maastrichtenaren ten behoeve van Duitse uitgebombardeerde gezinnen. De betrokken Maastrichtse bewoners werden onder druk hun huis uitgezet. Onduidelijk is hoeveel woningen, van de oorspronkelijk 800 woningen, uiteindelijk zijn gevorderd.
26. Het gemeentebestuur Maastricht heeft haar medewerking verleend aan de vordering van woonwagens. 62 woonwagenbewoners werden in de februari 1944 uit hun woonwagen gezet en op initiatief van de wethouder Van Beek ondergebracht in paardenstallen. Of de voorgenomen verbouwing van de stallen tot kamers is uitgevoerd kon niet door archiefstukken worden bevestigd.
27. Uit het onderzoek blijkt dat woonhuizen van gearresteerde verzetsstrijders, politiek vervolgd en homoseksuelen in de regel niet werden gevorderd.

### Administratief Rechtsherstel

28. Na de bevrijding zijn 34 van de 84 Joodse ondernemingen opnieuw opgestart. In slechts 11 gevallen is sprake geweest van administratief rechtsherstel, waaronder vijf bedrijven waarbij de Joodse ondernemer ook eigenaar was van het pand waarin het bedrijf was gevestigd.
29. Nagenoeg alle 45 Joodse landbouwpercelen zijn na de bezetting in eigendom hersteld. Er zijn weinig officiële rechtsherstedossiers aangetroffen. Vaker maakten de oorlogskoper en (erven van

- de) Joodse eigenaar een onderlinge afspraak die in slechts enkele gevallen bij de notaris werd vastgelegd.
30. Nagenoeg alle 45 verkochte Joodse panden in de drie gemeenten zijn via het treffen van minnelijke schikkingen in eigendom hersteld. De minnelijke schikkingen kunnen in sommige gevallen getypeerd worden als onrechtvaardig voor de oorspronkelijke Joodse eigenaar.
  31. Het rechtsherstel van het pand dat door de provincie Limburg werd gekocht vond pas na drie jaar plaats. De provincie Limburg was daarbij gedreven de financiële schade zo beperkt mogelijk te houden. Dat uitte zich in een kille boekhoudersmentaliteit waarbij het onderste uit de kan werd gehaald en de positie en noden van de Joodse eigenaar niet in aanmerking werden genomen
  32. Bij het oplossen van een huur- en erfpachtkwestie tussen de gemeente Maastricht en een Joodse erfpachter wilde de gemeente de financiële schade zo beperkt mogelijk houden. De gemeente koos voor oplossingen die geen rekening hield met de belangen van de Joodse erfpachter en die later moesten worden teruggedraaid.
  33. De gemeente Maastricht gaf in september 1944 de woonwagens, die na een half jaar nog steeds ongebruikt in opslag stonden, terug aan de woonwagenbewoners. De woonwagenbewoners hebben in die periode geen aanspraak kunnen maken op een schadeloosstelling.

### Terugkeer Joodse inwoners in de drie gemeenten

34. Joodse overlevenden van de concentratiekampen ervoeren hun terugkeer als een grote teleurstelling. Hun ontvangst en opvang in Maastricht was formalistisch, bureaucratisch en hield geen rekening met hetgeen zij hadden moeten doorstaan. De opvang door de Club van Maastricht vormde hierop een uitzondering.
35. Het Maastrichtse stadsbestuur bood geen specifieke hulp aan Joodse terugkeerders, niet in financiële, niet in materiële en niet in morele zin. Zij leek zich niet betrokken te voelen bij haar vervolgde stadsgenoten. Alles wijst erop dat deze groep structureel over het hoofd is gezien.
36. Het Maastrichtse stadsbestuur reageerde rigide, kil en formeel op verzoeken om financiële ondersteuning door het Comité Israëlitische Belangen en bij het herstel van de synagoge.
37. Specifieke hulp voor Joodse repatrianten en terugkeerders uit onderduik kwam voornamelijk uit de eigen gelederen.
38. Na de bevrijding hadden anti-Joodse sentimenten voet aan de grond gekregen binnen provinciale en gemeentelijke bestuurslagen. Antisemitische uitingen door enkele bestuurders hadden hoegenaamd geen consequenties voor hen.
39. De gemeente heeft na de oorlog (binnen de onderzoeksperiode tot 1950) geen compensatieregeling getroffen voor de Joodse gemeenschap van Maastricht.

### Moreel rechtsherstel: interviews Joodse overlevenden en nabestaanden

40. Bij de terugkeer in de Maastrichtse samenleving kregen de geïnterviewden en hun ouders te maken met zowel positieve als negatieve bejegeningen en ervaringen.
41. De ontvangen hulp en steun uit hun directe sociale omgeving is voor de ouders van de geïnterviewden een steun in de rug geweest en stond in schril contrast met de houding van de gemeentelijke instanties.
42. Uit het ervaren onrecht vanuit sommige delen van hun sociale omgeving en het achterwege blijven van hulp en aandacht door de gemeente Maastricht vloeit voort dat Joodse terugkeerders na de oorlog in morele zin onrecht is aangedaan.
43. Het tijdens de bezetting geschonden vertrouwen van Joodse inwoners in de lokale overheid, is na de oorlog onvoldoende hersteld.

## Afsluiting

De onderzoekers hopen dat de resultaten van het onderzoek *Onvoltooid Verleden* een verdere kennisverdieping bieden over de tragische gebeurtenissen zoals die zich tijdens de bezettingsperiode in Maastricht, Heer en Amby hebben afgespeeld. De onderzoekers beseffen dat de reconstructie van het oorlogsverleden onvoltooid blijft. Het boek zal nooit helemaal gesloten worden, al is het maar door de beperkingen in beschikbare archiefbronnen en het langzaam uitdoven van de generatie die de bezetting bewust heeft meegemaakt. Toch hopen de onderzoekers dat met de resultaten van het onderzoek en het belichten van de impact die de gebeurtenissen hadden op de Joodse inwoners van de drie gemeenten, een situatie kan ontstaan waarin de Joodse gemeenschap aan de ene kant en de Maastrichtse gemeenschap aan de andere kant, samen een stap kunnen zetten. Van een onvoltooid verleden naar een gedeeld verleden.

**René J.T. van Rijsselt**, Senior onderzoeker, Universiteit Utrecht, Bestuur- en Organisatie (USBO)

**Erik F. van Rijsselt**, Deskundige op het gebied van regionaal archiefonderzoek WO-2

**Marjolein M.C. Vlieks**, Research fellow Nuhanovic Foundation – Centre for War Reparations

Utrecht, Maastricht

Juli, 2023

# Overzichtskaart



Luchtfoto uit 1947 van Maastricht, Heer en Amby; met ingetekend locaties bedrijfspanden, huur- en eigendomspanden van Joodse inwoners in de drie gemeenten.

*Bron.* Gemeente Maastricht – Geo-informatie

# 1 Inleiding

*De grote gebeurtenissen komen in de geschiedenis terecht, maar de kleine – voor de kleine mens het belangrijkste – verdwijnen spoorloos. (...) Vertwijfeld doe ik steeds hetzelfde: de geschiedenis herleiden tot de mens.*

Svetlana Alexijevitsj<sup>2</sup> – Nobelprijswinnaar Literatuur 2015

## 1.1 Aanleiding en onderzoeksvragen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Maastricht. Het richt zich op de rol die de gemeente speelde bij zowel het proces van ontrechting van onroerend goed van Joodse inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog, als het proces van rechtsherstel daarna. Onder onroerend goed vallen in hoofdzaak panden, landbouwgrond en bedrijven in Joods eigendom. Het proces van ontrechting van Joods onroerend goed was onderdeel van de bredere doelstelling van de Duitse bezetter de Joodse bevolking sociaal en economisch te isoleren, te beroven en uiteindelijk te deporteren en te vermoorden. Het onderzoek omvat zowel de vooroorlogse gemeente Maastricht als de toenmalig zelfstandige gemeenten Amby en Heer, die nu onderdeel uitmaken van de gemeente Maastricht.

Het onderzoek past in een bredere onderzoekstraditie, in 2015 ingezet met het Amsterdams onderzoek *Openstaande Rekeningen*.<sup>3</sup> De opmerkelijke resultaten waren aanleiding voor andere steden zoals Rotterdam, Den Haag en Utrecht om onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren naar het eigen handelen met betrekking tot onteigend Joods onroerend goed. De resultaten logen er niet om. Gemeenten hadden tijdens de oorlog op grote schaal Joodse panden aangekocht. Na de oorlog vond er weliswaar in de meeste gevallen rechtsherstel plaats, maar werden Joodse eigenaren (of hun nabestaanden) alsnog geconfronteerd met de navordering van achterstallige belastingen zoals erfpacht, straat- en grondbelasting. Een uitzending van het onderzoeksprogramma *Pointer* (6 oktober 2020) bracht een versnelling.<sup>4</sup> Een interactieve kaart van Nederland gebaseerd op gegevens uit de zgn. *Verkaufsbücher* bood een overzicht van het aantal verkochte Joodse panden per Nederlandse gemeente.<sup>5</sup> Gemeenten werden vervolgens aangespoord onderzoek uit te laten voeren.

Een vooronderzoek uitgevoerd door het Historisch Centrum Limburg (HCL) voor de gemeente Maastricht leverde geen concrete aanwijzingen op. Na aansporing van Ernst de Reus, voorzitter van de Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg (NIHS), besloot de gemeente Maastricht een diepgravend onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren. Het onderzoeksveld is daarbij op een drietal punten verbreed. Op de eerste plaats worden naast Joods onroerend goed zoals panden, landbouwgronden en bedrijven, ook de roerende goederen zoals de inboedels van Joodse woningen in het onderzoek meegenomen. Een tweede verbreding geldt de Joodse huurwoningen. Waar mogelijk zijn

---

<sup>2</sup> Alexijevitsj, S. (2017). *Zinkjongens. Sovjetstemmen uit de Afghaanse oorlog* (p. 26). De Bezige Bij.

<sup>3</sup> Piersma, H., & Kemperman, J. (2015). *Openstaande Rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*. Boom. Het onderzoek bouwde voort op de resultaten van een eerder inventariserend onderzoek van Vos, M.-J., & Ter Braake, S. (2013). *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*. Boom.

<sup>4</sup> Geraadpleegd op 15 januari 2022 van <https://pointer.kro-ncrv.nl/-gemeenten-kijken-eigen-rol-geroofd-joods-vastgoed-kwaliteit>.

<sup>5</sup> Tijdens de Tweede Wereldoorlog verkochten de Duitsers panden waarvan de eigenaren veelal Joods waren. In totaal gaat het om ongeveer 7500 transacties. De administratie werd nauwgezet bijgehouden in 18 bewaard gebleven boeken de zogeheten *Verkaufsbücher*. Geraadpleegd op 30 mei 2022 van <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>. En de originele boeken: NL-HaNA, NBI, 2.09.16 inv.nr. 532.1 t/m 536.10.

deze nader onderzocht. Hierbij speelt de vraag in welke mate Joodse huurhuizen zijn gevorderd of ontruimd. Een derde verbreding betreft de onderzoeksgroep: niet alleen het eigendom van Joodse inwoners is onderzocht maar ook dat van andere gedeporteerden, zoals Sinti, Roma, homoseksuelen, communisten, socialisten en verzetslieden, voor zover archiefmateriaal voorhanden was.

De centrale vraagstelling bergt zowel een objectieve analytische als een subjectieve morele component in zich.<sup>6</sup> Enerzijds biedt het rapport een overzicht en analyse van het aanwezige historische feitenmateriaal van de ontrecting en het rechtsherstel in de drie gemeenten. Daarbij maken we uitgebreid gebruik van casuïstiek: aan de hand van concrete gevallen reconstrueren we de processen van ontrecting en administratief rechtsherstel met een focus op de rol en betrokkenheid van gemeentebestuur en gemeenteambtenaren bij die processen.

Anderzijds heeft de vraagstelling ook een subjectieve, morele component: in welke mate beantwoordden het toenmalige administratieve rechtsherstel en de naoorlogse bejegening door het Maastrichtse stadsbestuur van haar Joodse inwoners, aan moreel ethische standaarden zoals rechtvaardigheid, billijkheid en redelijkheid. Bij die morele beoordeling is het belangrijk de feiten in hun historische context te plaatsen. Deze bepalen immers in belangrijke mate de vrijheidsgraden die golden voor de toenmalige actoren. Maar het morele oordeel gaat ook over de vraag hoe we nu, anno 2023, de gebeurtenissen van toen beoordelen en welke consequenties en lessen uit die beoordeling zijn te trekken. Dit is immers in essentie de belangrijkste reden waarom zo veel Nederlandse gemeenten op zoek zijn naar hun rol en betrokkenheid bij de ontrecting en het rechtsherstel van hun Joodse inwoners. Beoordelingskaders verschuiven met het verstrijken van de tijd. Was men kort na de oorlog overtuigd recht te doen aan alle oorlogsslachtoffers, na verloop van tijd kantelde het beeld. Zo concludeert Aalders in zijn omvangrijke studie naar het Nederlands restitutiebeleid van Joods eigendom dat het *administratieve rechtsherstel* naar de toen geldende maatstaven redelijk goed had gefunctioneerd.<sup>7</sup> Tegelijkertijd oordeelt hij dat de Joodse bevolking geen recht is gedaan in termen van *moreel rechtsherstel*. De Groningse historicus Isaac Lipschits gaat nog een stap verder en typeert het naoorlogs rechtsherstel voor Nederlandse Joden als *de kleine Sjoa*.<sup>8</sup> In dit onderzoek hebben we aandacht voor zowel administratief als moreel rechtsherstel waarbij de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden binnen hun sociaalhistorische context worden geplaatst.

De administratieve en morele dimensies zijn eveneens zichtbaar bij de gehanteerde begrippen. *Ontrecting* verwijst als relatief neutraal juridische begrip naar het bewust ontnemen van economische en burgerrechten van een bevolkingsgroep (zoals Joden, Sinti en Roma) met het uiteindelijke doel ze uit de samenleving te verwijderen. Ten aanzien van het onroerend goed kende het ontrectingsproces verschillende stadia, zoals de verplichte registratie, het onder beheer stellen, het vorderen en de uiteindelijke verkoop (en vaak doorverkoop) van Joods eigendom. Bij dit roofproces stond de Joodse eigenaar machteloos. De Joodse eigenaar kreeg een vordering op een roofbank die in 100 kwartaaltermijnen, oftewel 25 jaar, kon worden opgenomen maar zover zou het natuurlijk nooit komen. De roof van het Joods eigendom vormde immers een onderdeel van het hoofddoel namelijk de deportatie en het vermoorden van de Nederlandse Joden.

Ook het begrip *rechtsherstel* bergt beide dimensies in zich. De Nederlandse regering gaf tijdens en kort na de oorlog in de vorm van Besluiten, vorm en invulling aan het naoorlogs rechtsherstel volgens stringente juridische regels en richtlijnen die toen opportuun leken.<sup>9</sup> Ook hier schuurt het gebruik van

---

<sup>6</sup> Van Meurs, W., Slaman, P. & Oprel, M. (2022). *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*. Radboud Universiteit Nijmegen.

<sup>7</sup> Aalders, G. (1999). Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog. Sdu-uitgevers. Aalders, G. (2001). Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945. (pp. 9-12). Boom.

<sup>8</sup> Lipschits, I. (2001). *De kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*. Mets & Schilt.

<sup>9</sup> Bekendst is het Besluit herstel rechtsverkeer van 17-9-1944 (E100) waarin bijzondere regels waren vastgesteld ten aanzien van het herstel van het rechtsverkeer, waaronder het ongedaan maken van onder directe of indirecte dwang van de bezetter verrichte civielrechtelijke rechtshandelingen, zoals de gedwongen verkoop van percelen. Zie proefschrift Meijer, K. (2008). *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*. Wolf Legal Publishers.

het relatieve neutrale juridische begrip *rechtsherstel* met de uiteindelijke morele beoordeling van de uitkomst, zoals we bij Aalders en Lipschits constateerden. Om recht te doen aan het streven van Svetlana Alexijevitsj' opdracht de geschiedenis te herleiden tot de mens, worden waar mogelijk individuele casussen beschreven waarin de ervaringen van Maastrichtse Joodse inwoners centraal staan. Daarnaast komen zes Joodse Maastrichtenaars aan het woord die hun herinneringen ophalen over de bezettingstijd en de naoorlogse terugkeer en hoe die in de Joodse families werden beleefd. Op deze wijze wordt aandacht besteed aan de morele kant van het onderzoek.

## 1.2 Methodologie

In het onderzoek hanteren we een methodologie zoals die door andere onderzoekers bij vergelijkbaar onderzoek is toegepast. Het stappenplan van Vos & Ter Braake en dat van de onderzoeksgroep van de Radboud Universiteit Nijmegen hebben als uitgangspunt gediend voor ons onderzoek.<sup>10</sup>

### Stap 1: Joodse inwoners in de drie gemeenten

De basis voor het onderzoek werd gelegd door *archiefontoerzoek*. De eerste stap betrof het inventariseren van de Joodse inwoners in Maastricht. Een complicerende factor bij het vaststellen van hun exacte aantal bleek de toenmalige gebrekkige gemeentelijke administratie. Vele Joodse vluchtelingen waren stateloos en illegaal in de stad aanwezig en stonden niet geregistreerd in het bevolkingsregister. Aan de andere kant was er de onstilbare bureaucratische honger van de bezetter naar lijsten: van Joodse inwoners, adressen, landbouwgronden, radio's en ga zo maar door.

De *basislijst* wordt gevormd door de gegevens uit de Maastrichtse registratielijst van Joden van 6 januari 1941 die door de gemeente Maastricht werd opgesteld in het kader van de Duitse aanmeldingsplicht (Verordening 189/1940).<sup>11</sup> Daarbij werden alle Joden verplicht, tegen betaling van 1 gulden per persoon, zich aan te melden bij de Gemeentelijke Burgerlijke Stand. De basislijst is vergeleken en aangevuld met 42 andere registratielijsten die voornamelijk door de gemeente Maastricht en de gemeentepolitie tijdens de bezetting zijn opgesteld (zie tabel 1).<sup>12</sup>

In de archieven zijn geen lijsten aangetroffen van de gemeente Amby. Gaande het onderzoek zijn in de archieven van het Nederlands Beheersinstituut (NBI), vaak bij toeval, nieuwe namen van Joodse inwoners opgedoken.<sup>13</sup> In sommige NBI-dossiers bleken overzichtlijsten aanwezig met namen van andere onder beheer gestelde Joden. Deze namen zijn aan het onderzoek toegevoegd. Vervolgens is een database aangelegd met alle relevante informatie over alle Joodse inwoners.

---

<sup>10</sup> Met dank aan dr. Hinke Piersma, drs. Maarten-Jan Vos en aan prof. dr. Wim van Meurs en dr. Marieke Oprel voor het uitwisselen van ervaringen en informatie.

<sup>11</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007T, inv. 126 en 126a. Het zogenaamde Repertoriumsschrift.

<sup>12</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, doos 1565; 20.007T, inv. 126a.; HCL, 07.A17, inv. 51; HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.108A, nr. 1739, J.1.; 20.007C, doos 1570, nr. 1.755.331; HCL, gemeente Heer, 20.216B, doos 7. Alle lijsten van de gemeente Heer zijn in deze doos terug te vinden. Gemeente Amby zijn geen lijsten aangetroffen (door brand tijdens de bezetting).

<sup>13</sup> Het Nationaal Beheersinstituut werd direct na de Tweede Wereldoorlog opgericht en was belast met het beheer van vijandelijke vermogens: NSB'ers, landverraders, Duitsers enz. Daarnaast regelde het NBI de bewindvoering voor afwezigen (veelal niet-teruggekeerde Joden). Het archief biedt vooral inzicht in het vermogen van personen waaronder onroerend goed.



Tabel 1

*Registratielijsten met namen van Joodse inwoners opgemaakt tijdens de bezetting**Maastricht*

<i>Datum</i>	<i>Registratielijst</i>	<i>Opgesteld door</i>	<i>Aantal</i>
6 januari 1941	Basislijst verplichte registratie Joden	Gemeente Maastricht	546
17 februari 1941	Lijst Duitse Joden geen lid NIG	Joodsche Raad Maastricht	25
17 februari 1941	Lijst Duitse Joden krijgen steun van	Joodsche Raad Maastricht	25
11 maart 1941	Lijst Joodse bloeddonororen	Burgemeester Maastricht	2
21 april 1941	Lijst ingeleverde Joodse radio's	Burgemeester Maastricht	59
28 april 1941	Lijst Joden aan <i>Devisenschuttkommando</i>	Burgemeester Maastricht	546
22 augustus 1941	Lijst niet toegelaten Joodse leerlingen	Burgemeester Maastricht	4
13 oktober 1941	Lijst van verhuisde Joden buiten VO	Burgemeester Maastricht	4
1 december 1941	Joodse emigratielijst	Joodsche Raad Maastricht	32
5 december 1941	Lijst Joodse emigranten geen bezwaar	Gemeentepolitie Maastricht	32
5 december 1941	Lijst Joodse huizen en landbouwgronden	Gemeentepolitie Maastricht	27
5 december 1941	Lijst van Duitse Joden	Burgemeester Maastricht	46
22 januari 1942	Lijst Duitse Joden die stateloos werden	Rijksinsp. bevolkingsregisters D-H.	113
Mei 1942	Lijst gearresteerde Joden in Maastricht	<i>Sicherheitsdienst</i> Maastricht	13
25 juni 1942	Lijst 157 Joodse woningen en bewoners	Zgn. Burgemeesterslijst	554
29 juni 1942	Lijst Joden aan PTT afsluiten telefoon	Burgemeester Maastricht	415
2 juli 1942	Lijst Joden wel/ geen rijwielen	Burgemeester / Gemeentepolitie	48
2 juli 1942	Lijst Joden voor controle Jodenster	Burgemeester / Gemeentepolitie	554
8 juli 1942	Lijst ingeleverde Joodse rijwielen	Burgemeester / Gemeentepolitie	115
20 juli 1942	Lijst Joden lft. 40-60 werkverruiming	Burgemeester Maastricht	54
20 augustus 1942	Lijst Joden lft. 18-60 werkverruiming	Burgemeester Maastricht	70
24 augustus 1942	Oproepingslijst voor 1 <sup>e</sup> deportatie	Burgemeester Maastricht	159
28 augustus 1942	Lijst overgedragen Maastrichtse Joden	Commissaris van politie Maastricht	95
28 augustus 1942	Lijst niet aangetroffen Joden (onderduik)	Commissaris van politie Maastricht	29
20 oktober 1942	Lijst arrestatie Joodse gezinsleden	Burgemeester Maastricht	7
23 oktober 1942	Lijst distributiepapieren gedeporteerden	Centraal Distributiekantoor D-Haag	74
29 oktober 1942	Lijst Joodse gezinsleden Spielmann	Burgemeester Maastricht	6
16 november 1942	Lijst gearresteerde Joden Westerbork	Commissaris van politie Maastricht	18
16 november 1942	Lijst niet aangetroffen Joden (onderduik)	Commissaris van politie Maastricht	10
16 november 1942	Lijst van zieke niet vervoerbare Joden	Commissaris van politie Maastricht	8
16 november 1942	Lijst van Joden met een Sperre	Commissaris van politie Maastricht	5
30 november 1942	Lijst Joden in instellingen ziekenhuis ed.	Gemeentepolitie Maastricht	9
31 december 1942	Lijst Maastrichtse Joden in Westerbork	Burgemeester / Kamp Westerbork	56
28 januari 1943	Lijst te deporteren Joodse mannen	Gemeentepolitie Maastricht	26
28 januari 1943	Lijst te deporteren Joodse vrouwen	Gemeentepolitie Maastricht	32
28 januari 1943	Lijst te deporteren Joodse kinderen	Gemeentepolitie Maastricht	9
28 januari 1943	Lijst leeg te komen Joodse woningen	Gemeentepolitie Maastricht	22
30 maart 1943	Lijst legale Joden in Maastricht	Gemeentepolitie Maastricht	20
1 april 1943	Lijst Joden met adressen 3 <sup>e</sup> deportatie	Gemeentepolitie Maastricht	53
31 maart 1943	Lijst te totaal te deporteren Joden	<i>Beauftragte</i> namens deze Müssold	67
10 april 1943	Lijst Joden voor deportatie naar Vught	Joodsche Raad Maastricht	68
12 april 1943	Lijst vrijgekomen woningen, vertrokken Joden en inventarislijsten	Gemeentepolitie Maastricht	29
16 december 1943	Lijst met Joden die bijstand ontvangen	Burgemeester Maastricht	4

*Gemeente Heer*

11 juli 1940	Aangemelde Joodse vluchtelingen	Gemeente Heer	12
17 september 1940	Jood woonachtig in Heer	Burgemeester	1
15 mei 1941	Ingeleverde Joodse radio's	Burgemeester / Gemeentepolitie	6
7 februari 1942	Verplichte Registratie Joden	Gemeente Heer	36
25 juni 1942	Namen, adressen 11 Joodse gezinnen	Burgemeesterslijst	35
25 juni 1942	Ingeleverde Joodse rijwielen	Burgemeester / Gemeentepolitie	12
30 september 1942	Aantal Joden per 1-8 in gemeente	Gemeente Heer	34
2 juli 1942	Afsluiten Joodse telefoonaansluiting	Burgemeester Heer	12
20 juli 1942	Joden in aanmerking werkverruiming	Burgemeester Heer	7

Van de onderzoeksgroep is een database samengesteld met gedetailleerde informatie op individueel niveau: familienaam, voornamen, geboortedatum en -plaats, datum en plaats van overlijden; burgerlijke staat; beroep; nationaliteit; woonadres tijdens de bezetting; gemeente; Joodse classificatie; deportatiegegevens: datum, plaats overlijden, concentratiekamp, of teruggekeerd uit kamp; eventuele onderduikgegevens (overleefd of alsnog op transport gesteld), huur- of koop pand, bedrijfsgegevens, landbouwgronden in eigendom, belastinggegevens, op welke lijsten de betrokkene is terug te vinden, en tot slot of dossiers zijn aangetroffen in de diverse Nationale Archieven. Voorts is van elke individu nagegaan wat er tijdens de bezetting met hem/haar is gebeurd. Hiervoor is gebruik gemaakt van verhaallijnen die zijn verzameld door de Stichting Maastrichtse Struikelsteentjes, maar ook andere bronnen zoals literatuur, gemeentearchieven, NBI-dossiers en vooral politiearchieven. Dit gaf ons een redelijk sluitend beeld. Van slechts vier Joden is geen enkele informatie gevonden.<sup>14</sup>

## Stap 2: Inventarisatie Joods onroerend goed

De tweede stap betrof het inventariseren van Joodse bedrijven en Joods onroerend goed (bebouwde percelen en landbouwgronden). *Joodse bedrijven* moesten worden aangemeld bij de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Vanaf maart 1941 werden de bedrijven in de meeste gevallen geliquideerd. Lijsten met bedrijven uit de archieven van het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) zijn geïnventariseerd en aangevuld met lokale informatie uit de gemeentelijke politiebronnen. De dossiers uit het archief van de Raad voor het Rechtsherstel (RRH) bevatten de rechtsherstelafspraken en kunnen eveneens informatie over mogelijke Joodse bedrijven bevatten.<sup>15</sup>

De *landbouwgronden* zijn geïnventariseerd op basis van informatie uit het archief van het Bureau voor de Goedkeuring van Overdracht van Joodse Landbouwgronden. De informatie staat op provincie gerangschikt. Het archief bevat zowel de aanmeldingsformulieren met gedetailleerde informatie over het perceel (grootte, kadastrumnummers enz.) alsook informatie over de correspondentie en de verkoop van het perceel, de oorlogskoper en de goedkeuring van het Ministerie van Landbouw (op voordracht van het regionale Pachtbureau).

De *Verkaufsbücher* van de *Niederländische Grundstück Verwaltung* (NGV) uit het Nationaal Archief (NA) geven een eerste overzicht van de *verkochte Joodse panden*. Maar niet alle Joodse panden werden verkocht of staan vermeld in de *Verkaufsbücher*.<sup>16</sup> In de archieven van het NBI en de RRH is onderzocht of een Joodse eigenaar nog andere panden bezat. Van alle Joodse families is vervolgens nagegaan of zich in het NA een beheerdossier bevindt.

Een NBI-dossier bevat documenten over het vermogen en bedrijfsvoering van degene die onder bewind of beheer is ingesteld. Het betrof niet alleen de vermogens van ‘foute’ Nederlanders, maar ook die van niet teruggekeerde Joden. Beheerdossiers blijken een belangrijke vindplaats voor onroerend goed.<sup>17</sup> Er zijn 132 dossiers van niet teruggekeerde Maastrichtse Joden in het NA aangetroffen. Vaak werd één dossier opgesteld voor een heel Joods gezin. In enkele NBI-dossiers zijn extra panden aangetroffen en toegevoegd aan de lijst. Alle NBI-dossiers zijn gedigitaliseerd en verwerkt in het onderzoek.<sup>18</sup> De lijst onroerend goed is aangevuld met informatie uit lokale archieven, zoals het Politiearchief Maastricht (PAM) uit het HCL. Deze archieven bleken diverse lijsten geïnventariseerd Joods onroerend goed te bevatten.

---

<sup>14</sup> De complete database is op afspraak bij de auteurs in te zien. Joodse nabestaanden kunnen overdrukken aanvragen van de digitale dossiers die in het kader van het onderzoek zijn verzameld.

<sup>15</sup> De Raad voor het Rechtsherstel werd in 1945 geïnstalleerd onder voorzitterschap van P.S. Gerbrandy en had tot taak het herstel van een geordend rechtsverkeer, waarbij het door de Duitse bezetter gepleegde onrecht zoveel mogelijk ongedaan moest worden gemaakt.

<sup>16</sup> Van de naar schatting 22.000 onder beheer gestelde panden staan ruim 7.500 verkooptransacties in de *Verkaufsbücher*; overigens is het eerste boek van de 18 boeken verdwenen.

<sup>17</sup> Vos & Ter Braake, 2013, pp. 32 ev.

<sup>18</sup> Geïnteresseerden kunnen bij de auteurs een gemotiveerd verzoek indienen voor een kopie van een dossier.

Tot slot is waardevolle informatie over onroerend goed verzameld uit de dossiers van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Deze dossiers bevinden zich in het NA te Den Haag en het NIOD te Amsterdam. Ze bevatten de aanklachten, de rechtsmiddelen (met o.a. bewijsvoering) en vonnissen tegen burgers die in de oorlog met de bezetter heulden. Met name de informatie in de dossiers van de makelaars en notarissen geeft gedetailleerd inzicht in de omvang en het verloop van de verkoop van Joods onroerend goed, en hun betrokkenheid daarbij. Dossiers bleken overzichtslijsten te bevatten van verhandeld Joods onroerend goed. CABR-dossiers zijn geclassificeerd als vertrouwelijk informatie en alleen op verzoek raadpleegbaar. Dossiers mogen niet worden gedigitaliseerd. De informatie die we uit deze dossiers hebben verzameld is handmatig verwerkt.

De vorderingen en inbeslagname van Joodse (huur)panden door de Duitse bezetter en de gemeente Maastricht waren vindbaar in de gemeentelijke archieven, zoals in de agenda's van Burgemeester en Wethouders (B en W) en in mindere mate in de verslagen van de gemeenteraad. Ook hier leverden de CABR-dossiers van burgemeesters en wethouders gedetailleerde informatie over de betrokkenheid van het gemeentebestuur bij lokale transacties. Alle informatie uit lijsten en dossiers over het Joods onroerend goed zijn gedigitaliseerd en in een database geplaatst.

### Stap 3: Vastleggen eigendomsgeschiedenis onroerend goed

Vervolgens zijn we nagaan wat er precies met de Joodse panden tijdens de bezetting en erna is gebeurd. De kadastrale archieven en de zogenaamde Hypotheken-4 boeken (in het HCL en het Kadaster Apeldoorn) maken het mogelijk een gedetailleerde analyse te maken van de eigendomsgeschiedenis van elk afzonderlijk perceel. De exercitie maakt inzichtelijk of de gemeente (of een andere overheidsinstelling) betrokken was bij de aankoop of doorverkoop van Joods onroerend goed. Ook kregen we inzicht in de achtergrond en bijzondere omstandigheden van sommige transacties. Hierbij kwamen de oorlogskopers in beeld.

### Stap 4: Rechtsherstel Joods onroerend goed

Informatie over het rechtsherstel na de oorlog vindt zijn basis in de Rechtshersteldossiers. Deze dossiers bevinden zich in het NA. De RRH had vijf afdelingen, waarvan twee afdelingen voor dit onderzoek van belang zijn. De rechtshersteldossiers van *de afdeling Onroerend Goed* bevatten de minnelijke schikkingen die na de oorlog getroffen werden tussen de oorlogskoper en de Joodse eigenaar of diens nabestaanden. In totaal zijn ruim dertig zogenaamde N-dossiers getraceerd, gedigitaliseerd en verwerkt in een database. Op de tweede plaats zijn enkele dossiers van *de afdeling Rechtspraak* onderzocht. Zaken die niet tot een minnelijke schikking leidden, werden met een zogenaamd *proces-verbaal van zwaarigheden* voorgelegd aan de afdeling Rechtspraak die hier een bindende uitspraak over deed. De rechtspraakdossiers zijn gedigitaliseerd en in een database verwerkt. Afwijkende vormen van rechtsherstel konden we traceren in de kadastragegevens, archieven van notarissen en NBI-dossiers. Bijzondere vermelding verdienen de medewerkers van het Centraal Kadaster te Apeldoorn, die in enkele dossiers waar we vastliepen, aanvullende informatie konden verstrekken.

### Stap 5: Terugkeer en moreel rechtsherstel

Archieven van het Militair Gezag (MG) Limburg en naoorlogse gemeentearchieven bieden een helder beeld van de situatie in de stad Maastricht kort na de bevrijding. Een literatuurstudie gaf inzicht in de wederwaardigheden van de weinige teruggekeerde Joden en hun worsteling en zoektocht naar rechtsherstel. Ook teruggekeerde Maastrichtse Joodse burgers ervoeren deze worsteling, zoals blijkt uit een zestal *interviews* met (klein)kinderen van Maastrichtse Joodse burgers. De interviews geven inzicht in de (overgeleverde) ervaring van Joodse burgers bij de onteigening en vervreemding van hun

eigendommen, zoals onroerend goed en inboedels, in Maastricht. Ze geven eveneens een indruk van de moeite die het Maastrichtse Joodse inwoners na de oorlog gekost heeft rechtsherstel te krijgen en hun leven weer op te pakken. De interviews zijn opgenomen en een transcriptie is aan de geïnterviewde voorgelegd. Interviews en resultaten van de literatuurstudie bieden de mogelijkheid het morele rechtsherstel aan de orde te stellen.<sup>19</sup>

## Stap 6: Zijwegen

Ondanks de brede vraagstelling is het onvermijdelijk dat interessante deelonderwerpen slechts aangestipt kunnen worden. In het onderzoek worden die als zijwegen aangemerkt en niet diepgaand verkend. Voorbeelden zijn de rol van de politie bij de deportaties en de naoorlogse zuivering van het bestuurlijk- en ambtenarenapparaat. Hier past ons advies deze zijwegen in een vervolgonderzoek verder te verkennen.<sup>20</sup> De daaruit voortvloeiende resultaten zullen de bevindingen uit dit onderzoek verder verrijken en helpen een breder inzicht te krijgen in een van de meeste turbulente periodes uit de geschiedenis van Maastricht.

## 1.3 Opzet van het onderzoeksrapport

Het onderzoeksrapport laat zich in vier delen opsplitsen. *Het eerste deel* bestaat uit twee hoofdstukken. *Het eerste hoofdstuk* omvat de inleiding, de aanleiding van het onderzoek, de onderzoeksvragen, de methodologie en de opzet van het rapport. *Het tweede hoofdstuk* geeft een korte historiografische beschrijving van de bezettingstijd. Uit gesprekken met de gemeente en de begeleidingscommissie bleek behoefte aan contextuele informatie over de bezettingstijd en de Jodenvervolging vanuit een landelijk en bestuurlijk perspectief. Omdat die kennis cruciaal is voor de interpretatie en weging van de onderzoeksresultaten geven we in de eerste paragraaf een overzicht van de Duitse bezetting vanuit een bestuurlijk perspectief. In paragraaf 2 staan we stil bij de doelstellingen die het Duitse bezettingsbestuur nastreefde met daarbij een focus op de Jodenvervolging. Paragraaf 3 gaat dieper in op de Jodenvervolging in Nederland met in paragraaf 4 de rol daarbij van het Nederlands bestuursapparaat en haar ambtenaren. Uitvoerig wordt stilgestaan bij de morele verantwoordelijkheid van bestuurders en ambtenaren in relatie tot de Jodenvervolging. Paragraaf 5 behandelt de naoorlogse periode van terugkeer en de wijze waarop na de bezetting het rechtsherstel werd opgezet en uitgevoerd.

*Het tweede deel* van het rapport geeft de resultaten weer van het deelonderzoek naar de Joodse gemeenschap in Maastricht, Amby en Heer tijdens het interbellum (*hoofdstuk 3*). In *hoofdstuk 4* wordt de zwarte bladzijde van de Jodenvervolging in Maastricht, waaronder de deportaties, nader uitgewerkt. In dit hoofdstuk wordt ook de rol en betrokkenheid van gemeentebestuur en gemeenteamtensaren in beeld gebracht. *Hoofdstuk 5* geeft de verhalen achter de Jodenvervolging in Maastricht weer. *Hoofdstuk 6* besluit het tweede deel met een overzicht van de gemeentebesturen, burgemeesters en relevante wethouders tijdens de bezettingsperiode. Hierbij wordt een tijdsaanduiding uitgewerkt zodat zichtbaar wordt in welke periode van de Jodenvervolging een bestuurder in functie was en direct betrokken was bij de processen van ontrecting. Ook wordt kort stilgestaan bij de ambtenarij en de gemeentepolitie, zoals die tijdens de bezetting functioneerden.

*Het derde deel* van het rapport geeft een gedetailleerde beschrijving van de ontrecting en het rechtsherstel van Joodse inwoners van de drie gemeenten op vier onderzochte gebieden: bedrijven,

---

<sup>19</sup> Consent is gegeven voor het publiceren van fragmenten uit de interviews.

<sup>20</sup> Het Gronings onderzoek *Lege plekken* heeft naast een analyse van ontrecting en rechtsherstel, een aparte contextuele analyse uitgevoerd die in een separaat boek is uitgegeven. Het boek behandelt de Groningse zijwegen. Van der Poel, S. (Red.). (2022), *Lege plekken. Groningen en zijn Joodse stadgers in en na de oorlog*. Van Gorcum.

landbouwgronden, onroerende en roerende goederen. In *hoofdstuk 7* komt de liquidatie van Joodse bedrijven aan bod. In *hoofdstuk 8* wordt de onteigening en het rechtsherstel van de Joodse landbouwgronden beschreven en geanalyseerd. *Hoofdstuk 9* richt het vizier op de gedwongen verkoop van Joods onroerend goed, meest panden en het rechtsherstel dat na de bezetting plaatsvond. In *Hoofdstuk 10* staat de roof van Joodse inboedels centraal en de vordering van woningen centraal. In *hoofdstuk 11* staan we stil bij de vordering van woningen van andere slachtoffergroepen, zoals Roma, Sinti, verzetsstrijders, homoseksuelen en politiek vervolgd en andere volgens de bezetter zogenaamde *asociale* bevolkingsgroepen. Bij de vijf hoofdstukken staat de feitelijke beschrijving, mede aan de hand van casuïstiek, centraal met een focus op de rol en betrokkenheid van bestuurders en ambtenaren bij de diverse stadia van ontrecting en rechtsherstel.

*Het vierde deel* van het rapport focust op de terugkeer, de ontvangst en de opvang van ondergedoken en gedeporteerde Joodse inwoners. In *hoofdstuk 12* wordt stilgestaan bij de moeilijkheden die deze groepen daarbij ondervonden en bij het opbouwen van een nieuw bestaan. In *hoofdstuk 13* beschrijven we de resultaten van de interviews die met (toenmalige) Joodse stadsgenoten zijn gevoerd waarmee een brug geslagen wordt naar het moreel rechtsherstel: de ervaringen van de Joodse inwoners zelf na de bevrijding.

## 2 Historiografie: Duitse bezetting en Bestuur

### 2.1 Duitse bezetting en de bestuursstructuur

Na de capitulatie van het Nederlands leger op 15 mei 1940 kwam Nederland gedurende enkele weken onder Duits militair bestuur (*Militärverwaltung*). De vlucht van Koningin Wilhelmina en haar voltallige regering naar Londen bood de Duitse bezetter de gelegenheid het bestuurlijk vacuüm op te vullen en een *Aufsichtsverwaltung* in te stellen. Het Nederlandse volk werd door de Duitsers als Germaans broedervolk beschouwd dat, nadat het de nazi-ideologie had omarmd, moeiteloos in het Groot-Duitse Rijk kon opgaan.<sup>21</sup> <sup>22</sup> Hitler benoemde op 29 mei 1940 de Oostenrijker dr. Arthur Seyss-Inquart tot *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete*. Als hoofd van het civiele bestuur was hij volgens het *Führerdecree* rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan Hitler. Seyss-Inquart was een Oostenrijkse nazipoliticus en overtuigd antisemiet die in Oostenrijk en Polen ruimschoots ervaring had opgedaan bij het vervolgen van Joden. Op 29 mei droeg de Duitse generaal Alexander Freiherr von Falkenhausen tijdens een plechtige zitting in de Ridderzaal de bevoegdheden over aan Seyss-Inquart waardoor de *Aufsichtsverwaltung* in Nederland een feit werd.<sup>23</sup>

In twee Verordeningen werd de nieuwe bestuurlijke structuur vastgelegd. De Verordening van 29 mei 1940 regelde de uitoefening van de regeringsbevoegdheid. Seyss-Inquart kon als hoogste vertegenwoordiger van de bezettende macht alle bevoegdheden naar zich toetrekken die volgens de Nederlandse Grondwet aan de koningin en het kabinet waren voorbehouden. Hij kon Verordeningen uitvaardigen die de kracht van wet hadden. Daarnaast kon hij noodzakelijke maatregelen treffen in de vorm van beschikkingen (*Anordnungen*) of instructies (*Anweisungen*).<sup>24</sup> De Verordening van 3 juni 1940 regelde de bestuurlijke opbouw van het *Reichskommissariat*. Voor het toezicht op het binnenlands bestuur beschikte Seyss-Inquart over vier *Generalkommissäre*. Seyss-Inquart benoemde twee *Generalkommissäre*, te weten dr. Hans Fischböck (toezicht op financiën en economische zaken) en dr. Friedrich Wimmer (toezicht op rechtspraak en bestuur). Fritz Schmidt (*zur besonderen Verwendung*) en Hanns Albin Rauter (toezicht op openbare orde en veiligheid) werden respectievelijk door Martin Bormann en Heinrich Himmler naar voren geschoven. Rauter voerde het bevel over het Duitse politieapparaat dat bestond uit verschillende eenheden zoals de *Sicherheitsdienst* (SD), de *Sicherheitspolizei* (Sipo), en de *Ordnungspolizei* (Orpo of *Grüne Polizei*). Ook had Rauter als *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSPF) de beschikking over alle SS-eenheden in Nederland, waaronder de *Waffen-SS*.<sup>25</sup> Bij het decreet van 3 juni 1940 kreeg Rauter de supervisie over het Nederlandse politieapparaat.<sup>26</sup>

De vertegenwoordigende democratische organen, het parlement, de provinciale staten en de gemeenteraden kwamen onder druk te staan. Het Parlement werd meteen in mei 1940 ontbonden. Provinciale staten en de gemeenteraden werden gesommeerd zich niet meer met politieke zaken bezig

<sup>21</sup> Dit in tegenstelling tot Frankrijk en België die gedurende de oorlog onder militair bestuur bleven. Overigens was het instellen van een vijandig civiel bestuur in bezet gebied in strijd met het oorlogsrecht.

<sup>22</sup> Seyss-Inquart verwoorde het als volgt: Nederland en Duitsland hadden "...die gleichen rassischen Voraussetzungen und sind daher blutnahe Völker und ein der immer engeren Gemeinsamkeit fähig (rede uitgesproken op 12 maart 1941).

<sup>23</sup> Boterman, F. (2015). Duitse daders; De Jodenvervolging en de nazificatie van Nederland (1940-1945). (p. 57). Arbeiderspers.

<sup>24</sup> Griffioen, J.W. & Zeller, R. (2008). Vergelijking van Jodenvervolging in Frankrijk, België en Nederland, 1940-1945: overeenkomsten, verschillen en oorzaken. (pp. 92 ev.). Boom.

<sup>25</sup> Boterman, 2015, pp. 56-57 en p. 16.

<sup>26</sup> Croes, M. & Tammes, P. (2004). Gif laten wij niet voortbestaan. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945. p. 135. Aksant.

te houden. Vanaf 1 augustus 1941 (Verordening 152/1941) werd het *Führersprinzip* ingevoerd wat inhield dat er een directe hiërarchische keten ontstond van Seyss-Inquart naar de burgemeesters. *De facto* werden de vertegenwoordigende lichamen, gemeenteraad en provinciale staten, afgeschaft. De positie van wethouder werd omgebouwd tot adviseur. Alle burgerlijke vrijheden en rechten werden verder ingeperkt en de parlementaire democratie en de rechtsstaat zoals die voor 1940 golden, werden afgeschaft.<sup>27</sup>

Voor de uitvoering van het beleid stond de Duitse bezetter het gehele intact gebleven Nederlandse bestuursapparaat ter beschikking zoals de ministeries (met aan het hoofd de secretarissen-generaal), het provinciaal en gemeentelijk bestuur, maar ook het uitvoerend ambtenarenapparaat waaronder de gemeentelijke politiekorpsen. De Duitse bezetter bezat een breed scala aan fysieke geweldsmiddelen die konden worden ingezet om hun maatregelen door te drukken. Maar ook andere dwangmiddelen van sociale en economisch aard werden veelvuldig toegepast, zoals degradatie, het ontnemen van bevoegdheden, vernedering, boetes en in ultimo ontslag. Naast dwangmiddelen behoorden lokmiddelen zoals beloningen en bevorderingen tot hun repertoire.<sup>28</sup> Volgens Max Weber vormen deze fysieke, sociale en economische dwang- en lokmiddelen de grondpijlers waarop de macht berust van de ene over de andere partij.<sup>29</sup>

De Duitse bezetter hield voorts toezicht op de lagere bestuurs- en uitvoeringsorganen. Dit verliep via een *Beauftragte des Reichskommissars*, die de schakelfunctie bekleedde tussen het Reichskommissariat en het regionaal en lokaal bestuur. Elke provincie (plus Amsterdam en Rotterdam) kreeg een *Beauftragter* toegewezen. Burgemeesters en commissarissen der provincie rapporteerden wekelijks aan *de Beauftragter* die op zijn beurt een directe lijn had met Seyss-Inquart. Toezicht op de lokale politie vond plaats in regionale *Aussenstellen* en lokale *Dienststellen*, waar in de regel de Duitse politiediensten hun taken uitvoerden.<sup>30</sup>

Op 26 juli 1940 werd Wilhelm Schmidt (de broer van *Generalkommissar* Fritz Schmidt) *Beauftragter* voor de provincie Limburg. Hij zou deze functie tot een week voor de bevrijding van Maastricht, op 14 september 1944, blijven bekleden. Schmidt hield direct toezicht op het provinciaalbestuur en de gemeentelijke besturen. Hij eiste notulen van vergaderingen op, en elke toespraak die een gezaghebber wilde uitspreken kwam eerst voor goedkeuring op zijn bureau terecht. Schmidt nam zijn intrek in Maastricht in twee stadsvilla's (Sint Lambertuslaan 7 en 7a), die na een witte schilderbeurt in de volksmond het Witte Huis werd genoemd. Seyss-Inquart opende persoonlijk op 22 november 1940 de kantoren – het belang van instituut benadrukkend.<sup>31</sup> In de eerste maanden van de bezetting had de SD en de Sipo hun intrek genomen Hotel Willems aan de Wilhelminasingel 52. Vandaar weken ze uit naar het Witte Huis. Al vrij snel was de huisvesting te klein waarna ze verhuisden naar Wilhelminasingel 71.

## 2.2 Doelstellingen Duits bezettingsbestuur

Het instellen van een civiel Duits bestuur maakte dat de nazi-ideologie direct deel uitmaakte van de bezettingsstructuur in Nederland.<sup>32</sup> De opdracht die Seyss-Inquart vanuit Berlijn meekreeg was tweeledig. Op politiek gebied de rust en orde handhaven en Nederland (langzaam) omvormen tot een nationaalsocialistische staat die op een later tijdstip geïntegreerd kon worden in het Groot-Duitse Rijk.

---

<sup>27</sup> Croes & Tammes, 2004, p.19.

<sup>28</sup> Lammers, C. (2005). *Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*. pp. 64-65. Prometheus.

<sup>29</sup> Lammers, 2005, p. 65.

<sup>30</sup> Croes & Tammes, 2004, pp. 65 ev.

<sup>31</sup> Bronzwaer, P. (2009). *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog*. pp. 78 ev. Dissertatie, Leiden.

<sup>32</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 98. En Boterman, 2015, p. 59.

Dit proces van *nazificatie* betekende *in concreto* de organisatorische en ideologische gelijkschakeling, *Gleichschaltung*, van maatschappelijke, politieke en culturele instellingen en instanties aan Duitse equivalenten.<sup>33</sup> Deels werd het proces opgelegd via Verordeningen, deels via *zelf-nazificatie*: het versterken van de positie van de Nederlandse fascistische partij de Nationaalsocialistische Beweging (NSB) door het systematisch vervangen van bestuurders en ambtenaren door NSB'ers. Op de tweede plaats moest het Nederlands economisch potentieel geëxploiteerd worden en ten dienste komen van de Duitse economie en met name de oorlogsindustrie.<sup>34</sup> Historicus Frits Boterman gaat uit van een driedelige doelstelling van het bezettingsbestuur. Naast nazificatie en exploitatie noemt hij de vervolging van Joden en andere in de ogen van nazi's sociaal minderwaardige groepen, zoals Sinti en Roma als een aparte, maar wel als de meest belangrijke doelstelling.<sup>35</sup>

Veel Duitse maatregelen hadden uiteindelijk tot doel de Joden systematisch en stelselmatig van alle rechten te ontdoen (ontrechting) en definitief uit de Nederlandse samenleving te verwijderen (deportatie). In het begin was sprake van gedwongen emigratie, *Auswanderung*, naar Polen.<sup>36</sup> De Duitse inval in de Sovjet-Unie (22 juni 1941) zou uiteindelijk het lot bezegelen van alle Europese Joden. In de *Holocaust met de kogel* executeerden speciale Duitse *Einsatzgruppen* naar schatting 1 tot 1,5 miljoen Russische en Oekraïense Joden.<sup>37</sup> <sup>38</sup> Aansluitend werd in het najaar van 1941, met het opstarten van *Aktion Reinhard*, de industriële genocide op Joden voorbereid en uitgevoerd. Drie nieuwe vernietigingskampen werden ingericht in het gebied van het Generaal-Gouvernement in Polen (Belzec, Treblinka en Sobibór). Het vernietigingskamp Chelmno was bestemd voor de vernietiging van de Joden in de Warthegau (regio's Poznan, Lodz en Warschau).<sup>39</sup> Tijdens de Wannsee-conferentie (20 januari 1942) werd de industriële genocide verder afgestemd en gecoördineerd. Uiteindelijk was het Duitse beleid, ook in Nederland, vanaf medio 1942 gericht op het vermoorden van elk Joods kind, elke Joodse vrouw en elke Joodse man.

## 2.3 De Jodenvervolging: Ontrechting en deportatie

Seyss-Inquart koos aanvankelijk voor een voorzichtige strategie en ontkende in het begin dat Nederland een Jodenprobleem had.<sup>40</sup> Hoofdzaak was geen onrust te zaaien. Maar achter de schermen werd hard gewerkt aan anti-Joodse maatregelen. Griffioen en Zeller tonen in hun studie aan dat al vanaf het allereerste functioneren van het *Reichskommissariat* (tijdens de zogenaamde *Chefsitzungen*) de vervolging van Joden op de agenda stond.<sup>41</sup> Schmidt gaf op een besloten bijeenkomst op 24 augustus 1940 inzicht in de anti-Joodse maatregelen die in concept klaarlagen: naamregistratie van alle Joden, speciale aanduiding van Joodse zaken, de verwijdering van Joden uit het culturele leven, en het verbod op de benoeming en de bevordering van ambtenaren die *geheel of gedeeltelijk van Joodschen bloede waren*.<sup>42</sup> De Duitse anti-Joodse politiek had aanvankelijk een grotendeels administratief-bestuurlijk karakter, waarbij de bezetter nagenoeg volledig afhankelijk was van de medewerking van en uitvoering door Nederlandse instanties.<sup>43</sup> Die medewerking werd in ruime mate geleverd.

<sup>33</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 197.

<sup>34</sup> Ibidem, p. 92.

<sup>35</sup> Boterman, 2015, pp. 14 ev.

<sup>36</sup> In het begin van de oorlog vigeerden het Palestina-plan en het Madagaskar-plan nog waarbij de Joden naar gebieden buiten Europa zouden worden gedeporteerd.

<sup>37</sup> 1 tot 1,5 Miljoen Joden werden geëxecuteerd op de rand van kuilen, in ravijnen (zoals in Babi Yar bij Kiev) en in velden buiten de dorpen.

<sup>38</sup> Snyder, T. (2015). *Zwarte aarde. Geschiedenis van de holocaust*. p. 345. Ambo-Anthos.

<sup>39</sup> Boterman, 2015, pp. 104 ev. Verder: Roozeboom, T. (2017). *De Nazimoordfabrieken; Chelmno, Belzec, Treblinka en Sobibor*. De Lantaarn en Aspect.

<sup>40</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 202: dat in ons land "(...) *das Jüdische Problem nicht existiere*". Ook *Reichskommissar* Friedrich Wimmer liet zich in soortgelijke bewoordingen uit.

<sup>41</sup> Griffioen & Zeller, 2008, pp. 197 ev.

<sup>42</sup> Boterman, 2015, p. 73.

<sup>43</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 202.



Boterman onderscheidt vier fasen in de Jodenvervolging.<sup>44</sup> We lichten de vier fasen kort toe en leggen de link met het onderzoek. *In de eerste fase (mei 1940 - februari 1941)* was de inzet van de Duitsers gericht op het identificeren en registreren van Joden. De registratie betrof niet alleen de Joden als personen, maar ook hun eigendommen. De eerste maatregelen in 1940 waren gericht tegen specifieke groepen Joden zoals orthodoxe Joden (het ritueel slachverbod); Joodse ambtenaren (Ariërverklaring); en Joodse ondernemers (Registratie van Joodse bedrijven en ondernemingen). In de laatstgenoemde Verordening (189/1940 van 22 oktober 1940) gaf de bezetter een nadere uitleg van het begrip *Jood*. Mensen met minimaal drie Joodse voorouders werden als *Voljood* beschouwd, twee Joodse voorouders werd als *Half-Jood (G1)*, en één Joodse voorouder als *Kwart-Jood (G2)* geregistreerd. Begin januari 1941 volgde de onvermijdelijke en noodlottige registratie van *alle* Nederlandse Joden (Verordening 6/1941 van 10 januari 1941). Ook deze maatregel werd door alle gemeenten uitgevoerd. Vanaf 5 september 1941 hadden de Duitsers volledig zicht op de Nederlandse Joodse bevolking: 140.552 (Vol-)Joden (waarvan 21.790 buitenlandse Joden), 14.549 Half-Joden en 5.719 Kwart-Joden.<sup>45</sup> Driekwart van de Joden woonden in de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.

Naast de juridische verankering van de anti-Joodse maatregelen gebruikte Seyss-Inquart (en met name Schmidt) de *wilde methode*: een georkestreerde hetze tegen de Joodse bevolking door de verspreiding van anti-Joodse lectuur en vanaf december 1940 met het gericht toestaan van intimidatie en straatterreur door de Weerbaarheidsafdeling (WA) van de NSB tegen Joodse burgers.<sup>46</sup> In Amsterdam raakten WA-knokploegen steeds vaker slaags met Joden. Ook de Duitse politie liet zich daarbij niet onbetuigd. Na een incident in een Amsterdamse Joodse ijssalon vond de eerste grote razzia plaats door 600 leden van de *Ordnungspolizei*. Deze actie leidde tot de beroemde Februaristaking die als een lopend vuurtje door Nederland trok, maar aan Limburg voorbijging. Door het verzet tijdens de Februaristaking beoordeelde Seyss-Inquart de nazificatie als problematisch en mislukt.

*In de tweede fase (begin 1941 – juli 1942)* verhardden de Duitse anti-Joodse maatregelen. De Joodsche Raad werd ingesteld en als enige Joodse organisatie getolereerd. Zij zou een belangrijke rol gaan spelen als doorgeefluik van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* bij de deportatie van Joden die vanaf juli 1942 zou plaatsvinden. Joden werden in toenemende mate geconfronteerd met discriminatie, marginalisatie, sociale isolatie en binnen ruim één jaar massaal beroofd van hun bezit en eigendom. Op 12 maart 1941 werd Verordening 48/1941 uitgevaardigd waarbij de *Wirtschaftsentjudung* werd ingezet: het verwijderen van Joden uit het economisch verkeer. Alle Joodse bedrijven en ondernemingen werden onder beheer gesteld, de meeste geliquideerd. Hierop volgde de verplichte registratie (en verkoop) van landbouwgronden met een Joodse eigenaar (Verordening 102/1941 van 27 mei 1941) en de verplichte registratie, onder beheerstelling en verkoop van Joods onroerend goed (Verordening 154/1941 van 18 augustus 1941). Deze drie Verordeningen vormen de kern van het onderhavige onderzoek.

De oprichting van een filiaal van de (oorspronkelijk Joodse) Lippmann, Rosenthal en Co-bank (LIRO) in de Sarphatistraat Amsterdam op 8 augustus 1941, vormde de perfecte dekmantel voor een Duitse Roofbank.<sup>47</sup> De opbrengsten van de verkoop van economisch bezit moest bij de LIRO worden gestald, en de Joodse eigenaar kreeg slechts minimaal beschikkingsrecht over zijn vermogen. Met de afkondiging van de twee LIRO-Verordeningen (148/1941 van 8 augustus 1941 en 58/1942 van 21 mei 1942) werden Joden uiteindelijk gedwongen al hun privé-eigendommen te laten registreren en hun kostbaarheden zoals effecten en waardepapieren, juwelen en hun financiële vermogen bij de bank onder beheer te stellen. Vele Joden dachten aan een tijdelijke maatregel die verband hield met hun aanstaande *emigratie*. Slechts weinigen realiseerden zich dat ze volledig berooid zouden achterblijven.

---

<sup>44</sup> Boterman, 2015, pp. 84 ev.

<sup>45</sup> Presser, J. (1965). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*. p. 64. Staatsuitgeverij. Zie ook Griffioen & Zeller, 2008, p. 200.

<sup>46</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 200. De WA-ers werden ook wel Zwarthemden genoemd.

<sup>47</sup> Aalders, 1999, pp. 142 e.v. De oorspronkelijke LIRO-bank was in mei 1941 onder Duits beheer gesteld.

Op sociaal gebied volgden restrictieve maatregelen, die Joden steeds verder sociaal isoleerden, elkaar in sneltreinvaart op: het verbod op het hebben van een radio, het verbod om zwembaden, stranden en openbare parken te bezoeken; het verbod dierentuinen, cafés, restaurants, hotels, schouwburgen, concerten, bibliotheken en musea te bezoeken; het verbod op reizen en zonder toestemming verhuizen; het verbod op het hebben van een fiets of auto; het weren van Joodse kinderen uit het openbare onderwijs; en het drukken van de letter J in het persoonsbewijs.<sup>48</sup> Op 3 mei 1942 werd het zichtbaar dragen van de gele Jodenster afgekondigd. Vanaf nu waren Joden ook zichtbaar in het openbare leven.

*De derde fase van de Jodenvervolging* begon in juli 1942 met de eerste deportaties naar Westerbork. De Joden, beroofd van al hun bezittingen en waardigheid, werden massaal via Westerbork en Vught gedeporteerd en vermoord in de vernietigingskampen in Polen.<sup>49</sup> Joodse bezittingen (huisraad, kleding enz.) werden direct na de deportatie geïnventariseerd, geconfisqueerd en naar Duitsland afgevoerd. De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) was verantwoordelijk voor deze grootschalige plundering.<sup>50</sup> De massale deportaties eindigden op 29 september 1943 met de laatste grote razzia in Amsterdam waarbij ook de medewerkers en de voorzitter van de Joodse Raad op transport werden gesteld naar Westerbork. Op diezelfde dag werd Nederland *Judenrein* verklaard. In Limburg verlieten de deportaties door het kleiner aantal Joden in een korter tijdsbestek: tussen eind augustus 1942 en midden april 1943. Op 13 april 1943 was de *Provinzentjudung* in Limburg voltooid.<sup>51</sup>

De vierde en laatste periode van de Jodenvervolging liep van eind september 1943 tot de bevrijding en werd gekenmerkt door een niet aflatende jacht op ondergedoken en achtergebleven Joden. De Jodenjacht werd door speciale politie-eenheden uitgevoerd, geholpen door netwerken van verraders en informanten.<sup>52</sup> Naar schatting hebben 28.000 Joden ondergedoken gezeten waarvan alsnog 9.000 zijn gearresteerd en gedeporteerd. Ook achtergebleven Joden in diverse verzamel- en doorgangskampen werden in deze fase alsnog op transport gesteld. Het Joodse doorgangskamp Vught raakte gaandeweg leeg en werd in juni 1944 gesloten.

In deze laatste fase werden alsnog ruim 16.000 Joden opgepakt en op transport gesteld, waaronder de vijftienjarige Anne Frank, die met haar familie op 4 augustus 1944 na twee jaar onderduik in het Achterhuis door de SD en Nederlandse politieagenten werd gearresteerd. Op zondagochtend 3 september 1944 werd zij op het allerlaatste transport naar Auschwitz gezet. Zij overleed in Bergen-Belsen eind februari of begin maart 1945.

De Jodenvervolging in Nederland was gemeten naar het eindresultaat zeer effectief. Uiteindelijk werden ruim 107.000 Nederlandse Joden gedeporteerd, waarvan slechts 5.500 de kampen overleefden.<sup>53</sup> Ruim 103.000 van de ruim 140.000 Nederlandse Joden werden vermoord. Het zou tot eind jaren veertig duren voordat de laatste overlijdensbevestigingen van het Rode Kruis in Nederland aankwamen. Uiteindelijk overleefden een kleine 38.000 Nederlandse Joden de genocide: 19.000 door onderduik, 9.000 Joden waren gemengd gehuwd en bleven nagenoeg buiten schot evenals de 3.700 zogenaamde *Calmeyer-Joden* die hun Voljood-registratie succesvol wisten om te buigen naar een relatief veiligere G1 of G2 status. 5.500 Joden keerden berooid en gebroken uit de kampen terug, waaronder de Maastrichtenaar Max Moszkowicz, de latere bekende strafrechtadvocaat.<sup>54</sup> Kortom ruwweg drie van de vier Nederlandse Joden overleefden de Holocaust niet. Hinke Piersma formuleert het treffend in haar studie naar het

---

<sup>48</sup> Voor een compleet overzicht van de Anti-Joodse maatregelen zie Boterman, 2015, pp. 503-514. Zie ook Herzberg, A.J. (1956). *Kroniek der Jodenvervolging*, pp. 78 ev. Querido.

<sup>49</sup> Boterman, 2015, p. 71. De meeste Nederlandse Joden werden in de kampen Sobibor en Auschwitz vermoord.

<sup>50</sup> Het zogenaamde *Pulsen*, genoemd naar het Amsterdamse verhuisbedrijf Puls dat alle Joodse panden in de hoofdstad ontruimde.

<sup>51</sup> Hetgeen overigens niet betekent dat er geen Joden meer waren in de Limburg. Er waren uiteindelijk meer Joden in onderduik dan er voor 10 mei 1940 in Limburg woonden.

<sup>52</sup> Boterman, *Duitse daders*: 152 ev.

<sup>53</sup> Griffioen & Zeller, 2008, p. 436

<sup>54</sup> Haenen, M. (2018). *De bokser. Het leven van Max Moszkowicz*. Pp. 167 ev. Em. Querido.

rechtsherstel van Amsterdamse Joden: Nederland telde aan het eind van de oorlog haar doden, de Joden hun overlevenden.

## 2.4 Rol Nederlands bestuur en ambtenarij bij de Jodenvervolging

Veel historici hebben zich gebogen over een verklaring voor het hoge aantal Joodse slachtoffers in Nederland. Bij een analyse van de omstandigheden waaronder de Jodenvervolging plaatsvonden, geeft Moore als eerste en belangrijkste verklaring het volgzaam karakter van de Nederlandse ambtenaren, waaronder politieagenten. Op geen enkel moment, zo meent hij, heeft het ambtelijk apparaat zich rechtstreeks teweergesteld tegen de bezetter.<sup>55</sup> Hij verwijt de Nederlandse ambtenaren volstrekte volgzaamheid, inschikkelijkheid en het volledig gebrek aan verzet tegen de Duitse anti-Joodse maatregelen.<sup>56</sup> Hoe kon het zo ver komen?

De Nederlandse regering had de achterblijvende bestuurders en ambtenaren de opdracht gegeven op hun post te blijven en op een constructieve manier samen te werken met de bezetter. Wanneer de belangen van de bevolking geschaad zouden worden moesten ze in het uiterste geval ontslag nemen en de samenwerking staken. Maar wat waren de criteria die gezagsdragers en ambtenaren konden hanteren bij de afweging mee te werken of te weigeren en op te stappen? En hoe moesten de belangen van de bevolking en die van de bezetter worden gewogen?

### De Aanwijzingen 1937

De Nederlandse regering had in 1937 instructies opgesteld die gezagsdragers en ambtenaren konden helpen bij het maken van afwegingen in het geval van een vijandelijke bezetting: de zogenaamde *Aanwijzingen 1937*.<sup>57</sup> De Aanwijzingen vonden hun juridische grondslag in het Landoorlogreglement uit 1907 (beter bekend onder de naam Haagse Conventie) waarin wetten en gebruiken van de oorlog werden gecodificeerd.<sup>58</sup> Het document bevatte algemene uitgangspunten en een aantal concrete richtlijnen over hoe gezagsdragers en ambtenaren moesten handelen tijdens een vijandige bezetting. Uitgangspunt van de Aanwijzingen was dat het bestuur in het belang van de bevolking zo lang mogelijk op zijn post moest blijven en zo goed mogelijk moest blijven functioneren. Het veronderstelde een verantwoorde samenwerking met de bezetter waarbij zorggedragen moest worden dat de belangen van het land en de bevolking zo goed mogelijk werden gediend.<sup>59</sup> Ten Have spreekt in dit verband van de *beschermingshypothese*, de hoop onder bezettingstijd zo veel mogelijk van de eigenheid en zelfstandigheid van Nederland te kunnen bewaren.<sup>60</sup> In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, waren de Aanwijzingen helder als het ging om de bescherming van bevolkingsgroepen en eigendom.<sup>61</sup> *“Verboden is de ontruiming, welke het karakter draagt van een deportatie op enigszins grote schaal, met het doel om te dienen hetzij als straf of als dwangmiddel, hetzij om de bewoners elders werkzaam*

<sup>55</sup> Moore, B. (1998). Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van Joden in Nederland. p. 310. Bert Bakker.

<sup>56</sup> Ibidem p. 311 ev.

<sup>57</sup> Volledige titel: Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen in geval van een vijandelijke inval. De geheime nota uit 1937 werd in 1938 naar de betreffende bestuursorganen en burgemeesters toegezonden.

<sup>58</sup> Bakker, R. (2020a). Landoorlogreglement en Aanwijzingen. Waar ambtenaren zich aan moesten houden tijdens de Duitse bezetting. Verbum. Ook geraadpleegd op 14 december 2022 van [https://verbum.nl/wp-content/uploads/2020/03/Side-boekje\\_Landoorlogreglement-en-Aanwijzingen.pdf](https://verbum.nl/wp-content/uploads/2020/03/Side-boekje_Landoorlogreglement-en-Aanwijzingen.pdf).

<sup>59</sup> Te Slaa, R. (2017). Daar dit een immorele aanslag is. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van Joods onroerend goed 1940-1955. pp. 22-24. De Nieuwe Haagsche.

<sup>60</sup> Kuijk, J. (1999). Nederland moet Nederland blijven. *Trouw*, 27-11-1999. En: Ten Have, P.W. *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941*. Pp. 491-493. Prometheus.

<sup>61</sup> Bakker, R. (2020b). Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie. pp. 547. Verbunt.

te stellen.”<sup>62</sup> Ook moesten ambtenaren hun medewerking weigeren en desnoods hun post verlaten indien de bezetter hen werkzaamheden opdroeg die niet in het belang van de bevolking waren zoals “*het verzamelen van gegevens betreffende personen in het bezette gebied*”, of het medewerken aan het aanwijzen of oppakken van gijzelaars.<sup>63</sup> Artikel 7 was wel heel expliciet: “*Het reglement verbiedt voorts moord, plundering of roof en eist eerbiediging van de eer, de gezinsverbanden, de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van erediensten*”.<sup>64</sup> Met de Aanwijzingen werden gezagsdragers en ambtenaren geacht naar eigen eer en geweten te wegen op welke momenten het belang van de bezetter groter was dan het belang van de bevolking. De spanning tussen de ambtelijke professionaliteit en de belangen van de bezetter speelde overigens op elk beleidsniveau: van de eenvoudige ambtenaar bij de burgerlijke stand of de agent van de gemeentepolitie, tot de hogere ambtenaren op ministeries en provincies. In de praktijk zou blijken dat de vrijheidsgraden voor het maken van een afweging voor lagere ambtenaren een stuk geringer waren dan die voor gezagsdragers.

In mei 1943, als reactie op berichten van deportaties van Joden, volgde vanuit Londen een Commentaar op de Aanwijzingen.<sup>65</sup> Het Commentaar herbevestigde de Aanwijzingen als leidraad voor handelen en voegde daar nadrukkelijk aan toe het verbod op het op enige manier meewerken aan de Jodenvervolging. Het belang van de Aanwijzingen en het Commentaar was niet te onderschatten. Ze werden na de oorlog gebruikt als toetsingskader door de zogenaamde *Zuiveringstribunalen* die, op basis van ingekomen klachten, gezagsdragers en ambtenaren ter verantwoording riepen.

## De bezettingspraktijk

Alle departementen, commissarissen van de Koningin en de burgemeesters van alle 1054 gemeenten kregen in 1938 een verzegeld exemplaar van de geheime *Aanwijzingen 1937*. In vele gevallen werd de enveloppe met de Aanwijzingen vlak voor of vlak na de capitulatie uit de stoffige la gehaald en kwam de inhoud ter kennis van het gemeentebestuur.<sup>66</sup> Overigens is het een illusie te denken dat vervolgens de inhoud breed gedeeld zou worden met ambtenaren. De regenteske bestuurscultuur die in Nederland heerste, maakte dat de Aanwijzingen vaak niet onder een breder ambtenarenpubliek werd verspreid.

Om resultaat te boeken moest de Duitse bezetter samenwerken met de bestuursorganen (ministeries, provincie en gemeenten) en ambtelijke uitvoeringsorganen. Deze samenwerking wordt door Lammers omschreven als collaboratie: “*(...) een in zichzelf antagonistische samenwerking, die gekenmerkt wordt door tegenstrijdige belangen gebaseerd op uiteenlopende normen en waarden*”.<sup>67</sup> De bezetter wil zo veel mogelijk van zijn doelstellingen behalen, zoals bijvoorbeeld het handhaven van orde en rust of de inschakeling van bedrijven voor de Duitse oorlogsindustrie. Het Nederlandse bestuur daarentegen wil zo veel mogelijk autonomie behouden en haar oorspronkelijke bevoegdheden en de daaruit voortvloeiende bestuurlijke taken zo goed mogelijk blijven uitvoeren (zoals het handhaven van orde en rust, en het garanderen van veiligheid en leefbaarheid voor haar bevolking). Om beide belangen zo goed mogelijk te verwezenlijken was een goede samenwerking tussen beide partijen noodzakelijk. De samenwerking bleek in het begin inderdaad constructief en weinig problematisch waar het maatregelen betrof die dicht tegen de oorspronkelijke bestuurlijke doelstellingen aanlagen. De

---

<sup>62</sup> Bakker, 2020a, p. 42.

<sup>63</sup> Boot, J.J.G. (1967) *Burgemeester in Bezettingstijd*. pp. 53-54. en bijlage III (pp. 359-366). Semper Agendo. Voor de gehele tekst van de Aanwijzingen zie: Bakker, 2020a.

<sup>64</sup> Bakker, 2020b, p. 549.

<sup>65</sup> Voor Limburg en Maastricht kwam deze reminder te laat: op 13 april 1943 was de *Provinzentjudung* van Limburg al voltooid.

<sup>66</sup> Michiels van Kessenich, de burgemeester van Maastricht kreeg de Aanwijzingen enkele weken voor de oorlog onder ogen. Hij gaf na de oorlog aan dat de geheime *Aanwijzing 1937* hem geen duidelijkheid verschafte hoe te handelen. NL-HaNA, 2.04.87, Ministerie van Binnenlandse Zaken, inv. 4791: Zuivering: reactie Michiels van Kessenich.

<sup>67</sup> Uiteraard zonder de negatieve *labelling* die het woord collaboratie na de oorlog heeft gekregen. Samenwerken met een bezetter is in zijn ogen per definitie collaboratie; de morele waardering van de mate waarin de collaboratie slaagt (zonder haar integriteit te verliezen en de belangen van haar achterban te behartigen) is een moreel oordeel waar hij zich bij zijn analyse niet over uitlaat. Lammers, 2005, pp. 111 ev.

samenwerking verliep aanzienlijk stroever en problematisch bij maatregelen die gebaseerd waren op tegengestelde politiek-morele waarden, zoals bij een beoogde nazificatie of Jodenvervolging.<sup>68</sup>

Het wegvallen van regering en staatshoofd betekende dat de politieke aansturing van de ambtelijke top en de lagen daaronder wegviel. De secretarissen-generaal, als hoogste bestuurlijke ambtenaren op de ministeries, hadden de nadrukkelijke opdracht de samenwerking met de Duitse bezetter aan te gaan. Conform de uitgangspunten van de Aanwijzingen gaven zij hoe dan ook in hun strategie de prioriteit aan ordehandhaving, de instandhouding van het overheidsapparaat en indirect aan het voorkomen van een machtsovername door de NSB. De ambtelijke top ging daarbij uit van een situatie van convergerende belangen, immers ook de bezetter was erbij gebaat dat de orde en veiligheid gehandhaafd bleven en het ambtenarenapparaat naar behoren kon blijven functioneren.

Al snel bleek de samenwerking met de Duitse autoriteiten moeilijker dan gedacht zeker als ambtelijke medewerking werd gevraagd aan praktijken, zoals maatregelen tegen Joden, die in strijd waren met de ambtelijke basisregel dat iedereen gelijk is voor de wet. Het ging pas echt fout bij een van de eerste Duitse maatregelen die inhield geen Joden meer als ambtenaar aan te stellen en Joodse ambtenaren uit te sluiten van promotie. Deze maatregel werd eind augustus 1940 voorgelegd aan het college van secretarissen-generaal. Na lang wikken en wegen, en met mondeling en schriftelijk tegengesputter, ging het college alsnog overstag en gaf haar goedkeuring aan de invoering van deze eerste substantiële anti-Joodse maatregel. Voor het eerst werd van overheidswege ingestemd met een onderscheid tussen niet-Joden en Joden waarmee de Nederlandse grondwet met voeten werd getreden.<sup>69</sup> De consequenties bleken niet te overzien.

De houding en onderhandelingsstrategie volgens het *idee van het minste of noodzakelijke kwaad* werd kenmerkend voor het college: na enig, vaak symbolisch, protest werd zogenaamd kleiner leed geaccepteerd teneinde groter leed te voorkomen. Deze houding, die ook kenmerkend werd voor lagere bestuursniveaus, speelde de bezetter in de kaart. Die speelde het spel geraffineerd en bracht met het toepassen van de *salamitactiek* langzaam een proces op gang dat, gekenmerkt door misleiding en verdoezeling van de ware bedoelingen, steeds een stapje verder ging.<sup>70</sup> Uiteindelijk kreeg de bezetter zijn zin en werden controversiële maatregelen gewoon doorgevoerd.<sup>71</sup> Daarbij maakten de Duitsers handig gebruik van psychologische trucs, zoals *de fictie van de gezamenlijke verantwoordelijkheid*. Zeker waar het ging om het handhaven van de orde en rust en om beleidsprocessen zo efficiënt mogelijk te laten verlopen. Nagenoeg alle anti-Joodse maatregelen werden dan ook door de bezetter vanuit het perspectief van orde en veiligheid gelegitimeerd.

De gezamenlijk gevoelde verantwoordelijkheid ging bij Nederlandse gezagsdragers en ambtenaren soms zo ver dat ze een houding aannamen die erop gericht was zo min mogelijk irritatie bij de bezetter op te roepen. Men ging meedenken, was dienstbaar en boog mee met de luimen van de bezetter. Deze houding zien we terug bij veel ambtenaren, op ministerieel, maar ook op provinciaal en gemeentelijk niveau.<sup>72 73 74</sup> Men bedacht oplossingen in de geest van het mogelijk gewenste.

---

<sup>68</sup> Lammers gebruikt hiervoor de Weberiaanse tegenstelling tussen doelrationeel handelen en waarderationeel handelen als verduidelijking van de tegenstelling.

<sup>69</sup> Naast ieders gelijkheid voor de wet (art. 1 Grondwet), garandeerde artikel 5 van de Grondwet dat iedere Nederlander gerechtigd was een overheidsfunctie te mogen bekleden.

<sup>70</sup> De Duitse bezetter bleek meester in het toepassen van *Tarnung*, het camoufleren van ware bedoelingen om paniek te vermijden. Zelfs tijdens de Wannsee conferentie van 1942 spraken de deelnemers, waaronder Eichmann, over de *Evakuierung* en *Auswanderung* als eufemismen voor deportatie en vernietiging.

<sup>71</sup> Romijn, P. (2006). *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*. p. 186. Balans.

<sup>72</sup> Essers, P. (2012). *Belast verleden. Het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime*. Kluwer. En: Schütz, R. (2016). *Kille Mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*. Boom.

<sup>73</sup> Het beste voorbeeld is Jacob Lenz, hoofd van de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters, die de Duitsers bij hun wens tot invoering van een nieuw persoonsbewijs voorzag van een kant-en-klaar nieuw concept dat voor de oorlog was afgewezen door de ministerraad. Het meedenken met de Duitsers doet hier denken aan het fenomeen *dem Führer entgegen arbeiten* als verklaring voor de extreme dadendrang van Hitler's onderdanen bij het inrichten en uitvoeren van de Holocaust.

<sup>74</sup> Spörl, G. & Wiegrefe, K. (2000). *Dem Führer entgegen arbeiten*, interview met de Britse historicus Kershaw over het samenspel tussen Hitler en de Duitsers alsook de samenhang tussen oorlog en Holocaust, *Der Spiegel*, 34/2000-20.08.2000. Geraadpleegd op 12 januari 2023: <https://www.spiegel.de/politik/dem-fuehrer-entgegen-arbeiten-a-80e79ec4-0002-0001-0000-000017166429>.

Uiteindelijk was men als bestuur en ambtenaren loyaal en gezagsgetrouw. Bij een tweede anti-Joodse vervolgmaterieel stond de registratie centraal: immers het moest duidelijk worden wie van Joodse bloede was en wie niet, hetgeen leidde tot de beruchte Ariërverklaring.<sup>75</sup> Vanaf 5 oktober 1940 moesten alle gezagsdragers en ambtenaren de Ariërverklaring invullen en aangeven of en zo ja hoeveel Joodse voorouders ze hadden. Alle elf Commissarissen der Koningin en 912 burgemeesters tekenden de Verklaring. Slechts vier burgemeesters weigerden de Verklaring te tekenen ondanks druk vanuit het eigen ministerie. Nagenoeg alle 200.000 ambtenaren op de departementen, overheidsdiensten, het gehele openbare onderwijs en in het lokale en provinciale bestuur vulden de verklaring in.<sup>76</sup> Het vervolg laat zich raden: na de registratie werden Joodse ambtenaren op non-actief gesteld, en op 1 maart 1941 formeel ontslagen.

Nederlandse bestuurders bleken al met al geen afdoende antwoord te hebben op de Duitse bestuurs- en onderhandelingsstrategie. Prioriteit werd gegeven aan ordehandhaving, instandhouding van het overheidsapparaat en het voorkomen van een machtsovername door de NSB. De bescherming van Joden was daaraan ondergeschikt.<sup>77</sup> Op alle bestuurs- en beleidsniveaus stond men vervolgens toe dat Joden als een aparte bevolkingsgroep werden weggezet.<sup>78</sup> De Joden werden stap voor stap economisch en sociaal geïsoleerd en uiteindelijk aan het gezag van de Nederlandse staat onttrokken. De Duitse autoriteiten eigenden zich zo een grote mate van vrijheid en handelingsruimte toe en konden de Jodenvervolgning volledig naar hun hand zetten.<sup>79 80</sup>

## 2.5 Morele verantwoordelijkheid bestuurders en ambtenaren

Het optreden van het college van B en W gold als voorbeeld voor lagere gezagsdragers en ambtenaren. Romijn, die de rol van de Nederlandse burgemeesters tijdens de oorlog grondig analyseerde, kwalificeert het gedrag als *anticiperende toegevendheid*.<sup>81</sup> Hij concludeert dat uiteindelijk de burgemeesters (en met hen andere ambtenaren en gezagsdragers) onvermijdelijk (en vaak onbedoeld) *een instrument werden van de bezettingsmacht*, dat werd ingezet om de samenleving te controleren, te nazificeren en te exploiteren. De meeste Nederlandse autoriteiten lieten zich daarbij eerder leiden door dienstijver dan door gemoedsbezwaren.<sup>82</sup> Romijn concludeert dat de burgemeesters de raciale Duitse bezettingpolitiek te laat en onvoldoende doorzagen.<sup>83</sup> Hij schetst het beeld van een naïef bestuurlijk Nederland dat onvoldoende door had wat er op het spel stond. De zorg om het dagelijkse werd zo de vijand van de zorg voor het principiële.<sup>84</sup> Het handhaven van rust en orde was het eerste belang waarvoor zelfs de grondwettelijke plicht tot bescherming van burgers moest wijken.

Naarmate de bezetter de duimschroeven verder aandraaide en het binnenlands bestuur steeds verder werd genazificeerd, raakte men steeds verder verstrikt in een situatie van feitelijke medeplichtigheid. Hier ligt een zware collectieve verantwoordelijkheid voor het openbaar bestuur en

---

<sup>75</sup> Het Ministerie van Binnenlandse Zaken (onder Secretaris Generaal (SG) Karel Frederiks) bereidde de registratie van de Ariërverklaring voor en ontwierp circulaire en vragenformulieren. Romijn, 2006, pp. 182-183.

<sup>76</sup> Boterman, 2015, p. 63. En: Romijn, 2006, p. 183.

<sup>77</sup> Romijn, 2006, p. 187.

<sup>78</sup> Bakker, 2020b, p. 695.

<sup>79</sup> Boterman, 2015: 87; In tegenstelling tot de Jodenvervolgning in België en Frankrijk, waar door een onderlinge competentiestrijd tussen het militair bestuur en de SS de Jodenvervolgning minder gestroomlijnd verliep, en tot significant lagere aantallen Joodse slachtoffers leidde.

<sup>80</sup> Griffioen & Zeller zetten een vergelijkbare redenering op voor de Nederlandse politie; ook zij werd vrij kort na de bezetting speelbal van de Duitse bezetter. Zie ook: Meershoek, G. (2007). *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*. Hoofdstukken 7 en 8. Boom.

<sup>81</sup> Romijn, 2020b, p. 181.

<sup>82</sup> Ibidem pp. 180 ev.

<sup>83</sup> Al waren de *Kristallnacht* en de vervolging van Joden in Duitsland, Oostenrijk en Polen toch duidelijke markeerpunten in hoe de Nazi's hun raciale politiek vormgaven.

<sup>84</sup> Jo Swaen in een recensie van Romijns boek; in: *Blik op de Wereld*, 24-5-2013.

het is van geval tot geval de vraag of de verdiensten van het aanblijven en meewerken hebben opgewogen tegen de nadelige gevolgen. In welke mate de samenwerking met de bezetter leidde tot (morele) schuld blijft een ingewikkeld vraagstuk dat historici en juristen decennialang heeft beziggehouden. Het grijsgebied tussen goed en fout raakte daarbij steeds verder gedifferentieerd. Frits Boterman heeft oog voor de nuance als hij deze ingewikkelde houding kwalificeert als *defensieve collaboratie* als tegenhanger voor *actieve collaboratie*.<sup>85</sup> <sup>86</sup> Rob Bakker is uitgesprokener en benadrukt de geleidende schaal van het steeds verder opschuiven door het begrip *cumulatieve collaboratie*: “(...) *stap voor stap werd men steeds meer een onmisbaar onderdeel van de Jodenvervolging, alsof er na het invullen van de allereerste ariërverklaring geen weg meer terug was.*”<sup>87</sup> Hier raken we aan nog een belangrijk punt. Lagere ambtenaren zagen opdrachten van bovenaf als legitiem en voerden desgewenst hun (professionele) taak gewoon uit. Dit punt ligt dicht tegen het *Befehl ist Befehl* adagium. Zygmunt Bauman analyseert de Holocaust in termen van de kenmerken van de moderne bureaucratie die naar zijn mening steeds meer hiërarchisch en functioneel werd ingericht en waarbij aspecten als sociale afstand, zelfbehoud, gehoorzaamheid en afgeschoven verantwoordelijkheid uitingsvormen werden van de moderne ambtenarij, die naar zijn mening een regelrechte bedreiging vormden voor een samenleving, zoals bij de Jodenvervolging pijnlijk duidelijk is geworden.<sup>88</sup>

## Verantwoording

De stap naar de schuldvraag is klein. De historicus Ankersmit introduceert in dit kader naast het begrip *causale schuld*, het begrip *incrementele schuld*: het stap na stap steeds verder en dieper betrokken raken bij de nazipraktijken.<sup>89</sup> Volgens Swaen is daarmee overigens het probleem van de schuldtoekenning niet opgelost, omdat de beeldvorming en de kaders in de tijd verschuiven. Wat in 1940 als acceptabel werd gezien, werd in opvolgende decennia steeds weer anders beoordeeld. En die constatering is duidelijk zichtbaar bij de naoorlogse beoordeling van de rol van bestuurders en ambtenaren bij de Jodenvervolging.

Bij de ambtelijke zuiveringen na de bevrijding werden NSB-bestuurders in de regel meteen ontslagen.<sup>90</sup> Zo werden 509 nationaalsocialistische burgemeesters ontslagen.<sup>91</sup> De vraag hoe andere burgemeesters zich hadden gedragen werd mede getoetst op hun bruikbaarheid na de oorlog, zoals we nog zullen zien in Maastricht. De meesten mochten blijven omdat bestuurlijke continuïteit prioriteit had. Ernstig gecompromitteerde burgemeesters werden in ultimo alsnog ontslagen. Opmerkelijk is dat de betrokkenheid bij de uitvoering van anti-Joodse maatregelen geen criterium bleek voor ontslag. Sterker nog, Bakker constateert: “*In de naoorlogse juridische toetsingen zijn ambtelijke zaken als ariërverklaring, registratie van Joden, arisering, anti-Joodse beperkende maatregelen en arrestaties van Joden niet in de beschouwingen meegenomen*”.<sup>92</sup> Alleen als er sprake was van Jodenjagen, roof, afpersing of mishandeling kon het aanleiding geven tot ontslag en gevangenisstraf. Kortom, nog steeds volgens Bakker, werd geen enkele (niet NSB-) ambtenaar gezuiverd vanwege een aandeel in de

<sup>85</sup> NRC-recensie Ewoud Kieft, Bij Joden keek men liever weg, *NRC*, 1-4-2016 over boek Duitse Daders van Frits Boterman.

<sup>86</sup> Boterman, 2015, p. 24.

<sup>87</sup> Bakker, 2020b, pp. 684 ev.

<sup>88</sup> Bauman, Z. (1998). *De moderne tijd en de holocaust*. Boom. Vergelijk o.a. het huidige debat bij de Kindertoeslagaffaire.

<sup>89</sup> Ankersmit, F. (2003). Een schuld zonder schuldigen? Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 78.

<sup>90</sup> Na de Tweede Wereldoorlog werden ruim 300.000 Nederlanders onderzocht in verband met de bijzondere rechtspleging. Zij werden verdacht van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, NSB-lidmaatschap of het in dienst treden bij het Duitse leger.

<sup>91</sup> Romijn becijferde dat de helft van de 1000 burgemeesters op hun post gebleven; de andere helft (meest NSB-burgemeesters) werd na de oorlog gearresteerd en strafrechtelijk vervolgd in het kader van bijzondere rechtspleging, en tot (lange) gevangenisstraffen veroordeeld. De burgemeester van Velsen werd als enige NSB-burgemeester ter dood veroordeeld. Vierenzeventig oorlogsburgemeesters die niet tot de NSB behoorden moesten na de zuivering alsnog het veld ruimen.

<sup>92</sup> Overigens was het door ambtenaren medewerking verlenen aan de registratie voor de *Arbeitseinsatz* of nieuwe Duitse distributiekaarten wel als een vijandige actie tegen het Nederlandse volk gezien en woog mee bij de zuivering. (Bakker, 2020b, p. 664).

totstandkoming of uitvoering van anti-Joodse maatregelen. Het leek wel of die niet had plaatsgevonden. In ieder geval was er niemand voor verantwoordelijk.

Het zou lang duren voordat er enige erkenning kwam voor de betrokkenheid van bestuurders en ambtenaren bij de Jodenvervolging. Op 11 april 2005 constateert de toenmalige premier Balkenende, als rechtsopvolger van de Nederlandse overheid in 1940-1945, dat *“er (...) Nederlandse gezagsdragers (waren) die meewerkten met de bezetters. Zij droegen bij aan een gruwelijk proces waarin Joodse Nederlanders hun rechten werden ontnomen en waarin de menselijke waardigheid van Joodse landgenoten werd geschonden”*.<sup>93</sup> De erkenning was er maar voor excuses was het nog te vroeg.

Uiteindelijk kwamen de excuses er wel. Vijfenzeventig jaar na de bevrijding maakte de toenmalige premier Mark Rutte op 26 januari 2020 tijdens de Holocaustherdenking zijn excuses voor de betrokkenheid van gezagsdragers en ambtenaren bij de Jodenvervolging: *“Toen het gezag een bedreiging werd, zijn onze overheidsinstanties tekortgeschoten, als hoeders van recht en veiligheid. (...) veel Nederlandse functionarissen voerden uit wat de bezetter van hen vroeg. Anderen verdroegen het grote kwaad in de hoop nog iets goeds te kunnen doen – wat soms lukte, maar veel vaker niet. En de bittere consequenties van registratie en deportatie werden niet tijdig en niet voldoende onderkend. Nu de laatste overlevenden nog onder ons zijn, bied ik vandaag namens de regering excuses aan voor het overheidshandelen van toen”*.<sup>94</sup>

## 2.6 Terugkeer en Rechtsherstel na de bevrijding

Met 102.000 doden, volkomen ontwrichte sociale en familieverbanden, zonder woning, zonder bron van inkomsten en volkomen berooid moesten de naar schatting 38.000 overgebleven Nederlandse Joden na de bevrijding hun leven weer op pakken. Hoe deden ze dat? Was het een gemakkelijke weg? En werden ze bij hun zoektocht naar rechtsherstel en erkenning van hun leed door hun regering of gemeente gesteund? En natuurlijk de belangrijkste vraag: kreeg de Joodse gemeenschap na de oorlog erkenning voor het onrecht dat hen was aangedaan? Het antwoord is pijnlijk. Er was eerder ongeloof dan erkenning van het leed, en het rechtsherstel was moeizaam, tijdrovend en mentaal belastend. Voor de Joodse gemeenschap gold de periode na de bevrijding als een continuering van de onverschilligheid waarmee ze tijdens de oorlog werden geconfronteerd.

### Opzet rechtsherstel

Al tijdens de oorlog werd in Londen, in samenspraak met de geallieerden, bepaald dat alle transacties die onder Duitse dwang tot stand waren gekomen, moesten worden teruggedraaid naar de situatie van voor de oorlog. Prioriteit had het rechtsherstel. Niet alleen de vergoeding voor de geleden oorlogsschade was belangrijk, maar bovenal het in hun recht herstellen van ontrechte Joden zodat zij weer als volwaardige burgers aan het economisch en publieke leven konden deelnemen. Deze zogenaamde *herstellende rechtvaardigheid* maakt dat slachtoffers van ontrechting de juridische mogelijkheid kregen de verkrijgers van hun goederen in rechte aan te spreken.<sup>95</sup> Om rechtsherstel mogelijk te maken werd in London al tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Commissie Rechtsverkeer in Oorlogstijd het rechtsherstel juridisch vormgegeven. Kern van het rechtsherstel werden twee (Koninklijke) Besluiten te weten E93: Besluit Bezettingsmaatregelen (17 september 1944) en Besluit E100 Besluit Herstel

<sup>93</sup> Balkenende, J.P. (2005), Toespraak tijdens de internationale conferentie: *De Joodse gemeenschap in een veranderende samenleving*, ter gelegenheid van de 30-jarige jubileumviering van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI), Amsterdam.

<sup>94</sup> Bakker, 2020b, p. 690.

<sup>95</sup> Veraart, W.J. (2005). Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw (dissertatie), p. 529. Kluwer.



Rechtsverkeer.<sup>96</sup> Besluit E93 deed uitspraak over de rechtsgeldigheid van de Duitse Verordeningen. Deze werden in drie categorieën ingedeeld met in categorie A de Duitse Verordeningen die werden geclassificeerd als zijnde *nimmer van kracht (...) geweest*. Daaronder vielen onder andere de Verordeningen over de arisering van bedrijven en de onteigening van Joods grondbezit (zowel landbouwgronden als onroerend goed), alsmede de beide LIRO-Verordeningen (de verplichte rekeningen die Joden tijdens de bezetting bij de roofovername LIRO moesten afsluiten). Besluit E100 Herstel Rechtsverkeer regelde de opzet en uitvoering van het rechtsherstel.<sup>97</sup> De Raad voor het Rechtsherstel (RRH) werd opgericht en belast met de uitvoering van het rechtsherstel. De organisatie bestond uit vier afdelingen, die elk met specifieke onderdelen van het rechtsherstel werden belast: de afdeling Rechtspraak, de afdeling Beheer (met het NBI), Afdeling Effectenregistratie, de Afdeling Voorzieningen Rechtspersonen en de Afdeling Voorzieningen voor afwezigheid.<sup>98</sup> Na de bevrijding volgde op 16 november 1945 Besluit F272 (Besluit tot wijziging van het Besluit herstel rechtsverkeer en van het Besluit Vijandelijk Vermogen), waarin nieuwe inzichten werden doorgevoerd en een afdeling Onroerend Goed aan de RRH werd toegevoegd.<sup>99</sup>

Uitgangspunt voor het rechtsherstelbeleid was dat de Joodse gemeenschap geen uitzonderingspositie kreeg toebedeeld bij het rechtsherstel, ondanks het feit dat deze groep bovenmatig en specifiek getroffen was door de ontrechting van de bezetter.<sup>100</sup> Daarbij was de regering bij monde van Minister van Financiën Liefstinck, van mening dat de Staat geen (financiële) aansprakelijkheid droeg bij het rechtsherstel. Als iemand verantwoordelijk was, dan was het de Duitse bezetter en zijn handlangers, daar moest op worden verhaald. Minister Liefstinck zag er verder nauwkeurig op toe dat het rechtsherstel van Joden niet ten koste ging van het economisch herstel. Hij aarzelde dan ook niet in het juridisch proces in te grijpen wanneer hem dat uitkwam, zoals in 1952 toen hij het rechtsherstel van voormalige Joodse effecten stillegde. Kortom, het rechtsherstel zoals de Nederlandse regering het vorm gaf, kende behoorlijk wat tekortkomingen. Veraart concludeert in zijn studie naar ontrechting en rechtsherstel “...dat (het) om die reden een pijnlijk en op onderdelen falend proces is geworden”. Het maakte dat “(...) het verkrijgen van restitutie of schadevergoeding voor de slachtoffers van ontrechting in Nederland een uiterst moeizame, onzekere en zenuwslopende aangelegenheid is geweest”.<sup>101</sup> Daarbij was er geen ondersteuning vanuit de overheid (nationaal of lokaal) voor Joden die ontrecht waren.

De richtlijnen voor de toepassing van het rechtsherstel kenmerkten zich door een pragmatische maar ook flexibele benadering van het rechtsherstel. De RRH was bevoegd alle vermogensrechtelijke zaken geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren, zodat zaken en (eigendoms)rechten aan de oorspronkelijke eigenaar konden worden teruggegeven. De pragmatische insteek leidde in de praktijk tot onduidelijkheid en in veel gevallen zelfs tot rechtsongelijkheid omdat elke casus weer opnieuw moest worden gewikt en gewogen, zonder dat heldere spelregels waren vastgelegd. Veraart wijst hierbij op de open normen en de grote nadruk op *redelijkheid* en *billijkheid* die bij het rechtsherstel moesten worden betracht.<sup>102</sup> Het zijn met name deze moreel ethische begrippen die vijftig jaar later weer opspelen. Was de invulling wel redelijk en billijk vanuit het perspectief van de Joodse slachtoffers?

---

<sup>96</sup> Belangrijk is te vermelden dat het rechtsherstel eigenlijk via wetgeving had moeten worden geregeld. Maar door het ontbreken van een parlement en een Raad van State, werd teruggevallen op een Besluit-vorm. Overigens maakte Minister Liefstinck dankbaar gebruik van deze situatie door nog net voor het aantreden van een nieuw parlement Besluit F272 af te kondigen waarin hij ‘doodleuk’ de goede trouw bewijslast voor het in bezit hebben van Joodse effecten omdraaide, met voor de oorspronkelijke Joodse eigenaar ernstige negatieve consequenties: zie o.a. Lipschits, *De Kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*, (Groningen 2001), p. 66. Hierbij kregen ook vertegenwoordigers van de beurs en banken onevenredig veel invloed op rechtsherstelwetgeving.

<sup>97</sup> Aalders, 2001, pp. 44 ev.

<sup>98</sup> Ibidem, pp. 44-45.

<sup>99</sup> Vos & Ter Braak, 2013, p. 28.

<sup>100</sup> Dit uitgangspunt is ook uniek binnen het rechtsherstel. Andere westerse landen creëerden wel deze uitzonderingspositie waardoor het rechtsherstel veel soepeler en slagvaardiger werd. (vergelijk de situatie in België en Frankrijk, zoals beschreven door Veraart in zijn dissertatie)

<sup>101</sup> Veraart, 2005, p. 530. En: Aalders, 2001, pp. 44 ev.

<sup>102</sup> Veraart, 2005, pp. 530 ev.

Daarbij kwam de bepaling dat alle aangestelde raadsleden de aanwijzingen van de betrokken ministers diende te volgen, waardoor de grondwettelijk scheiding der machten onder druk stond. Deze bepaling gold overigens niet voor de afdeling Rechtspraak die bestond immers uit onafhankelijke door de Kroon benoemde rechters. Met overigens de kanttekening dat tegen een uitspraak van de afdeling Rechtspraak niet in beroep kon worden gegaan.

### Rechtsherstel bij onroerend goed

Een belangrijk uitgangspunt voor rechtsherstel was dat de oorspronkelijke, in de meeste gevallen Joodse, eigenaar geen voordeel mocht behalen uit het rechtsherstel. Dat betekende in de praktijk dat ook de positie van de nieuwe bezitter (bijvoorbeeld een oorlogskoper) moest worden meegewogen in het herstelproces. De regering was bovendien van mening dat er wel degelijk een reden kon zijn niet over te gaan tot rechtsherstel namelijk als sprake was van goeder trouw. Als de bezitter van Joods onroerend goed aannemelijk kon maken dat hij te goeder trouw was geweest bij de aankoop, dus dat hij aannemelijk kon maken dat hij niet wist of kon weten dat het om een voormalig Joods eigendom ging, dan genoot de bezitter volledige rechtsbescherming en werd het Joods pand (of ander eigendom) niet hersteld en mocht hij het Joodse eigendom behouden. Deze situatie kwam met enige regelmaat voor bij onroerend goed omdat oorlogskopers de Joodse panden vaak onder de marktprijs aankochten en vervolgens via stromannen doorverkochten, zodat de oorspronkelijk link met de Joodse eigenaar werd verdoezeld. Als goeder trouw werd vastgesteld dan kon de oorspronkelijke Joodse eigenaar geen aanspraak maken op het pand en moest hij genoegen nemen met een ongewisse vordering op een Duitse roofinstelling (de LIRO of de *Vermögenverwaltungs- und Renteanstalt* (VVRA), want daar was immers het koopbedrag tijdens de oorlog gestort). Overigens werd te goeder trouw bij Joodse panden maar mondjesmaat geaccepteerd omdat de RRH, gaandeweg, steeds meer van mening werd dat elke koper via het kadaster kon weten dat het om een Joods pand ging.<sup>103</sup>

Billijkheid speelde ook op een andere manier door bij het herstellen van onroerend goed. Voor elke rechtsherstelsituatie werd voorgeschreven dat het via *minnelijke schikking* tot stand moest komen. In de praktijk betekende het dat de Joodse eigenaar het initiatief moest nemen om om de tafel te gaan met de oorlogskoper en in gezamenlijkheid en onder leiding van een aangewezen notaris (niet zelden dezelfde de notaris die de gedwongen verkoop had geregeld) tot een compromis te komen. De schikking leidde in de meeste gevallen tot een ingewikkelde rekensom waarbij de oorlogskoper zijn gemaakte kosten over de periode dat hij het pand in bezit had, zoals kosten voor onderhoud, investeringen, belastingen en eventueel afgesloten hypotheek kon verhalen op de Joodse eigenaar. Daar moesten vervolgens weer opbrengsten (vaak huuropbrengsten) en de kosten voor het rechtsherstel van worden afgetrokken. De koopprijs die de oorlogskoper voor het pand had betaald (en die direct werd gestald bij de rooforganisatie VVRA of LIRO) werd bij een minnelijke schikking weggestreept tegen de vordering die de Joodse eigenaar had op de Duitse rooforganisatie. In de praktijk betekende het dat de vordering over ging op de oorlogskoper, die zijn aankoopgeld moest zien terug te krijgen van de LIRO of VVRA (het zogenaamde cederen). Na vele jaren werd ongeveer 85% van de vordering op een Duitse roofbank uitgekeerd. Het resterende deel (10-20%) werd uiteindelijk nog veel later door de Nederlandse regering bijgepast. Kortom, uiteindelijk leed een oorlogskoper van Joods onroerend goed amper financieel verlies. Voor de Joodse eigenaar, daarentegen, betekende rechtsherstel dat hij van tevoren nooit wist of hij zijn rechtmatig eigendom wel terug zou krijgen. In ieder geval moest hij kosten maken om de procedure te kunnen voeren en kon de procedure zeer tijdrovend zijn zeker als de bezitter de procedure wilde dwarsbomen en niet wilde meewerken aan een oplossing. Kortom, de uitkomst van de schikking viel voor de Joodse eigenaar financieel nogal eens nadelig uit.

---

<sup>103</sup> Aalders, 2001, pp. 44ev. En: Vos & Ter Braake, 2013, pp. 28ev.

De schikking werd vervolgens opgesteld door een notaris en door een Gedelegeerde (die de leiding had over de organisatie van een afdeling binnen een rayon) bekrachtigd. In enkele gevallen wanneer beide partijen niet tot een vergelijk kwamen, of de oorlogskoper het pand niet wilde afstaan, volgde een procedure bij de afdeling Rechtspraak. Die bekeek het dossier en sprak vonnis dat bindend was voor beide partijen.

### Moreel rechtsherstel

Gerard Aalders concludeert in zijn uitvoerige studie *Berooid* dat gemeten naar het uiteindelijk eindresultaat een gematigd positieve conclusie getrokken kan worden over het naoorlogs rechtsherstel. Hij heeft oog voor de tekortkomingen van het naoorlogs rechtsherstel maar kijkt ook naar het objectieve eindresultaat. Hij constateert na een grondige analyse dat ongeveer 90% van wat was geroofd, uiteindelijk werd gerestitueerd. Voor huiseigenaren, of de erven, was het vaak een hard gelag dat ze niet meteen in hun huis konden en een lang en moeizaam rechtshersteltraject moesten ondergaan. Maar in de meeste gevallen kwam het wel tot enige vorm van rechtsherstel. Aalders stelt dat we de toenmalige economische situatie waarin Nederland zich bevond, moeten meewegen. Nederland was immers compleet leeggeroofd, de infrastructuur was vernietigd, hele steden waren verwoest en er werd op grote schaal honger geleden. Er was een gebrek aan werkelijk alles. In dat licht kan een gematigd positieve eindconclusie naar zijn mening gerechtvaardigd worden.

Aalders ziet echter ook nadelen. Is het administratief rechtsherstel redelijk gelukt, zo niet het moreel rechtsherstel. Want tijden veranderen. Zo ook het moreel besef. In de woorden van Martin Bossenbroek, die een grootschalig historisch onderzoek naar de opvang en terugkeer van Joden na de oorlog leidde, “(...) wat anno 1945 algemeen werd gezien als sociaal en acceptabel, kon in 1968 ter discussie worden gesteld, in 1986 massaal worden verworpen, en kan in 2001 met terugwerkende kracht kil en bureaucratisch heten”.<sup>104</sup> Precies zo is het gegaan. Het is de historicus Isaac Lipschits die zich in 2001 in zijn boek *De kleine Sjoa* zeer kritisch uitlaat over het handelen van de Nederlandse overheid en de Nederlandse bevolking over de bejegening van Joden na de oorlog. Zijn typering van het onrecht als *een kleine Sjoa* spreekt boekdelen.<sup>105</sup>

De parallel tussen ontrecting en rechtsherstel is opmerkelijk. Werden bij de ontrecting de belangen van de Joodse bevolking ondergeschikt gemaakt aan het streven naar orde en rust en een goede verstandhouding met de bezetter, bij het rechtsherstel werden de Joodse belangen ondergeschikt gemaakt aan het economisch herstel van Nederland en de belangen van billijkheid.

Op 21 maart 2000, vijf en vijftig jaar na de bevrijding, biedt de toenmalige premier Wim Kok voor het eerst excuses aan voor het handelen van de Nederlandse overheid over de periode ná de bevrijding: “De regering erkent ten volle – terugkijkend met de wetenschap en de ogen van nu – dat er te veel formalisme, bureaucratie en vooral kilte in het rechtsherstel is geweest.”<sup>106</sup> Naast de Nederlandse Staat erkennen in dat jaar ook de banken, de beurs en de verzekeraars hun aandeel in het onvoldoende tot stand brengen van het Joods rechtsherstel. Het leidde uiteindelijk tot een financiële compensatie van 764 miljoen gulden.<sup>107</sup> <sup>108</sup> Ronny Naftaniel die de onderhandelingen namens de Joodse gemeenschap voerde, gaf als toelichting: “Wij wilden nadrukkelijk geen compensatie uit een soort clementie, wij wilden gewoon het bedrag waar de Joodse gemeenschap recht op had.”

---

<sup>104</sup> Bossenbroek, M. (2001). *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Bert Bakker. Als onderdeel van het SOTO-onderzoek (Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang).

<sup>105</sup> Lipschits pretendeerde geen waarde vrij, objectief of wetenschappelijk betoog te schrijven; eerder een verontwaardigde *cri de coeur*, dat doet denken aan het *j'accuse* van Emile Zola over de Dreyfusaffaire in 1898.

<sup>106</sup> Brief Minister-President aan Tweede Kamer, Den Haag, 21 maart 2000.

<sup>107</sup> De regeling kwam tot stand na grote druk van de VS en het World Jewish Congress. Zie Bakker, 2020b, pp. 645 ev.

<sup>108</sup> Persoonlijke correspondentie Rob Bakker met Ronny Naftaniel; zie Bakker, 2020b, p. 644.

## 3 Joodse gemeenschap tijdens het interbellum

### 3.1 Vroegste tijd tot het interbellum

Maastricht kent een van de oudste Joodse gemeenschappen van Nederland. Het vroegste bewijs van Joodse gemeentevorming in Nederland blijkt uit een Maastrichtse schepenbrief uit 1295 waarin melding wordt gemaakt van een *Platea Judeorum* (Jodenstraat), een *Vicus Judeorum* (Joodse wijk) en een *Scola Judeorum* (synagoge).<sup>109</sup> Er volgden diverse perioden van aan- en afwezigheid van Joden in de stad. Pas bij het emancipatiedecreet van 1796 verwierven Joden in Nederland volledige burgerrechten.<sup>110</sup> Vanaf 1870 kreeg het Nederlands-Israëlitische Kerkgenootschap definitief vorm. De Maastrichtse *kille* werd hoofdsynagoge voor de Joodse Limburgse gemeenten.<sup>111</sup> In 1870 telde de Limburgse Joodse gemeenschap 1406 leden waarvan ongeveer een derde deel (501) in Maastricht woonde.<sup>112</sup> In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog liep het aantal Joden langzaam maar gestaag terug. Bernard Wasserstein spreekt in zijn monumentale studie over het Jodendom tijdens het interbellum van een existentiële crisis en geeft een aantal verklaringen voor de teruggang.<sup>113</sup> In het hoofdstuk *smeltende gletsjer* schetst hij een beeld van demografische neergang door verstedelijking, sociale mobiliteit en modernisering. In Nederland was de aantrekkingskracht van Joods Amsterdam groot en vele Joden uit de Mediene verhuisden naar *het Jeruzalem van het Westen*.<sup>114</sup> De Joodse schrijver Salvador Hertog bijvoorbeeld verruilde zijn geboorteplaats Maastricht voor Amsterdam.<sup>115</sup> Voor Limburgse Joden gold Brussel als een alternatieve bestemming. Zo vertrok de familie Bloemgarten in 1924 naar Brussel, waar de latere historicus Salvador Bloemgarten werd geboren. Hij schrijft in zijn memoires beeldend over de Maastrichtse tijd van zijn familie.<sup>116</sup> Maar ook de vergrijzing en de ontgroening van de Joodse bevolking (een laag geboortecijfer, hoge huwelijksleeftijd en huwelijken buiten de eigen kring) waren belangrijke oorzaken van de terugloop. In Limburg is het verschil met de katholieken het duidelijkst zichtbaar in het kindertal: in tegenstelling tot de katholieke gezinnen waar acht kinderen geen uitzondering was, hadden de Joodse gezinnen vaak twee of minder kinderen. Uiteindelijk halveerde het aantal Maastrichtse Joden tot ruwweg 247 in 1930.<sup>117</sup>

De Maastrichtse synagoge (sjoel) vormde het geestelijke middelpunt van de Joodse gemeenschap. Het gebedshuis aan de Capucijnengang werd ingewijd op 21 augustus 1840 en bevatte naast de synagoge, een ritueel bad en de kosterwoning.<sup>118</sup> De Joodse gemeenschap had eigen verenigingen en instellingen zoals het armenbestuur (*Gemieloet Chasadiem*), het vrouwengenootschap (*Chevrat Nasjiem*), en het *Ohev Ger* dat hulp bood aan reizigers en passanten. Vanaf de jaren twintig kwamen daar andere verenigingen bij zoals de gezelligheidsvereniging *Amicitia* (1926), het

---

<sup>109</sup> Lemmens, J.M. (1990). Joods leven in Maastricht. pp. 9 ev. Stichting Historische Reeks Maastricht. De Jodenstraat bevindt zich in het oude stadscentrum; de huidige synagoge bevindt zich in de Capucijnengang.

<sup>110</sup> Bronzwaer, 2009, pp. 191 ev.

<sup>111</sup> Van Rens, 2013, pp. 28-29.

<sup>112</sup> *Ibidem*, 30 ev.

<sup>113</sup> Wasserstein, B. (2012). Aan de vooravond. Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog. pp. 118 ev. Nieuw Amsterdam.

<sup>114</sup> De Mediene omvat alle Joodse gemeenten in Nederland buiten Amsterdam.

<sup>115</sup> Zijn Maastrichtse jeugdijaren beschrijft hij in: Hertog, S. (1981). *Meijer en ik*. De Bezige Bij.

<sup>116</sup> Salvador Bloemgarten. *Ik, Salvador Bloemgarten*, (Amsterdam 2018).

<sup>117</sup> Van Rens, 2013, pp. 30 ev.; Lemmens, 1990, p. 123.

<sup>118</sup> De inwijding op 21 augustus 1840 was een bijzondere gebeurtenis in de stad: "(...) De geheele Politie en Marechaussees in grand tenue vergezelden den optogt even als een Kapitein en twee officieren, terwijl naast den optogt twee linien militairen gingen om den toeloop van meerdere duizenden nieuwsgierigen te keerem." (Lemmens, 1990, p. 74).

begrafenisgenootschap *Gemieloet Chasasjem Kabberaniem* (1924) en de Joodse jeugdvereniging *Tsengierei Teimon* (1934).<sup>119</sup>

De Maastrichtse Joden waren, ondanks hun eigen sociale en culturele verenigingen, goed geïntegreerd in de Maastrichtse gemeenschap. Vele Joodse families maakten al meer dan een eeuw deel uit van het stadsleven. Joodse familienamen zoals Hellendall, Wesly, Wijngaard en Bloemgarten komen we al vanaf 1820 tegen in bestuursfuncties van de hoofdsynagoge.<sup>120</sup> Ze deelden in het rijke Maastrichtse culturele leven zoals de harmonie, het carnaval en natuurlijk de *Mastreechter Staar*, waarvan Jozef Bloemgarten de medeoprichter was.<sup>121</sup> Wijngaard stond op de eerste rij “(...) met zijn heldere tenor en uitstekend maatgevoel”.<sup>122</sup> Ook traden Joden toe tot de besturen van de Maastrichtse voetbalvereniging MVV. Salvador Hertog senior was redacteur en uitgever van de gematigd progressieve Maastrichtse Courant. Het meest tot de verbeelding spreekt Marianne Bloemgarten-Wesly die iedere vrijdagmiddag een grote ketel kosjere soep uitdeelde onder de katholieke paupers van de Stokstraat, die met dankbaarheid en respect spraken over de “*joedesop vaan Medam Bloemgarten*”.<sup>123</sup>

De meeste Joden waren traditioneel conservatief en vierden achter de voordeur de traditionele Joodse feestdagen. In andere Joodse gezinnen verwaterde het traditionele geloof meer en meer. Net als in Europa en Nederland voltrok zich in Maastricht een langzaam assimilatieproces. Sommige Joden namen actief deel aan linkse politieke activiteiten. Zo schroomde Bernardine Bloemgarten niet communistische pamfletten uit te delen bij de uitgang van de beruchte Maastrichtse Regoutfabrieken aan de Boschstraat. Een aflevering van de serie *Spoor Terug* brengt het Maastrichts Joods leven in de Mediene tijdens het interbellum prachtig in beeld.<sup>124</sup> Met de versterking van de zuilenstructuur in het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw verloor de Joodse gemeenschap steeds meer zeggenschap op het terrein van onderwijs, zorg, belastingen en veiligheid.<sup>125</sup> In een streng katholieke omgeving werden Joden steeds meer gewone burgers met slechts een eigen religieuze overtuiging.

Op economisch gebied weken de Maastrichtse Joden af van de rest van de Maastrichtse beroepsbevolking. De meeste Joodse kostwinners waren middenstanders en als zelfstandige werkzaam in sectoren die als vanouds buiten het gildewezen vielen, zoals de textiel- en veehandel. Salomon Hertz dahl (filiaal Maastricht) had samen met Adolf Wolf (filiaal Sittard) enkele goedlopende textielwarenhuizen in Limburgse steden onder de naam *Wolf & Hertz dahl*. Het textielhuis *Maison Louis* van Louis Frank in de Grote Staat 43 was een begrip in Maastricht. Naast grote textiel warenhuizen waren er veel kleine winkeltjes, manufacturen, bedrijfjes voor kledingreparatie en hoedenwinkels. Het beroep van slager, met vaak een eigen slagerij, kwam regelmatig voor zoals bij Albert Hellendall, Jonas Adam Drielsma, Abraham Vredenburg en Mauritz Samuel. Anderen waren als veehandelaar werkzaam, zoals Emile Wesly, Simon de Vries (ook voorzitter Joodse kerkenraad) en Gustaaf Wijngaard. Jacob Fortuin was tussenhandelaar en bezat een fabriek in huidenvellen in Bosscherveld. Maar we treffen ook ambachtslieden aan met traditionele beroepen zoals touwslager, horlogemaker en kapper.

Het inkomenspatroon was bovengemiddeld: in 1940 waren van de 120 Maastrichtse Joodse gezinnen drie gezinnen met een voor die tijd topjaarinkomen van meer dan 10.000 gulden, 62 gezinnen hadden een laag tot gemiddeld jaarinkomen tussen 1000 en 5000 gulden.<sup>126</sup> Vijfentwintig gezinnen leefden moesten rondkomen van 800 gulden en tien families waren zo arm dat ze door de Joodse gemeente (via het Joods Armenfonds) en particulieren werden ondersteund.<sup>127</sup> Vermogende

<sup>119</sup> Michman, J., Beem, H. & Michman D. (1985). *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. p. 460. Kluwer Algemene Boeken.

<sup>120</sup> Lemmens, *Joods leven*, 117ev.

<sup>121</sup> Bloemgarten, 2018, p. 31.

<sup>122</sup> Heyendaal, J. (2001). *Alles kan anders*. p.323. Strengholt United Media. En Van Rens, 2013, pp. 27 ev.

<sup>123</sup> Bloemgarten, 2018, p. 29. Het was Joods gebruik de vrijdagsoep te delen met straatarme Joodse geloofsgenoten.

<sup>124</sup> Geraadpleegd 12-12-2022 van [https://www.vpro.nl/speel-POMS\\_VPRO\\_478787-de-mediene-3-de-mediene-in-maastricht-het-spoor-terug-.html](https://www.vpro.nl/speel-POMS_VPRO_478787-de-mediene-3-de-mediene-in-maastricht-het-spoor-terug-.html) - uitzending van 15 oktober 1995.

<sup>125</sup> Van Rens, 2013, pp. 27 ev.

<sup>126</sup> Fl. 10.000,- komt ongeveer overeen met €85.000 in 2022. Fl. 800,- met € 6.600.

<sup>127</sup> HCL, Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge, 21.284a, inv. 162. Zie ook: Van Rens, 2013, pp. 35ev.

Maastrichtse Joden investeerden hun geld in vastgoed en bezaten vaak meerdere panden in Amby en Maastricht, als belegging of als oudedagvoorziening. Ze schaften weide- en landbouwgrond aan voor hun veehandel. Hierbij bleven ze niet binnen de gemeentegrenzen. Armere Joodse gezinnen woonden in schamele huurwoningen in afbraakbuurten zoals toentertijd het Stokstraatkwartier. De weduwe Johanna Os-André bijvoorbeeld, woonde met haar zoon Simon, dochter Mina en zus Bertha André in de Kleine Stokstraat 1 en werd ondersteund door het Joods Armenbestuur.<sup>128</sup>

Van uitgesproken antisemitisme was voor de oorlog in Maastricht slechts in beperkte mate sprake. Zo schreef De Limburger Koerier rond de eeuwwisseling met enige regelmaat antisemitische stukken, evenals het antisemitisch weekblad *De Talmudjood*, dat kortstondig in de negentiende eeuw verscheen. Een andere graadmeter is de positie van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB) in de provincie. Bij de provinciale statenverkiezingen van 1935 behaalde de NSB in de provincie Limburg het hoogst aantal stemmen van alle provincies: 11,69% van de stemmen, waaronder in Maastricht 11,7%, Heer 18% en Amby zelfs 22,3%. Maar door de radicalisering van de NSB (het omarmen van Nazi-standpunten) en het ingrijpen vanaf de kansel door de katholieke kerk verdampte de achterban snel. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 behaalde de NSB in Heer nog slechts 7%, in Amby 8% en in Maastricht 4% van de stemmen. De Zuid-Limburgse gemeenten bleven traditionele bolwerken van de Rooms Katholieke Staats Partij.<sup>129</sup>

### 3.2 Joodse vluchtelingen tijdens het interbellum

Vanuit historisch perspectief was het voor de ingeburgerde Maastrichtse Joden belangrijk niet op te vallen als religieuze en culturele minderheid. Het bood veiligheid en waarborgde hun maatschappelijk positie. Hier kwam in de jaren dertig verandering in toen de Joodse bevolking zichtbaarder werd dan ooit. De opkomst van het Duits nazisme tijdens het interbellum leidde tot grote aantallen Joden die naar Nederland vluchtten. De eerste golf vluchtelingen kwam op gang direct na de machtsovername van de nazi's in 1933 en bestond voornamelijk uit Joden met de Poolse nationaliteit die in Duitsland woonden. Het, in april 1933 in Amsterdam opgerichte, Comité voor Joodsche Vluchtelingen (CJV) telde in korte tijd 4000 Joodse vluchtelingen, die moesten worden opgevangen.<sup>130</sup> De Maastrichtse Joodse gemeenschap zag zich genoodzaakt een eigen steuncomité op te richten ter ondersteuning van hun gevluchte geloofsgenoten.<sup>131</sup> In 1933 registreerde de gemeente Maastricht 66 en de gemeente Heer 50 Joodse vluchtelingen. Ook Amby werd een toevluchtsoord voor van origine Poolse Joden, voornamelijk afkomstig uit Hamborn in Duitsland. Burgemeester Martin Hermens van Amby bleek, in tegenstelling tot vele van zijn Limburgse collega's, ruimhartig en bood Joodse vluchtelingen onderdak, kleding en voedsel.<sup>132</sup> <sup>133</sup> Leegstaande huizen in de Hoofdstraat in Amby werden voor huisvesting aangewezen. De Nederlandse autoriteiten vreesden sociale onrust vanwege de hoge werkloosheid onder de autochtone bevolking en bevorderden het doorreizen van de Poolse en stateloze Joodse vluchtelingen.

---

<sup>128</sup> Het gezin Os werd op 25 augustus 1942 als een van de eersten uit Maastricht gedeporteerd, en na aankomst in Auschwitz vergast. Simon Os behoorde tot de *Cosel-groep*, 157 mannen (waaronder 78 Limburgers) die bij het plaatsje Cosel uit de trein zijn gehaald en dwangarbeid verrichtten in diverse kampen. Simon overleefde de werkkampen niet, onbekend is wanneer en waar hij is overleden. Eind 1949 kwamen de overlijdensberichten van het Rode Kruis, en pas begin april 1951 werd zijn NBI-bewind opgeheven. NL-HaNA, NBI, 2.09.16.11, inv. 140411; Zie ook: Van Rens, 2013, p. 141.

<sup>129</sup> Geraadpleegd 2-12-2022 van <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK19370526/683521>.

<sup>130</sup> Knegtmans, P.J. (2022). Burgemeester Hermens (1877-1965) en de Joodse vluchtelingen in Amby. Geraadpleegd op 14 februari 2023 van [https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839\\_att-struikelsteentjes.hermens.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839_att-struikelsteentjes.hermens.pdf).

<sup>131</sup> Knegtmans, 2022, p. 8 - voetnoot 28: "Het bestaan van dit steuncomité blijkt uit een brief van het kerkbestuur van de Nederlands-Israëlitische gemeente in Maastricht aan het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen van 21 april 1933"; HCL, Hoofdsynagoge Maastricht, 21.284a, inv. 156.

<sup>132</sup> Zie onderzoek van P.J. Knegtmans, 2022.

<sup>133</sup> De burgemeesters van Hulsberg en Heerlen weigerden in die periode vluchtelingen op te nemen en stuurde ze door naar Amby. Zie: Knegtmans, 2022, p. 6.

Vluchtelingen werden door de politieambtenaren aangespoord én aangezegd verder te reizen naar België, Frankrijk of naar Palestina, Amerika, of Engeland.<sup>134</sup>

De tweede grote golf vluchtelingen kwam op gang na de *Anschluss* van Oostenrijk (13 maart 1938) en de *Kristallnacht* (9-10 november 1938) waarbij in heel Duitsland Joden en hun bezittingen werden aangevallen. Veel Joden uit Duitsland, Polen en Oostenrijk vluchtten halsoverkop de grens over. Aan de Limburgse grens speelden zich hartverscheurende taferelen af. Vervolgde Joodse vluchtelingen die alles verloren hadden, werden niet toegelaten en teruggestuurd naar Duitsland. Het toelatingsbeleid van de Nederlandse regering was verre van duidelijk en verre van humaan. Na druk op de regering werd het toelatingsbeleid versoepeld. Een aantal Joodse vluchtelingen vestigde zich in Maastricht. In 1938 telde Maastricht 232 Joodse vluchtelingen, waarmee de stad, na Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Enschede de grootste concentratie Joodse vluchtelingen had.<sup>135</sup> In een tijdsbestek van slechts zeven jaar verdrievoudigde het aantal Joden in Maastricht van 247 naar 677. Amby telde in 1938 49 Joden, allemaal met een buitenlandse nationaliteit. De gemeente Heer zag ook een toename en telde eind 1938 33 Joodse inwoners, waarvan 14 vluchtelingen.<sup>136</sup> De drie gemeenten tezamen huisvestten 153 gevluchte Joden met de Duitse en 147 Joden de Poolse nationaliteit, en voorts 11 Joodse vluchtelingen met een andere nationaliteit (Tsjechië, Oostenrijk enz.). De allochtone Maastrichtse Joodse kerkgemeenschap stond overigens gereserveerd tegenover hun buitenlandse geloofsgenoten, die ze in hun geloofsbeleving vonden afwijken. De Joodse vluchtelingen werden getolereerd waar het de deelname aan het gemeenschappelijk gebed en de sjoel betrof, en ook het betalen van de Joodse kerkbelasting. Het kerkbestuur bleef echter het bolwerk van de autochtone Maastrichtse Joden.<sup>137</sup> Het zou tot de bezetting duren voordat er sprake was van een verdere toenadering tussen beide groepen.<sup>138</sup>

Enkele maanden na het begin van de bezetting, op 9 september 1940, werden 32 Duitse Joden door de Vreemdelingenpolitie in Maastricht ingeschreven. Het betrof Duitse Joden uit enkele ontruimde kustplaatsen, zoals Heemstede (familie Cohn-Loewenstein) en Zandvoort (familie Kaufmann). De kustlijn werd door de bezetter als militair strategisch beschouwd zodat hele dorpen vanaf 1941 werden ontruimd. De overige Joden waren afkomstig uit het platgebombardeerde Rotterdam, waaronder de groep *Veendammers*. Het Joodse gezin Thalheimer-Weil maakte deel uit van deze groep. Het gezin had Duitsland op 8 mei 1940 verlaten om met het cruiseschip *de Veendam* vanuit Rotterdam naar de Verenigde Staten (VS) te emigreren. Uiteindelijk voer het schip niet uit vanwege het uitbreken van de oorlog en het bombardement op Rotterdam (14 mei 1940). De groep Joden strandde en werd vervolgens over Nederland verspreid. Een deel kwam in Maastricht terecht. Walter Thalheimer overleefde de oorlog en deed in een interview uitvoerig verslag van zijn oorlogservaringen, waaronder het verblijf in Maastricht.<sup>139</sup> Hij herinnerde zich dat burgemeester Michiels van Kessenich de Veendammers wilde doorsturen naar Westerbork zodat ze niet ten laste van de gemeente Maastricht zouden komen.<sup>140</sup> De voorzitter van de Maastrichtse Joodse gemeente Isidore de Vries voorkwam vroegtijdige transport door, namens de Joodse gemeenschap, aan te bieden de onkosten te dragen. De gemeente ging akkoord en de groep kon blijven.<sup>141</sup>

<sup>134</sup> Hier dient zich een zijspoor aan: de chaotische taferelen bij grens: wie wel, wie niet toegelaten wordt – rol Maastrichtse mensensmokkelaars en gemeentepolitie, reactie Maastrichtse Joodse gemeente op toename.

<sup>135</sup> Michman e.a., 1985, p. 460.

<sup>136</sup> Ibidem, p. 460.

<sup>137</sup> HCL, Nederlands Israëliëse Gemeente te Maastricht, 21.284a, inv. 9: Notulen van het Kerkbestuur 1937-1944: Notulen van de Algemene ledenvergadering d.d. 03 december 1944.

<sup>138</sup> Knegtmans, 2022, p. 10 en voetnoot 36. En: HCL, Hoofdsynagoge Maastricht: 21.284a nr. 156; notulen kerkenraad 19 december 1933; Toetreding tot Joodse gemeente: ibidem nrs. 162 en 163: lijsten van kiesbevoegden voor 1941 en 1942.

<sup>139</sup> Uit interview Walter Thalheimer: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn507503>. Het United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) registreerde na de oorlog verhalen van kampoverlevenden.

<sup>140</sup> Kamp Westerbork was in 1939 door de Nederlandse regering opgezet als opvangkamp voor Joodse vluchtelingen. Het Comité voor de Joodse Vluchtelingen financierde de bouw. Het kamp kwam pas in juli 1942 onder direct nazi-bestuur en ging het fungeren als *Judendurchgangslager*, van waaruit ruim 100.000 Joden en 245 Roma en Sinti naar de concentratie- en vernietigingskampen werden gedeporteerd.

<sup>141</sup> Vader Max en dochter Trude overleefden de oorlog niet. Moeder Bianka en zoon Walter overleefden. Ze emigreerden na de oorlog naar de VS.

### 3.3 Omvang Joodse gemeenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog

In paragraaf 1.2 *Methodologie* is uitgebreid stil gestaan bij de stappen die zijn gezet om het aantal Joden dat tijdens de oorlog op enig moment in Maastricht, Amby of Heer woonde, te reconstrueren. Na de inventarisatie en vergelijking van de beschikbare lijsten uit diverse archieven is tabel 1 samengesteld. In de drie gemeenten hebben we 677 inwoners geïdentificeerd die volgens de Duitse classificatie tot het Joodse ras werden gerekend: 581 inwoners hadden drie of vier Joodse grootouders en werden door de Duitse bezetter als (*Vol*)*Jood* geclassificeerd. Daarnaast hadden 73 inwoners twee Joodse grootouders en werden als *Halfjood* (G1), en 23 inwoners hadden één Joodse grootouder en werden als *Kwartjood* (G2) aangemerkt.<sup>142</sup>

Tabel 1  
*Aantal Joodse inwoners in de drie gemeenten*

Gemeente	Joden	G1	G2	Totaal	Partners gemengd gehuwd*	Totaal
Maastricht	502	73	23	598	53	651
Heer	38	0	0	38	1	39
Amby	41	0	0	41	0	41
Totaal	581	73	23	677	54	731

*Bron.* Berekening op basis van samengestelde dataset

Op een totale bevolking van ruim 60.000 inwoners had slechts één procent een Joodse achtergrond. In de lijsten hebben we 54 gemengde gezinnen aangetroffen, waarbij een Joodse inwoner een partner had met een andere geloofsovertuiging.<sup>143</sup> Het bleek voor de overlevingskansen van Joden van groot belang in welke categorie zij waren ingedeeld. Uiteindelijk werden *Voljoden* gedeporteerd en vermoord en ontsnapten de Joden uit de categorieën G1, G2 én *Voljoden* uit een gemengd huwelijk (grotendeels) aan vervolging. De niet-Joodse partners uit de gemengde huwelijken zijn voor het complete beeld meegenomen in het onderzoek, maar zijn uiteraard niet meegeteld bij de berekeningen van Joodse slachtoffers of overlevenden.

Als we de aantallen Joden uitsplitsen naar de drie gemeenten dan zien we dat 502 Joden (86,4%) in Maastricht woonden, in Amby woonden 41 Joden (7,1%) en in de gemeente Heer 38 Joden (6,5%). 53 gemengde gezinnen woonden in Maastricht, en hadden 96 kinderen (73 G1 en 23 G2). Het enige gemengde gezin in Heer was kinderloos. In Amby kwamen geen gemengde gezinnen voor.

Ten einde hun *rasclassificatie* te veranderen dienden 28 Maastrichtse Joden een verzoekschrift in bij de *Entscheidungsstelle* van de *Abteilung Innere Verwaltung* vanwege (vermeende of geveinsde) twijfel over hun Joodse afstamming. Hans-Georg Calmeyer, een Duitse ambtenaar, besliste over herzieningsverzoeken en kon de registratie Jood ongedaan maken en veranderen in een G1 of G2

<sup>142</sup> Nogmaals wijzen we erop dat het om een zgn. *ras-indicatie* ging (afstamming) en niet om geloofsovertuiging. Joden die zich bekeerd hadden tot een ander geloof of onkerkelijk waren, werden desondanks op basis van hun afkomst (het aantal Joodse grootouders) als Jood geclassificeerd en vervolgd.

<sup>143</sup> In enkele gevallen waren zelfs de Joodse partners (al decennia) bekeerd tot een ander geloof, vaak noodzakelijk om überhaupt toestemming te krijgen voor een huwelijk.



classificatie.<sup>144</sup> Uiteindelijk werden 19 Maastrichtse verzoeken gehonoreerd (J omgezet naar G1 of G2 of *niet aanmelding plichtig* verklaard), vier verzoeken leidden niet tot een wijziging en van vijf dossiers is de uitkomst onbekend. Van de gemeenten Heer en Amby zijn geen herzieningsverzoeken bekend.

Slechts twee Maastrichtse Joden, Joseph en Jenny Kirchheimer-Löwenthal, onttrokken zich aan de registratieplicht. Een ambtenaar van de burgerlijke stand toonde zich overijverig en registreerde het echtpaar alsnog als Joden.<sup>145</sup> Beide echtelieden werden bij de eerste deportatie weggevoerd en stierven in Auschwitz. Een laatste categorie betrof de *Ontsterden*: Joden die ontheven werden voor het dragen van de Jodenster (en daarmee gevrijwaard waren van deportatie). Het betrof in de regel Joden die gemengd gehuwd waren en zich “vrijwillig” lieten steriliseren. Drie gemengd gehuwde Joodse Maastrichtenaars konden op deze manier vervolging ontlopen.<sup>146</sup>

Als we inzoomen op de Joodse gemeenschap dan blijkt dat ruim de helft (421 - 57,7%) de Nederlandse nationaliteit bezat. 42,3% (309) bezat een andere nationaliteit. Het hoge percentage ligt in lijn met de veranderde samenstelling van de Joodse bevolking door de vluchtelingenstromen in de jaren dertig. Van de allochtone Joden vormden de Duitse Joden 49,5% (153) en de Poolse Joden 47,6% (147) veruit de grootste groepen. De overige 2,9% (9) kwam uit België (2), Oostenrijk (4), Tsjechië (2) en de VS (1). De Joodse gemeenschappen in Amby en Heer bestonden voornamelijk uit allochtone Joden.

### Vergelijking met andere studies

Van Rens komt in zijn studie *Vervolgd in Limburg* tot een lager aantal Joodse inwoners voor de Joodse Gemeente Maastricht: namelijk 505 (1941). Van Rens geeft als toelichting dat naast *Voljoden* ook protestantse, katholieke en onkerkelijke Joden deel uitmaken van zijn lijst. Lemmens identificeert in zijn studie *Joods leven in Maastricht* 515 Joodse inwoners voor de Joodse Gemeente Maastricht (1941).<sup>147</sup> Lemmens geeft in zijn toelichting aan dat het uitsluitend om *Voljoden* gaat. Ook die cijfers zijn gebaseerd op de verplichte registratielijst van Maastrichtse Joden van 6 januari 1941. Croes & Tammes leggen in hun onderzoek naar regionale verschillen in overlevingskansen de Maastrichtse Joodse gemeente uiteen in Heer en Maastricht. Zij rapporteren 31 Joden woonachtig in Heer en 418 Joden in Maastricht.<sup>148</sup> Onduidelijk is of de Joden uit Amby zijn meegerekend.

Een verklaring voor de verschillen tussen de hier gepresenteerde cijfers en die van Lemmens, Van Rens en Croes & Tammes ligt in het feit dat in ons onderzoek meer archieflijsten zijn gebruikt dan alleen de registratielijst uit 1941. Hierdoor krijgen we een genuanceerder en completer beeld van de Joodse inwoners die zich op enig moment tijdens de bezetting in één van de drie gemeenten vestigden of ophielden.

---

<sup>144</sup> Met dank aan collega dr. Petra van den Boomgaard, Universiteit Utrecht, voor het doorzoeken van de Calmeyer-lijst, en het aanleveren van de resultaten. Zie ook: Van den Boomgaard, P. (2019). *Voor de Nazi's geen Jood. Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen*. Verbum.

<sup>145</sup> Zie Van Rens, 2013, p. 75; NIOD, Lijst van te late aanmeldingen Bevolkingsregistratie november 1941, inv. 1498.

<sup>146</sup> Namen bij onderzoekers bekend.

<sup>147</sup> Van Rens, 2013, pp. 31 ev.; Lemmens, 1990, p. 123.

<sup>148</sup> Croes & Tammes, 2004, p. 39.

## 4 De Joodse gemeenschap tijdens de Bezetting

Maastricht 10 mei 1940<sup>149</sup>

Op 10 mei 1940 03.55 plaatselijke tijd valt het 6<sup>e</sup> Duitse leger Zuid-Limburg binnen. Over een front van nog geen 40 kilometer overspoelen 120.000 Duitse militairen het Zuid-Limburgse heuvelland. De spits wordt afgebeten door de Duitse 4<sup>e</sup> Pantserdivisie voorafgegaan door eenheden Duitse commando's met de opdracht de drie Maasbruggen in Maastricht onbeschadigd in handen te krijgen. De 3600 dienstplichtige Nederlandse militairen die heel Zuid-Limburg moeten verdedigen, worden overrompeld door de snelle opmars. Ze maken geen schijn van kans.<sup>150</sup> Toch weten enkele compagnieën op de toegangswegen naar Maastricht de gemotoriseerde Duitse commando-eenheden flinke verliezen toe te brengen. De kortstondige hevige gevechten vertragen de Duitse opmars en leveren de verdedigers in Maastricht kostbare tijdwinst op. 1<sup>ste</sup> Reserve Luitenant C.A. van der Harst is commandant van de Wilhelminabrug en verantwoordelijk voor de verdediging en het opblazen van de brug. In de stad heerst grote onrust en op de Wilhelminabrug komen de eerste vluchtelingen in paniek aan. Van der Harst rapporteerde: *“Daar mijn aandacht daarop ten volle in beslag genomen werd door de (Duitse – auteurs) vliegtuigen, welke zeer laag overvlogen en door het groote aantal vluchtelingen uit Wijk – onder welken vele Israëlieten – die ik, getroffen door hun angst, doorliet, heb ik mij geen rekenschap meer kunnen geven van den juisten tijd, waarop een en ander geschiedde”*.<sup>151</sup> Het moet rond 05.00 uur zijn geweest toen deze heftige taferelen zich op de *Willemien* afspeelden. Rond 06.00 uur naderen de eerste Duitse pantservoertuigen de Maaskade. Luitenant-kolonel Govers geeft net op tijd het bevel de bruggen op te blazen. Kort na elkaar klinken drie krachtige explosies en vliegen de drie Maastrichtse bruggen, de *Sint-Servaas Brök*, de *Willemien* en de *Spoorbrök*, de lucht in. De Duitse aanval loopt vast aan de oostoever van de Maas.

De Joodse vluchtelingen aan de westkant van de Maas zitten evenwel klem. De vliegtuigen, waarvan Van der Harst melding maakte, ondersteunen een massale Duitse luchtlandingsoperatie iets ten zuiden en ten westen van de stad. Duitse parachutisten in zweefvliegtuigen slagen erin het Belgische fort Eben-Emael (net over de grens ten zuiden van de stad) te neutraliseren en twee bruggen over het Albertkanaal, iets ten westen van Maastricht (bij Veldwezelt en Vroenhoven), onbeschadigd in handen te krijgen. Daarmee is de Maastrichtse westgrens met België hermetisch afgegrensd. De militaire situatie voor de Maastrichtse verdedigers is uitzichtloos en verder verzet zinloos. De Duitse legerleiding dreigt de historische binnenstad plat te bombarderen, waarbij ze refereren aan het bombardement op Warschau. De Limburgse bevelhebber Govers capituleert omstreeks 10.00 en draagt het militair gezag over aan de Duitsers. De Duitse bezetting van Maastricht is een feit. De in paniek gevluchte Israëlieten waarvan Van der Harst melding deed, maken zich grote zorgen over het lot dat hen te wachten staat.

<sup>149</sup> Deze korte inleiding is gebaseerd op een studie van de auteurs naar de Duitse inval in Zuid-Limburg, en met name de Slag om Maastricht van 10 mei 1940 (nog te verschijnen).

<sup>150</sup> 47 Nederlandse militairen lieten bij de verdediging van Zuid-Limburg het leven. Een gedenkplaque bij de oostelijke oprit van de Sint-Servaasbrug te Maastricht herdenkt hun namen. Maastricht verloor 14 soldaten op diverse fronten: Antonius C.H. Detrie, Willem P.M. Theunissen, Johannes H. Wouters, Wilhelmus F. Christophe, Pieter L. Walraeven, Ludovicus H. Rouschop, Levie van Esso, Ambrosius J. Bex, Cornelis J. Daniels, Anthonius Hardy, Franciscus X. Overhof, Arnold J.M. Willenborg, Joseph M. Stossberg en Hendricus L. Van Wunnik. (Opgave van burgemeester Michiels van Kessenich, Handelingen Gemeenteraad 5 juli 1940).

<sup>151</sup> NIMH, 409\_8-PAK G. VIII Territoriale bevelhebber Zuid-Limburg, 8.4\_471047, verslag 1<sup>e</sup> luitenant L.A.C. van der Harst; geraadpleegd op 12 januari 2022 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mizig=210&miadt=2231&miaet=1&micode=409&minr=2447948&miview=inv2>.

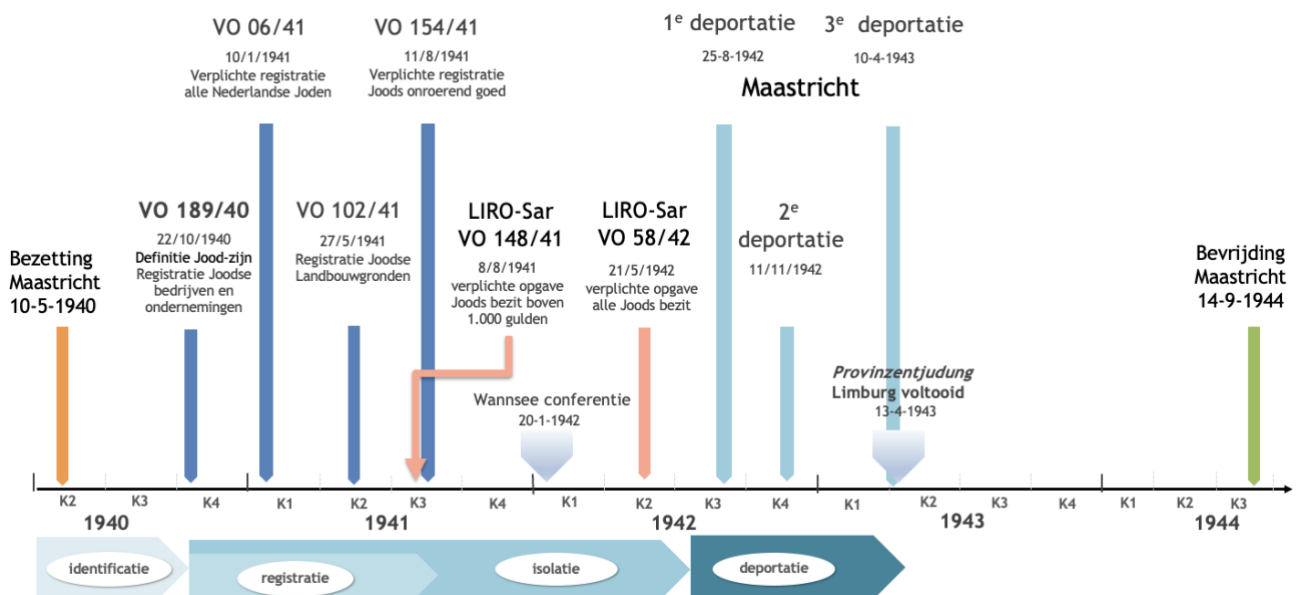
Hun vrees was gerechtvaardigd. In de viereneenhalf jaar die de bezetting van Maastricht zou gaan duren, zou meer dan de helft van de Joden uit Maastricht, Amby en Heer worden vermoord.<sup>152 153</sup>

## 4.1 Jodenvervolging in de tijd

De vervolging van Limburgse Joden verliep volgens vergelijkbare patronen als in de rest van het land, met dien verstande dat de Duitsers in deze regio geen massale straatrazzia's uitvoerden en de deportaties geen continu karakter hadden maar uitgevoerd werden op drie specifieke deportatiemomenten. De lijsten met te deporteren Joden werden samengesteld van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in Amsterdam. In Maastricht vonden drie deportaties plaats.

Figuur 1

*Tijdslijn bezetting Maastricht 10 mei 1940 – 14 september 1944: Verordeningen en Deportaties*



*Toelichting.* Tijdas in kwartalen

In figuur 1 zijn de belangrijkste gebeurtenissen rondom de Jodenvervolging tijdens de bezettingstijd in een tijdslijn geplaatst (in kwartalen). *De balk onder de tijdslijn* geeft de vier fasen in de Jodenvervolging weer. Nauwelijks tweeënehalf jaar verliepen tussen de registratie van Joden, hun volledige sociale en economische isolatie, de roof van hun bezit en hun uiteindelijke deportatie en vernietiging. *Boven de tijdslijn* aan de linkerzijde geven de donkerblauwe pijlen de Duitse Verordeningen weer die in dit onderzoek centraal staan. Het zijn de momenten waarop de registratie van bedrijven en ondernemingen, landbouwgronden en tot slot Joods onroerend goed werden afgekondigd. Na het oprichten van de LIRO-

<sup>152</sup> Bronzwaer, 2009, pp. 200 ev. Over de aantal slachtoffers is veel onduidelijkheid en discussie. Onze cijfers geven een nauwkeuriger beeld van de aantallen Maastrichtse slachtoffers, ondanks een kleine onzekerheidsmarge.

<sup>153</sup> Maastricht werd als eerste Nederlandse stad bevrijd door het Amerikaanse leger op 13-14 september 1944.

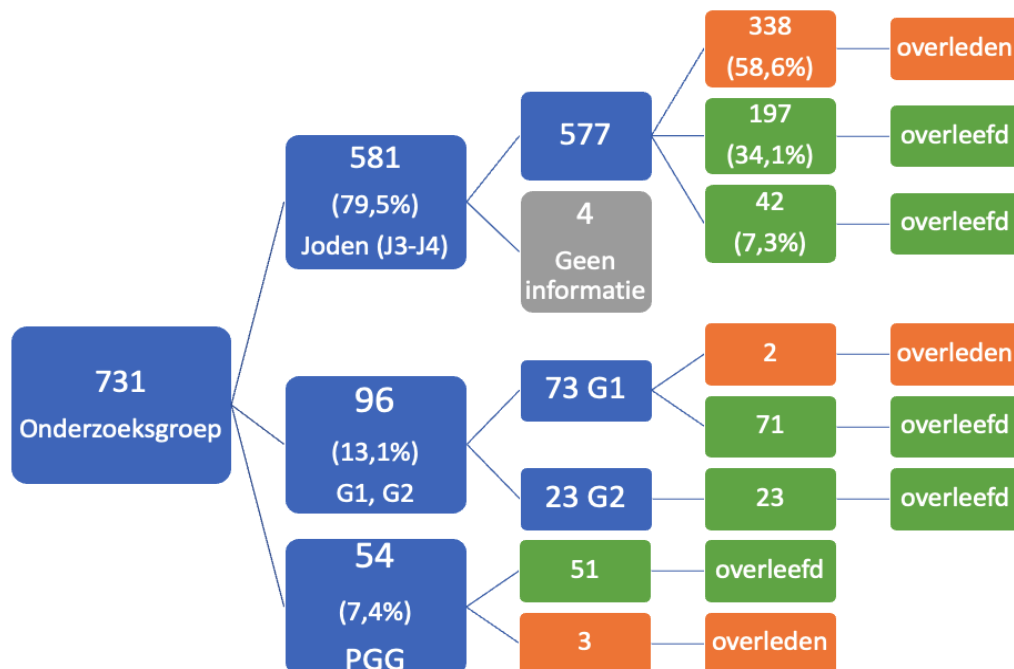
Sarphatistraat roofoffice begon de massale roof van Joodse eigendommen.<sup>154</sup> De deportatiefase, *boven de tijdlijn rechts*, nam in Nederland op 14 juli 1942 een aanvang en werd afgerond eind april 1943. Met lichtblauwe pijlen staan de data aangegeven waarop de drie deportaties van Maastrichtse Joden plaatsvonden. De eerste deportatie vond in Limburg plaats op 25 augustus 1942. Acht maanden later, na de laatste deportatie op 10 april 1943, kondigde de bezetter de *Provinzentjudung* voor Limburg af. Na de deportaties maakte de bezetter nog jacht op Joden die waren ondergedoken. Met name in het eerste half jaar na de laatste deportatie (van april 1943 tot september 1943) werden nog vele Joden in onderduik opgespoord, op transport gezet en vermoord.

## 4.2 Joodse slachtoffers en overlevenden: De kille cijfers

In figuur 2 is een uitsplitsingstabel samengesteld van de onderzoeksgroep naar classificatie en overlevingskans tijdens de bezetting. Weergegeven wordt hoeveel leden van de Joodse gemeenschap de bezetting hebben overleefd of zijn overleden. Van de Joodse gemeenschap overleefden 150 leden voornamelijk vanwege hun vrijgestelde status: G1, G2 en gemengd gehuwde partners. Zij overleefde nagenoeg allemaal de bezetting. Vijf personen uit deze drie groepen overleden tijdens de bezetting: van de gemengd gehuwden overleden drie partners (één partner vanwege een natuurlijke doodsoorzaak en twee partners vanwege arrestatie en vervolging). Van de G1 categorie overleden twee personen, één door een natuurlijke doodsoorzaak, en één door arrestatie en deportatie vanwege verzetsactiviteiten.

Figuur 2

*Uitsplitsing van de Joodse gemeenschap naar overleven of overlijden*



Bron. Eigen berekening op basis van samengestelde database; PGG betekent Partners Gemengd Gehuwden.

<sup>154</sup> Enkele maanden eerder, op 31 mei 1941, werd de *Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt (VVRA)* opgericht. Het doel was het beheer, lees roof, van Joods vermogen, in het bijzonder uit ondernemingen, onroerende goederen en hypotheek. In de praktijk was het niet meer dan een verzamelpot van geroofd Joods vermogen: Aalders, 1999, pp. 138-140.

De grootste groep (581 Joden) werd actief vervolgd en moest deportatie en vernietiging vrezén. Van vier Joodse inwoners uit de gemeente Maastricht hebben we geen enkele informatie kunnen vinden of ze de oorlog hebben overleefd. In de standaard Holocaust archieven zijn ze niet als slachtoffer aangetroffen. De kans is zeker aanwezig dat ze de oorlog hebben overleefd, maar omdat we geen enkel aanknopingspunt hebben gevonden, zijn ze buiten de tellingen gehouden. Van de overgebleven 577 Joden waren 42 Joden gemengd gehuwd en (nagenoeg) vrijgesteld van vervolging. Zij hebben de bezetting overleefd.<sup>155</sup> Van de overige Joden overleden 338 Joden (58,6%) om uiteenlopende redenen tijdens de bezetting. 197 Joden (34,1%) wisten tijdens de bezetting alsnog aan vervolging te ontkomen meestal door onderduik.

De vervolging en deportatie van Limburgse Joden was minder succesvol dan in Noord-Nederland, met dien verstande dat Limburg uiteindelijk een aanzienlijk lager percentage Joodse slachtoffers te betreuren had. Croes en Tammes komen in hun onderzoek naar regionale verschillen tot de conclusie dat Limburg naast Utrecht en Zeeland voor Joodse inwoners een van de relatief minst gevaarlijke provincies was.<sup>156</sup> In de hele provincie Limburg overleefde, nog steeds volgens Croes & Tammes, 48,8% van de Joden, in Maastricht 49,5% (van 418 Joden).<sup>157</sup> Van Rens vermeldt een lager overlevingspercentage: 43% (voor de drie gemeenten samen).<sup>158</sup>

Ons percentage is vergelijkbaar met dat van Van Rens: 41,4% van de Joden uit de onderzoeksgroep overleefde de bezetting. Dit cijfer is inclusief de gemengd gehuwde Joden die overigens niet actief werden vervolgd. Wanneer we deze groep buiten beschouwing laten, zij liepen immers minder gevaar, dan kantelt het beeld drastisch: van de Joden die vervolging moesten vrezén overleefde slechts 36,8%. 63,2% overleefde de bezetting niet. Kortom twee op de drie Joden die vervolging te vrezén hadden vonden in de drie gemeenten daadwerkelijk de dood. Dat is weliswaar lager dan het landelijk gemiddelde (80% van de Voljoden werd vermoord), maar minder laag dan de cijfers voor de stad Maastricht die tot nu toe in onderzoeken zijn gepresenteerd.

### Oorzaken van overlijden en overleving

Als we inzoomen op de groepen Joden die de bezetting niet hebben overleefd (oranje kleur in figuur 3) dan blijkt dat 209 Joden (61,8%) werd vermoord als een direct gevolg van één van de drie collectieve deportaties in de drie gemeenten. 110 Joden (32,6%) werden vermoord buiten de drie deportaties om, meestal na arrestatie op hun onderduikadres. Slechts 16 Joden (4,7%) overleden tijdens de bezetting aan een natuurlijke doodsoorzaak, zoals ziekte of ouderdom. Twee Joden pleegden zelfmoord en één Joodse Maastrichtenaar sneuvelde op 13 mei 1940 tijdens de Duitse inval.<sup>159</sup>

Als we inzoomen op de Joden die de bezetting hebben overleefd dan was dat in verreweg de meeste gevallen door onderduik: een kleine twee derde (64% - 153) overleefde door onderduik. 17,6% (42) overleefde door hun gemengde huwelijkse staat. 10,9% (26) overleefde de bezetting maar er is geen informatie gevonden over de wijze waarop dat is gebeurd. Het is zeer waarschijnlijk dat deze groep door onderduik heeft overleefd, maar bronnen hiervoor ontbreken. Slechts 18 Joden (7,5% van de overlevenden) keerde levend terug uit de werk- of concentratiekampen.

---

<sup>155</sup> Twee Joodse gemengd gehuwden zijn tijdens de bezetting vermoord. Erich Tobias was tewerkgesteld in een werkkamp en werd van daaruit gedeporteerd en vermoord. Zijn evangelische vrouw Maria Tobias-Langendonk werd niet opgepakt. De reden waarom Gustav Salomon werd opgepakt en gedeporteerd is onbekend. Ook zijn vrouw Else Frederieke Salomon-Blügge (Evangelisch) werd opgepakt en vermoord, hetgeen uitzonderlijk was. Zij werd via Aken gedeporteerd naar Auschwitz.

<sup>156</sup> Croes & Tammes, 2004, p. 37.

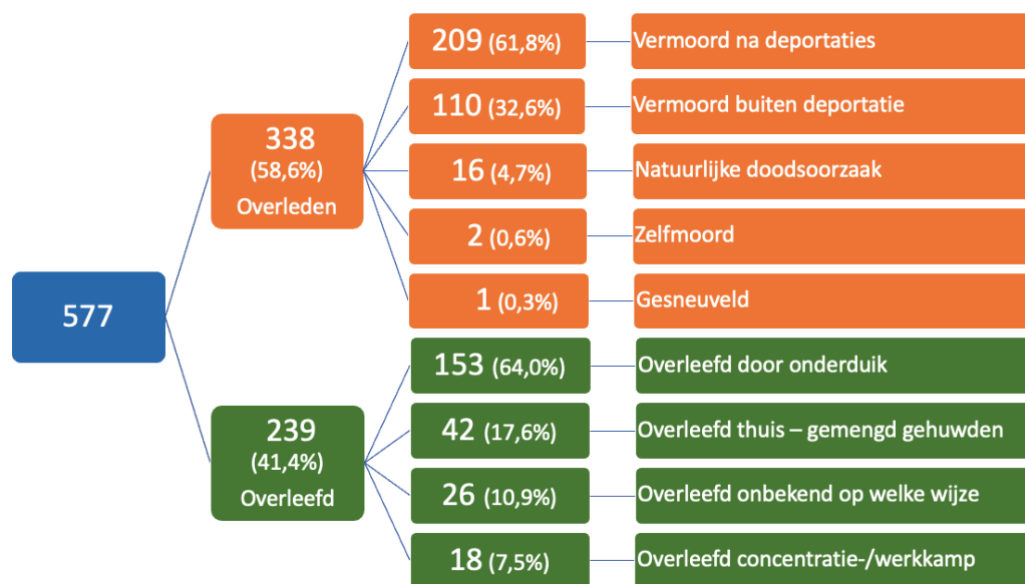
<sup>157</sup> Ibidem 38-39. Auteurs gebruiken de gemeentelijke registratielijsten en komen tot afwijkende aantallen.

<sup>158</sup> Van Rens, 2013, pp. 362 ev.

<sup>159</sup> Jacob (Jacques) Kaufmann pleegde op 15 juli 1942 (vlak voor de eerste deportatie) suïcide; Samuel (Salles) Kadiks op 13 april 1943 (vlak na de derde deportatie); één Joodse soldaat uit Maastricht (Levi van Esso) sneuvelde op 13 mei 1940 in de buurt van Wateringen.

Figuur 3

*Uitsplitsing van Joden die de bezetting overleefd hebben of zijn overleden*



Bron. Berekening op basis van samengestelde database

### Uitsplitsing van de overlijdenscijfers naar de drie gemeenten

In tabel 1 staan de cijfers van overleden en overlevende Joden voor de drie gemeenten. Uitgesplitst naar de drie gemeenten zien we enkele opmerkelijke verschillen. In Amby en Maastricht zijn de percentages slachtoffers vergelijkbaar: respectievelijk 56,1% (23) en 53,6% (267). Het percentage voor de gemeente Heer ligt met 76,3% (29) onverwacht hoog.<sup>160</sup> Mogelijk vertekenen de kleine aantallen in de gemeente Heer het beeld. Een inhoudelijke verklaring voor een mogelijk verschil kan samenhangen met de lokale situatie in de gemeente Heer tijdens de bezetting. Croes & Tammes identificeren een aantal indicatoren die op gemeentelijk niveau een rol speelden bij de overlevingskansen van Joden. De belangrijkste indicator die naar onze mening van toepassing is op Heer is het percentage “foute” agenten in de gemeente.<sup>161</sup> Uit diverse politiedossiers blijkt dat Heer weliswaar een klein, maar anti-Joods politiecorps had dat actief Joden arresteerde.

Tabel 1

*Joodse slachtoffers WO-2 in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer*

Gemeente	Joden overleefd	Joden overleden	Joden overleden <sup>1)</sup>	Joden totaal
Maastricht	214 (43,0%)	267 (53,6%)	17 (3,4%)	498
Amby	16 (39,0%)	23 (56,1%)	2 (4,9%)	41
Heer	9 (23,7%)	29 (76,3%)	0	38
<b>totaal</b>	<b>239 (41,4%)</b>	<b>319 (55,3%)</b>	<b>19 (3,3%)</b>	<b>577</b>

Bron. Berekening op basis van samengestelde database

<sup>1)</sup> Andere doodsoorzaak: 16 Joden stierven tijdens de bezetting een natuurlijke dood, 2 Joden pleegden zelfmoord en 1 Joodse soldaat sneuvelde tijdens de inval van de Duitsers.

<sup>160</sup> Croes & Tammes, 2004, p. 39, komen voor Heer op 25 vermoorde Joden (80,6%) en voor Maastricht op 211 vermoorde Joden (50,5%), Amby wordt in hun overzicht niet genoemd, mogelijk dat die cijfers zijn samengevoegd bij Maastricht.

<sup>161</sup> Ibidem, pp. 532-533.

## Uitsplitsing naar oorzaken overlijden voor de drie gemeenten

In tabel 2 zijn de overlijdenscijfers voor de drie gemeenten uitgesplitst naar de oorzaak van het overlijden. Het opvallende verschil tussen de grote stad en de twee kleinere gemeenten is het percentage overledenen door deportatie. In Maastricht ligt het percentage rond de 60% en in beide kleine gemeenten rond de 80%. Ook als we corrigeren voor het overlijden door een andere oorzaak, blijft het percentage overleden door deportaties in Maastricht met 62,4% lager. Daarentegen ligt het percentage overleden buiten deportaties in Maastricht met 35,1% aanmerkelijk hoger dan bij de gemeenten Amby en Heer.

Tabel 2  
*Joodse overledenen naar doodsoorzaak per gemeente*

Gemeente	Overleden na deportatiegolf	Overleden na arrestatie	Overleden overige reden	Totaal overleden
Maastricht	166 (58,2%)	100 (35,1%)	19 (6,7%)	285
Amby	20 (83,3%)	4 (16,7%)	0 (0%)	24
Heer	23 (79,3%)	6 (20,7%)	0 (0%)	29
totaal	209 (61,8%)	110 (32,6%)	19 (5,6%)	338

*Bron.* Eigen berekening op basis van samengestelde database

Deze verschillen geven aanleiding te veronderstellen dat Maastrichtse Joden sneller en vaker onderdoken dan hun geloofsgenoten in Amby en Heer, waardoor ze de drie deportatiegolven ontliepen. Daardoor werd evenwel de kans vergroot alsnog gearresteerd en gedeporteerd te worden. De oorzaak van deze verschillen kan gelegen zijn in het feit dat Maastrichtse Joden beter geïntegreerd waren, daardoor een groter sociaal netwerk en vangnet hadden en meer geld tot hun beschikking hadden om een onderduik te bekostigen. In de kleine gemeenten bestond de Joodse gemeenschap vaak uit vluchtelingen die nog relatief kort in de gemeente waren komen wonen. Ze waren minder geïntegreerd in de lokale gemeenschap, hadden een kleiner netwerk en mogelijk minder middelen tot hun beschikking. Een beeld dat ook naar voren komt bij het bestuderen van de vermogensomvang in de NBI-dossiers.<sup>162</sup>

<sup>162</sup> Croes & Tammes, 2004, pp. 359-429 en pp. 511-534, geven een uitvoerige analyse van de overlevingskansen, waartoe ook de omvang van netwerken behoren. Zij onderscheiden nog andere verklarende factoren zoals aantal foute agenten, het percentage katholieken, mate van verzuiling van de gemeente, percentage christelijke Joden en tot slot de datum waarop deportaties in een gemeente begonnen.

## Uitsplitsing naar oorzaken overleven voor de drie gemeenten

In tabel 3 is eenzelfde exercitie uitgevoerd voor degenen die de bezetting hebben overleefd. Het overgrote deel overleefde door onderduik (64%). In Maastricht zijn de drie andere categorieën ruim vertegenwoordigd. Het aantal gemengde gezinnen was in Maastricht groot, waardoor de overlevingskans van deze groep Joden hoog was.

Tabel 3

*Joodse overlevenden naar oorzaak per gemeente*

Gemeente	Overleefd onderduik	Overleefd thuis	Overleefd onbekend	Overleefd kampen	Totaal overleefd
Maastricht	135 (63,1%)	37 (17,3%)	25 (11,7%)	17 (7,9%)	214
Amby	13 (81,3%)	1 (6,3%)	1 (6,3%)	1 (6,3%)	16
Heer	5 (55,6%)	4 (44,4%)	0	0	9
Totaal	153 (64,0%)	42 (17,6%)	26 (10,9%)	18 (7,5%)	239

*Bron.* Eigen berekening op basis van samengestelde database

Het aantal gemengde huwelijken kan gezien worden als een graadmeter voor de mate waarin Joden waren geassimileerd. In de grote stad was die kans aanmerkelijk groter dan in de kleinere gemeenten Amby en Heer, waar de Joden nog maar kortstondig in de gemeente waren ondergebracht. Het aantal kampoverlevenden is relatief laag en concentreert zich in Maastricht. De kans dat iemand terugkeerde was uitzonderlijk laag. Op basis van de aantallen mogen we verwachten dat kampoverlevenden eerder uit een grotere stad als Maastricht afkomstig zijn dan uit kleinere gemeenten.



## 5 Joodse gemeenschap tijdens de bezetting: verhalen achter cijfers

Overlijdenscijfers vertellen slechts het halve verhaal. Ze bieden geen inzicht in het uitzichtloze lijden dat erachter schuilgaat. Ze vertellen niets over de wijze waarop de moord op zoveel Joden uit de Maastrichtse gemeenschap werd beraamd en uitgevoerd. In dit hoofdstuk schetsen we enkele verhalen die we aantreffen bij het uitvoeren van het onderzoek. Het is zo maar een greep uit de vele beschikbare verhalen. De verhalen zijn gekoppeld aan de wijze waarop de Jodenvervolging in de stad Maastricht zich voltrok. Op deze wijze bieden de gebeurtenissen inzicht in de context van het lijden van een groep inwoners die geen bescherming kreeg van haar bestuurders en ambtenaren.

### 5.1 Sociale isolatie van Joden en de eerste arrestaties

Nadat de registratie van Joden en al hun bezittingen was voltooid werd een reeks Verordeningen ingevoerd die de Joden sociaal moesten isoleren. Vanaf 18 augustus 1941 verschenen bij alle toegangswegen tot de gemeente witte borden van 60 x 30 centimeter met het opschrift *Gemeente Maastricht Beperkte bewegingsvrijheid voor Joden Verordening 138/1941*. Binnen de gemeente Maastricht werden bordjes van 40 x 20 centimeter geplaatst met de tekst *Voor Joden Verboden*.<sup>163</sup> Het verbod gold voor openbare gelegenheden zoals parken, cafés, restaurants, bioscopen en bibliotheken. Controle door de gemeentepolitie was omslachtig omdat iemand eerst moest worden aangehouden om zijn persoonsbewijs te controleren. Met de invoering van de Jodenster op 3 mei 1942 werd de controle gemakkelijker en de weerstand ertegen groter. Op 3 mei 1942 constateerde een ambtenaar van Openbare Werken dat 12 verbodsborden bij het Stadspark en het Mgr. Nolenspark waren verdwenen.<sup>164</sup> Als represaille werden 14 Maastrichtse Joden gearresteerd. Zes Joden werden door de *Sicherheitsdienst* gearresteerd. De gemeentepolitie Maastricht arresteerde acht Joden.<sup>165</sup> “*De vermoedelijke reden hunner aanhouding is het niet tijdig vervangen van door onbekenden alhier kwaadwillig verwijderde borden met het opschrift “Voor Joden Verboden” De duur van de aanhouding is onbekend*”.<sup>166</sup> Drie van hen (Eduard von Geldern, Salomon Brünn en Marcus Salomon) hadden een *Sperre bis auf weiteres* en werden weer vrijgelaten. De elf overgebleven Joden werden via Kamp Amersfoort afgevoerd naar Westerbork, van waaruit ze niet naar Mauthausen maar met een van de eerste transporten naar Auschwitz werden gedeporteerd. De Joodsche Raad Amsterdam heeft nog geprobeerd de arrestatie en deportatie tegen te houden maar kreeg nul op het rekest. Vanuit het gemeentebestuur Maastricht werd geen actie ondernomen om de gijzelaars vrij te krijgen. Niemand keerde levend terug.<sup>167</sup>

<sup>163</sup> De commissaris van politie vraagt 68 houten toegangsborden aan en 466 borden voor de publieke inrichtingen. HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, inv. 20.108A, nr. 173, J1, 7563.

<sup>164</sup> Uiteindelijk werden een aantal borden uit de Maas opgevoerd.

<sup>165</sup> Zoon Lou Wijngaard (geïnterviewde) kan zich als de dag van gisteren herinneren hoe zijn vader, Gustaaf Wijngaard, op 20 mei 's ochtends vroeg van zijn bed werd gelicht. Hij zou hem nooit meer terugzien.

<sup>166</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, inv. 20.108A, nr. 1738, J1, 2956 en 4784.

<sup>167</sup> Salomon Hertz Dahl; Joseph Sanders; Izaak Blitz; Gustaaf Wijngaard; Louis Salomon; David Cahn; Isaac Neuburger; Heinrich Gläser; Frederik Goldsteen, Levie Velleman en Louis Elekan werden tussen 18 augustus en 1 oktober 1942 in Auschwitz vermoord.

## 5.2 Drie deportatiegolven

### Eerste deportatiegolf: 25 augustus 1942

Vanaf juli 1942 begon de bezetter met het grootschalig deporteren van de Joodse bevolking in Nederland. De eerste deportatie in Limburg vond plaats op 25 augustus 1942. De oproep betrof 580 Limburgse Joden jonger dan 60 jaar die voor *Arbeitseinsatz* in Duitsland werden opgeroepen.<sup>168 169</sup> Maastricht, waar de *Aussenstelle* van de *Sicherheitspolizei* (Sipo) was gevestigd, werd aangewezen als centraal deportatiecentrum voor de provincie. De Joodse Raad Maastricht, in opdracht van de *Zentralstelle* en de *Sipo*, verzocht de Maastrichtse burgemeester Louis Peeters, de lagere school aan de Professor Pieter Willemsstraat (PPW) ter beschikking te stellen als verzamelcentrum.<sup>170</sup> Na diens toestemming faciliteerde de gemeente het gebruik en werden voorzieningen getroffen om de vele Joden op te vangen. Politieambtenaren uit andere Zuid-Limburgse gemeenten moesten de oproepingskaarten voor hun gemeente ophalen bij de politie in Maastricht, die daarmee tijdelijk fungeerde als uitvoerend orgaan van de *Sipo*.<sup>171</sup> Alle opgeroepen Joden kregen één dag voor de deportatie de oproepingskaart met reisvergunning en vervoersbiljet uitgereikt.<sup>172</sup> De volgende dag moesten ze zich op een centrale plek in hun eigen gemeente melden. Vervolgens werden ze onder politiebegeleiding naar het centrale deportatiecentrum aan de PPW in Maastricht afgevoerd, waar ze werden gekeurd en geregistreerd.<sup>173</sup>

Ondanks dat er maar één dag tussen de uitreiking van de oproep en de verwachte opkomst zat, doken vele Joden onder. Anderen kwamen niet opdagen of kregen uitstel vanwege ziekte, zwangerschap of werk. De Maastrichtse Leonie Hellendall uit de Wolfstraat 7 zag na de ontvangst van haar oproep geen andere uitweg dan zelfmoord te plegen. De poging mislukte maar ze kon niet op transport worden gezet. Na enige dagen was ze hersteld en dook onder.<sup>174</sup> Uiteindelijk werden enkele honderden Joden uit heel Limburg bij het Maastrichts deportatiecentrum aan de PPW geregistreerd. Na een keuring en selectie werden 290 Joden geregistreerd voor transport. Molly van der Hoop, referent van de Amsterdamse Joodsche Raad, was die dag ter ondersteuning aanwezig en schreef een indringend en indrukwekkend ooggetuigenverslag van de gebeurtenissen in het deportatiecentrum.<sup>175 176 177</sup>

Van de 159 opgeroepen Maastrichtse Joden gingen uiteindelijk 95 (60%) op transport.<sup>178</sup> In Amby hadden de Joodse vluchtelingen minder vertrouwen in een goede afloop, van de 39 opgeroepen Joden kwamen velen niet opdagen en uiteindelijk werden 14 Joden gedeporteerd (36%).<sup>179</sup> In Heer werden 9 van de 12 opgeroepen Joden gedeporteerd (75%).<sup>180</sup> Het hoge percentage van Heer werd

<sup>168</sup> Officieel heette het *Werkverruiming onder politietoezicht in Duitsland* (oftewel dwangarbeid). De eerste grote Jodendeportatie was op 14 juli 1942 in Amsterdam, in Limburg vond die 6 weken later plaats.

<sup>169</sup> Over *werkverruiming* kan geen misverstand bestaan: de *Reichsjustizminister* Thierack gaf na zijn bespreking met Himmler (18-9-1942) aan wat de uiteindelijke bedoeling was: *Vernichtung durch Arbeit*: Zie: De Jong, L. (1978). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, deel 8 Gevangenen en Gedeporteerden - eerste helft*. p. 73. Martinus Nijhoff.

<sup>170</sup> Louis Peeters was de NSB-burgemeester die in oktober 1941 Michiels van Kessenich opvolgde; zie hoofdstuk 6 Gemeentebesturen en ambtenaren 1940-1944.

<sup>171</sup> Van Rens, 2013, p. 122.

<sup>172</sup> 29 van de 159 Maastrichtse Joden wordt thuis niet aangetroffen. In de Maastrichtse politierapporten staan verklaringen zoals *niet thuis – even wandelen* of *niet meer aanwezig op adres*.

<sup>173</sup> Zie Van Rens, 2013, pp. 125-139, voor een uitvoerig verslag van de deportatie en de ervaringen van deze groep in Westerbork, Cosel en de kampen.

<sup>174</sup> De commissaris van politie te Maastricht: “verzoekt de opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Leonie Hellendall. Zij werd ervan verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben”. De normale ambtelijke formulering voor onderduikers. Haar onderduik liep niet goed af. Op 24 augustus 1943 werd ze alsnog gearresteerd en op 25 januari 1944 gedeporteerd naar Auschwitz en vergast.

<sup>175</sup> Gelet op het uiteindelijke doel, de deportatie van de Joden, gebruiken we in het vervolg de term *deportatiecentrum*. Dit sluit ook aan bij de tekst op de plaquette die ter nagedachtenis aan de gedeporteerden is onthuld bij de PPW, en die de gedeporteerden herdenkt.

<sup>176</sup> Verslag van een medewerker Joodsche Raad: NIOD, Archief J.J. Vorrink, (dossier 186 C) inv. 3a.

<sup>177</sup> De Jong, *Koninkrijk*, deel 6 eerste helft: pp. 34-36.

<sup>178</sup> 94 Maastrichtse Joden werden overgedragen aan de Sipo (rapport cvp 28 augustus 1942, HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.108a, inv. 1531); 4 waren al eerder door de Sipo aangehouden en 1 Maastrichtenaar werd gearresteerd in Heerlen, zie ook: Van Rens, 2013, p. 125.

<sup>179</sup> Onze cijfers zijn gebaseerd op de database, het archief van Amby is tijdens de oorlog grotendeels verbrand.

<sup>180</sup> Van Rens, *ibidem*, 125: vermeldt voor Heer 7 van de 11 Joden uit Heer.

veroorzaakt door de gemeenteveldwachter Jos Blokker die de Joden 's ochtends thuis aanhield en vervolgens met de auto afleverde bij het deportatiecentrum PPW. In Amby en Maastricht werd, volgens, in overeenstemming met afspraak, geen politie ingezet en meldden de Joden zich uit eigen beweging.

De geselecteerde Joden werden om 23.45 uur in kolonne afgevoerd naar het tweehonderd meter verderop gelegen spoorwegstation.<sup>181</sup> Van hier ging het transport per trein verder naar het station Hooghalen, waarna de laatste vijf kilometer te voet werd afgelegd naar Kamp Westerbork, waar ze op 26 augustus 1942 aankwamen en werden ingeschreven.<sup>182</sup> Van de gedeporteerde Joden uit de Joodse gemeente Maastricht overleefden slechts vijf de verschrikkingen van de concentratiekampen: vier uit Maastricht en één uit Amby.<sup>183</sup> 118 Joden overleefden de deportatie niet en kwamen in Auschwitz of in werkkampen om het leven.

Het Poolse echtpaar Wigdor Altman en zijn echtgenote Mala Klotz vestigde zich in 1933 in de Mockstraat 11 in Heer. Altman stond ingeschreven in het handelsregister en had een *afbetalingszaak voor manufacturen en gemaakte goederen*. Ze meldden zich op 25 augustus in de PPW. Zij stierven meteen bij aankomst op 31 augustus 1942 in Auschwitz. Het bedrijf van Altman werd op 15 oktober 1943 door de Duitser N. Kalf van de *Omnia-Treuhandgesellschaft* geliquideerd.<sup>184</sup>

De Pools/Duitse broers Hersch en Moses Horschowski waren met hun gezinnen naar Amby gevlucht en kregen eveneens een oproep. De broers waren het oneens over hoe te handelen. Eén broer vertrok met zijn gezin naar de PPW – allen kwamen om in de kampen. De andere broer dook met zijn gezin onder in Brussel, ze werden verraden, alsnog gedeporteerd en vermoord.

### Deportatie gelinkt aan de ontruiming van Nederlandse werkkampen

Vanaf januari 1942 nam de bezetter werkverruimingskampen in het noorden en oosten van Nederland over van de Nederlandse regering. Jonge Joodse mannen kregen een oproep zich te melden voor dwangarbeid. Hiermee hoopte de bezetter Joods verzet in de kiem te smoren. Ook golden de werkkampen als een reservoir voor deportaties. Slechts een tiental Limburgse Joden werd in een Nederlands werkkamp te werk gesteld, waaronder vier Maastrichtse Joden, te weten Erich Tobias, Max Salomon, en vader Max en zoon Robert-Louis Karels.<sup>185</sup> Op 2 oktober 1942 werden alle werkkampen ontruimd en de Joodse mannen naar Westerbork afgevoerd. Rond dezelfde tijd werden de familieleden thuis door de politie gearresteerd en naar Westerbork afgevoerd. Dit overkwam Paulien Karels-Herz en haar zoon Julien. Na hereniging in Westerbork werden Max, Paulien en Julien op transport gezet en direct bij aankomst op 5 november 1942 in Auschwitz vermoord. Robert-Louis overleed enkele maanden later. Nagenoeg hetzelfde lot wachtte het gezin van Max Salomon. Zijn vrouw Sophie en hun vier kinderen Bernard, Louis, Rosalie en Manus verbleven nog acht maanden in Westerbork, alvorens naar Sobibor te worden gedeporteerd. Alleen Rosalie en Manus overleven de kampen. Erich Tobias' vrouw was evangelisch en vrijgesteld van deportatie. Tobias is één van de twee gemengd gehuwde Maastrichtse Joden die toch werd gedeporteerd en vermoord.

---

<sup>181</sup> In tegenstelling tot hetgeen vaak wordt beweerd, werd de kolonne niet begeleid door Gemeentepolitie. De verwarring zit in de eveneens zwarte uniformen die de leden van de *Sturm Abteilung* van de *Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij* (NSDAP) hadden. Zij begeleidden de stoet samen met enkele Marechaussee en leden van de SD; overigens liepen alleen de Joodse mannen in de kolonne en werden de vrouwen en kinderen met vrachtwagens vervoerd. Telexberichten van de *Zentralstelle* in mutatieboek: HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.008a, mutatieboek politiebureau Vrijthof.

<sup>182</sup> De spoorlijn Hooghalen-Westerbork werd aangelegd door Joodse gevangenen en pas in oktober 1942 geopend. Hurman, C. (2001). *Het spoorwegbedrijf in oorlogstijd, 1939-'45*. P. 280. Uquilair.

<sup>183</sup> Van de eerste deportatie overleefden de volgende Maastrichtse Joden het concentratiekamp: Max Moszkowicz, de latere strafpleiter, Max Fürst, Trude Thalheimer en haar zoon Walter Thalheimer. Uit Amby overleefde Salomon Kaufmann de kampen. Edith Hartog uit Maastricht meldde zich buiten de deportatie om vrijwillig in Westerbork, werd eveneens op transport gesteld maar overleefde de kampen.

<sup>184</sup> In het extract bevolkingsregister van de gemeente Heer (22 oktober 1951) staat als reden van hun vertrek: "27 november 1942 vertrokken naar Duitsland", ze bleken toen al twee maanden overleden. Het schetst de administratieve chaos die in die periode heerste. NL-HaNA, NBI, 2.09.16.01, inv. 27978.

<sup>185</sup> Van Rens, 2013, pp. 119-120; en gegevens uit de database.

Het Joods gezin Spielmann werd op 27 oktober 1942 opgepakt door de Maastrichtse recherche. Eenmaal aangekomen in Westerbork bleek de echtgenote Helena Hudes Amerikaans staatsburger (en mogelijk ook haar vier kinderen). Via allerlei omwegen kwam het gezin in het Franse Vittel terecht. Daar overleefden ze de oorlog en emigreerden naar de VS. Vader Sender Spielmann bezocht na de oorlog Maastricht en op bezoek bij de oude bureaus bleken alle in bewaring gegeven kostbaarheden nog aanwezig en werden teruggegeven.

### Tweede deportatiegolf: 11-12 november 1942

De tweede deportatie was anders van opzet. Vanwege de lage opkomst bij de eerste deportatie ging de bezetter over op het thuis oppakken van Joodse burgers die op de deportatielijst stonden. De Nederlandse politie moest in opdracht van de SD de mensen 's avonds na het ingaan van de avondklok thuis arresteren en opsluiten. De volgende dag werden ze overgedragen aan de marechaussee en onder begeleiding op transport gesteld naar Westerbork. Er werd geen gebruik meer gemaakt van het deportatiecentrum aan de PPW in Maastricht. Leo Broersen, de NSB'er die zich boog over de reorganisatie van de Nederlandse politie, sommeerde op 30 oktober 1942 de politiekorpsen: *“Ten einde alle twijfels op te heffen bepaal ik dat aan opdrachten van bevoegde Duitse autoriteiten tot arrestatie, transporten, voorgeleiding van joden, gijzelaars en andere personen door de politie gevolg dient te worden gegeven”*.<sup>186</sup>

De tweede deportatie betrof eveneens Joden jonger dan 60 jaar die werden opgeroepen voor *Arbeitseinsatz* in Duitsland. Op 11 november 1942 werden in Maastricht zestien Joden gearresteerd en opgesloten in het Huis van Bewaring aan de Minderbroedersberg. Op 12 november 1942 werden nog eens acht Joden gearresteerd. Drieëntwintig Joden werden niet aangetroffen en tien waren te ziek voor transport.<sup>187</sup> Zes Joden hadden een zogenaamde *Sperre*.<sup>188</sup> Eén van de zieken die te ziek was voor transport was Jacob Kaufmann. Hij had met zijn vrouw Paula Strauss en dochter Inge in de jaren dertig huis en haard in Duitsland verlaten en onderdak gevonden in de Pater Lemmensstraat 13 te Maastricht. Het was een zeer vermogende familie. Het gezin dook na de tweede deportatie meteen onder maar werd snel opgepakt. Op 16 december 1942 kwamen ze aan in Westerbork en werden pas op 21 september 1943 op transport gezet en op 24 september 1943 bij aankomst in Auschwitz vermoord. Vanwege hun Duitse origine werd hun vermogen na de oorlog als *vijandig vermogen* beschouwd en dreigde te vervallen aan de Nederlandse Staat. Dit werd op tijd voorkomen toen bleek dat het om Joods bezit ging.<sup>189</sup>

In Amby werden tijdens de tweede deportatie geen Joden opgepakt. In Heer werden minstens 6 Joden opgepakt. Gemeenteveldwachter Jos Blokker haalde de Joodse familie Rimini op, bestaande uit zes personen. In een verklaring na de bezetting getuigde A.L. Velleman: *“Toen die familie (Rimini – auteurs) werd opgehaald, was ik, evenals Blokker, in hun woning. Terwijl wij allen huilden stond Blokker grapjes te maken”*.<sup>190</sup> Het gezin werd overgebracht, mogelijk naar het kleine politiebureau in Heer en vervolgens door de marechaussee per trein afgevoerd naar Westerbork. Niemand van het gezin overleefde.

<sup>186</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108, 1512B14, nummer 6709/10416. Zie ook: Huizing B. & Aartsma, K. (1986). *De zwarte politie 1940-1945*. p. 141. De Haan. En: Meershoek, 2007, p. 296.

<sup>187</sup> Verslag cvp dd. 13 november 1942: HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108a, inv. 1537; en de lijst van 13 november, ibidem, inv. 1738.

<sup>188</sup> De Joodsche Raad Maastricht kon Joden aanwijzen die tijdelijk, *bis auf weiteres*, vrijgesteld werden van deportatie. Uiteindelijk werd nagenoeg iedere Jood die niet onderdook op transport gesteld.

<sup>189</sup> Na de oorlog zijn door het NBI alle vermogensbestanddelen van het gezin geïnventariseerd. Tot hun vermogen behoorde een huis met erf in Venlo en een grote portefeuille obligaties en aandelen waaronder effecten van de Duitse firma IG Farben; dezelfde firma die het gas Zyklon B produceerde waarmee het gezin op 24 september 1943 bij aankomst in Auschwitz werd vergast. NL-HaNA, NBI, 2.09.16.08, inv. 103086.

<sup>190</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1947, dossier 172, proces verbaal nr. 100: verklaring A.L. Velleman.

## Het leeghalen van ziekenhuizen en andere inrichtingen

Vanaf de tweede deportatie richtten de Duitsers zich op de allerzwaksten van de Joodse bevolking. Op 27 november 1942 kreeg burgemeester Louis Peeters van Maastricht opdracht opgave te doen van het aantal Joden dat was opgenomen in medische instellingen.<sup>191</sup> De commissaris van politie (cvp) Van 't Hof rapporteerde dat negen Joden werden verpleegd in instellingen.<sup>192</sup> De registratie bracht veel onrust teweeg en veel patiënten doken meteen onder. Uiteindelijk werd niemand aangetroffen. Anders was het gesteld met het leeghalen van de Joodse verpleeginrichting voor geesteszieken *Het Apeldoornse Bos* op 21 januari 1943. Deze uiterst gewelddadige en onmenselijke ontruiming kostte aan meer dan 1000 verpleegden en verplegers het leven. Hier vielen twee Maastrichtse Joodse slachtoffers te betreuren: Alfred Walthausen en Sybilla Herz.<sup>193</sup> Hun trein vertrok rechtstreeks vanaf Apeldoorn naar Auschwitz. Hier aangekomen werden ze meteen vermoord.<sup>194</sup>

## Derde deportatiegolf: april 1943 – Entjüdung der Provinz

Na de deportaties en ontruiming van ziekenhuizen en instellingen, was nog ongeveer de helft van de Joden in Limburg aanwezig. Het betrof voornamelijk Joden boven de 60 jaar en Joden die een *Sperre* hadden verworven, hetzij als *Rüstungsjuden* hetzij door een vrijstelling van de Joodse Raad.<sup>195</sup> Op 28 maart 1943 kwam van Hanns Albin Rauter, in zijn functie als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, de *Anordnung* dat vanaf 10 april 1943 het voor Joden verboden was zich in acht provincies, waaronder Limburg, op te houden.<sup>196</sup> Joden moesten op eigen gelegenheid en op eigen kosten naar Vught afreizen en zich daar melden. Het was voor veel overgebleven Joden het moment om onder te duiken.

De *Beauftragte* van Limburg, Schmidt, droeg de Limburgse burgemeesters op voor 13 april 1943 verslag te doen van de aantallen Joden die naar Vught waren afgereisd. De lijst van de burgemeester van Maastricht omvatte 67 namen: 32 vrouwen, 26 mannen en 9 kinderen.<sup>197</sup> In Amby zou het gaan om 6 (2-2-2) personen en in Heer om 4 (2-2-0) personen. De opgegeven aantallen kwamen echter niet overeen met de registratiecijfers van Kamp Vught: van de (zogenaamde) 77 vertrokken Joden uit de drie gemeenten meldde zich uiteindelijk de helft (38 Joden) in Vught: 33 uit Maastricht, twee uit Amby en drie uit Heer.<sup>198</sup> Acht Joden meldden zich in Kamp Westerbork, waarmee het totale aantal volgens de officiële Duitse kanalen op 46 aanmeldingen kwam.<sup>199</sup> In onze database kunnen we 57 Joden linken aan de derde deportatie: 43 uit Maastricht, 8 uit Heer en 6 uit Amby. De Joden hadden weliswaar een ander beeld bij kamp Vught (Westerbork zou zeker leidde tot deportatie naar Polen – mogelijk dat men in Vught in Nederland kon blijven), maar de realiteit was anders. Door allerlei omstandigheden

<sup>191</sup> Het was de geneesheer-directeur van het Calvariënberg ziekenhuis dr. M.A. Mendes de Leon die vervolging had weten te voorkomen en regelmatig Joodse Maastrichtenaars opnam in het ziekenhuis en geneeskundige verklaringen afgaf zodat gezochte Joden niet op transport hoefden.

<sup>192</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108a, inv. 1737; een hoogbejaarde Henriette Kupferschlag werd verpleegd in het Zusterklooster van de Franciscanessen aan de Capucijnengang 3, een hoogbejaard stel, Bina Canther en Heiman Schaap, lag in het Godshuis aan de Abtstraat 3, en zes joden werden verpleegd in het ziekenhuis Calvarieënberg aan de Abtstraat 6: Elisabeth Leffmann, Emma Cohen, Sonja Chrzanowski, Israel Kreindler, Sara Moszkowicz en Leon Leeraar.

<sup>193</sup> Van Rens (2013, p. 179) stelt dat Sybilla Herz was ondergedoken en heeft overleefd. Uit andere bronnen blijkt evenwel dat zij bij de ontruiming toch is opgepakt, gedeporteerd en op 25-1-1943 in Auschwitz vermoord. Bron: Joods Monument: Sibilla Herz (Bocholt, 28-3-1905 – Auschwitz, 25-1-1943), en bewijs van aanmelding.

<sup>194</sup> Loe de Jong, 1978, deel 6, p. 324. Het verhaal dat de patiënten na aankomst levend werden verbrand zoals De Jong meldde, werd tegengesproken door een overlevende die stelde dat velen in paniek probeerden te vluchten en werden doodgeschoten en dat de anderen meteen de gaskamers werden ingedreven.

<sup>195</sup> *Rüstungsjuden* waren Joden die werkzaamheden verrichtten die belangrijk waren voor de Duitse oorlogsindustrie. Zie ook: Presser, 1965, deel 2: pp. 93 ev.

<sup>196</sup> Van Rens, 2013, p. 182; De Jong, 1978, deel 8, eerste helft, pp. 712-713.

<sup>197</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.108A, inv. 1737.

<sup>198</sup> NIOD, 086, inv. 432: Verslag Beauftragte van 12 april 1943.

<sup>199</sup> Van Rens, 2013, p. 186.

schakelde de bezetter over op transporten naar het vernietigingskamp Sobibor in plaats van naar Auschwitz.<sup>200</sup> De kans deze transporten te overleven was nihil.

Veel jonge Limburgse Joodse mannen kwamen overigens niet in Auschwitz aan maar werden onderweg uit de transporten gehaald, zoals bij het tussenstation Cosel, van waaruit zij onder erbarmelijke omstandigheden te werk werden gesteld en massaal stierven. De bejaarden, vrouwen en kinderen bleven in de treinwagons, werden verder getransporteerd naar de kampen en vonden massaal de dood in Auschwitz-Birkenau. Zo kon het zijn dat de plaats van overlijden van de Limburgse Joden min of meer afhankelijk was van leeftijd en geslacht: de jonge mannen in de werkkampen, zoals die in Sakrau en Grosz-Sarne, en de vrouwen en kinderen in de gaskamers van Auschwitz-Birkenau.<sup>201</sup> De meeste ouderen stierven (na de derde deportatiegolf) in de gaskamers van Sobibor.

### 5.3 Onderduik

Op 13 april 1943 werd de provincie Limburg *Judenrein* verklaard. Dat betekende uiteraard niet dat er geen Joden meer in de provincie verbleven. Limburg was tijdens de bezetting een geliefde onderduikprovincie voor zowel Joden uit Limburg als voor Joden uit andere provincies. Van Rens schat het aantal Joodse onderduikers in Limburg op 2400. Cammaert schat het aantal onderduikers tussen de 2400 en 3500.<sup>202</sup> Naar schatting 650 Joden uit Limburg doken in hun eigen provincie onder. De jacht op Joodse onderduikers vanuit de *Aussenstelle* Maastricht kwam pas laat op gang.<sup>203</sup> <sup>204</sup> Het percentage opgespoorde onderduikers wordt door Van Rens geschat op 10 à 12%. Cammaert komt door het hoger geschat aantal onderduikers lager uit: tussen de 4% en 8% werd alsnog gearresteerd. De meeste arrestaties vonden in Zuid-Limburg plaats tussen augustus en december 1943. Het is in deze periode dat de fanatieke Jodenjager, de Amsterdammer Hendrik Hofman, korte tijd in Maastricht actief was.<sup>205</sup> Van de ongeveer 650 Joodse onderduikers uit Limburg werden naar schatting 160 gearresteerd: 40 op de vlucht in het buitenland, 70 binnen Limburg en 50 buiten Limburg.<sup>206</sup> Overigens gold de *Aussenstelle* Maastricht als de minst succesvolle in Nederland.<sup>207</sup> Van Rens voert als argument aan dat het in Limburg ontbrak aan willige handlangers, zoals Jodenjagers en actieve antisemitische politieambtenaren.

#### Enkele casussen

Met de toename van de repressie vluchtten veel Joden uit Maastricht, Amby en Heer over de grens en doken onder in België. Met name Luik was een favoriete stad vanwege het mildere vervolgingsklimaat. De Maastrichtse familie Zilvermit dook onder in Luik.<sup>208</sup> Door verraad kwam de in Maastrichtse gehuisveste Sipó de familie op het spoor. Op 24 november 1943 viel de Gestapo het onderduikadres binnen. Drie gezinsleden konden ternauwernood ontsnappen. Dochter Helga werd opgepakt en via Mechelen (het Belgische Westerbork) naar Auschwitz gedeporteerd.<sup>209</sup> Zij overleefde en schreef een indringend verslag van haar ervaringen.<sup>210</sup> Anderen hadden in België minder geluk. Sylvain Hertzdahl,

<sup>200</sup> Boterman, 2015, p. 149.

<sup>201</sup> Van Rens, 2013, pp. 359-360. Ibidem, p. 143 voor de werkkampen.

<sup>202</sup> Van Rens, 2013, p. 279; Cammaert, F. (1994). *Het verborgen front*, twee delen. p. 445. Eisma. De cijfers hebben een grote onzekerheidsmarge door ontbrekende goede bronnen.

<sup>203</sup> Croes & Tammes, 2004, p. 199.

<sup>204</sup> De felle antisemiet *Sturmscharführer* Hans Conrad werd medio 1942 aangesteld als *Sachbearbeiter* van de afdeling IV-B4 bij de *Aussenstelle* Maastricht. Hij was verantwoordelijk voor het opsporen van Joden.

<sup>205</sup> Van Liempt, A. (2002). *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943*. pp. 190 en 204. Rainbow. Hofman maakte deel uit van de *Colonne Henneicke* een onderdeel van de *Hausraterfassung*. De groep onder leiding van Wim Henneicke maakte tegen betaling jacht op Joden en was verantwoordelijk voor de deportatie van ongeveer 9000 Joden.

<sup>206</sup> Van Rens, 2013, p. 281.

<sup>207</sup> Croes & Tammer, 2004, p. 204.

<sup>208</sup> Ze vonden onderdak bij de Luikse politieagent François Binet aan de Rue Bagolette 4, waar ze een jaar verbleven.

<sup>209</sup> Cammaert, 1994, deel 1, p. 444.

<sup>210</sup> Herzberg, H. (2006). Door het oog van de naald. Maastricht-Luik-Mechelen-Auschwitz. Verbum.

de mede-eigenaar van het grote confectiebedrijf Wolff & Hertzdahl, werd in België tijdens de onderduik gearresteerd, gedeporteerd en vermoord in Auschwitz. Zijn schoonzus Marie Hertzdahl-Bloemgarten kwam na haar arrestatie terecht in de beruchte barak 10 van Auschwitz I, waar dr. Clauberg zijn afschuwwekkende experimenten uitvoerde. Zij overleefde en keerde terug naar Maastricht.<sup>211</sup>

Andere Joden bleven dichterbij huis. Hermann Salmang was onderdirecteur bij de aardewerkfabriek Sphinx en dook met het gezin onder bij zijn overbuurman Ernst Courrech Staal aan de Lage Kanaaldijk 12. Vanuit zijn onderduik was hij getuige van de roof van zijn inboedel en huisraad. Het meubilair vond zijn weg naar Müsold, een Duitser belast met de verdeling van leegstaande Joodse woningen in Limburg. Het gezin overleefde de bezetting en een maand na de bevrijding vond Salmang zijn huisraad weer terug.<sup>212</sup> Het dagboek met onderduikervaringen van Hermanns moeder Eva Salmang werd na de oorlog bewerkt en uitgegeven.<sup>213</sup>

Het gezin van de slager Joep Drielsma dook vlak voor de derde deportatiegolf onder en vond een onderduikadres in het centrum van Maastricht, schuin tegenover de slagerij boven de apotheek Schoepp aan de Grote Gracht 23. Politieagent Sjo Dresens hield Joep gedurende de oorlog op de hoogte van eventuele op handen zijnde arrestaties vanuit de SD.<sup>214</sup> Het gezin bleef gedurende de gehele onderduik bij elkaar en overleefde.<sup>215</sup>

Andere Joden kwamen op het Limburgse platteland terecht. De dames Elisabeth Leffmann en Frenkel-Zalm werden verpleegd in het ziekenhuis Calvariënberg. De dag voor de derde deportatiegolf vluchtten ze met de hulp van de verpleegster Maria Pannenberg en een lid van het communistisch verzet, Martin Lebon, naar het dorpje Geulle waar ze bij een boer een geschikt onderduikadres vonden.<sup>216</sup> Ze overleefden beiden.

Om de risico's van arrestatie te verminderen werden de kinderen vaak op een andere plek ondergebracht dan de ouders. Een kind meer of minder viel in een katholiek gezin immers niet op. Dat het tot hartverscheurende en traumatiserende situaties leidde behoeft geen betoog. Zeer schrijnend is het verhaal van Mattie Tugendhaft die als kind tijdens de onderduik werd gescheiden van zijn ouders en door zijn onderduikgever zo zwaar werd mishandeld, dat hij op een ander adres moest worden ondergebracht.<sup>217</sup>

Maar het kon nog slechter aflopen. Het gezin Wesly dook gescheiden onder. Beide kinderen, Leni en Léon, kwamen op het platteland terecht, waar Léon werd verraden. Het 4-jarig zoontje werd als enige opgepakt en naar Westerbork afgevoerd waar hij enkele maanden op de weeshuisafdeling verbleef, alvorens op 11 februari 1944 te worden vermoord in Auschwitz.<sup>218</sup>

Veel Joden die onderdoken of op transport werden gesteld, brachten hun waardevolle bezittingen en vermogen, voor zover niet ingeleverd bij de LIRO-bank, onder bij vrienden, burens en bekenden. Als de oorlog voorbij was en ze veilig waren teruggekeerd, konden ze hun bezittingen weer ophalen, zo was het idee. Hoeveel bezittingen van niet teruggekeerde Joden op deze manier zijn achtergebleven is niet bekend. Na de bezetting bleek het terugvorderen van uitgeleend Joods eigendom geen sinecure. In de hoofdstukken *Terugkeer* en *Moreel rechtsherstel* gaan we dieper in op deze problematiek.

Tijdens de bezettingstijd werden 338 van de 577 joodse inwoners uit de gemeenten Maastricht, Amby en Heer vermoord. Baby's, kinderen, jongeren, vaders en moeders, en grootouders - vaak hele

<sup>211</sup> Haar kleindochter Marja Pinckaers tekende haar verhaal op: Marja Pinkaerts, *De cirkel. Hommage aan Marie Hertzdahl-Bloemgarten* (internet uitgave 2011); Geraadpleegd op 20 april 2022 van [https://www.dbnl.org/tekst/pinc004cirk01\\_01/pinc004cirk01\\_01\\_0011.php](https://www.dbnl.org/tekst/pinc004cirk01_01/pinc004cirk01_01_0011.php).

<sup>212</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1947, box 157, dossier 738.

<sup>213</sup> Roebroeks, F. & Andreas, C. (1998). *De Salmangs. Dagboeknotities en herinneringen van een joods gezin te Maastricht 1943-1944*. Stichting de Historische Reeks Maastricht.

<sup>214</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1946, box 149, dossier 1169.

<sup>215</sup> Zoon Lou Drielsma werd in 1940 geboren. Hij is één van de geïnterviewden (zie hoofdstuk 13 Moreel Rechtsherstel).

<sup>216</sup> Hun verhaal werd na de bezetting opgetekend door de Maastrichtse politie: HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1946, box 134, dossier 1PV1b. Hun beider echtgenoten waren al eerder gedeporteerd en vermoord.

<sup>217</sup> Mattie Tugendhaft is één van de geïnterviewden.

<sup>218</sup> Leni Wesly is één van de geïnterviewden, haar broer Benoît, die na de oorlog werd geboren, is eveneens geïnterviewd.

gezinnen stierven een verschrikkelijke dood in de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor. Op de muur van de Maastrichtse synagoge hangt een plaquette ter nagedachtenis aan alle Joodse slachtoffers.<sup>219</sup>

## 5.4 Betrokkenheid lokaal gemeentebestuur en ambtenaren

We hebben geen uitputtend onderzoek gedaan naar de betrokkenheid van de gemeente bij de processen van identificatie en sociale isolatie, en het op transport stellen van Joden. We adviseren de gemeente hier diepgaander onderzoek naar uit te laten voeren. Toch willen we er enkele woorden aan wijden omdat we tijdens het onderzoek op documenten zijn gestuit die de betrokkenheid van gemeentebestuur en ambtenaren illustreren en context bieden voor de overige hoofdstukken.

Alle stappen die tot de deportatie van de Joden leidden werden geïnitieerd door de Duitse bezetter. De medewerking van de lokale gemeentebesturen en haar ambtenaren was voor de bezetter nodig om de operaties uiteindelijk te doen slagen. Daarmee raakte het lokale bestuur en haar ambtenaren betrokken bij alle stadia van de Jodenvervolging: de vele registraties, de sociale isolatie, de gevangenneming en het op transport stellen naar Westerbork. We stellen vast dat het gemeentebestuur Maastricht, zowel onder burgemeester Michiels van Kessenich als onder zijn rechtsopvolgers, zoals burgemeester Louis Peeters, aan alle verzoeken en opdrachten heeft meegewerkt. De bezetter had een onstilbare bureaucratistische honger naar cijfers en lijsten. Zo werd gevraagd naar registratielijsten van Joodse ambtenaren, Joodse inwoners, Volksduitse kinderen, Joodse huizen, Joodse bedrijven, Joodse radio's, Joodse fietsen, Joodse kinderen op scholen om slechts enkele te noemen. Die lijsten zijn we allemaal, met de handtekening van de burgemeester, in de archieven tegengekomen (zie paragraaf 1.2). De lijsten met bijbehorend schrijven zijn vaak afstandelijk, kil en bureaucratisch van toon. Het tekent de onverschilligheid van het lokale bestuur waar het het lot van de Joodse inwoners betreft. In het volgende hoofdstuk gaan we iets dieper in op de rol en betrokkenheid van het lokale bestuur bij de diverse fasen van de Jodenvervolging en werken daarbij enkele voorbeelden uit.

---

<sup>219</sup> Ook worden met enige regelmaat struikelsteentjes geplaatst. Zie website: [www.struikelsteentjes-maastricht.nl](http://www.struikelsteentjes-maastricht.nl).



## 6 Gemeentebesturen en ambtenaren 1940-1944

### 6.1 Burgemeesters in de drie gemeenten – een overzicht

De burgemeester bekleedde een belangrijke positie in een gemeente. Hij leidde het college, zat de gemeenteraad voor en was zowel binnen als buiten de gemeente beeldbepalend. In de kleinere plattelandsgemeenten was de positie van burgemeester eerder een erebaan.<sup>220</sup> Het burgemeesterschap was in de eerste helft van de 20<sup>e</sup> eeuw slechts weggelegd voor mannelijke personen *uiteraard met eigen middelen*.<sup>221</sup> De functie kende, zeker in de kleinere gemeenten, een lage bezoldiging zodat de burgemeester in zijn eigen levensonderhoud moest kunnen voorzien. Dat leidde, wederom bij kleinere gemeenten, vaker tot dubbelbenoeringen. De zittingstermijn van een burgemeester was zes jaar, maar in de praktijk bleven burgemeesters vaak decennialang in functie. De burgemeesters van Amby en Heer waren al 23 jaar in functie toen de oorlog uitbrak. Alleen de burgemeester van Maastricht was net aangesteld, nadat zijn voorganger na 27 jaar dienstverband op 65-jarige leeftijd met pensioen was gegaan. De stijl die een burgemeester hanteerde hing af van zijn persoonlijkheid, taakopvatting en de ruimte die hij kreeg binnen de gemeente waar hij was aangesteld.

In het onderstaand figuur 1 zijn de burgemeestersbenoeringen in de drie gemeenten tijdens de bezetting in beeld gebracht. Wat opvalt is het grote aantal mutaties dat zich in bezettingstijd voordeed. Die hangen nauw samen met de ontwikkelingen op bestuurlijk gebied tijdens de bezetting. Een cruciale rol speelde Verordening 152/1941, die op 1 september 1941 werd ingevoerd. In deze Verordening werd op bestuurlijk niveau het *Führerprinzip* (Leidersbeginsel) ingevoerd: besluiten werden in laatste instantie door één man genomen en van bovenaf opgelegd aan de leiders van onder zijn gezag staande bestuurlijke organen. De facto werden democratische organen zoals gemeenteraad, provinciale staten en parlement afgeschaft (eufemistisch aangeduid als *blijven rusten*), wethouders en leden van gedeputeerde staten verloren hun politieke functie en werden ambtenaar-adviseur onder het gezag van respectievelijk de burgemeester en de commissaris der provincie.<sup>222</sup> Op deze wijze ontstond een directe top-down bevelshiërarchie tussen de bestuurlijke organen. Alle bevoegdheden in een gemeente gingen over op de burgemeester, die zelf weer onder het toezicht stond van de commissaris der provincie.

In Limburg bracht de invoering van genoemde Verordening grote bestuurlijke beroering, niet in de laatste plaats door het onhandig optreden van de Limburgse NSB-commissaris De Marchant et d'Ansembourg.<sup>223</sup> Hij riep de Limburgse burgemeesters in twee groepen bij elkaar om de voorgenomen nationaalsocialistische bestuurswijzigingen toe te lichten, met als toevoeging dat burgemeesters niet per se lid hoefden te zijn (of worden) van de NSB, maar dat zij zich wel als NSB'ers te gedragen hadden.<sup>224</sup> Van de 121 Limburgse gemeenten stapten 44 burgemeesters meteen op, waaronder de Michiels van Kessenich, de burgemeester van Maastricht.

De Verordening 152/1941 was een belangrijke stap in het proces van nazificering van het (lokaal) openbaar bestuur. Het onverwachte massale opstappen van Limburgse burgemeesters was een streep door de rekening van de secretaris-generaal (SG) van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, K. Frederiks, die de Aanwijzingen uit 1937 indachtig, ernaar streefde bestuurders zo lang mogelijk op hun

---

<sup>220</sup> Romijn, 2006, pp. 36-38.

<sup>221</sup> Ibidem, p. 36.

<sup>222</sup> Ibidem, p. 291; commissaris van de Koningin werd tijdens de bezetting omgedoopt tot commissaris der provincie.

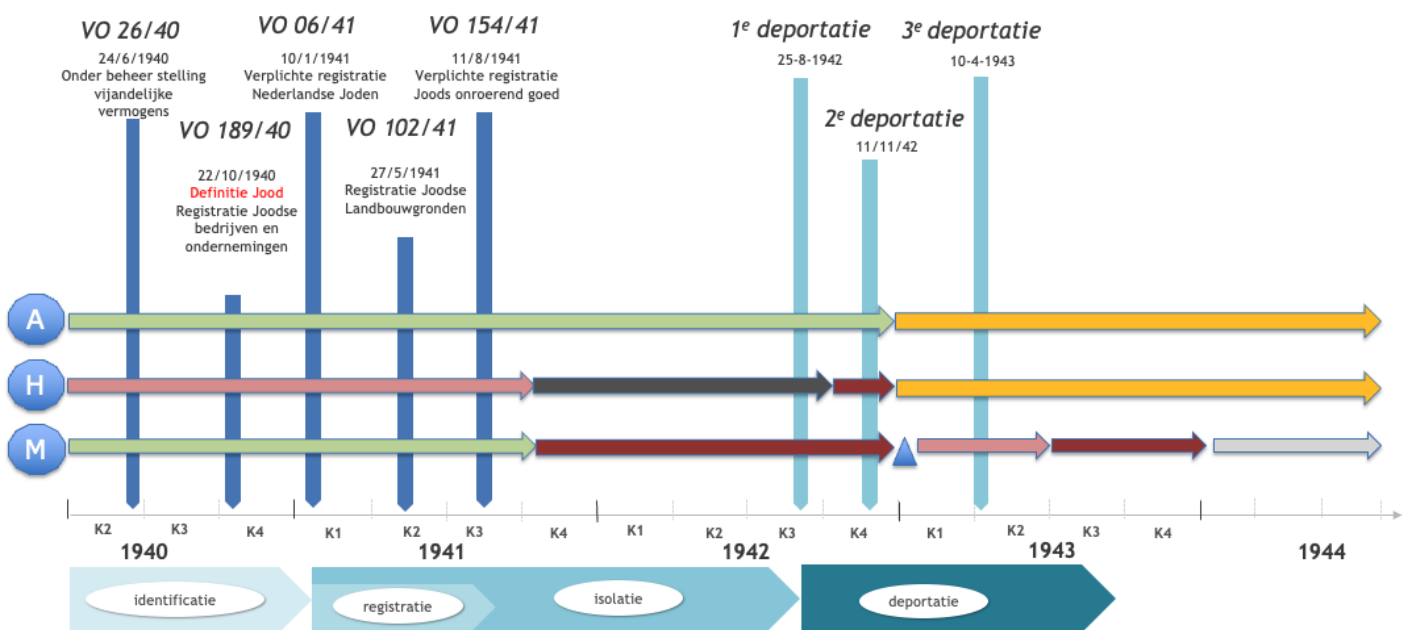
<sup>223</sup> In het vervolg gebruiken we de naam De Marchant.

<sup>224</sup> Ibidem, p. 300.

plek te houden zodat de NSB buiten de deur gehouden kon worden. Voor de Limburgse NSB-commissaris der provincie bood het massaal opstappen van burgemeesters de ideale gelegenheid partijgenoten op belangrijke posten te benoemen. Het enige probleem daarbij was voldoende gekwalificeerde NSB-functionarissen te vinden die de vrijgekomen burgemeestersfuncties konden opvullen.

Figuur 1

Overzicht periodisering Jodenvervolging, invoering belangrijkste Verordeningen en deportatiedata met wisselingen burgemeesters in drie gemeenten



#### Toelichting

1. Onder de tijds de vier fasen van de Jodenvervolging: identificatie, registratie, isolatie en deportatie;
2. In verticale balken staan links in donkerblauw de Duitse Verordeningen relevant voor dit onderzoek;
3. In verticale balken staan rechts in licht blauw de drie deportatiegolven in de drie gemeenten;
4. Boven de tijds staan in pijlen de zittingstermijn van burgemeester aangegeven (van links naar rechts):
5. Maastricht: Michiels van Kessenich - Peeters – Copray – Peeters - De Ley
6. Heer: Thomassen – Rösener Manz – Peeters – Kamm
7. Amby: Hermens - Kamm

In het overzicht zijn de gevolgen van de invoering van de Verordening goed te zien. In september 1941 stapte de burgemeester van Maastricht op en komt de NSB'er Peeters op zijn positie. Er komt een heuse NSB-burgemeesters carrousel op gang: een komen en gaan van NSB'ers die, bij gebleken geschiktheid, weer werden doorgeschoven naar grotere gemeenten. In het oog springen de wisselingen die zich in Maastricht en in Heer hebben voorgedaan. De vele verschuivingen zijn een goed voorbeeld wat Bronzwaer *discontinuïteit* noemt en wat gezien wordt als een van de belangrijkste redenen dat in de drie gemeenten de nazificering van het ambtenarencorps amper van de grond kwam.<sup>225</sup> Burgemeesters waren te kort in functie om een stempel te drukken op het lokale bestuur en de plaatselijke ambtenarij.

Het overzicht biedt ook de mogelijkheid om burgemeesters te linken aan de verschillende fasen die we hebben onderscheiden in de Jodenvervolging. Het maakt bijvoorbeeld inzichtelijk welke

<sup>225</sup> Bronzwaer, 2009, p. 107.

burgemeesters bestuurlijke verantwoordelijkheid droegen tijdens de invoering van de registratieverordeningen. Opvallend is dat alle registratieverordeningen zijn ingevoerd onder burgemeesters die al vanaf het begin van de bezetting burgemeester waren: Michiels van Kessenich, Thomassen en Hermens. Bestuurlijke verantwoordelijkheid betekende per definitie dat zij moesten meewerken aan de invoering en gedeeltelijke uitvoering van de Duitse Verordeningen. De deportatiegolven vonden plaats onder NSB-burgemeesters, met uitzondering van Amby, waar de zittende burgemeester kort na de eerste deportatiegolf geen bestuurlijke verantwoordelijkheid meer wilde dragen en onderdook. Het is een goed voorbeeld van een burgemeester die de Duitse raciale politiek (*te*) laat en onvoldoende doorhad.<sup>226</sup>

In de volgende paragrafen bespreken we, mede aan de hand van het overzicht, de burgemeesters die tijdens de bezetting in de drie gemeenten bestuurlijke verantwoordelijkheid droegen, met name bij de invoering van relevante Verordeningen en de deportaties. Het betreft een eerste kennismaking met de gemeentelijke bestuurders. In de deel 3 van het rapport wordt aan de hand van casuïstiek op de terreinen van ontrecting en rechtsherstel, de betrokkenheid van de bestuurders en ambtenaren verder uitgelicht. Hier volstaan we met relevante profielschetsen.

## 6.2 Gemeentebestuur Maastricht<sup>227</sup>

De stad Maastricht telde in 1940 ruim 68.000 inwoners. De gemeenteraad van Maastricht was in 1940 een katholiek bolwerk. De Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP) was met 20 zetels het sterkst vertegenwoordigd. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) had 7 zetels, de Katholieke Democraten (KD) 4 zetels, de Vrijzinnigen en de Communistische Partij Nederland (CPN) beide 1 zetel. De aftredende gemeenteraad hield op maandag 4 september 1939, wat later bleek te zijn, haar laatste vergadering. De volgende dag benoemde de nieuwe gemeenteraad tot wethouders: mr. A.E. Kersten, Openbare Werken, mr. J.Ch.H.A. Vrijens, Onderwijs, mr. L.R. Schreinemacher, Sociale Zaken en mr. P.M.J.L. Janssen, Financiën. De fractievoorzitters Jo Lokerman van de SDAP en Bèr Kraft van de CPN gingen tijdens de bezetting actief in het verzet en moesten dat met hun leven bekopen.<sup>228</sup>

### Jonkheer mr. Willem Michiels van Kessenich (1902-1992)

Jhr. mr. Willem Michiels van Kessenich was burgemeester van Maastricht van 1937 tot medio september 1941. Na de bevrijding trad hij weer aan als burgemeester en bleef in die functie tot 1970. Zoals aangegeven in de inleiding diende hij samen met elf andere Limburgse burgemeesters in augustus 1941 zijn ontslag in. Overigens tot groot ongenoegen van de SG van Binnenlandse Zaken, Frederiks, die het standpunt huldigde dat burgemeesters zo lang mogelijk in functie moesten blijven, in lijn met de Aanwijzingen uit 1937. Een felle briefwisseling tussen beiden volgde maar zonder resultaat.<sup>229</sup> De Marchant sprong meteen in het gat en benaderde de Eindhovense advocaat en NSB'er Louis P.J. Peeters voor het burgemeesterschap van de provinciehoofdstad. Peeters werd op 25 oktober in het bijzijn van de *Beauftragte* Schmidt en De Marchant geïnstalleerd. Het vroegtijdig vertrek van de Limburgse burgemeesters heeft in meerdere opzichten een acceleratie van de nazificatie van het Limburgse lokale

<sup>226</sup> Jo Swaen (2013), zie ook paragraaf 2.4.3: *Morele verantwoordelijkheid bestuurders* in het eerste deel.

<sup>227</sup> Tussen 1939 en 1948 waren Maastricht, Amby, Heer, Borgharen en Itteren zelfstandige gemeenten. Bij de gemeentelijke herindeling van 1970 werden de gemeenten samengevoegd.

<sup>228</sup> Lokerman werd geëerd met een plaquette in het stadhuis; Kraft werd door Michiels van Kessenich overgeslagen; hij was van mening dat Kraft geen aantoonbare verzetsactiviteiten had uitgevoerd. Groen-Links is in 2022 een actie gestart voor eerherstel van Kraft.

<sup>229</sup> NL-HaNA, Min. BiZa, 2.04.87 inv.nr.4791: Zuiveringsdossier Michiels van Kessenich, briefwisseling met Frederiks. Frederiks standpunt was in lijn met de Aanwijzingen uit 1937.

bestuur tot gevolg gehad, al bleek uiteindelijk de effectiviteit van die versnelling in de drie gemeenten gering.<sup>230</sup>

In de relatief korte tijd dat Michiels van Kessenich tijdens de bezetting burgemeester was, werkte hij als burgemeester mee aan de uitvoering van alle Verordeningen die de bezetter uitgevaardigde. Hij wilde bovenal orde en rust, en drukte de gemeenteraad en burgers op het hart geen (verzets)activiteiten te ontplooiën die repercussies konden hebben voor de gemeente.<sup>231</sup> In figuur 1 is te zien dat Michiels bestuurlijke verantwoordelijkheid droeg tijdens de periode van identificatie, registratie en deels de periode van isolatie van Joden. Daaronder vallen de diverse registratieverordeningen, zoals de registratie van Joodse inwoners, Joodse ambtenaren, Joodse bedrijven en Joodse landbouwgronden. Bij al deze registraties speelden gemeentelijke organisaties een actieve rol, zoals de gemeentepolitie en de gemeentelijke diensten (Bevolking, Bouw en Woningtoezicht, Financiën enz.). De registratie van Joods onroerend goed viel aan het eind van zijn ambtstermijn. Concreet gaf hij opdracht tot de uitvoering van maatregelen zoals de Ariërverklaring voor ambtenaren en leden van de gemeenteraad, de registratie van Joden, het weren van Joodse kinderen uit het reguliere onderwijs, ontslaan van Joodse leden uit het armenbestuur en het ontslag van dr. Ch. Mendes de Leon als directeur-geneesheer van het ziekenhuis Calvariëenberg. Verder gaf hij in lijn met de Verordeningen opdracht aan de gemeentepolitie de anti-Joodse beperkingen te handhaven zoals het plaatsen van borden *voor Joden verboden*. Voorts werden onder zijn gezag diverse lijsten opgemaakt van Joodse woningen, landbouwgronden, Joods bezit zoals radio's, waarbij ook toegezien werd op het inleveren van die Joodse goederen. Dit is slechts een greep uit de vele kleine stapjes die de bezetter het lokale bestuur liet zetten om uiteindelijk tot de volledige isolering van Joden te komen en over te gaan op deportatie. Twee voorbeelden lichten we uit ter illustratie van de kille en afstandelijke wijze waarop burgemeester Michiels van Kessenich de opdrachten van de bezetter uitvoerde.

Op 28 augustus 1941 droeg Michiels van Kessenich scholen op *leerlingen van Joodse bloede* te registreren en per 1 september 1940 de toegang tot de school te ontzeggen (zie document 1) Na de oorlog werd hierover een klacht bij het Zuiveringstribunaal tegen hem ingediend door het hoofd van het stedelijk gymnasium. “*De burgemeester verleende zijn medewerking aan het verwijderen van joodsche kinderen van de scholen*”. Michiels van Kessenich verdedigde zich met de mededeling dat “*(...) het verwijderen van Joodsche kinderen door Duitse instanties werd gelast, en door de Secretaris-Generaal van het departement Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming ter kennis werd gebracht aan B en W*”.<sup>232</sup> Hij voerde slechts uit. Verzoeken van Joodse ouders voor ontheffing, zodat hun kinderen op de hun vertrouwde school en omgeving konden blijven, werden door Michiels van Kessenich resoluut afgewezen.

Het tweede voorbeeld betreft de registratieplicht van Joden (Verordening 6/1941) die plaatsvond tijdens het bestuur van Michiels van Kessenich. We troffen bij toeval een gratificatieverzoek aan voor enkele ambtenaren van de burgerlijke stand vanwege hun *bijzondere dienstprestatie vanwege een succesvolle registratie extra inzet bij de registratie van Joden*. De personeelsdossiers die een nader licht kunnen werpen op de exacte motivatie voor de gratificatie zijn helaas vernietigd.

---

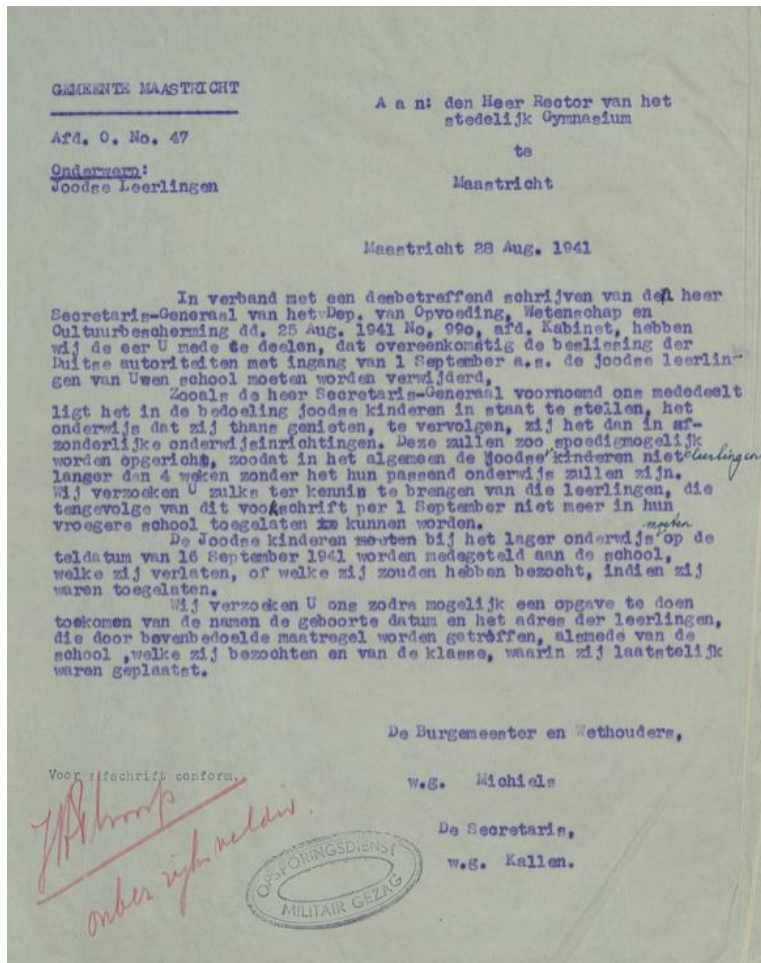
<sup>230</sup> Romijn, 2006, p. 304. Bronzwaer, 2009, p. 95.

<sup>231</sup> Bronzwaer, 2009, pp. 91-92.

<sup>232</sup> NL-HaNA, Ministerie BiZa, 2.04.87, inv. 4791: Zuiveringsdossier Michiels Van Kessenich.

Document 1

Brief van burgemeester Michiels van Kessenich aan de rector stedelijk gymnasium over Joodse kinderen



Bron. NL-HaNA, Min. BiZa, 2.04.87 inv. 4791: Zuiveringsdossier Michiels van Kessenich

De vraag is gerechtvaardigd of Michiels van Kessenich een keuze had anders te handelen, gegeven het feit dat het niet uitvoeren van de Verordeningen vanzelf zou leiden tot tegenmaatregelen van de bezetter. Romijn muntte voor dit specifieke dilemma het begrip *burgemeester in oorlogstijd*.<sup>233</sup> In ieder geval kunnen we constateren dat Michiels van Kessenich zich op geen enkel moment heeft verzet tegen de invoering van de maatregelen en de maatregelen punctueel en volgens opdracht uitvoerde en erop toezag dat het doel werd bereikt. Op momenten dat hij kon afwijken, zoals bij het creëren van een overgangperiode voor Joodse schoolkinderen, het temporiseren van de invoering van anti-Joodse maatregelen, en het actief ondersteunen van Joodse burgers bij het wijzigen van hun Jodenstatus, koos hij telkens voor de rechtlijnige en harde opstelling. Zijn bestuursstijl wordt dan ook door historici als Bronzwaer en Romijn getypeerd als paternalistisch en regentesk. Met zijn excentrieke houding stond hij ver af van zijn burgers.<sup>234</sup>

Na de oorlog vergoelijkte mr. B. ter Veer in een strikt persoonlijk schrijven aan de Minister van Binnenlandse Zaken, het handelen van de burgemeester met de kanttekening dat: “(...) *doch door zijn wellicht iets te opvallende beleefdheid den indruk wekkende, dat hij tot medewerken met den vijand bereid was. Deze houding steekt wellicht minder gunstig af tegen de zeer principiële houding die*

<sup>233</sup> Romijn, 2006, hfd. 5 en hfd. 8. En: Romijn, P. (2017). Dilemma's voor gezagdragers in zware tijden. Geraadpleegd op 8 december 2022 van [https://beroepseer.nl/images/stories/documenten/dilemma\\_s\\_van\\_gezagsdragers\\_in\\_zware\\_tijden\\_peter\\_romijn.pdf](https://beroepseer.nl/images/stories/documenten/dilemma_s_van_gezagsdragers_in_zware_tijden_peter_romijn.pdf).

<sup>234</sup> Bronzwaer, 2009 en Romijn, 2006, pp. 77 en 302.

*sommige burgemeesters in het Limburgsche, naar mij bekend is, hebben aangenomen en heeft waarschijnlijk mede daardoor aanleiding tot de (...) klachten gegeven”.*<sup>235</sup>

Het optreden van Michiels van Kessenich tijdens het eerste anderhalf jaar van de bezetting leverde na de bevrijding 11 klachten op die door Maastrichtenaren werden ingediend bij de Zuiveringscommissie Burgemeesters. Opvallend is dat slechts één klacht betrekking had op de hierboven genoemde opsomming van anti-Joodse maatregelen, namelijk die van het verwijderen van Joodse kinderen van de scholen, zoals we net beschreven. Michiels van Kessenich beriep zich op lijdelijkheid en formuleerde op een afstandelijke en bureaucratische toon dat hij slechts uitvoerde wat hem was opgedragen door de bezetter en het ministerie. Daarmee was de klacht ook voor de Zuiveringscommissie afgehandeld. Er was duidelijk nog geen ruimte bij zowel gezagsdrager als de Zuiveringscommissie voor reflectie op de consequenties die het handelen van het gemeentebestuur had voor haar Joodse inwoners. Overigens is opvallend, zoals we eerder constateerden, dat de bestuurlijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid bij de verschillende fasen van het Jodenvervolg na de bezetting amper aan bod kwamen bij zuiveringstribunalen, dat gold ook voor de zuivering van burgemeesters.

Toch liep het maar net goed af voor Michiels van Kessenich. Wat hem bijzonder werd aangerekend was het gijzelaarsdrama van 10 mei 1940. Het voorval, waar overigens geen slachtoffers bij vielen, leidde na de oorlog tot grote beroering onder de Maastrichtse bevolking en zelfs tot een parlementair onderzoek. Michiels van Kessenich werkte, in strijd met de Aanwijzingen van 1937, mee aan de opdracht van de Duitse bezetter tien gijzelaars aan te wijzen die bij enig verzet van de Maastrichtse bevolking zouden worden gefusilleerd. Op deze wijze wilde de Duitsers een mogelijk verzet van de bevolking vroegtijdig breken. Michiels van Kessenich zette niet de namen van hemzelf en het gemeentebestuur op de lijst, maar gaf namen door waaronder die van Maastrichtenaren die hem onwelgevallig waren. De Zuiveringscommissie Burgemeesters oordeelde in 1946 dat grove fouten waren gemaakt.<sup>236</sup> Het liep met een sisser af. De commotie had wel tot gevolg dat Michiels van Kessenich, die voorgedragen zou worden als de nieuwe Minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet Schermerhorn, werd gepasseerd.<sup>237</sup> Romijn spreekt in zijn studie naar burgemeesters in oorlogstijd over een *”zuiveringsgerelateerd politiek ongeluk”*.<sup>238</sup>

### mr. Louis Philippe Joseph Peeters (1905-1997)

Michiels van Kessenich werd opgevolgd door Louis Peeters, advocaat uit Eindhoven. Vlak voor de inval van de Duitsers was Peeters lid geworden van het fascistische Zwart Front. Een klein jaar later stapte hij over naar de NSB. Het duurde niet lang of hij werd gevraagd burgemeester te worden van Eindhoven en 's-Hertogenbosch, maar zijn activistische houding deed hem afzien van die aanbiedingen. Uiteindelijk ging hij wel in op het verzoek van de commissaris der provincie De Marchant, toen deze hem in september 1941 vroeg burgemeester van Maastricht te worden, als opvolger van Michiels van Kessenich. Peeters roemde bij zijn installatie vooral de cultuur in de stad en wilde daar zijn stempel op drukken door er een *nationaalsocialistische stad* van te maken.<sup>239</sup> Bronzwaer geeft een opsomming van de stappen die Peeters heeft gezet in de veertien maanden die hij burgemeester was. Peeters constateerde dat maar weinig ambtenaren lid waren van de NSB. Romijn stelt dat in Maastricht slechts 24 van de

<sup>235</sup> NL-HaNA, Min. BiZa., 2.04.87, inv.4791: Zuiveringsdossier Michiels van Kessenich.

<sup>236</sup> Het grootste verwijt was dat Michiels van Kessenich zichzelf en de wethouders niet had aangewezen als gijzelaars. Daar kwam bij dat hij naliet de burgerbevolking op de hoogte te brengen van de gijzeling waardoor hij de gijzelaars in groot gevaar bracht. De Zuiveringscommissie stelde een niet-openbare mondelinge berisping voor. De commissaris van de Koningin adviseerde een geheime schriftelijke berisping. Uiteindelijk zag de Minister van Binnenlandse Zaken helemaal af van een berisping, al betreunde hij het voorval. NL-HaNA, Min. BiZa., 2.04.87, inv.4791: Zuiveringsdossier Michiels van Kessenich.

<sup>237</sup> De nieuwe Minister van Binnenlandse Zaken zou de portefeuille *Zuivering bestuur en overheid* in zijn takenpakket krijgen, en diende onbesproken te zijn.

<sup>238</sup> Romijn, 2006, p. 621.

<sup>239</sup> Bronzwaer, 2009, p. 94.

1118 ambtenaren een NSB-signatuur hadden.<sup>240</sup> Peeters ging van meet af aan over tot het actief benoemen van NSB'ers op ambtelijke posten op het stadhuis. Dat proces van ambtelijke nazificering verliep niet soepel vanwege de weerstand die hij ondervond onder de zittende ambtenaren. Wel slaagde Peeters er in de ambtelijke en politieke top te vervangen. Hij ontsloeg de vier vooroorlogse wethouders en stelde in hun plaats NSB'ers aan, waaronder T.G. van Beek en L.A.M.J. Molkenboer. Bij zijn vertrek erkende Peeters dat zijn nazificeringspoging was mislukt. Figuur 1 illustreert dat Peeters tijdens een cruciale fase van de Jodenvervolging burgemeester was van de stad. De maatschappelijke isolatie van Joodse inwoners werd in deze periode steeds verder verscherpt, bijvoorbeeld door de invoering van maatregelen zoals het gedwongen inleveren van fietsen en het dragen van de Jodenster. Hun eigendommen, zoals onroerend goed, werden onder beheer gesteld en verkocht en hun bezittingen via de LIRO geroofd, waarna in augustus 1942 een begin werd gemaakt met de deportatie van Joodse inwoners. Peeters droeg eveneens ambtelijke verantwoordelijkheid voor de implementatie van Duitse Verordeningen rondom de eerste twee deportatiegolven. Hij liet diverse lijsten opmaken door de ambtenaren en de gemeentepolitie, zoals de Joden die in een inrichting verbleven, Joodse woningen, liet leeggeroofde Joodse winkels controleren (zie hoofdstuk Joodse bedrijven), stuurde naamlijsten van geregistreerde Duitse Joden naar de *Beaufragte*, evenals de lijst van Voljoden uit het bevolkingsregister, om slechts enkele te noemen.

Leidde het gijzelaarsdrama onder Michiels van Kessenich tot veel ophef, het echte represaille drama in Maastricht waarbij elf Joodse slachtoffers te betreuren waren, zien we in de naoorlogse beschouwingen nergens terug. Bij dit drama werd vanuit het Maastrichtse NSB-bestuur geen poging gedaan invloed uit te oefenen op de bezetter om de Joodse gijzelaars vrij te krijgen of de afloop te beïnvloeden.<sup>241</sup>

Peeters speelde een belangrijke rol bij de deportatie van Maastrichtse Joden. Zo gaf hij toestemming voor de inrichting van de school aan de PPW als tijdelijk deportatiecentrum. Ook speelde de gemeentepolitie onder zijn leiding een belangrijke rol bij het rondbrengen van de oproepen voor de eerste deportatiegolf, en verder het verzegelen van Joodse woningen wier bewoners waren gedeporteerd (zie ook hoofdstuk 10 *Roof van Joodse inboedels*). Deze verre van volledige greep van activiteiten brengt ons tot de conclusie dat Peeters succesvoller was op het gebied van het verder isoleren en (het faciliteren bij het) deporteren van de Maastrichtse Joden, dan bij de nazificering van de Maastrichtse ambtenarij.

Een voorbeeld van zijn betrokkenheid bij de Jodenvervolging dat we hier willen uitwerken betreft de kosten van de eerste deportatiegolf waarbij de PPW als tijdelijk deportatiecentrum werd ingericht. Bij die eerste deportatie (25 augustus 1942) leverde burgemeester Peeters niet alleen de locatie, maar regelde ook de inrichting en de ondersteuning. Zo blijkt uit archiefstukken dat pennen, papier, zes doosjes punaises en 20 meter verduisteringspapier werden aangeschaft. We weten het zo precies omdat Peeters de kosten voor gewerkte uren en materiaal op 27 november 1943 in rekening bracht bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.<sup>242</sup> Het meest wrange van de declaraties is dat het ministerie de rekeningen doorstuurde naar de Duitse *Zentralstelle* die de onkosten vergoedde uit de Joodse LIRO-tegoeden. Zo betaalden de Joden uiteindelijk hun eigen vervolging.

---

<sup>240</sup> Romijn, 2006, p. 412.

<sup>241</sup> Zie paragraaf 5.1 voor informatie over deze represailles.

<sup>242</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, doos 1565, 2.07.4 nr. 3.1 t/m -2.07.5 nr. 1 (specificatie van 26 november 1943 bij brief FB Afd. I no. K442.3 van 27 november 1943).

*Minist.*

**GEMEENTE MAASTRICHT.**

AAN

FB      Am. I      No. 14423

22-10-43      M. 11.234 )  
 25-11-43      No. 11.234 I )  
 Afd. B.B. Bur. B.Z.

ONDERWERP:  
**Kosten terzake op transport  
 steklen van Joden.**

den Heer Secretaris-Generaal  
 van het Departement van  
 Binnenlandse Zaken  
A p e l d o o r n.

Bijl.: 4  
 Verzoekt bij beantwoording datum,  
 Afd. en nummer van dit schrijven  
 te vermelden.

MAASTRICHT, 27 November 1945.

Naar aanleiding van Uw nevenvermelde circulaire's heb ik de eer U het volgende te berichten.

Ad.a. "Zuivere transportkosten".  
 ad.b. "bewaring enz. van inventaris."  
 met betrekking tot deze maatregelen werden door de Gemeente Maastricht geen kosten gemaakt.  
 ad.c. "Ontruiming der woningen".

Door den dienst van Gemeentewerken werden volgens bijgaande nota's voor de verzegeling van Joodsche woningen de volgende kosten gemaakt

Dienstjaar 1942	f. 10.10
" 1943	" 8.62
	<u>f. 18,72</u>
	=====

Tevens werden door den voormelden dienst nog de volgende kosten gemaakt i.v.m. het afvoeren van Joden, welke kosten niet direct onder een der in Uwe circulaire's bedoelde categorie vallen.

Kosten wegens inrichten verzamellokalen ~~van~~ afvoering van Joden      f. 147,18  
 en kosten van inbeslagname rijwielen van Joden  
 en inrichten bewaarplaats daarvoor      " 58,53

Van beide laatste bedragen gelieve U eveneens een gespecificeerde bijlage bij dit schrijven aan te treffen.

De Gemeente-secretaris,      De Burgemeester,

*[Handwritten signatures]*

K. 1258

Bron. HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, Doos 1565, 2.07.4 nr. 3.1 t/m -2.07.5 nr. 1

Het bedrag - totaal fl. 224,43 - betrof *Kosten wegens inrichten verzamellokalen voor afvoering Joden* (fl. 147,18). Het bedrag maakte onderdeel uit van een omvangrijke verzamelfactuur "(...) *terzake op transport stellen van Joden, zulks in verband met een eventuele restitutie van Duitse zijde*". De factuur geeft ook inzicht in andere activiteiten van de gemeente. Voor de inbeslagname van Joodse rijwielen en het inrichten van een bewaarplaats werden fl. 58,53 in rekening gebracht. Rondom de



deportaties werden geen *Zuivere transport kosten* of *Bewaring enz. van inventaris* gemaakt. Wel maakte “(...) *den Dienst Gemeentewerken (...) volgens bijgaande nota’s voor kosten verzegeling van die (bedoeld worden Joodse) woningen*” (fl. 18,72), waaronder een halve kilo draadnagels (zie document 2). Maar ook andere werkzaamheden rondom de isolatie van Joden werden gedeclareerd. Zo treffen we documenten aan over de werkzaamheden “(...) *wegens het aanmaken, verven, plaatsen enz. van borden “Verboden voor Joden” in plantsoenen, op pleinen, voetbalvelden, sportterreinen enz.*” waarvoor fl. 431,91 aan loonkosten en fl. 83,87 aan materiaalkosten werden gedeclareerd.

De gemeente Maastricht stond overigens niet alleen in haar declaratiegedrag. Ook de gemeente Heer declareerde bij hetzelfde ministerie de manuren en de transportkosten die gemaakt waren bij de arrestatie van Joden.<sup>243</sup>

De Maastrichtse cvp A. van 't Hof deed een extra duit in het zakje: hij declareerde alle verblijfskosten van gearresteerde Joden op het Maastrichts politiebureau. Tijdens de eerste deportatie: “*Op 25 augustus 1942 werd op last van de Sicherheitspolizei aangehouden en in bewaring gesteld: Jeanne Renée Floersheim, geboren te Luik, 10 juni 1900. Ten politiebureele heeft zij dien dag genoten een portie middageten à f.0,75*”. En vlak voor de derde deportatiegolf: “*Op 30 maart 1943 zijn op last van de Sicherheitsdienst gearresteerd: Arnold Silbermann, geboren te Noug Tiein, 21 December 1901, Mira Silbermann-Frankel, geboren te Kiel, 26 December 1908. Ten politiebureele hebben zij genoten een portie koffie en brood en 1 portie middageten totaal bedrag f. 2,20*”. En na een arrestatie in onderduik: “*Op 24 juli 1943 werden op last van den Sicherheitsdienst gearresteerd: Arnold Sandhaus, geboren te Phemysel, 15 November 1900, Johanna Hoffnung, geboren te Berlijn, 14 April 1900. Ten politiebureele hebben zij vertoefd van 24 tot 26 juli 1943 en gedurende dien tijd genoten zij ieder 4 porties koffie en brood en 2 porties middageten, in totaal een bedrag van f. 5,80. Voor nachtleger van beide personen wordt per declaratie 1943 in rekening gebracht het bedrag van f. 0,40. Verdere onkosten bij aanhouding of op transport stellen van joden zijn door de Politie niet gemaakt*”. De huidige politieslogan *waakzaam en dienstbaar* gold in die zwarte jaren vooral de Duitse bezetter en niet haar Joodse burgers.<sup>244</sup>

Begin december 1942 (kort na de tweede deportatie) nam Peeters ontslag als burgemeester en sloot zich aan bij de *Waffen-SS* voor een opleiding tot militair. Hij zag meer heil in een strijd aan het front dan het continueren van zijn burgemeesterschap. Uiteindelijk zou hij na zijn militaire opleiding weer tijdelijk terugkeren in Maastricht. In juni 1943 werd hij teruggevraagd om *orde op zaken te stellen* in de stad.

### dr. Theodorus Adrianus Antonius Maria Copray (1912-1944)

In de periode december 1942 tot februari 1943 werd gesteggeld over de opvolging van Peeters. Uiteindelijk viel de keuze niet op Molkenboer, de protegé van Peeters, maar op de door De Marchant naar voren geschoven Theo Copray. Bij aanvang van de Duitse bezetting was Copray, net als Peeters, lid geweest van het Zwart Front, maar stapte als gelovig katholiek niet over naar de NSB. Voorafgaand aan zijn aanstelling in Maastricht werkte hij bij de LIRO-roofbank aan de Sarphatiestraat in Amsterdam. Slechts vijf maanden, van 1 februari 1943 tot 1 augustus 1943, was hij burgemeester van Maastricht daarna werd hij doorgeschoven naar Kerkrade waar hij van juli 1943 tot april 1944 burgemeester was.

Uiteindelijk bleek Copray een zwakke burgemeester, die gekscherend door Peeters een *komische heer* werd genoemd. Ook Copray liep tegen de weinig coöperatieve houding van de Maastrichtse ambtenaren aan. Tijdens de April/Mei-staking in 1943 greep Copray in met het onder *Schutzhaft* plaatsen van een vijftal gemeenteambtenaren die meestaakten. Ze werden niet ingesloten in het Hoofdbureau van Politie en het Huis van Bewaring, maar overgebracht naar de Duitse gevangenis

<sup>243</sup> De declaraties geschieden op grond van twee circulaire van ministerie van Binnenlandse Zaken (M.14234 en M.14234I).

<sup>244</sup> Hier moet meteen de kanttekening gemaakt worden dat bij ons onderzoek onder politieambtenaren enkele opvallende uitzonderingen waren. Zo leidde onder andere politie-inspecteur Kraaij een kleine verzetsgroep bij de politie.

in het voormalige klooster van de Franciscanen aan de Patersbaan.<sup>245</sup> Copray was tijdens zijn burgemeesterschap verantwoordelijk voor alle ambtelijke inspanningen rondom de derde deportatie, waarbij de laatste nog legaal verblijvende Joden werden gesommeerd naar Kamp Vught af te reizen. Bij deze laatste deportatie gaf hij de gemeentepolitie opdracht assistentie te verlenen bij het inventariseren en verzegelen van de inboedels van Joodse woningen zodat die door de bezetter kon worden geroofd (zie hoofdstuk 10 *Roof Joodse inboedels*).

## De terugkeer van Peeters

Hanns Albin Rauter, de hoogste SS'er en politiechef in Nederland, was ontstemd over de ontwikkelingen in Maastricht en wist te regelen dat Peeters vier maanden werkverlof kreeg. In juni 1943 meldde Peeters zich weer op het stadhuis in Maastricht. Deze maanden zijn belangrijke maanden geweest voor zowel de Joodse bevolking als de Maastrichtse bevolking. Zoals we in hoofdstuk 10 nader uitwerken, was dat precies de periode waarin de kloof tussen met name de ambtenarij en het gemeentebestuur (Peeters en zijn wethouder-adviseurs) zich verder verdiepte. In die tijd gaf de bezetter het bestuur opdracht woningen ter beschikking te stellen (niet noodzakelijk Joodse woningen) voor de opvang van de *Ausbombardierte* Duitse gezinnen. Peeters en met name wethouder Van Beek werkten om de ambtenarij heen en hielpen de bezetter bij het vorderen van woningen van (met name niet-Joodse) Maastrichtenaars. De tegenwerking vanuit het stadhuis werd de gemeentesecretaris Kallen fataal. Hij werd in januari 1944 ontslagen en door de SD gearresteerd. Peeters nam in deze korte periode ook het besluit om de Joodse synagoge voor de gemeente Maastricht te kopen. Peeters vertrok in januari 1944 uit Maastricht en sloot zich weer aan bij zijn legeronderdeel.<sup>246</sup>

## A.C. de Ley (1909-1967)

De Ley was waarnemend burgemeester van Maastricht tussen 24 januari 1944 en 6 september 1944. Hij was lid van de NSB en *Begunstiger van de Germaansche SS*. De Ley nam op 15 januari 1944 het wethouder- en loco-burgemeesterschap over van de vertrekkende Molkenboer. Rond de bevrijding sloeg hij met zijn gezin op de vlucht en vestigde zich tijdelijk in Tegelen als waarnemend burgemeester.<sup>247</sup> Een van de weinige zaken die hij op zijn conto zijn te schrijven is het zonder opgave van reden intrekken van het besluit de Joodse synagoge aan te kopen.

## De Maastrichtse NSB wethouders

### *L.A.J.M. Molkenboer (1909-?) en T.G. Van Beek (1899-?)*

Beide ambtenaar-wethouders waren lid van de NSB en waren opvolgers van de vier *vooroorlogse* wethouders. De Verordening 152/1941 schafte niet alleen de gemeenteraad af, maar had ook consequenties voor de positie van wethouders. Zij verloren hun politieke verantwoordelijkheid en werden ambtenaar. Als zodanig werden ze adviseur van de burgemeester, die zoals we zagen volgens het *Führerprinzip* over alles een eigen zelfstandige beslissing kon nemen (uiteraard binnen de leiderschapshiërarchie). Van beide wethouders is Van Beek degene die we in diverse hoofdstukken terug zien komen. Hij was aangesteld op het terrein van Openbare Werken en wist binnen de (NSB-)vastgoedwereld een vooraanstaande plek te verwerven. In de hoofdstukken *Joods onroerend goed* en *Ontrechting overige slachtoffers* komt zijn rol bij het vorderen van woningen nog aan bod.

<sup>245</sup> De vijf ambtenaren werden na enkele dagen weer in vrijheid gesteld.

<sup>246</sup> Peeters vocht niet in actieve dienst aan het front maar was wel betrokken als hospitaalsoldaat toen de Russen Berlijn innamen. Hij werd later door de Engelsen gearresteerd die hem overbrachten naar Nederland. Uiteindelijk werd hij veroordeeld tot 18 jaar gevangenisstraf maar kwam in 1950 op vrije voeten en emigreerde naar Ecuador.

<sup>247</sup> De Ley werd gearresteerd en op 13 maart 1947 veroordeeld tot 6 jaar internering.

## 6.3 Gemeentebestuur Heer

De gemeente Heer telde in 1940 ongeveer 6400 inwoners. De gemeenteraad bestond uit zeven leden, hoofdzakelijk raadsleden van de Rooms Katholieke Staats Partij. De burgemeester vormden samen met twee wethouders en een gemeentesecretaris het college van B en W. De NSB in Heer bestond uit 120 leden waarvan 20 leden behoorden tot de Weerbaarheidsafdeling (WA). De steun onder de Heerenaren voor de NSB was gemengd. De latere NSB-burgemeester Kamm: “(...) *de overige bevolking staat, hoewel niet sympathiek, toch ook niet afkeerig tegenover deze N.S.B.-activiteit, gezien het aantal verkochte Vova's bij de huis colportage*”.<sup>248 249</sup>

### A.A.M. Thomassen (1887-1969)

Thomassen was sinds 1917 burgemeester van de gemeente Heer (en het aangrenzende Cadier en Keer) en sloot zich na de Duitse inval aan bij de NSB. Hij stond te boek als autoritair bestuurder.<sup>250</sup> Hij bleef aan tot september 1941 toen hij werd benoemd tot burgemeester van de gemeente Kerkrade. Ook daar verbleef hij kort. In juli 1943 werd hij burgemeester van 's-Hertogenbosch.<sup>251</sup>

In figuur 1 is af te lezen dat Thomassen en Michiels van Kessenich in dezelfde periode bestuurlijke verantwoordelijkheid droegen als burgemeesters. Thomassen was als burgemeester eveneens betrokken bij alle maatregelen die de bezetter in die periode bij de gemeenten neerlegden, waaronder de ontrentingsmaatregelen tegen de Joodse bevolking, zoals identificatie, registratie en isolatie. Als NSB'er had hij geen moeite al deze maatregelen nauwgezet uit te voeren en te rapporteren.

### J. M.W. Rösener Manz (1894-?)

In september 1941 werd Thomassen opgevolgd door de NSB'er J.M.W. Rösener Manz. Rösener Manz was al sinds 1933 lid van de NSB en gold als een fanatieke NSB'er die alleen oog had voor de belangen van zijn partijgenoten. Hij was wars van allerlei regels en richtlijnen en hanteerde zijn eigen regels: “*Wetten ken ik niet en die hebben we in de nieuwe orde ook niet nodig*” was zijn credo.<sup>252</sup> Rösener Manz bleef slechts een jaar in functie waarna hij doorschoof naar de gemeente Weert. In het jaar dat hij burgemeester van Heer was droeg hij bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het welslagen van de eerste deportatie, waarbij de veldwachter Blokker, eveneens wars van regels, Joden in de gemeente Heer persoonlijk aan huis ophaalde en afleverde bij het deportatiecentrum aan de PPW in Maastricht. De gemeente Heer huisvestte slechts 38 Joden binnen haar gemeentegrenzen. Uiteindelijk werden 23 Joden uit Heer gedeporteerd. Zij stierven in de kampen. Zes Joden doken onder maar werden alsnog opgepakt. De overige negen Joden overleefde de bezetting. Het percentage Joodse slachtoffers lag daarmee boven die van haar omringende gemeenten Maastricht en Amby. In hoofdstuk 4 is geconcludeerd dat het hoge percentage gedeporteerden het gevolg is van het nauwgezet uitvoeren van de vervolgingsmaatregelen van de bezetter en het proactief oppakken van haar Joodse inwoners.

### J.V.P. Kamm (1917-?)

Na het vertrek van Rösener Manz nam gedurende drie maanden, van september 1942 tot december 1942, de Maastrichtse burgemeester Peeters de functie van burgemeester in Heer waar. Uit een intern

<sup>248</sup> HCL, Gemeente Heer, 20.216B, doos 2.

<sup>249</sup> Vova was het propagandabladd *Volk en Vaderland* van de NSB.

<sup>250</sup> Geraadpleegd op 20-6-2023 van <https://historischekringcadierenkeer.nl/component/content/article.html?id=1531:de-bestuurlijke-situatie-in-de-tweede-wereldoorlog>;

<sup>251</sup> Romijn, 2006, pp. 342-343.

<sup>252</sup> Geraadpleegd op 20 juni 2023 van <https://www.erfgoedhuisweert.nl/Gemeentearchief-Weert/Heersen-en-Besturen/Unne-strondwui-estj-Random-de-installatie>.

onderzoek in deze periode bleek dat in de gemeente 84 ambtenaren werkten waarvan een derde (27) lid was van de NSB. Zeven ambtenaren sympathiseerden met het fascistisch gedachtegoed.<sup>253</sup> Vanaf december 1942 werd de particuliere secretaris van Peeters, de NSB'er J.V.P. Kamm, waarnemend burgemeester van Heer en bleef in functie tot de bevrijding in september 1944. Vanaf 1 januari 1943 werd hij ook waarnemend burgemeester van de gemeente Amby.

Kamm meldde in december 1942 dat “(...) *van de twee veldwachters is de jongste lid der N.S.B., terwijl de oudste niet afwijzend tegenover de beweging staat. De Kameraad-veldwachter treedt wel eens te voorbarig op. Ik heb hem hierop gewezen met goed resultaat*”.<sup>254</sup> Minder goed kon hij het vinden met de ambtenaar-wethouders, J.H.W. Kerckhoffs en L. Vrancken, en besloot geen vergaderingen meer met hen te beleggen. De commissaris der provincie De Marchant floot hem terug en droeg hem op minstens tweemaal per maand met zijn wethouder-adviseurs te vergaderen.<sup>255</sup>

Kamm droeg bestuurlijke verantwoordelijkheid tijdens de laatste deportatie. Daarbij kwam de goede samenwerking met zijn politiepersoneel van pas. Aan de gemeente Heer was een Groep Marechaussee toegevoegd die vanuit het stadhuis aan het Raadhuisplein opereerde.<sup>256</sup> De groep bestond uit een hoofd-wachtmeester, drie opperwachtmeesters en een wachtmeester.<sup>257</sup> Aan deze groep werden twee veldwachters, J. Blokker en H. Scherders, toegevoegd.<sup>258 259 260</sup>

In de maand maart/april 1943, vlak voor de derde deportatie, werd het Joodse echtpaar Sandhaus-Hoffnung gedwongen hun huis Scharn 5 (huidige Wethouder van Caldenborghlaan 74) te verlaten met achterlating van een groot deel van hun meubilair. De pasgehuwde burgemeester Kamm trok meteen in het leeggekomen pand (zie hoofdstuk 10 Roof Joodse inboedels). Na de bevrijding werd C.N.M. Kortmann aangesteld als burgemeester van Heer.

## 6.4 Gemeentebestuur Amby

De gemeente Amby telde in 1940 ongeveer 2200 inwoners. De gemeenteraad bestond uit zeven, hoofdzakelijk katholieke, raadsleden. De inwoners stemden alleen op plaatselijke en niet op landelijke politieke partijen. De burgemeester, twee wethouders, A.W. Slangen en J.L. Vanaubel, en de gemeentesecretaris C.M.B. Lamkin vormden het college van B en W. De kleine gemeente had de beschikking over één veldwachter, Henri Essers.

### Martin J.H.M. Hermens (1877-1965)

Hermens werd in 1917 burgemeester van de gemeente Amby. Tijdens de Duitse bezetting bleef hij tot aan zijn pensionering op 1 januari 1943 burgemeester. Hermens werd gekarakteriseerd als een vastberaden man die buitengewoon humaan maar ook standvastig was.<sup>261</sup> Hermens was tijdens het interbellum een van de weinige Limburgse burgemeesters die Joodse vluchtelingen met open armen in zijn gemeente ontving. Hij huisvestte vele Joodse, uit Duitsland afkomstige, vluchtelingengezinnen in de toenmalige Hoofdstraat en bood hun kleding en voedsel. Hij werkte de bezetter tegen waar het kon.

<sup>253</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB maand oktober 1942.

<sup>254</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB maand december 1942.

<sup>255</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB-brief van 9 juni 1944.

<sup>256</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB-brief van 2 februari 1944.

<sup>257</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB-maandverslag november 1943.

<sup>258</sup> NIOD, 123, inv. 1719, NSB rapport no.30/1944.

<sup>259</sup> Na de deportatie diende Kamm de rekeningen voor het opsporen van ondergedoken Joden werden opgestuurd naar de *Zentralstelle* in Amsterdam: ‘afgevoerde Joden: fl. 10.-; vrachtkosten overbrengen rijwielen van Joden: fl.6,80.’ De onkosten werden vergoed uit de Joodse LIRO-tegoeden.

<sup>260</sup> HCL, Gemeente Heer, 20.216B, doos 7.

<sup>261</sup> Geraadpleegd op 12 januari 2023 van [https://amiepedia.nl/index.php/Martinus\\_Hermens](https://amiepedia.nl/index.php/Martinus_Hermens); en van: [https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839\\_att-struikelsteentjes.hermens.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839_att-struikelsteentjes.hermens.pdf).

Zo stuurde hij de veldwachter Henri Essers het dorp in om te waarschuwen wanneer een razzia op komst was. Zijn gemeentesecretaris C.M.B. Lamkin werd actief in het verzet.<sup>262</sup> In hoeverre Hermens zelf betrokken was bij het verzet is onduidelijk. Zijn huis werd diverse malen door de bezetter doorzocht. In elk geval dook hij na zijn pensionering direct onder.

Voorafgaande aan de eerste deportatie gaf Hermens opdracht aan de veldwachter om de noodzakelijke oproepingen in het Maastrichtse politiebureau op te halen. Nadien reikte de veldwachter de oproepingen aan de Joodse inwoners uit.<sup>263</sup> Uiteindelijk werden 23 van de 41 Joodse inwoners uit Amby vermoord. Na zijn officiële pensioendatum werd Hermens opgevolgd door de eerdergenoemde NSB-burgemeester uit Heer, Jean Kamm. Deze bleef waarnemend burgemeester tot de bevrijding in september 1944.

In 1943 werkten, buiten de burgemeester Kamm en zijn twee ambtenaar-wethouders, in het stadhuis van Amby 21 ambtenaren. Alhoewel burgemeester Kamm als enige lid was van de NSB, het Nederlandsche Arbeidsfront (NAF) en de Nederlandse Volksdienst (NVD), kon hij rekenen op de medewerking van zijn twee wethouders A.W. Slangen en J.L. Vanaubel.<sup>264</sup> Op 8 juni 1943 meldde Kamm: “(...) *de medewerking van de beide oude wethouders en ambtenaren ter secretarie momenteel goed te noemen*”.<sup>265</sup> Alleen met wethouder Slangen had hij “(...) *slechts nu en dan een paar kleinzielige dorpsvitterijtjes*”. Wethouder Vanaubel was, zover nu bekend, de enige ambtenaar van de gemeente Amby die werd gezuiverd.<sup>266</sup> Hij keerde niet terug in zijn oude functie.<sup>267</sup>

In de nacht van 24 op 25 januari 1944 werd het gemeentehuis van Amby overvallen door de verzetslieden Houwen en J. Hendriks. Het bevolkingsregister met daarin ongeveer 200 persoonskaarten werd met benzine overgoten en in brand gestoken. Alle blanco persoonsbewijzen, 134 persoonsbewijszegels en de gemeente stempel werden gestolen. De secretarieambtenaar J.H.J. Limpens zat in het complot. Hij dook onder en wist uit handen van de SD te blijven.<sup>268</sup> Na de bevrijding werd Hermens weer aangesteld als burgemeester van Amby om op 1 juni 1945 definitief met pensioen te gaan.

## 6.5 Gemeentepolitie Maastricht

Een groep gemeentebambtenaren die opvalt bij de diverse stadia van de Jodenvervolging is de gemeentepolitie. De gemeentepolitie Maastricht bestond bij aanvang van de Duitse bezetting uit een commissaris, twee hoofdinspecteurs, vier inspecteurs, een inspectrice, twee adjunct-inspecteurs, vijf hoofdagenten, vijf brigadiers, ongeveer vijftien agenten 2<sup>e</sup> klasse en een vijftientigtal agenten-rechercheur in de rang van agent der 1<sup>e</sup> klasse. In totaal een kleine honderdtwintig man.

De burgemeester was het hoofd van de gemeentepolitie en vanuit die functie verantwoordelijk voor de openbare orde in de stad. Opdrachten van de bezetter die bij de burgemeester binnenkwamen werden in de regel doorgesluist naar de cvp A.J.J. van 't Hof, de eerstverantwoordelijke bij de dienst. Van 't Hof was weinig populair onder zijn ondergeschikten, sprak met regelmaat de verzamelde agenten toe, zoals die keer waarbij hij absolute gehoorzaamheid eiste: “(...) *als uw corpschef (heb ik) het recht en den plicht uwe absolute volgzzaamheid, uwe blinde gehoorzaamheid, kortom een volmaakt*

<sup>262</sup> Zoals we eerder zagen was de gemeente Amby een van de uitzonderingen m.b.t. het opnemen van Joodse vluchtelingen in de 30-jaren. Wel stemde in 1935 voor de provinciale verkiezingen 22% van de inwoners voor de NSB, maar de Joodse kwestie was geen issue. Geraadpleegd op 12 maart 2023 van [https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839\\_att-struikelsteentjes.hermens.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839_att-struikelsteentjes.hermens.pdf).

<sup>263</sup> Geraadpleegd op 23 februari 2023 van [https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839\\_att-struikelsteentjes.hermens.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839_att-struikelsteentjes.hermens.pdf).

<sup>264</sup> NIOD, 123, inv. 1716, NSB maand februari 1943.

<sup>265</sup> NIOD, 123, inv. 1716, NSB 8 juni 1943.

<sup>266</sup> HCL, provincie Limburg, 04.11, overzicht zuivering wethouders inv.1175.

<sup>267</sup> HCL, provincie Limburg, 04.11, overzicht zuivering wethouders inv.1174.

<sup>268</sup> NIOD, 123, inv. 1716 gemeente Amby maandrapportage maart 1944 aan commissaris der provincie.

*disciplinair optreden van u allen te eischen. (...) Wie zulks niet wil of wenscht te doen, trekke zich terug uit onze politiegelederen”.*<sup>269</sup> Het voorval schetst de beperkte speelruimte die de doorsnee politieagent had bij het al of niet uitvoeren van bevelen. Dat de bezetter op alle Joodse Verordeningen de rechtsgrond *handhaven van de openbare orde* plakte, maakte dat de betrokkenheid van de gemeentepolitie nagenoeg onvermijdelijk was. De uitvoering van de taken werd, afhankelijk van de politieke kleur van de agent, met meer of minder inzet uitgevoerd. Slechts één politieagent dook tijdens de bezetting onder. Onder het politiecurs waren kleine verzetsgroepen actief die samenwerkten met verzetsstrijders, waarbij waardevolle *inside*-informatie kon worden gedeeld.

Op 1 maart 1943 voerde de bezetter een landelijke politiereorganisatie door, waarbij gemeentepolitie en marechaussee werden ondergebracht bij een zogenaamde Nationale Politie. De bezetter kreeg via deze bestuurlijke ingreep direct grip op de politieafdelingen in het land. De SS'er Hanns Rauter werd de hoogste politiebaas. Politiechefs die niet loyaal genoeg waren werden vervangen, een situatie die in Maastricht niet aan de orde was. Gaandeweg werd de politie steeds meer een werktuig in de handen van de bezetter. Het werd voor de gewone politieagent of rechercheur amper meer mogelijk af te wijken van de centrale koers anders dan door grote persoonlijke risico's te nemen.

Na de bevrijding werden alle ambtenaren waaronder ook de gemeentepolitie gezuiverd.<sup>270</sup> Een eerste verkenning van de naoorlogse zuiveringen onder de Maastrichtse gemeentepolitie laten het volgende beeld zien. Van de 120 politieambtenaren bleken 22 (18%) lid te zijn van de NSB. Zij werden ontslagen. Voorts werden nog eens 13 politieambtenaren onderzocht (*gezuiverd*), waaronder de cvp Van 't Hof, maar in meerdere of mindere mate vrijgesproken. In die gevallen werden disciplinaire straffen uitgedeeld wanneer vergrijpen gegrond waren verklaard, maar onvoldoende aanleiding gaven tot ontslag. De cvp werd eveneens vrijgesproken maar het werd hem niet toegestaan zijn werkzaamheden in Maastricht voort te zetten. Hij ontbeerde krediet bij zijn personeel, dat hem op de dag van de bevrijding de toegang tot het politiebureau al had ontzegd. Als we de cijfers vergelijken met die van de Maastrichtse gemeenteambtenaren dan blijkt dat van de ongeveer 1200 gemeenteambtenaren 121 (10%) lid waren van de NSB. Ook zij werden ontslagen. Daarnaast werden nog eens 154 ambtenaren *gezuiverd* waarvan 39 alsnog werden ontslagen. We concluderen dat bij de Maastrichtse gemeentepolitie 18,3% van het personeelbestand werd ontslagen tegen 13,5% bij de gemeenteambtenaren.

Het onderzoeksrapport bevat veel casuïstiek over de betrokkenheid van de gemeentepolitie Maastricht bij de uitvoering van de vele bezettingsmaatregelen tegen Joden. Het onderzoek gaat niet dieper in op de processen die ten grondslag liggen aan de betrokkenheid van de gemeentepolitie. Op basis van archiefmateriaal is hun betrokkenheid en handelen zo feitelijk mogelijk beschreven, maar we realiseren ons dat het uitsluitend gebruik maken van casuïstiek onvoldoende rekening houdt met de achtergronden en beweegredenen die een rol speelden bij het politie handelen, op individueel als op organisatorisch niveau. We adviseren het gemeentebestuur de rol van Maastrichtse gemeentepolitie bij de diverse aspecten van Jodenvervolgung diepgaander te laten onderzoeken. Dit wordt mede ingegeven door bevindingen uit ander lopend onderzoek, waarin het onderzoek naar verzetsgroepen binnen het gemeentelijk politiekorps en de naoorlogse politiezauiveringen aanleiding geven tot een betere weging en duiding van de feiten.

---

<sup>269</sup> Meershoek, 2007, p. 253.

<sup>270</sup> Ibidem, pp. 334ev.

## 6.6 Conclusie

Het ligt nadrukkelijk buiten de opdracht van het onderzoek het handelen van de bestuurders in de gemeentebesturen tijdens de bezetting te beoordelen. In de paragraaf *Morele verantwoordelijkheid van bestuurders en ambtenaren* uit het eerste deel is een aanzet gegeven tot een beoordelingskader. De naoorlogse berechting van leden van het openbaar bestuur en ambtenaren heeft vele jaren geduurd. De NSB-burgemeesters werden zonder uitzondering oneervol ontslagen met verlies van wachtgeld en pensioen. Een moeilijkere categorie bleek de burgemeesters te zijn die tijdens de bezetting in functie waren gebleven. Aangezien Jodenvervolging niet als zodanig in de richtlijnen stond van de *Aanwijzingen uit 1937* speelde die nauwelijks een rol bij de beoordeling van het handelen van bestuurders. Bakker maakt het expliciet waar hij stelt dat ambtelijke zaken als de ariërverklaring, registratie van Joden, arisering, anti-Joodse beperkende maatregelen en arrestaties van Joden niet in de naoorlogse zuiveringen zijn meegenomen.<sup>271</sup> Als medewerking aan de Jodenvervolging wel een criterium was geweest, zouden, volgens Peter Romijn voormalig Hoofd Onderzoek van het NIOD, alle oorlogsburgemeesters ontslagen moeten worden.<sup>272</sup> Aan deze stellingname kleeft naar onze mening weer het nadeel dat wat de filosoof Ankersmit *incrementele schuld* noemt, automatisch tot *causale schuld* wordt verklaard, waarbij onvoldoende rekening wordt gehouden met de historische en regionale context.<sup>273</sup> Het is aan de lezer om op basis van de gepresenteerde casuïstiek in het rapport zich een beeld te vormen van het handelen van gemeentelijk bestuur en de gemeentelijke instanties rondom de ontrecting en rechtsherstel van de Joodse gemeenschap in de drie gemeenten. Het kennisnemen van de feiten zoals die in de archieven zijn aangetroffen, is voor de beoordeling een eerste en onmisbare voorwaarde. In de volgende hoofdstukken gaan we dieper in op de vier terreinen van ontrecting, de liquidatie van Joodse bedrijven, van Joodse landbouwgronden, van Joodse panden en de roof van inboedels. Daarbij wordt eveneens de rol en betrokkenheid van het lokale bestuur en haar ambtenaren geanalyseerd.

---

<sup>271</sup> Bakker, 2020b, p. 684.

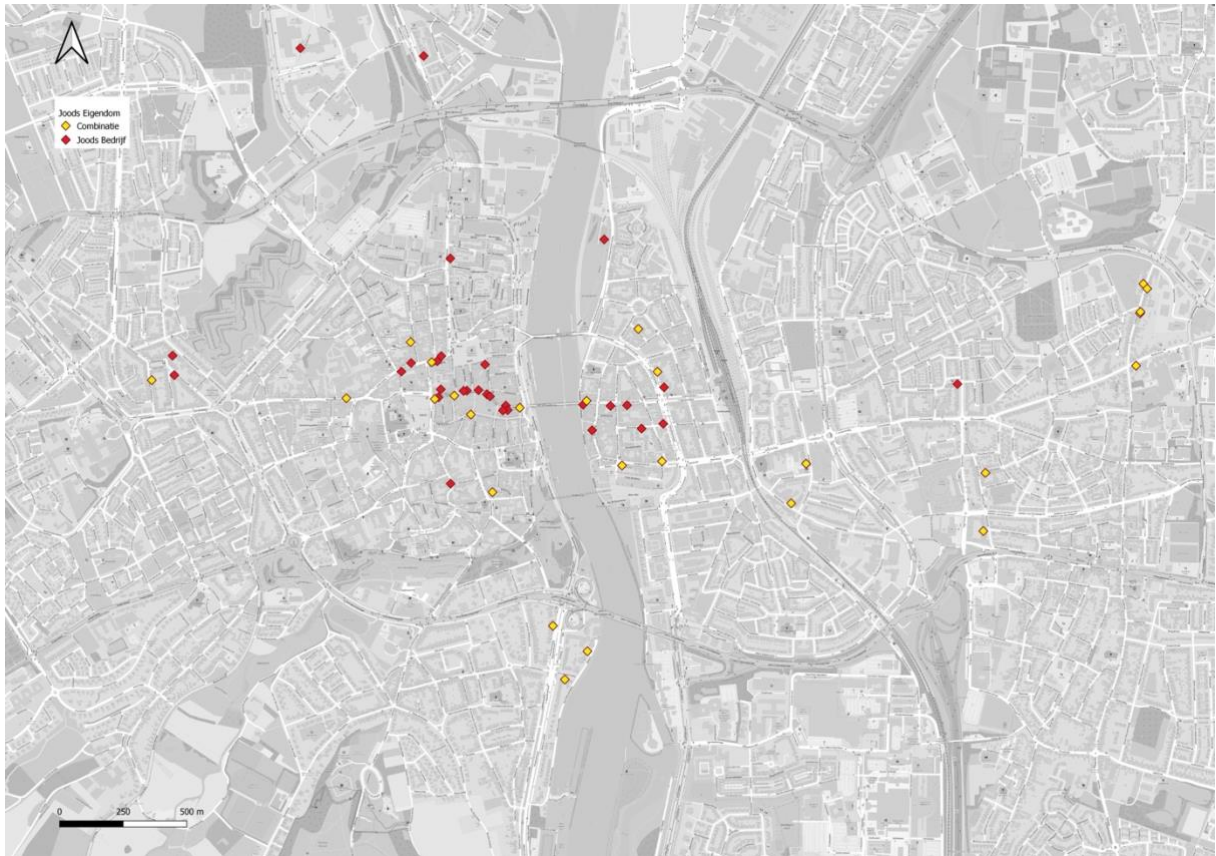
<sup>272</sup> Romijn, 2006, hoofdstuk 24: *Bij wijze van afrekening*; en Johan van Gelder, Jodenvervolging speelde nauwelijks een rol in naoorlogse zuivering; in: *Reporters online*: <https://reportersonline.nl/jodenvervolging-speelde-nauwelijks-een-rol-in-naoorlogse-zuivering-de-j-is-geen-c-1/>.

<sup>273</sup> Ankersmit, 2003, p. 78.

## 7 Joodse bedrijven in Maastricht, Amby en Heer

Kaart 1

*De Joodse bedrijven in Maastricht, Amby en Heer rond 1940*



*Toelichting.* Op Kaart 1 is goed te zien dat de meeste Joodse winkels en bedrijven zich in het oude centrum van Maastricht bevonden, zowel aan de westelijke als aan de oostelijke oever van de Maas. Met name de Grote Staat, de verbindingsweg tussen de Sint Servaasbrug en het Vrijthof, kende vele Joodse (textiel)winkels. De gele ruiten geven winkels en bedrijven aan waar de Joodse eigenaar ook zijn woning had.

### 7.1 Entjodung van het bedrijfsleven

De eerste stappen van de ontrecting van Joden hadden tot doel Joodse ondernemers uit het bedrijfsleven te verwijderen door hun ondernemingen te liquideren. De hoofdverantwoordelijke voor deze operatie was Hans Fischböck (1895-1967), de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*.<sup>274</sup> In 1938, na de Anschluss van Oostenrijk bij Duitsland, had Fischböck ervaring opgedaan met het onteigenen van Oostenrijkse Joodse ondernemingen. In Nederland richtte hij tijdens de bezetting verschillende Duitse

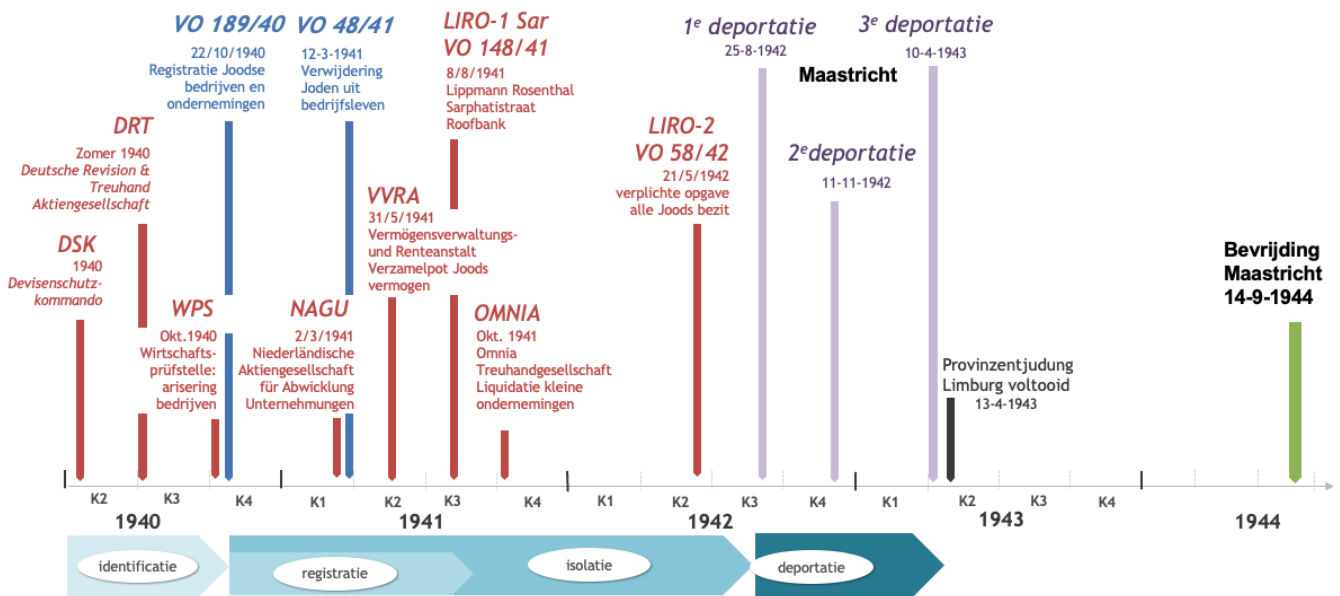
<sup>274</sup> Hans Fischböck ontliet na de oorlog vervolging. Geholpen door de SS-organisatie ODESSA vluchtte hij naar Argentinië. In 1957 viel hij onder een amnestieregeling, keerde terug naar Duitsland waar hij in 1967 overleed.



roofinstellingen op die het onteigeningsproces efficiënt moesten laten verlopen. In figuur 1 zijn de Duitse rooforganisaties en de relevante Duitse Verordeningen in de tijd geplaatst.

Figuur 1

*Duitse rooforganisaties betrokken bij liquidatie Joodse ondernemingen*



*Toelichting.* De blauwe pijlen verwijzen naar twee Duitse Verordeningen, die de registratie en de verwijdering van Joden uit het bedrijfsleven regelden. De bruine pijlen geven de oprichting, en het in werking treden van de Duitse rooforganisaties op economisch-financieel terrein weer. De meeste Joodse bedrijven in Maastricht, Amby en Heer werden tussen augustus 1941 en augustus 1942 geliquideerd. Nadat de Joden uit het bedrijfsleven waren gezet volgde hun deportatie.

De eerste Verordening in het kader van de arisering van Joodse ondernemingen werd uitgevaardigd op 22 oktober 1940 (189/1940). Alle Joodse ondernemingen moesten voor 30 november 1940 worden aangemeld bij de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS).<sup>275</sup> Formulieren werden via de Kamers van Koophandel en Fabrieken verstrekt. Elke Joodse onderneming moest nauwgezet inzicht geven in de activa en passiva van de onderneming. Het onroerend goed werd niet apart genoemd, maar werd wel geacht te worden opgegeven.<sup>276</sup> De registratie van Joodse bedrijven bleek de eerste stap naar het verwijderen van Joden uit het hele economische bestel. De vervolgstap liet niet lang op zich wachten. Op 12 maart 1941 werd in de Verordening 48/1941 een “wettelijke” basis gelegd voor het onder beheer stellen en liquideren van Joodse ondernemingen. De WPS kreeg het recht bewindvoerders aan te stellen die in de volledige rechten van de Joodse eigenaren konden treden. De bewindvoerder had tot taak de Joodse onderneming te liquideren. Bij grotere winstgevendende ondernemingen was de inzet het bedrijf te verkopen zodat de exploitatie voortgezet kon worden.

De liquidatie van kleine Joodse bedrijfjes werd in de regel per brief aangekondigd waarna een taxateur de waarde opnam. De goederen werden deels verkocht aan arische ondernemingen en een deel

<sup>275</sup> Ook bekend onder de naam Bureau voor Economisch Onderzoek en gevestigd te Den Haag. De WPS werd vlak voor het uitvaardigen van de Verordening 189/1940 opgericht. WPS werkte nauw samen met de DRT (Deutsche Revision & Treuhand Aktiengesellschaft) opgericht in de zomer van 1940. De belangrijkste taak van de DRT was het beheer van vijandelijke vermogens. Vanaf juli 1941 hield de DRT accountantstoezicht op de liquidatie van Joodse bedrijven: [www.oorlogsbronnen.nl](http://www.oorlogsbronnen.nl) diverse pagina's.

<sup>276</sup> Aalders, 1999, pp. 135-140. Mochten die niet zijn aangemeld, dan kwamen ze met Verordening 154/1941 (de verplichte registratie van Joods onroerend goed) alsnog in beeld.

moest worden opgestuurd naar de LIRO in Amsterdam. De liquidatie van grotere Joodse bedrijven, vaak winkels en eenmansbedrijfjes, werd uitgevoerd door medewerkers van de Omnia.<sup>277</sup> Omnia stelde een beheerder (*Treuhänder*) aan die de Joodse eigenaar van de ene op de andere dag op de hoogte bracht van het feit dat zijn onderneming onder beheer stond en de zeggenschap over zijn onderneming overnam. De *Treuhänder* opende een rekening op naam van de Joodse onderneming, meestal bij de *Bank voor Nederlandsche Arbeid* (BvNA).<sup>278</sup> De geldelijke afwikkeling verliep via deze rekening waarbij de opbrengsten van de verkoop van de inventaris en de bedrijfsvoorraad, en alle onkosten voor de liquidatie, zoals schulden en vorderingen, werden verrekend. In de praktijk werden de inventaris en de bedrijfsgoederen tegen vaak absurd lage bedragen door de *Treuhänder* van de hand gedaan (of eenvoudigweg verdonkeremaand). De Joodse onderneming draaide ook op voor alle bewindvoerderskosten, zoals het, vaak uitbundige, salaris van de bewindvoerder. Was de liquidatie voltooid dan werd de rekening bij de BvNA afgesloten en het eventueel resterende saldo (vaak kleine bedragen) overgeheveld naar de rekening van de Joodse eigenaar bij de Lippmann, Rosenthal & Co bank (LIRO). Op deze wijze werden in Nederland naar schatting 13.000 kleine Joodse ondernemingen geliquideerd met een geschatte opbrengst van 6,5 miljoen gulden.<sup>279</sup>

Tweeduizend grotere Joodse ondernemingen die in de ogen van de bezetter financieel gezond waren, werden *geariseerd*: de Joodse onderneming werd verkocht en de oorlogskoper zette het bedrijf voort. De WPS stelde een *Verwalter* aan die de Joodse onderneming beheerde tot een koper gevonden was. De WPS zocht via haar lokaal opererende *Sachbearbeiterbüros* een koper voor de Joodse onderneming: meestal een Duitser of Duitsgezinde Nederlander (pro-Duitser of NSB'er).<sup>280</sup> In veel gevallen kocht de *Verwalter* zelf de Joodse onderneming.<sup>281</sup> De *Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung Unternehmungen* (NAGU) was betrokken bij de taxatie van de Joodse onderneming en hield toezicht op het verkoopproces.<sup>282</sup> Bij grote Joodse ondernemingen was de onteigeningsprocedure vergelijkbaar met die van kleinere ondernemingen. De *Verwalter* opende een rekening op naam van de onderneming bij de BvNA en verrekende de inkomsten en uitgaven. Daarbij bracht hij beheerskosten (hoog salaris en hoge onkostenvergoedingen) ten laste van de onderneming. Ook bij de grotere ondernemingen was de taxatie vaak een farce en werden gezonde Joodse ondernemingen tegen spotprijzen van de hand gedaan.<sup>283</sup> Was de koop eenmaal afgehandeld dan werd het bewind afgerond, de bankrekening gesloten en het (eventuele) batig saldo op de rekening van de Joodse eigenaar bij de *Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt* (VVRA) gestort.<sup>284</sup> De Joodse eigenaar kon overigens niet vrijelijk beschikken over het positieve saldo op zijn VVRA-rekening. In theorie was het zo geregeld dat het geld zonder rentevergoeding in 100 kwartaaltermijnen (dus over 25 jaar gespreid) aan de Joodse eigenaar zou worden uitgekeerd.<sup>285</sup> In de praktijk kwam van een uitkering weinig terecht omdat al snel na de liquidatie van de ondernemingen werd begonnen met de deportatie.

Naast de 13.000 geliquideerde en 2.000 verkochte Joodse ondernemingen is van 5.000 tot 8.000 Joodse ondernemingen niets bekend.<sup>286</sup> Aangenomen mag worden dat zij met de deportatie of onderduik van hun Joodse eigenaren opgehouden hebben te bestaan. Het totaal aan geroofd Joods vermogen uit ondernemingen is onbekend. Aalders schat het bedrag op 300 miljoen gulden.<sup>287</sup> Maar zekerheid is er

---

<sup>277</sup> Omnia vestigde in oktober 1941 een filiaal in Den Haag; het bedrijf had ongeveer dertig man Nederlands en twintig man Duits personeel in dienst. (Aalders, 1999, p. 136)

<sup>278</sup> Een door de *Bank der Deutschen Arbeit* opgericht filiaal in Nederland.

<sup>279</sup> Aalders, 2001, p. 181. Omrekenfactor 8,17 naar euro's 2022.

<sup>280</sup> Aalders, 1999, p. 136.

<sup>281</sup> Met name bij grote Joodse ondernemingen werd het opkooprisico te groot geacht, zeker na het keren van de oorlogskansen door de nederlaag van de Duitse troepen bij Stalingrad begin 1943.

<sup>282</sup> De NAGU werd opgericht vlak voor het inwerking treden van Verordening 48/1941.

<sup>283</sup> Een groot nadeel bij het rechtsherstel na de bezetting was dat de vergoedingen gebaseerd werden op die veelal absurd lage taxatiewaarden of verkoopbedragen. Op deze manier liep de Joodse eigenaar een groot deel van zijn opgebouwd vermogen mis. Aalders, 1991, pp. 136-137.

<sup>284</sup> De VVRA was niet meer dan een verzamelpot van Joods vermogen die was gestald bij de LIRO.

<sup>285</sup> Het kwam tot enkele uitbetalingen (naar de LIRO), maar de deportaties waren al in voorbereiding.

<sup>286</sup> Aalders, 1999, pp. 139-140. Geraadpleegd op 20 april 2023 van [https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/03\\_01\\_Bedrijven](https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechtsherstel/03_01_Bedrijven).

<sup>287</sup> Seyss-Inquart meldde dat de arisering tussen de 700 miljoen en 1 miljard gulden had opgeleverd.

niet. De archieven van de NAGU en de WPS waren na de oorlog verdwenen en van het Omnia-archief is slechts een klein deel (betrekking hebbend op Amsterdam en Rotterdam) bewaard gebleven.<sup>288</sup>

## De roof van Joodse textielwinkels

Veel Joodse ondernemers waren actief in de textielbranche: van kleine lompenboeren, winkels voor manufacturen tot grote mode- en confectiewarenhuizen zoals *Maison Louis* en *Wolf & Hertzdahl* in de Grote Staat te Maastricht. Textiel was voor de oorlog al een schaars goed. De Nederlandse regering nam in 1939 de *Distributiewet 1939* aan, waarmee de Rijksoverheid in het handelsverkeer kon ingrijpen. Op 26 mei 1940 richtte het Ministerie van Handel, Nijverheid en Scheepvaart het Rijksbureau voor de distributie van textielproducten (Distex) op. Distex was op de hoogte van alle voorraden van textielondernemingen in Nederland en speelde een centrale rol bij de regulering van distributiebonnen voor textiel.<sup>289</sup> De WPS wilde vanaf de tweede helft van 1941, 1600 Joodse textielbedrijven liquideren. Het Ministerie en Distex kregen de keuze voorgelegd dat of de bezetter de liquidatie ging uitvoeren en alle in beslag genomen textiel naar Duitsland zou afvoeren, of dat Distex de liquidatie zou coördineren, *Arische* textielbedrijven zou opdragen Joods textiel in beslag te nemen en via her distributie ten goede laten komen aan de Nederlandse bevolking.<sup>290</sup> De secretaris-generaal Hirschfeld en de directie van Distex stemden, na enig aarzeling in met een coördinerende rol van Distex. Dit hield in dat Distex contact zocht met de lokale (NSB-)middenstandsorganisaties en hen opdroeg ondernemers of winkeliers aan te dragen die de Joodse textielondernemingen konden liquideren. Vanaf oktober 1941 werden niet-Joodse textielbedrijven benaderd om contact te leggen met de Joodse textielbedrijven, het beheer over te nemen, de voorraad te taxeren en vervolgens op te kopen en het bedrijf te sluiten.<sup>291</sup> De koopprijs werd gestort op een rekening van de Joodse onderneming bij de BvNA te Amsterdam.<sup>292</sup> Als de opkooprijs lager was dan 1.000 gulden dan kon het bedrag direct aan de Joodse eigenaar worden overhandigd.<sup>293</sup> Vooraf was berekend dat de waarde van de textielvoorraad bij Joodse ondernemingen 5 miljoen gulden bedroeg. Nagenoeg alle textielbedrijven die via Distex werden benaderd verleende hun medewerking aan de roof van Joods textiel.

De Distex-constructie werd gezien als een succes: “*De Nederlandse overheid was erin geslaagd voor een zeer belangrijk bedrag aan textielgoederen voor de binnenlandse voorziening te redden, en zij heeft hierbij medewerking ondervonden van een groot aantal textielhandelaren*”.<sup>294</sup> Een goed voorbeeld van het *kleiner kwaad* accepteren om het *grotere kwaad* te voorkomen. Overigens was daarbij geen oog voor het kleine kwaad: de schade die de Joodse ondernemer werd berokkend. Het heeft na de oorlog niet geleid tot het tegemoet komen en compenseren van Joodse (textiel)ondernemers voor de geleden schade. Joodse gedupeerden mochten immers niet als een aparte groep worden behandeld en veel van hun geleden onkosten waren uitgesloten van compensatie, zoals bij naoorlogs rechtsherstel zou blijken.

## Terugkeer en Rechtsherstel

De Joodse eigenaar leed bij de onteigening van zijn onderneming een groot financieel verlies dat doorwerkte in het naoorlogse rechtsherstel. Was de onderneming geliquideerd dan bestond het

<sup>288</sup> Het archief van de naoorlogse Schade Enquête Commissies (SEC) is inmiddels ook niet meer voor handen.

<sup>289</sup> Textiel was al vanaf augustus 1940 op de bon. Veraart, 2005, pp. 115 ev.

<sup>290</sup> Ibidem, p. 117.

<sup>291</sup> Veraart geeft aan dat de koopprijs 120% van de inkooprijs mocht bedragen en dat de verkoopprijs maximaal 140% van de inkooprijs mocht zijn.

<sup>292</sup> In sommige gevallen werd de koopprijs gestort op de rekening van de NAGU. Deze boekte het geld over naar ofwel de Treuhand AG te Berlijn of op de rekening van de VVRA te Amsterdam. Geraadpleegd op 12-1-2023 van <https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/NAGU>.

<sup>293</sup> Analooq aan de eerste LIRO-Verordening, waarbij Joden hun kapitaal groter dan fl. 1.000,- moesten storten. Na 21 mei 1943, tweede LIRO-Verordening, moesten Joden alle spaartegoeden ook lager dan fl. 1.000,- op de LIRO storten.

<sup>294</sup> Veraart, 2005, p. 118 (citaat uit: Swartouw, C.N.F. (1947). De ontwikkeling van de textielindustrie, de confectie-industrie en den textielhandel, alsmede de textielvoorziening van Nederland gedurende den bezettingstijd 1940-1945. pp. 518-524. Uitgeverij H.J. Paris).

rechtsherstel uit een vordering op een Duitse roofofbank (LIRO, VVRA of BvNA). Het bedrag van de vordering - voor zover die er überhaupt was - was direct gekoppeld aan het bedrag waarvoor de liquidatie in de boeken was opgetekend: in de meeste gevallen een schijntje van de werkelijke waarde. Het verschil tussen de werkelijke en de geliquideerde waarde kon nergens worden verhaald. Over het algemeen weigerde de Nederlandse Staat vergoedingen op grond van de WMO (Wet op de Materiële Oorlogsschaden).<sup>295</sup> Aalders concludeert dat Joodse ondernemers hierdoor *onvergelijkbaar zwaarder* werden getroffen dan hun niet-Joodse collega's.<sup>296</sup> Verdwenen bedrijfskapitaal (zoals kasgeld) en vorderingen vielen buiten de regeling. Maar ook *verkochte* bedrijfsinventaris en goederen, waarvan de opbrengst verdwenen was, werden niet vergoed. Alleen goederen die waren verdwenen kwamen in aanmerking voor vergoeding (op basis van balansvergelijking), en dan ook nog alleen als het bedrijf na de oorlog was voortgezet. Alle geliquideerde Joodse bedrijven vielen daarmee automatisch buiten de vergoedingsregelingen. Om hoeveel misgelopen kapitaal het hier gaat is niet bekend.

Daar kwam bij dat de teruggekeerde Joden die hun onderneming opnieuw wilden opstarten, volledig berooid waren. Al hun bezittingen en vermogen waren immers verplicht ingeleverd bij de LIRO, zodat hen slechts een onzekere vordering op de Duitse roofofbank restte. De afhandeling van de vorderingen op de Duitse roofofbanken nam nog vele jaren in beslag. De *Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat* (LVVS) die na de oorlog het beheer en liquidatie van de LIRO uitvoerde, keerde op 1 maart 1946 een voorschot van fl. 1.000,- uit aan Joodse rekeninghouders of de erven voor zover die al waren getraceerd. Het duurde tot 1956/57 voordat 90% (als het maximale percentage) was uitgekeerd aan rekeninghouders of erven. De liquidatie van de VVRA liep parallel en ook die kwam pas in de jaren vijftig tot een definitieve uitkering aan Joodse rekeninghouders en nabestaanden van 85% van de vorderingen.<sup>297</sup> Daar kwam bij dat aan het eind van de bezetting bleek dat duizenden beheerdersrekeningen van Joodse ondernemingen bij de BvNA nog niet waren afgesloten, en onduidelijk was wat eventuele vorderingen waren. Uiteindelijk zou van deze Duitse roofofbank slechts 50% van de vorderingen worden uitgekeerd. Het totale bedrag aan restitutie aan Joodse ondernemingen bedroeg volgens Aalders 63,6 miljoen gulden – een fractie ten opzichte van de geschatte schade van 300 miljoen. Het geheel overziend is de conclusie gerechtvaardigd dat “(...) *in de bedrijfssector de grootste verliezen werden geleden*”.<sup>298</sup>

Was de Joodse onderneming overgenomen door een Duitser of NSB'er dan viel het bedrijf onder het *vijandelijk vermogen* van de oorlogskoper en kwam als zodanig onder beheer van het NBI. Wat de teruggekeerde Joodse eigenaar of zijn erven restte om het bedrijf terug te krijgen, was een rechtsherstelprocedure te starten bij de Raad voor het Rechtsherstel (RRH): een kostbaar, ingewikkeld en traag proces dat jaren kon duren en waarvan de uitkomst onzeker was. In de regel volgde rechtsherstel, waarbij de financiële afrekening was gebaseerd op de voorhanden zijnde weinig realistische cijfers.

Nog ingewikkelder werd het wanneer de teruggekeerde Joodse ondernemer de Duitse nationaliteit bezat (zoals bij veel Joodse vluchtelingen het geval was). In dat geval werd hij zelf onder beheer gesteld en zijn eventueel resterend vermogen als vijandig vermogen beschouwd.<sup>299</sup> Wat volgde was een uiterst pijnlijk en vernederend *ontvijandingsproces* waarbij moest worden aangetoond dat

---

<sup>295</sup> De Nederlandse regering weigerde principieel een aparte regeling in het leven te roepen voor Joodse bedrijven, ondanks dat de bestaande regeling niet alle kostenposten van beroofde Joodse ondernemers dekte.

<sup>296</sup> Aalders, 2001, pp. 187-189.

<sup>297</sup> Geraadpleegd op 12 maart 2022 van [https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Liquidatie\\_VVRA](https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Liquidatie_VVRA).

<sup>298</sup> Aalders, 2001, p. 187.

<sup>299</sup> Het kwam voor dat terugkerende Duitse Joden opnieuw werden opgesloten in kampen, zoals Joodse mannen in het Kamp Galg en Rad, in Sibbe bij Valkenburg, waar ze onder verdenking van vijandschap werden opgesloten met NSB'ers en landverraders. Joodse Vrouwen en kinderen werden opgesloten in het interneringskamp in het Jezuietenklooster aan de Kloosterweg in Valkenburg.

sprake was een Joodse vluchteling die niet actief had meegewerkt met de bezetter.<sup>300 301</sup> Als het onderzoek werd afgesloten kon de betrokkene, na aftrek van de beheerskosten en betaling van achterstallige belastingen, weer beschikken over het eigen vermogen en eventueel een nieuwe onderneming starten.

Vanwege de slechte toegang tot het rechtsherstel gingen Joodse ondernemers of hun nabestaanden vaak op eigen gelegenheid verhaal halen bij de bewindvoerders, die voor de oorlog branchecollega's waren geweest. Aangezien de meesten lid waren geweest van de NSB waren die opgepakt en ondergebracht in kampen. Wat restte was aangifte doen bij de politie. Op deze wijze zijn na de oorlog vele processen-verbaal (pv's) opgetekend. Interessant is dat de politie vervolgens ook de daders opzocht in de kampen en hun verhalen optekenden. De pv's bieden zodoende een uniek inzicht in het ontrentingsproces van Joodse ondernemingen.

## 7.2 Joodse ondernemingen in Maastricht, Amby en Heer

In de drie gemeenten zijn in diverse archieven 84 Joodse ondernemingen aangetroffen die tot de Duitse bezetting actief waren.<sup>302</sup> Opmerkelijk is het grote aantal ondernemingen voor zo'n kleine gemeenschap.<sup>303</sup> Zeventig ondernemingen (83,3%) waren gevestigd in Maastricht, zeven (8,3%) in de gemeente Heer, en zeven (8,3%) in de gemeente Amby. Het is tekenend voor die tijd dat veel Joodse vluchtelingen kort na aankomst in de stad een onderneming startten om in hun levensonderhoud te voorzien. Terugvallen op sociale regelingen was buiten de eigen geloofsgemeenschap niet mogelijk. 65 Joodse ondernemingen (77,3%) waren kleine eenmanszaken die gericht waren op de detailhandel. De overige 19 (22,7%) waren grotere Joodse ondernemingen met personeel, waaronder vier fabrieken, drie warenhuizen en een hotel. De grotere ondernemingen waren in Maastricht gevestigd.

57 Joodse ondernemingen (67,9%) waren gevestigd in huurpanden. Bij dertien ondernemingen (15,5%) was sprake van eigendom van onroerend goed. Voor deze ondernemingen is nagegaan of rechtsherstel voor het pand heeft plaatsgevonden. 44 Joodse ondernemingen waren actief in de textielhandel (52,4%), variërend van kleine textielwinkels (22) tot grote textielwarenhuizen (3). Vijftien textielhandelaren werkten zonder winkel. Vier ondernemingen waren gespecialiseerd in financieringsregelingen voor textielbedrijven.

Een tweede populaire branche was de vleessector: in de drie gemeenten waren zes Joodse slagerijen, twee fabrieken voor slachtafvalverwerking (huiden en darmen) en twee Joodse viswinkels.<sup>304</sup> Vier ondernemingen hielden zich bezig met de handel in vee. De overige Joodse ondernemingen hadden hun economische activiteit in de detailhandel zoals in winkels voor meubelen (4), boeken en tijdschriften

<sup>300</sup> In het NA liggen de individuele dossiers, die handelen over de *ontvijnding* van burgers. In de regel werd het vermogen onder beheer van het NBI gesteld. De politieke recherche van de gemeentepolitie stelde een onderzoek in en lichtte het doopceel van de betrokkene. Als ondersteuning van hun uiteindelijk oordeel werden schriftelijke verklaringen ingezameld van burgers die iets te melden hadden over de betrokkene. Bij een positief oordeel werd de vijandelijke status opgeheven en kon de betrokkene beschikken over zijn vermogen of bedrijf.

<sup>301</sup> Veel Poolse Joodse vluchtelingen werden op basis van hun naam als verdacht Duits staatsburger aangemerkt en onder beheer gesteld tot bleek dat ze de Poolse nationaliteit hadden. Dit overkwam Max Moszkowicz die de kampen had overleefd en na terugkeer gedurende korte tijd onder beheer werd gesteld.

<sup>302</sup> De database met Joodse bedrijven stoelt voor een belangrijk deel op processen-verbaal die tijdens en na de bezetting door de gemeentepolitie zijn opgetekend. De NBI-dossiers boden eveneens inzicht in een eventuele onderneming. Alleen treffen we hier uitsluitend Joden aan die niet zijn teruggekeerd, of teruggekeerde Joden met de Duitse nationaliteit (die *ontvijnd* moesten worden). Voorts is informatie uit andere overgeleverde bronnen gebruikt zoals van de *Stichting Struikelsteentjes Maastricht*. De archieven van Duitse organisaties die betrokken waren bij de liquidatie, zoals de Omnia, de WPS en de NAGU zijn vernietigd, onvindbaar of verre van compleet (Aalders, 2001, p. 187). Van elke Joodse onderneming is de eigendomssituatie van het pand waarin het bedrijf was gevestigd, vastgesteld. Nagegaan is op welke wijze het Joodse bedrijf werd geliquideerd of voortgezet. Daarbij is informatie verzameld van de *Treuhänder* of *Verwalter* die bij dat proces betrokken was. Voor zover mogelijk is de financiële schade die door de liquidatie werd geleden achterhaald. Nagegaan is of het bedrijf na de bezetting is voortgezet en of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

<sup>303</sup> De Joodse gemeenschap geldt als vanouds als ondernemend. In Nederland was de verhouding ruwweg 1 Joods bedrijf op 10 Joodse inwoners; in Maastricht was de verhouding 1 Joods bedrijf op 6,8 inwoners.

<sup>304</sup> Samenhangend met de Joodse spijswetten. Slagerijen waren voornamelijk runderslagerijen.

(3), elektra (2) en groente- en fruit (1). In de vrije beroepssector treffen we gangbare beroepen aan zoals bakker, kapper, kleermaker, schoenmaker, tandarts en boekhouder. Het is aan te nemen dat de Joodse bevolking voor veel zaken en boodschappen bij hun geloofsgenoten terecht konden. In welke mate dit gebeurde kon niet worden vastgesteld.

Tabel 1  
*Joodse ondernemingen naar sector*

Secundaire sector		Tertiaire sector	
Slagerij	6	Textielwinkel	25
Veehandelaar	4	Textielhandelaar	15
Fabriek darmen/huiden	2	Financier textiel	4
Viswinkel	2	Meubelzaak	4
Oliecentrale	1	Elektronicazaak	3
Speelgoedfabriek	1	Boekhandel	3
Laboratorium	1	Parfumeriezaak	1
Dameshoedenfabriek	1	Groente- en fruitzaak	1
Bakker	1	Lompenhandelaar	1
Kapper	1	Wijnhandel	1
Kleermaker	2	Hotel	1
Schoenmaker	1		
Tandarts	1		
Boekhouder	1		
totaal	25		59

Bron. Eigen database Joodse ondernemingen

Tabel 2  
*Joodse ondernemingen naar kenmerk bedrijf*

	M'tricht	Amby	Heer	Totaal
Eenmansbedrijf	52	7	6	65
Bedr. met personeel	18	0	1	19
totaal	70	7	7	84
	M'tricht	Amby	Heer	totaal
Bedrijf in huurpand	57	7	7	
Bed. in eigen pand	13	0	0	
totaal	70	7	7	84

Bron. Eigen database Joodse ondernemingen

Nadat alle Joodse ondernemingen waren aangemeld begon in Maastricht, Amby en Heer de liquidatie en arisering. Tabel 3 biedt het overzicht van het ontrentingsproces van de Joodse ondernemingen in de drie gemeenten. Over de liquidatie en arisering van Joodse ondernemingen is weinig archiefmateriaal voor handen. Van 46 van de 84 geliquideerde bedrijven hebben we geen informatie gevonden over de wijze waarop de liquidatie in zijn werk is gegaan. We gaan er van uit dat de liquidatie van deze bedrijven op de standaard manier heeft plaatsgevonden: een aangetekend schrijven van de WPS (of de Omnia) namens Fischböck, de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, met de opdracht de onderneming te sluiten, een balans op te maken van de bedrijfsgoederen en inventaris, gevolgd door een bezoek van twee medewerkers van de WPS die een inventarislijst kwamen opmaken, en vervolgens een afhandeling door de verkoop van de bedrijfsgoederen en de (winkel)inventaris, waarna het eventueel batig saldo op de rekening van de Joodse eigenaar bij de VVRA of LIRO werd gestort. Bij textielbedrijven lag het initiatief bij het Rijksbureau voor de textiel, Distex, die de Joodse handelsvoorraad verkocht aan lokale textielhandelaren, waarna de opbrengst werd gestort op de BvNA.

Van 38 Joodse bedrijven is meer informatie gevonden. De liquidatie van tien Joodse ondernemingen kon worden bevestigd in een rapport van agent-rechercheur H.P. Meertens van de gemeentepolitie Maastricht, opgemaakt op 14 september 1942. Op 31 augustus 1942 stuurde de *Beauftragte* van de Omnia, N. Kalf, een brief naar burgemeester Louis Peeters van Maastricht waarin hij hem opdroeg bij elf Maastrichtse inwoners te controleren of in hun huizen nog bedrijfsgoederen of bedrijfsadministratie aanwezig was.

Tabel 3

Overzicht liquidatie en voorgezette Joodse ondernemingen in de drie gemeenten

		M'tricht	Amby	Heer	Totaal
Joodse onderneming geliquideerd	Onbekend hoe	32	5	7	44
	Uit Politierapport*	10	0	0	10
	Door Treuhänder**	8	0	0	8
Joodse onderneming voortgezet	Door Treuhänder**	11	0	0	11
	Door Verwalter**	10	0	1	11
<b>Totaal</b>		<b>71</b>	<b>5</b>	<b>8</b>	<b>84</b>

Bron. Eigen database Joodse ondernemingen

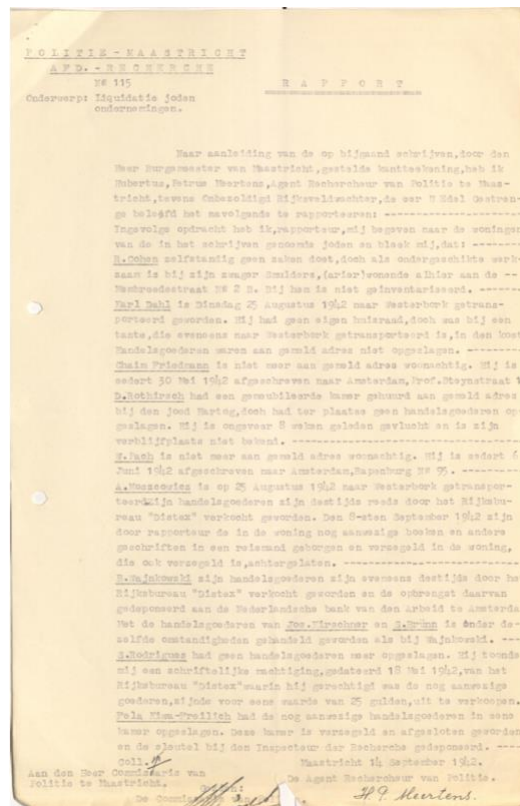
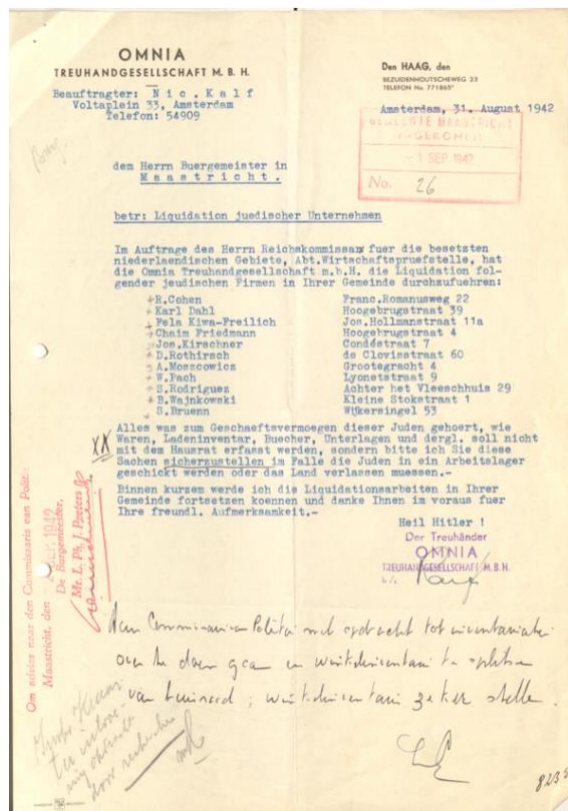
\* Uit gemeentearchief: politierapport n.a.v. verzoek burgemeester (zie paragraaf betrokkenheid gemeente)

\*\*Processen-verbaal uit archief gemeentepolitie Maastricht

Voorkomen moest worden dat deze spullen in beslag genomen zou worden door *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR). Deze Duitse roofdienst nam alle huisraad van gedeporteerde Joden in beslag. De bedrijfsgoederen vielen daarentegen onder de Omnia die de liquidatie van ondernemingen regelde. Peeters zette het verzoek door naar de commissaris van politie (cyp) met in potlood het verzoek van de bezetter vertaald: "het zeker stellen van de winkelinventaris". Op 14 september 1942 rapporteerde Meertens dat R. Cohen geen onderneming had, D. Rothirsch gevlucht was en twee Joden (Chaim Friedmann en W. Pach) naar Amsterdam waren verhuisd. Karl Dahl was naar Westerbork gedeporteerd en in het huis van zijn tante die eveneens was weggevoerd, werden geen goederen aangetroffen.

Document 1

Opricht en verslag van de controle van 11 Joodse winkelinventarissen



Bron. HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, doos 1565, brief 31 augustus 1942 en rapport 115 van 14 september 1942.

Van vijf ondernemingen wist Meertens te melden dat Distex de goederen van de Joodse textielondernemer inmiddels had verkocht en de opbrengst was gestort op de BvNA. Goederen werden wel aangetroffen bij Fela Kiwa-Freilich (zij had een textielbedrijf). De goederen bevonden zich in een kamer die vervolgens werd verzegeld. De sleutel werd in bewaring gegeven bij de inspecteur van de recherche. Bij A. Moszkowicz werd de bedrijfsadministratie in *een reismand* verzegeld en in de woning achtergelaten die eveneens werd verzegeld.

### De Distex textielroof bij Maastrichtse textielondernemingen

R.F. Balt, inspecteur bij de Centrale Textielinspectie, bevestigde na de oorlog dat Distex vanaf november 1941 meewerkte aan de Maastrichtse textielroof. “*De uitvoering geschiedde door de belangrijkste zaken bij andere firma’s onder te brengen, een andere eigenaar aan te stellen ofwel voor zoover het onbelangrijkste zaken betref de zaak op te heffen en de goederenvoorraad aan een andere winkelier toe te wijzen*”. Dit laatste was het geval bij vier Maastrichtse Joodse textielzaken.<sup>305</sup> Drie Joodse textielhandelaren beklagden zich na de bezetting over het feit dat hun handelsvoorraden tegen spotprijzen door de Maastrichtse textielhandelaar J.H.E. Olieslagers waren overgenomen, zonder dat ze ooit een betaling tegemoet hadden gezien. Olieslagers had in de Groote Staat 31 een winkel in bontartikelen. De Joodse textielwinkeliers getuigden onafhankelijk van elkaar hoe zij hun textielvoorraad kwijtraakten: ze kregen bezoek van twee personen uit Amsterdam die de inventarislijst van de goederen met de inkoopprijs opeisten en de inkoopwaarde met 15 à 20% verlaagden. De helft van de goederen ging voor die verlaagde prijs naar de textielhandelaar Olieslagers. Deze toonde telkens een kwitantie dat hij het geld had overgemaakt, maar het was voor de Joodse eigenaars niet duidelijk voor wie het geld bestemd was (het betrof overboekingen via de BvNA). Olieslagers zelf verklaarde na de bezetting dat het totaalbedrag voor de vier winkels fl. 7.000,- bedroeg, maar hij wist het niet zeker. De andere helft van de goederen werd opgestuurd naar Distex in Amsterdam. Ook van (een betaling van) deze verstuurde goederen werd niets meer vernomen. Aangezien Olieslagers de textielgoederen zonder inlevering van textiepunten had overgenomen kon hij ze tegen woekerprijzen gemakkelijk onder de toonbank verkopen. Hij ontkende overigens zwarthandelaar te zijn maar volgens een verklaring van een politieagent was hij zeer actief op de zwarte markt.<sup>306</sup> Maar ook op de goederen die hij boven de toonbank verkocht maakte hij flinke winst. Hij kreeg meer textielbonnen voor de verkochte Joodse kleding zodat hij voor de ingeleverde bonnen weer meer textiel kon inkopen.

In het kader van een ander lopend onderzoek hebben de auteurs de beschikking over het volledige politiearchief van de gemeente Maastricht over de bezettings- en naoorlogse periode.<sup>307</sup> In de politiearchieven troffen we diverse aangiftes van Joodse overlevenden aan die hun onderneming geliquideerd zagen (of verkocht aan/door een *Verwalter*). De processen-verbaal geven eveneens inzicht in de *Treuhänder* en *Verwalter* die in Maastricht actief waren. Ook kregen we enigszins zicht op de geleden materiële schade die de Joodse ondernemers hebben geleden. De gemeentepolitie heeft elke aangifte nageplozen en in veel gevallen de betrokken *Treuhänder* of *Verwalter* kunnen achterhalen, die hun verweer konden doen. Uiteindelijk was het mogelijk 29 dossiers samen te stellen waarbij vrij nauwkeurig kon worden beschreven wat er met de Joodse onderneming tijdens de bezetting was gebeurd.<sup>308</sup> Bij 19 van de 29 Joodse ondernemingen was een *Treuhänder* actief, die door de Omnia was

<sup>305</sup> Het ging om de winkel van Jakob Gellert (Hoofdstraat 68 Amby), Abraham Moszkoszkowicz (Grote Gracht 4), Josef Kirschner (Condéstraat 7) en Hermann Chrzanowski (Bergerstraat 83 Heer); alleen A. Moszkowicz keerde niet terug; de andere drie getuigden tegen Olieslagers. De boekhouder van Moszkowicz, C.J. Bartelet, getuigde met een vergelijkbaar verhaal.

<sup>306</sup> Bij de fouillering van Olieslager vond de politie “*een brief afkomstig van het Maastrichtse accountantskantoor Bartels. Op deze brief kwam de aantekening voor “verscheuren” met aanwijzingen om de Nederlandse Staat te misleiden bij de in beslagname van onrechtmatig verkregen winsten.*”

<sup>307</sup> Een onderzoek naar de geschiedenis van de gemeentepolitie Maastricht tijdens het interbellum, de bezettingstijd en de naoorlogse zuiveringen. Publicatie in voorbereiding.

<sup>308</sup> Belangstellenden of nabestaanden kunnen een kopie opvragen bij de auteurs.



aangesteld. Van de 19 bedrijven zijn er acht daadwerkelijk geliquideerd. De elf overige bedrijven werden weliswaar eerst geliquideerd, maar de *Treuhänder* zette het bedrijf na liquidatie zelf voort.<sup>309</sup> De overige tien beschikbare dossiers hebben betrekking op Joodse ondernemingen waarbij een *Verwalter* actief was. Deze ondernemingen waren, volgens de WPS of NAGU, interessant genoeg om, na het onteigenen van de Joodse eigenaar, de exploitatie van de onderneming voort te zetten.

### 7.3 Joodse ondernemingen geliquideerd door Treuhänders

Tabel 4 biedt een overzicht van de ondernemingen die geliquideerd werden en ondernemingen die na de liquidatie opnieuw zijn opgestart door de *Treuhänder*. Van elk Joods bedrijf is de Joodse eigenaar genoemd en of hij of zij de bezetting heeft overleefd. De aard van de onderneming en het adres completeren de informatie. Ook is informatie opgenomen over de naam van de *Treuhänder* en indien bekend, van welke nazistische organisatie hij lid was. Aan de hand van de beschrijving van enkele casussen brengen we het liquidatieproces in beeld.<sup>310</sup>

Tabel 4

*Overzicht Joodse ondernemingen geliquideerd door Treuhänder; en voortgezette bedrijven*

<i>Joodse eigenaar</i>	<i>terug</i>	<i>Onderneming geliquideerd.</i>	<i>Adres</i>	<i>Treuhänder</i>	<i>Lid</i>
Drielsma, Joseph	nee	Slagerij	Boschstraat 49	P. Horree	NSB
Drielsma, Joseph	nee	Slagerij	Grote Gracht 23	P. Horree	NSB
Frank, Simon van	ja	Textielbedrijf <i>Etage</i>	Grote Staat 1a	E. Vogt	NSDAP
Hellendall, Albert	nee	Slagerij	Wijckersmedenstr. 11	L.J. Tissingh	NSB
Karels, Victor	nee	Textielbedrijf	Grote Gracht 13	J.A.M. Winkeler	NSB
Sandhaus, Arnold	nee	Dameshoedenfabriek <i>KoSa</i>	Wilhelminasingel 88-90	J.J.H. Cremers	-
Velleman, Andries L.	ja	Kledingmagazijn <i>London</i>	Maastrichter Brugstr. 24	J.H.A. van Can	NSB
Zilvermit, Max	ja	Dames- en kinderhoeden	Maastrichter Brugstr. 25	J.W.H. Vrijens	NSB
<i>Onderneming voortgezet</i>					
Fortuin, Jacob	nee	Z-Limb. Darnenhandel	Phoenixweg	Gitmans/Raike	NSB/ProD
Grüner, Walther	nee	Parfumerie "American"	Grote Staat 30	S.W.J. Jaspers	NSB
Isaack, Ernst	ja	Textielbedrijf	Grote Gracht 43	H. Quabeck	NSB
Kollmann&Soesman	ja	Meubelbedrijf	Rechtstraat 68-70	J.A. Schmitz	NSB
Levi, Simon	ja	Boekhandel	Wijcker Brugstraat 33	Chr. Schutz	NSB
Lipschits, Mozes	nee	Dameshoeden "Marina"	Muntstraat 4	J.W.H. Vrijens	NSB
Löwenstein, Martha	ja	Damesh. "Mais. Moderne"	Maastrichter Brugstr. 31	J.W.H. Vrijens	NSB
Moszkowicz, Abr. I.	ja	Manufact. "Moszkowicz"	Cörversplein 1	J.A.M. Winkeler	NSB
Pinszowski, Jojne	ja	Kapsalon	Dominikaner Kerkstr. 3	R.P.W. Innemee	NSB
Velleman, Andries L.	ja	Kledingmagaz. "London"	Kleine Staat 6	J.H.A. van Can	NSB
Velleman, Andries L.	ja	"Broekenhuis"	Grote Staat 14	J.H.A. van Can	NSB

*Bron.* Eigen database Joodse ondernemingen op basis van archief gemeentepolitie Maastricht

<sup>309</sup> In het stuk worden deze zeven bedrijven bij de doorgezette (*Verwalter*) bedrijven meegenomen.

<sup>310</sup> Van de overige bedrijven zijn korte beschrijvingen gemaakt van de onderneming en de liquidatie. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met de auteurs.

## Casus 1 Slagerijen van Joseph Drielsma

De slagerijen van Joseph (Joep) Drielsma waren al sinds 1925 een begrip in de stad Maastricht. De hoofdvestiging was op de Grote Gracht 23 met een filiaal op de Boschstraat 49, beheerd door zijn broer Albert. Beide Joodse gezinnen woonden boven de slagerijen. Op 22 december 1941 verschijnt de NSB'er P. Horree in de slagerij op de Grote Gracht met een document ondertekend door de *Reichskommissar* Seyss-Inquart met de benoeming van Horree als beheerder. Hij eiste stante pede de boeken en het kasgeld van fl. 900,- op. Drielsma weigerde maar moest bakzeil halen toen "(...) hij mij bedreigde met arrestatie en aan mij meedeelde, dat ik op transport zou worden gesteld naar Duitsland".<sup>311</sup> Drielsma kon in de slagerij blijven werken voor een weekloon van fl. 35,- tot beide zaken in juli 1942 - vlak voor de eerste deportatiegolf - definitief waren getaxeerd en geliquideerd.<sup>312</sup> Albert Drielsma werd de toegang tot de slagerij ontzegd en moest eveneens de bovenliggende woning ontruimen. Ook Joseph Drielsma kreeg na enkele maanden het bevel te verhuizen. Horree verkocht de winkelinventaris aan de NSB'er J. Bartholoméus voor fl. 6.000,-.<sup>313</sup> De gezinnen Drielsma wachtten niet af en doken onder. Albert Drielsma en zijn echtgenote werden tijdens de onderduik opgepakt en vermoord. Het gezin van Joseph Drielsma overleefde. Na de bevrijding startte Drielsma zijn slagerij weer opnieuw op. Hij ging verhaal halen bij Bartholoméus die hem uiteindelijk fl. 4.500,- terugbetaalde.<sup>314</sup>

## Casus 2 De kledingzaken van Andries Levi Velleman

Kledingwinkels en -bedrijven waren erg lucratief om na liquidatie voort te zetten. We zien een duidelijke samenhang tussen de economische activiteit van de *Treuhänder* en de Joodse onderneming die werd geliquideerd. De NSB'er J.H.A. van Can werd op 1 november 1941 aangesteld als *Treuhänder* voor de drie Joodse kledingbedrijven van Andries Levi Velleman: twee kledingmagazijnen *London* en het *Broekenhuis*. Hij liquideerde het magazijn in de Maastrichterbrugstraat 24. Met de andere twee ondernemingen maakte hij een doorstart. De bedrijfsinventaris van het geliquideerde pand werd verkocht aan de pro-Duitser M. Hooghuis.<sup>315</sup> Deze bezat de kledingzaak *Jean van Noorden* in Muntstraat 33 en had de Duitse *Wehrmacht*, de NSB en de *Sicherheitsdienst* (SD) tot klant. Na de bevrijding vergoelijkte Hooghuis het opkopen van Joods goederen: "(...) Daar ik mij de belofte aan den zoon Velleman gedaan herinnerde, heb ik mij toen in verbinding gesteld met de A.N.B.O. en verschillende goederen gekocht. Ik heb bedoelde goederen uitsluitend en alleen gekocht om ze na den oorlog aan Velleman terug te geven".<sup>316</sup> Velleman overleefde de oorlog door onderduik en wist niets van een afspraak. Hij trof zowel in de etalage van Hooghuis' winkel als bij hem thuis inventarisgoederen aan ter waarde van fl. 1.000,-. Uit een gevonden kwitantie bleek dat Hooghuis fl. 232,- voor de goederen had betaald.<sup>317</sup>

<sup>311</sup> Onduidelijk is wat met het kasgeld is gebeurd. Andere liquidatiezaken en politieverklaringen van *Treuhänder* schetsen de procedure dat de Joodse eigenaar het schriftelijk bevel kreeg zijn zaak te sluiten, liquide middelen, zoals kasgeld, moest storten op de LIRO-rekening (soms de VVRA) en een balans moest op te maken zodat de *Treuhänder* de zaak kon afwickelen. *Proces-verbaal Martha Löwenstein*.

<sup>312</sup> Deze gang van zaken zien we vaker terug bij liquidaties. De onteigende eigenaar mag nog een tijdje in het bedrijf blijven werken totdat de liquidatie formeel is afgerond.

<sup>313</sup> Bartholoméus kocht ook een Joods pand aan de Eburonenweg 54 (zie hoofdstuk 9 Roof Joods onroerend goed).

<sup>314</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1946, box 149, dossier 1169.

<sup>315</sup> M. Hooghuis bleek een goede kennis van de SD-chef M. Strobel. Hooghuis en G. Zeguers-Boere waren betrokken bij het verraad van de verzetsgroep L.O.-Maastricht, waarbij verscheidene verzetsstrijders werden gearresteerd en vermoord. Aan Hooghuis is ook de naam van Olieslagers gekoppeld die we eerder tegenkwamen bij de Distex liquidaties.

<sup>316</sup> Een verklaring van daders die we vaker tegenkwamen en die zelden strookte met de feiten. Het bleek de "nette" versie van de opvatting dat Joodse goederen werden aangeschaft in de hoop dat de Joden niet terug zouden keren. Overigens had de Algemene Nederlandse Beheersorganisatie (ANBO) niets uit te staan met de liquidatie van Joodse ondernemingen, zij was betrokken bij het beheer en de verkoop van onroerend goed. In hoofdstuk 9 komen we hierop terug.

<sup>317</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1946, box 136, dossier 160.

### Casus 3 De hoedenzaken van Mozes Lipschits en Martha Löwenstein

De NSB'er J.W.H. Vrijens had een hoedenwinkel en toonde belangstelling voor drie Joodse hoedenwinkels: die van Mozes Lipschits (*Marina*), Martha Löwenstein (*Maison Moderne*) en Max Zilversmit (*Dames- en kinderhoeden Zilversmit*). In het politiearchief zijn diverse verklaringen gevonden die betrekking hebben op de liquidatie van twee van de drie Joodse hoedenzaken. De processen-verbaal (pv's) geven een uniek inkijkje in het liquidatieproces.<sup>318 319</sup> We laten de betrokkenen via hun verklaringen aan het woord.

Martha Löwenstein, eigenaar van *Maison Moderne*, gelegen aan de Maastrichter Brugstraat 31, verklaarde op 30 april 1946 in haar aangifte tegen de *Treuhänders* Vrijens en Franssen<sup>320</sup>:

*“Wegens mijn joodsche afstamming kreeg ik op den 1-sten November 1941 van de Duitse Wirtschafts-Prüfstelle opdracht mijn zaak met ingang van dien dag te sluiten. Het voorradig kasgeld moest ik storten op de giro en van den voorraad verkoopsgoederen, alsmede van den inventaris van winkel en atelier moest ik een balans opmaken.”*

Een week later op 7 november 1941, stelde de WPS J.W.H. Vrijens aan als *Treuhänder*. Vrijens was lid van het *Front van Nering en Ambacht* (N&A), een vereniging van middenstanders die sympathiseerden met de NSB-beginselen.<sup>321</sup> Vrijens reisde op uitnodiging van de WPS naar Den Haag waar hem het beheer over vier dameshoedenzaken, naar eigen zeggen, “geheel onvoorbereid”, werd toegewezen.<sup>322</sup> Vrijens verklaarde op 24 mei 1946:

*“Door het bestuur van Nering en Ambacht werden aan de Wirtschafts-Prüfstelle de namen doorgegeven van personen, die, naar het oordeel der bestuurders, in aanmerking kwamen voor het beheeren van joodsche winkels. Ofschoon ik nimmer een verzoek tot N&A had gericht (...) werd ik toch als candidaat voor het beheer van joodsche zaken opgegeven”*.<sup>323</sup>

Een week later meldde Vrijens zich bij de drie Maastrichtse winkels. Löwenstein:

*“Op den 14-den kwam de NSB'er Vrijens (...) mijn zaak weer openen, terwijl ik als zijn ondergeschikte in mijn eigen winkel kon blijven werken. Voor mijn arbeid betaalde Vrijens mij een salaris van 50 gulden per week.”*

Het fenomeen doorwerken in de eigen zaak kwamen we bij veel geliquideerde zaken tegen, zoals bij de liquidatie van de slagerijen van Drielsma. Ook Mozes Lipschits getuigde al tijdens de bezetting op 7 maart 1942:

*“Op 12 november 1941 werd mij het zelfstandig drijven mijner zaak verboden. (...) doch bleef ik in mijne zaak werkzaam tegen een weekloon van 50 gulden”*.

Het doorwerken in de winkel duurde zo lang als de *Treuhänder* nodig had om de winkel te liquideren. Meestal werd de Joodse eigenaar na enkele maanden de toegang tot winkel én woonhuis ontzegd. Löwenstein:

*“Omstreeks half Februari 1942 kreeg ik van Vrijens bericht dat ik mijn woning aan de Mstr. Brugstraat no. 31 voor den 15-den Maart 1942 moest hebben ontruimd.”* Daarmee hield ook de

<sup>318</sup> Gebruikt zijn: pv's van onderzoek naar J.W.H. Vrijens en G.A. Franssen te Maastricht (met verklaringen van Martha Löwenstein, Levie Walvis (zwager van Mozes Lipschits), J.M.L. Bovens (procuratiehouder Nederlandsche Middenstandsbank; Vrijens, Franssen, G.D.L. de Pauw, J.A. Hensen. Voorts een pv uit 1942 waarin Mozes Lipschits verklaringen tegen Vrijens aflegde in verband met zijn gedwongen verhuizing.

<sup>319</sup> Mozes Lipschits overleefde de oorlog niet. Zijn zwager Levie Walvis nam het beheer (en rechtsherstel) na de oorlog op zich.

<sup>320</sup> G.A. Franssen was lid van de Weerbaarheidsafdeling (WA) van de NSB en de Germaanse SS; hij kocht twee Joodse panden.

<sup>321</sup> N&A werd opgericht op 20 juli 1940 en kwam voort uit het Middenstandsfrent. Nagenoeg alle *Treuhänders* en *Verwalters* uit het onderzoek bleken NSB-lid. Registratielijst N&A in ons bezit. Medio 1942 werd de N&A omgevormd tot het Nederlands Arbeidsfront (NAF). In Maastricht waren 160 middenstanders lid van N&A, waarvan 66 NSB'ers en 94 niet NSB-leden (sympathisanten en/of opportunisten).

<sup>322</sup> Uit het NBI-dossier van Mozes Lipschits blijkt dat ook het Rijksbureau voor textiel Distex betrokken was bij het aanstellen van de *Treuhänder*.

<sup>323</sup> Naast de drie Maastrichtse zaken ook de Joodse dameshoedenzaak van de Gebroeders Wien te Venlo. Overigens is de verklaring van Vrijens “geheel onvoorbereid” ongeloofwaardig. Waarschijnlijker is dat Vrijens vooraf bij het bestuur van N&A zijn interesse heeft uitgesproken voor het beheer van de vier Joodse hoedenzaken. Vrijens werd eind november districtsleider van N&A voor Zuid-Limburg.

betaling op: Löwenstein: "(...) dat hij (Vrijens auteurs) mij na 21 maart 1942 geen geld meer heeft uitgekeerd, ofschoon mij door de Wirtschafts-Prüfstelle de toezegging was gedaan dat ik maandelijks een bedrag van 250 gulden zou ontvangen voor mijn levensonderhoud".<sup>324</sup>

Niet iedereen kreeg voldoende tijd om naar andere woonruimte te zoeken. Lipschits:

"Ongeveer een week later (rond 17 februari 1942 – auteurs) deelde Vrijens mij mede, dat ik op staande voet mijne aan de Muntstraat gelegen woning moest verlaten en elders moest gaan wonen."

Hij liet het er niet bij zitten: "Ik heb mij daarop in verbinding gesteld met den Inspecteur der Recherche Kraay, dien ik in deze raadpleegde."

Kraaij nam contact op met Vrijens maar haalde bakzeil en adviseerde Lipschits te verhuizen.<sup>325</sup> Vrijens verklaarde in hetzelfde pv:

"Van mijn bevoegdheid als Treuhänder of beheerder heb ik gebruik gemaakt om Lipschits zijne woning te doen verlaten en elders zijn intrek te nemen. Op of omstreeks 2 Maart 1942 heeft het gezin Lipschits zijn intrek genomen bij den Israëliet Levie aan de Alex. Battalaan alhier".

Maar Joden mochten niet zonder vergunning verhuizen. Al de volgende dag op 3 maart 1942 gaf de Maastrichtse burgemeester Louis Peeters de cvp opdracht een onderzoek in te stellen naar de *illegale verhuizing*. De politieke recherche van de gemeentepolitie Maastricht stelde de getuigenverklaringen van Lipschits en Vrijens op schrift "Ter voldoening aan den inhoud van het schrijven van den Heer Burgemeester van Maastricht (Louis Peeters, auteurs), dd. 3 maart 1942, afd. 5, no 59".<sup>326</sup>

Terug naar de casus. Half augustus 1942 werd Vrijens als *Treuhänder* ontslagen. Zijn ontslag hield verband met het feit "dat de aan Vrijens verleende dispensatie door den Leider der N.S.B. (Mussert - auteurs) is ingetrokken en hij thans als lid zal moeten worden afgevoerd".<sup>327</sup> Zijn plaats werd ingenomen door G.A. Franssen. Hij liquideerde beide winkels en kocht ze gelijktijdig weer terug. Hij betaalde de NAGU fl. 7.800,- voor de zaak *Marina*, en fl. 9.500,- voor de zaak *Moderne*, door een koopsom over te maken op de rekening van de NAGU. Vervolgens exploiteerde hij beide zaken en verkocht de winkel *Marina* in juni 1944 aan Hensen voor fl. 20.000,-. Bij de overdracht was de makelaar G.D.L. de Pauw betrokken.<sup>328</sup>

De financiële consequenties van de liquidatie van beide Joodse winkels was groot. Löwenstein raamde het geleden verlies (buiten de toen ook gebruikelijke *goodwill*) op fl. 5.267,11. Levie Walvis (zwager en beheerder van het vermogen van de vermoorde Lipschits) schatte het bedrag op fl. 9500,-. Procuratiehouder van de Nederlandsche Middenstandsbank, J.M.L. Bovens, gaf in een verklaring inzicht in de geldstromen na de liquidatie:

"Op den 13-den November 1941 bedroeg het banksaldo van Lipschits (...) f.1900 welk bedrag toen werd overgeschreven op naam van de beheerder Vrijens". (...) Hij nam eveneens weer geld op voor het betalen van leveranciers, en eveneens privé tot een bedrag van fl. 800,-. Bovendien heeft hij (...) een som van f. 200 laten overschrijven op de Winterhulp Nederland.<sup>329</sup> Toen Vrijens de zaak verliet bedroeg het banksaldo f. 5108,54. Dit bedrag werd op 3 augustus 1943 overgeschreven op naam van den nieuwen beheerder G.A. Franssen. Het geheele banksaldo werd door Franssen geleidelijk opgenomen voor privé-gebruik, met dien verstande dat op 16 November 1942 (bedoeld wordt 1943 - auteurs) heelemaal was geliquideerd". Ook *Maison Moderne* werd financieel leeggeplukt. "(..)

<sup>324</sup> Overbodig te melden dat de betaling geschiedde van de eigen Joodse bedrijfsrekening.

<sup>325</sup> Kraaij bleek uit ons onderzoek de spil in een verzetsgroep bij de Maastrichtse politie te zijn die zich inzette voor Joden en verzetsstrijders. Hij werd in november 1943 verraden, gearresteerd en afgevoerd naar Kamp Amersfoort. Hij overleefde ternauwernood.

<sup>326</sup> Aan de Heer commissaris van politie te Maastricht, 3 maart 1942; "Ik heb de eer U hierbij mede te delen, dat de fam. Lipschits-Walvis, Mozes en Wed. Walvis-Kinsbergen, Hendrica op 2 maart jl. verhuisd zijn van Muntstraat 4 naar Alexander Battalaan 26, zonder voorzien te zijn van de vereischte vergunning krachtens paragraaf 45 der verordening no. 138/41 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied." Getekend De Burgemeester (Peeters).

<sup>327</sup> De dispensatie betrof het feit dat hij, ondanks een 3,5 maand uitgezeten gevangenisstraf toch lid mocht worden van NSB.

<sup>328</sup> De makelaar De Pauw komen we nog uitgebreider tegen in het hoofdstuk over verkochte Joodse panden.

<sup>329</sup> Winterhulp Nederland (WHN) werd opgericht op 22 oktober 1940 door Seyss-Inquart om behoeftige Nederlanders te ondersteunen. Alle Nederlandse burgemeesters werden benoemd tot plaatselijke directeurs. WHN was niet populair onder de bevolking vanwege mogelijke NSB-connecties. Burgemeester Michiels van Kessenich kreeg na de oorlog van het raadslid Ubachs het verwijt dat hij wel wat al te enthousiast leiding had gegeven aan de WHN en actief betrokken was bij het collecteren. De burgemeester ontkende het voorval.

*Voor privé nam hij (Vrijens – auteurs) op een som van f. 1050 en maakte een bedrag van f.160 over aan de Winterhulp. Toen Vrijens door Franssen werd opgevolgd als beheerder (...) werd eveneens het resterende saldo van (onleesbaar) overgemaakt”.*

Franssen maakte ook het resterende saldo op. Over de vergoedingen van de *Treuhänder* verklaarde Vrijens:

*“Aanvankelijk was door de Wirtschafts-Prüfstelle geen salaris vastgesteld, doch mocht ik als beheerder zooveel geld nemen als ik nodig achtte”. (...) Mijn beheersschap over de 4 zaken heeft mij in totaal ongeveer 2500 gulden opgeleverd”. Uit de zaak van Löwenstein “(...) heb ik ongeveer een bedrag van fl. 500 uit de zaak Modern genomen voor privégebruik”.*

Ook Franssen trok financieel gewin uit de twee winkels. Hij verklaarde:

*“In beide zaken heb ik groote sommen geld verdiend doch ik kan geen bedragen noemen aangezien ik niet over mijn boekhouding beschik. Naar schatting verdiende ik per jaar toch meerdere duizenden guldens, die ik echter voor het grootste deel weer in drinkpartijen heb verteerd”.*<sup>330</sup>

Na de liquidatie van hun winkels doken beide Joodse eigenaren onder. Mozes Lipschits dook op 24 augustus 1942 met zijn vrouw en zoon onder in Brussel; zij werden in juni 1943 gearresteerd en via Mechelen gedeporteerd naar Auschwitz waar ze op 31 juli 1943 werden vermoord. Martha Löwenstein dook onder in de buurt van Eindhoven en overleefde de bezetting.

## Rechtsherstel voor beide winkels

Voor beide zaken is na de oorlog rechtsherstel in gang gezet. Levie Walvis, de zwager van de vermoorde Mozes Lipschits, werd door het NBI benoemd tot beheerder van de nalatenschap en heeft alles in het werk gesteld om financiële compensatie te krijgen. De compensatie behelsde zowel de goederen als het herleven van het huurcontract van de winkel. Uit een proces-verbaal weten we dat kort na de bezetting een bedrag van fl. 2.600,- op naam van het bedrijf is gestort. De herkomst is onduidelijk.<sup>331</sup> Uit het NBI-dossier van Lipschits blijkt verder dat G.A. Franssen een bedrag van fl. 500,- in twee tranches had overgeboekt. In het NBI-vermogensoverzicht uit 1947 blijkt dat er een vordering restte op de LIRO van slechts fl. 1.900,-.<sup>332</sup> Van dit bedrag zal uiteindelijk 90% zijn uitgekeerd aan de nabestaanden. Het NBI-beheer op Mozes Lipschits' vermogen werd op 1 december 1952 opgeheven. Kortom, op basis van deze cijfers is van de oorspronkelijke schade van fl. 9.500,- slechts fl. 4.810,- hersteld (51,1%).

Martha Löwenstein probeerde eveneens rechtsherstel aan te vragen. Het pakte anders uit. Zij bezat oorspronkelijk de Duitse nationaliteit en werd als *vijandelijk onderdaan* zélf onder beheer gesteld.

*“Ingevolge het Besluit Vijandelijk vermogen van 25-10-44 waren al uw eigendommen vervallen aan de Staat en eerst op 21-1-46 toen U niet meer als vijand werd beschouwd kreeg U Uw vermogen weer terug”.*

Maar er stond nog een grondheffingsaanslag open:

*“Over het tijdvak van 1-10-44 tot 21-1-46, toen Uw vermogen door ons beheerd werd, is U dus een grondheffing verschuldigd en deze heffing bedraagt dan f. 195,-. (met een verwijzing naar) Grondheffing M.Löwenstein, Maastricht, dossier 5188/1.”*<sup>333</sup>

In een handgeschreven brief dd. 1 september 1949 antwoordde zij:

*”Tot mijn spijt ben ik op het ogenblik niet in staat de van u gevraagde fl. 195,- te betalen. Ik heb nog een vordering bij de Raad voor het Rechtsherstel lopen. Zodra ik eindelijk in het bezit van mijn vordering ben zal ik de 195,- betalen.”* En ze sluit fijntjes af: *“Wilt U dus nog geduld hebben”.*

<sup>330</sup> Franssen bleek in meer Joodse zaken geïnteresseerd. Eind januari 1944 kocht hij via de NSB-makelaar G.D.L. de Pauw twee Joodse panden op de Lambertuslaan 62 a/b voor fl. 14.800,-. NSB-notaris Russel was hierbij betrokken.

<sup>331</sup> Mogelijk betrof het een voorschot uitkering aan Joodse ondernemingen vanuit het beheer van de NAGU, maar er wordt ook gerept van ene dr. Kuiper van de NAGU die *liquideur* zou zijn geweest in wiens bezit het bedrag werd aangetroffen. Duidelijkheid is niet verkregen.

<sup>332</sup> Vermeld werd verder dat op vijf adressen divers huisraad werd opgehaald.

<sup>333</sup> Brief L. Förster van het NBI-Zuid-Limburg, gedateerd 26 juli 1949, in NBI-dossier Löwenstein.

Zelf wachtte ze al vijf jaar op rechtsherstel, waarvan 1,5 jaar als *vijand* van de Nederlandse Staat. De uitbetaling van haar vordering op de VVRA of LIRO liet nog jaren op zich wachten. Midden jaren vijftig werden immers de laatste uitbetalingen gedaan. Of het bij Martha Löwenstein tot uitbetaling kwam hebben we niet kunnen traceren. Zij huwde een Engelsman en verdween van de radar. Hoogstwaarschijnlijk is ze geëmigreerd naar Engeland.

Voor beide Joodse hoedenwinkels was de roof nagenoeg compleet geweest. Ondanks het feit dat het winkels in huurpanden betrof, werd grote financiële schade geleden: voor beide winkels minstens tezamen fl. 5.000,-. Het rechtsherstel stelde uiteindelijk weinig voor: het was complex, duurde eindeloos en de vorderingen die werden toegekend waren vaak een schijntje van de geleden schade. Daar kwam bij dat het rechtsherstelproces leidde tot hoge kosten, beheerskosten, advocaatkosten, notariskosten en reiskosten. Deze kosten kwamen allemaal ten laste van de aanvrager van het rechtsherstel zonder landelijke vergoedingsregeling. Opmerkelijk is dat het lokale Maastrichtse bestuur en haar ambtenaren geen bescherming boden toen daarom verzocht werd. In sommige situaties liepen Joodse ondernemers zelfs groter gevaar door actieve inmenging van de gemeente zoals we zagen in de casus Lipschits. Van een vergelijkbare orde was de bureaucratische en kille bejegening van de Joodse gedupeerden na de bezetting, zoals uit de casus van Martha Löwenstein blijkt. De praktijk van het rechtsherstel zoals gevoerd door het NBI en de RRH kwam uiterst traag en moeizaam op gang en werd met bijzonder weinig empathie voor de slachtoffers afgehandeld. Voor de Joodse overlevenden en nabestaanden was het een permanente bron van ergernis en teleurstelling, die uitmondde in verbittering.<sup>334</sup>

## 7.4 Joodse ondernemingen door Verwalters voortgezet

De grotere Joodse ondernemingen die in de ogen van de bezetter profijtelijk waren, werden niet geliquideerd maar verkocht. In tabel 5 is een overzicht opgenomen met de bedrijven die werden voortgezet door een *Verwalter*. Nadere bijzonderheden zijn uitgewerkt over de Joodse eigenaar, of hij of zij is vermoord, welke soort onderneming het betrof; het adres en wie de *Verwalter* was en of hij aangesloten was bij een organisatie die de nieuwe orde onderschreef. In sommige gevallen zoals bij de Huiden- en Darmenhandel van Devries werd het bedrijf door de Duitse *Wehrmacht* overgenomen en verder geëxploiteerd. Zoals uit tabel 5 blijkt ging het in Maastricht voornamelijk om de grotere lucratieve Joodse winkels zoals de textielwarenhuizen *Maison Louis* en *Wolf & Hertzdahl*. De meeste waren gevestigd in het hartje van de stad op toplocaties. Sommige panden in het centrum waren ook Joods eigendom, zodat winkel en pand gezamenlijk konden worden verkocht. Dat lukte niet altijd. Een casus die we uitwerken is een van de bekendste Maastrichtse confectiewarenhuizen *Maison Louis* waarvan zowel de winkel als het pand werden verkocht.

---

<sup>334</sup> Aalders, 2011, p. 185.

Tabel 5

*Joodse ondernemingen waarbij Verwalter betrokken was*

<i>Joodse eigenaar</i>	<i>Terug</i>	<i>Onderneming</i>	<i>Adres</i>	<i>Verwalter</i>	<i>Lid</i>
Devries, Sigmund	ja	Huiden- en Darmenzouterij	Bosscherweg 185	Wehrmacht	
Fraenkel, Heronimus	Ja	Meubelbedrijf	Rechtstraat 60	onbekend	
Frank, M.D. van	ja	Textielbedrijf <i>Maison Louis</i>	Grote Staat 43	Emil Vogt	NSDAP
Goldschmidt, Herbert	ja	Lompen en oud ijzerhandel	Wijckerbrugstr. 51	hijzelf	
Hertzdahl, Salomon	nee	Kledingmagaz. <i>Wolf&amp;Herzdahl</i>	Grote Staat 26	onbekend	
Krombert, Ernst	ja	Speelgoedfabriek	Hollmanstraat 12a	onbekend	
Vredenburg, Abraham	nee	Slagerij Vredenburg	Brusselsestraat 24	N.H. Coenen	NSB
Vries, de Nathan	nee	<i>Wonder van Maastricht</i>	Grote Staat *	J.H. Schwencke	
Wijnhausen, Julius	nee	Veehouder	Scharn 12	Kusters	NSB
Stadt**		<i>Wonder van Wijk</i>	Wijckerbrugstraat *	-onbekend-	

*Bron.* Eigen database Joodse ondernemingen op basis van archief gemeentepolitie Maastricht

\*Huisnummer is onbekend

\*\*Het bedrijf was eigendom van de familie Stadt uit Dordrecht.

#### Casus 4 Maison Louis en Etage

Eén van de oudste Joodse confectiezaken in Maastricht is het *Kleedermagazijn Maison Louis, gespecialiseerd in heeren- en kindercostumen*.<sup>335</sup> De zaak werd geopend door Louis Foyer op 1 maart 1879 aan de Grote Staat 1828 (nu nr. 43). Zijn schoonzoon Daniël Frank werd mede-eigenaar en in 1920 werd het aanliggend pand (nr. 41) voor fl. 18.000,- gekocht. Na het overlijden van beide eigenaren nam hun zoon Lou Frank de zaak over en haalde met Pierre Fischer deskundigheid binnen. In 1939, bij haar zestig jarig bestaan, had Maison Louis 39 mensen in dienst en was het warenhuis een begrip in Maastricht. In hetzelfde jaar werd Fischer tot directeur van het bedrijf benoemd en met het uitbreken van de oorlog vluchtten de eigenaren Lou Frank en zijn moeder Helena Frank-Foyer naar San Mateo in de Verenigde Staten.

De stelling dat de familie Frank na de oorlog “*al haar bezittingen nog had*”, vanwege een volhardende Nederlandse directeur die het eigendom van de zaak claimde, blijkt onjuist.<sup>336</sup> *Maison Louis* werd als een van de eerste Joodse bedrijven onder beheer gesteld en verkocht. Directeur Fischer verklaarde na de bezetting: “*In verband met de Israëlitische afkomst van de Directie van ons bedrijf werd op 8 augustus 1941 de Duitscher Vogt als beheerder over ons bedrijf aangesteld*”. E. Vogt was Rijksduitser en lid van de *Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij* (NSDAP) en had met zijn zakencompagnon en partijgenoot, Reichenbach, een textielbedrijf in Achter het Vleeschhuis 27. De NAGU verkocht de winkelpanden van *Maison Louis* met de gehele inventaris aan de *Verwalter* Emil Vogt voor fl. 76.000,- (koopakte getekend op 18 juli 1942). Helena Frank-Foyer en haar zoon Louis Frank kregen ieder een deel van dit bedrag (resp. fl. 34.120,93 en fl. 41.879,07) op hun rekening bij de VVRA bijgeschreven. Het bedrag werd door Vogt in vijf tranches overgemaakt. Vogt exploiteerde de winkel als eigenaar en streek lucratieve textielwinsten op.

Daar bleef de roof niet bij. Twee maanden voor de koop van de *Maison Louis*, op 8 mei 1942, werden Vogt en zijn compagnon Reichenbach aangesteld als *Treuhänders* van het, enkele panden verderop gelegen, Joods textielbedrijf *Etage* van Simon van Frank (Grote Staat 1a). Het bedrijf werd op 1 juni 1943 geliquideerd, waarbij de winkelvoorraad van fl. 26.000,- overgeheveld werd naar *Maison Louis*. Ook de winkelinventaris, begroot op fl. 3.000,-, verdween. De Maastrichtse accountant Dorren

<sup>335</sup> Vivianne Rijnders, Zie waar 't vreuger: *Maison Louis, De Limburger*, 9 juni 2018.

<sup>336</sup> *Ibidem*.

begeleidde de liquidatie. Hij streek voor zijn werkzaamheden fl. 1043,75 op, die betaald werd uit het bedrijfsvermogen.<sup>337</sup> Er zijn geen bewijzen gevonden dat de bedragen waarmee de liquidatie was gemoeid zijn gestort bij de LIRO of VVRA. Na hem de toegang tot zijn bedrijf te zijn ontzegd dook Simon van Frank onder en overleefde de bezetting.<sup>338</sup>

Na de oorlog werd namens Helena Frank-Foyer en Lou Frank bij de RRH-afdeling Onroerende Goederen rechtsherstel aangevraagd voor het bedrijf *Maison Louis*.<sup>339</sup> Het blijkt het enige rechtshersteldossier in Maastricht te zijn waarbij winkelpanden waren betrokken. Het rechtshersteldossier vormde een minnelijke schikking tussen de oorspronkelijke Joodse eigenaren en een vertegenwoordiger van het NBI, mr. E.A. Schoon, die het vermogen beheerde van E. Vogt “*wiens tegenwoordige woon- of verblijfplaats onbekend is*”.<sup>340</sup> Vogt was aan het eind van de oorlog naar Duitsland gevlucht. In het rechtsherstel werd de koopovereenkomst, de eigendomsoverdracht en de eigendomsovergang tussen NAGU en Vogt nietig verklaard, waarmee de Joodse eigenaren weer eigenaar werden van de twee panden. Eveneens betrof het rechtsherstel alles wat zich in de winkels bevond, zoals de winkelinventaris, banksaldi, vorderingen op klanten, goederen enzovoorts. De Joodse eigenaren namen de verplichting op zich om alle schulden van Vogt te voldoen voor zover deze verhaald konden worden op hetgeen zich in de winkel bevond. Alle vorderingen die de Joodse eigenaren hadden op de NAGU (namelijk de koopsom) werd gecedeerd (overgedragen) aan Vogt. Hij kon op basis van deze overeenkomst de koopsom terugvorderen bij de VVRA (waarmee hij uiteindelijk 85% van het oorspronkelijke koopbedrag weer terug zou kunnen krijgen). Opmerkelijk is dat de kosten van het rechtsherstel volledig voor rekening kwamen van de Joodse eigenaren hetgeen zeer ongebruikelijk was. Regel was dat de kosten voor rekening kwamen van de oorlogskoper. Zijn vlucht naar het buitenland zal hebben bijgedragen tot deze afwijkende keuze.

Opmerkelijk bij de minnelijke schikking is ook dat de oorlogskoper Vogt er financieel behoorlijk goed uitsprong. Hij kreeg een vordering op de VVRA, waarvan 85% tot uitbetaling kwam. Wanneer we dat afzetten tegen de vaak onrealistische lage aankoopsom, dan springt hij er financieel zelfs flink uit. Maar zeer opmerkelijk is dat de koopsom die Vogt betaalde zowel de panden als de bedrijfsgoederen betrof. De winsten die hij maakte over de verkochte confectiegoederen en andere bedrijfsactiviteiten tijdens zijn tweeënehalf jaar eigenaarschap van het bedrijf behoorden na rechtsherstel rechtens de Joodse eigenaar toe.<sup>341</sup> In het rechtshersteldossier zien we dit niet terug, waardoor Vogt als oorlogskoper financieel bovenmatig profiteerde van de liquidatie en aankoop van de Joodse onderneming.

Na de bevrijding ging Simon van Frank van *Etage*, poolshoogte nemen bij het bedrijf *Maison Louis* en trof naast een deel van zijn vroegere winkelinventaris nog 182 stuks confectie en 58 hoeden aan. Met de bedrijfsleider Pierre Fischer kwam hij overeen dat hij 175 stuks confectie en de 58 hoeden voor de inkoopwaarde van fl. 3.200,- overnam. Vervolgens ging Van Frank naar de woning van de gevluchte Vogt en trof een deel van zijn winkelinventaris aan. Na de bevrijding stelde de accountant Kerbusch het oorlogsverlies van Van Frank vast op fl. 38.032,-.<sup>342</sup> Onduidelijk is of Van Frank aanspraak heeft gemaakt op gelden die bij de VVRA of LIRO zijn gestort.

---

<sup>337</sup> Na de oorlog zal Dorren bij een politieverhoor verklaren: “Op uw vraag of ik genegen ben het bedrag van fl. 1043,75 gulden dat ik heb ontvangen, terug te betalen, antwoord ik dat ik in deze een beslissing van Justitie afwacht”.

<sup>338</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108B, 1944, dossier 2179.

<sup>339</sup> In het kader van KB E100 en F272. De akte werd op 6 november 1947 door de RRH bekrachtigd (na goedkeuring door de Nederlandsche Bank – kantoor Deviezenvergunningen), en opnieuw op 1 april 1949. De reden van de laatste bekrachtiging is onbekend.

<sup>340</sup> Het beheer geschiedde op basis van Besluit Vijandelijk Vermogen (E133), waarin het vermogen van Duitsers als vijandelijk werd aangemerkt.

<sup>341</sup> Een vergelijkbare situatie deed zich voor bij panden die na de aankoop door de oorlogskoper werden verhuurd. Bij rechtsherstelzaken vielen de huuropbrengsten over die periode altijd aan de Joodse eigenaar toe.

<sup>342</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108B, 1944, dossier 2179.



## 7.5 Conclusie

Alle 84 Joodse ondernemingen in Maastricht, Amby en Heer werden tijdens de bezetting door de Duitse roofinstellingen geliquideerd. De liquidatie werd ingezet vanuit de *Wirtschaftsprüfstelle* in Den Haag. Vanuit de WPS en vanuit de Omnia werden *Treuhänder* en *Verwalter* aangesteld. Voor de liquidatietaak werden voornamelijk Maastrichtse ondernemers gebruikt die een bedrijf hadden met een vergelijkbaar economisch profiel. Ook Duitse ondernemers hebben Joodse ondernemingen geliquideerd. Joodse textielbedrijven, ruim de helft van het aantal Joodse ondernemingen in Maastricht, werden via het Nederlandse distributiekantoor Distex geliquideerd. Distex zocht en bezocht actief Maastrichtse textielwinkeliers en -handelaren (meestijds NSB'ers of Duitsgezinde lieden) die, in de gevallen die zijn onderzocht, tegen bedragen onder de kostprijs (sprake was van 15-12% *lager*) Joodse handelswaar aankochten en voor normale prijzen (of hogere prijzen op de zwarte markt) weer verkochten. Zowel boven als onder de toonbank bleek het uiterst lucratief om Joodse handelswaar te verkopen. De schade die de Joodse ondernemers leden was enorm. Van de ene op de andere dag verloren ze de zeggenschap over hun bedrijf en binnen enkele maanden werd de zaak gesloten of verkocht. De onderneming werd financieel compleet gestript. De kasgelden moesten worden gestort op de roofbank, de taxatie van winkelvoorraad en handelswaar waren een farce, waardoor de cijfers die in de boeken kwamen niet alleen veel te laag waren maar ook doorwerkte in het (eventuele) naoorlogse rechtsherstel. De opbrengst verdween richting de Duitse roofbanken. De winkelinventaris verdween vaak mee met de handelsgoederen. In veel gevallen moesten de Joodse ondernemers na de liquidatie hun (gehuurde) woonruimte op korte termijn gedwongen verlaten, waarbij ze het risico liepen op vervolging door de politie vanwege ongeoorloofd verhuizen.

Van 24 Joodse ondernemingen was in de pv's de geleden schade bij benadering opgegeven.<sup>343</sup> Joodse ondernemers waren vaak niet meer in het bezit van de oorspronkelijk balans waardoor slechts schattingen te geven waren van de geleden schade. Het totale schadebedrag uit de pv's kwam voor éérentwintig Maastrichtse ondernemingen uit op fl. 260.380,79; voor twee bedrijven in Heer op fl. 41.500,- en één bedrijf in Amby op fl. 1.150,-, een gezamenlijke schadepost van fl. 303.030,79. Omgerekend in euro's anno 2022 komt dat overeen met een schadepost van € 2.475.761,54.<sup>344</sup> Geëxtrapolerd naar 84 Joodse ondernemingen zou de totale schadepost fl. 1.060.605,- (2022: € 8,75 miljoen) bedragen.<sup>345</sup>

Het combineren van de database van Joodse inwoners met de database van Joodse bedrijven leert dat van de 84 Joodse ondernemers er slechts 33 de bezetting hebben overleefd; 49 ondernemers zijn tijdens de bezetting vermoord en van 2 ondernemingen (met een eigenaar uit een andere gemeente) ontbreken gegevens. Van de 84 Joodse ondernemingen zijn na de bezetting slechts 34 bedrijven opnieuw opgestart, de overige 50 Joodse bedrijven zijn na de liquidatie definitief uit het straatbeeld verdwenen.

In welke mate na de oorlog rechtsherstel heeft plaatsgevonden is slechts bij benadering vast te stellen. In slechts elf gevallen (13%) is er sprake geweest van rechtsherstel. Hiervan waren vijf ondernemingen waarbij de Joodse ondernemer ook eigenaar was van het bedrijfspand. Maar ook voor deze gevallen geldt, zoals we bij de casus *Maison Louis* zagen dat het rechtsherstel niet de volledige schade dekte. In tien gevallen hebben we vastgesteld dat er enige vorm van rechtsherstel is geweest. Hierbij moeten we denken aan Joodse eigenaren die terugkeerden en verhaal gingen halen bij degene die hun onderneming had geliquideerd. Ook in deze gevallen zagen we dat nooit het volledige schadebedrag werd vergoed. Blijft over de grote groep van 63 Joodse ondernemingen waar we geen idee

<sup>343</sup> Soms een schatting, soms gebaseerd op de toen opgestelde balans.

<sup>344</sup> Geraadpleegd op 12 januari 2023 van <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/prijzen-toen-en-nu>.

<sup>345</sup> Met als kanttekening dat de bedrijven, waar weinig over bekend is, vaak kleine eenmanszaakjes waren, zodat de uiteindelijke totaal schade mogelijk lager zou kunnen uitvallen.

van hebben of er rechtsherstel heeft plaatsgevonden. Vaak restte de teruggekeerde ondernemer (en vaker de erven) niets anders dan te wachten totdat een vordering op een Duitse roofovername tot uitbetaling kwam. Dit kon wel tien jaar op zich laten wachten. Tot die tijd was de herstartende Joodse ondernemer (in onze database gold dat voor 40% van de ondernemingen) aangewezen op financiële ondersteuning door derden. In het hoofdstuk 12 *Terugkeer* zal blijken dat die hulp vooral uit de eigen gelederen moest komen en dat de ondersteuning vanuit de gemeenten nihil was.

De betrokkenheid van het lokale bestuur in Maastricht is met name terug te zien in ondersteunende activiteiten. De Duitse roofinstellingen (WPS en Omnia) stelden zich in verbinding met burgemeester Peeters om in die gevallen waar zaken geregeld moesten worden, opdracht te geven actief onderzoek te laten doen. In de meeste gevallen viel de gemeentepolitie Maastricht de twijfelachtige eer te beurt een onderzoek in te stellen en te rapporteren aan de burgemeester. Ze speelden een rol bij de controle op de registraties van Joden in het algemeen en Joodse ondernemers in het bijzonder. Ook bij de nacontroles van Joodse ondernemingen werden meerdere opdrachten verstrekt. Hierbij ging het om de Duitse *Gründlichkeit* om Joodse bedrijfsgoederen van Joodse huisraad te onderscheiden en gescheiden te roven, vooral in die gevallen waar de Joodse ondernemers waren gedeporteerd of ondergedoken. Maar ook op andere momenten kwam de gemeentepolitie in actie. De controle op de “illegale” verhuizingen, zoals we in de casus van Mozes Lipschits zagen, werd niet in opdracht van de Duitse bezetters uitgevoerd. Het initiatief lag primair bij burgemeester Peeters die opdracht gaf aan de gemeentepolitie een onderzoek te starten. Voor Joodse betrokkenen was dit een zeer bedreigende situatie, vanwege de vaak hoge straffen die op het niet naleven van Duitse Verordeningen stond (Mauthausen was het grote schrikbeeld). Op deze wijze vormde het lokale gemeentebestuur en haar ambtenaren een directe bedreiging voor de Joodse betrokkenen. Dit gevoel werd versterkt door alle lokale anti-Joodse maatregelen die in dezelfde periode door gemeentebestuur en haar ambtenaren in opdracht van de Duitse bezetter werden uitgerold.

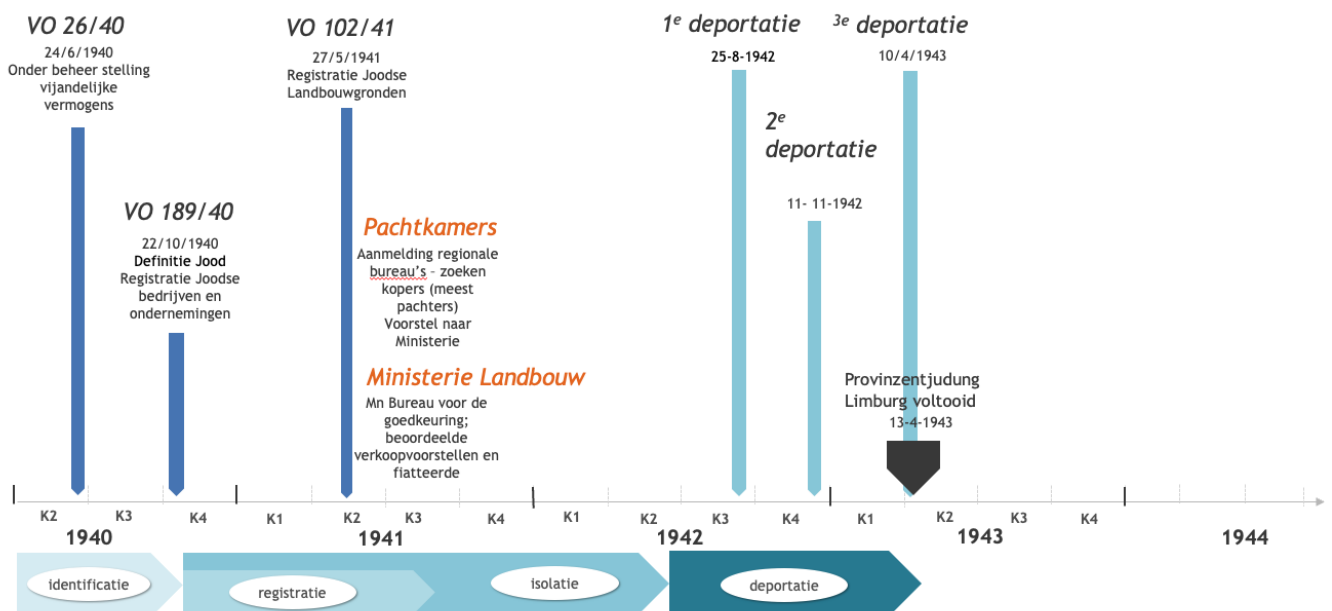
## 8 Joods agrarisch grondbezit

### 8.1 Landwirtschaftsentjudung in de praktijk

Ruim twee maanden na het begin van de liquidatie van Joodse bedrijven verscheen op 27 mei 1941 Verordening 102/1941. Het betrof de verplichting landbouwgronden die eigendom waren van Joden te registreren. Het bleef uiteraard niet bij registratie. De opzet was alle landbouwgronden binnen drie maanden, voor 1 september 1941 notarieel verkocht en uiterlijk 1 januari 1942 overgedragen te hebben aan een nieuwe eigenaar. Er waren twee redenen te veronderstellen dat een dergelijke ingrijpende maatregel binnen zo'n korte tijd uitvoerbaar was. Op de eerste plaats betrof het slechts een beperkt aantal kavels en percelen. Minder dan 1% van het agrarisch potentieel in Nederland was in handen van de Joodse gemeenschap. Een tweede reden was dat voor de effectuering van de onteigening alleen bestaande Nederlandse uitvoeringsorganisaties werden gebruikt die de agrarische sector door en door kenden, te weten de regionale Pachtbureaus en het Ministerie van Landbouw en Visserij. Aangezien 90% van de Joodse landbouwgronden werd verpacht, lag het voor de hand de gronden allereerst aan te bieden aan de pachters die het land bewerkten.<sup>346</sup> Het moest op deze wijze mogelijk zijn snel kopers voor de Joodse percelen te vinden. In figuur 1 is de ontrechting van de Joodse landbouwgronden op de tijdas geplaatst met de belangrijkste actoren.

Figuur 1

*De belangrijkste actoren en Verordeningen rondom de ontrechting van Joodse landbouwgronden*



<sup>346</sup> De Jong, *Koninkrijk, V*, 1<sup>e</sup> deel, p. 604.

De *verkoopprocedure* ging als volgt in zijn werk. Een Joodse eigenaar van landbouwgrond moest allereerst zijn bezit aanmelden bij het regionale pachtbureau.<sup>347</sup> Voor de provincie Limburg was dat gevestigd in Roermond. Registratie geschiedde door het invullen van het registratieformulier “*Aangifte van landbouwgronden in joodschen handen*”. Het formulier bestond uit vier pagina’s waarop de Joodse eigenaar gedetailleerde informatie moest ver bestandsnaam vorige emailstrekken over zichzelf, de rechtsbetrekking, de aan te geven gronden, een gedetailleerde beschrijving van de percelen en gebouwen (met kadastrale ligging, grootte, bestemming grond, de naam en het adres van de exploitant (pachter), datum aankoop en aankoopbedrag), de rechtsverhoudingen en tot slot de financiële schulden en lasten die rusten op de landbouwgrond.

Er waren drie soorten formulieren (A, B en C-formulier) in omloop.<sup>348</sup> Het A-formulier moest worden ingevuld wanneer de Joodse eigenaar de grond zelf bewerkte of liet bewerken door een Joodse pachter. Afhankelijkheid van de grond voor het eigen inkomen was nadrukkelijk geen reden voor een vrijstelling van verkoop.<sup>349</sup> Het B-formulier was bestemd voor een Joodse grondeigenaar die zijn grond verpachtte aan een niet-Jood. Het C-formulier was bestemd voor grond aan- of verkopen die gedaan waren tussen 9 mei 1940 en 27 mei 1941 (de datum van de Verordening 102/1941). Deze moesten achteraf alsnog worden goedgekeurd. De meeste aanmeldingen werden met het B-formulier gedaan. Na aanmelding volgde een taxatie door het Pachtbureau en werd een koper gezocht. In de meeste gevallen werd het contact gelegd door een consulent van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst die peilde of de pachter, of een boer van een belendend perceel, interesse had voor de koop. In enkele gevallen volgde nader onderzoek naar de aspirant koper en de solvabiliteit van zijn bedrijf. Werde de koopprijs met een hypotheek bekostigd dan volgde een zogenaamde *opbrengstwaardebepaling* van het perceel. Als alles was afgerond werd een koopcontract opgesteld en ter goedkeuring voorgelegd aan het *Bureau voor de Goedkeuring van overdracht van Joodse landbouwgronden*. Het betrof een nieuw opgezette eenheid op het ministerie van Landbouw en Visserij, waarvan de directeur-generaal (DG) van de directie Landbouw de voorzitter was. Het bureau toetste de verkoop en zag er op toe dat de koopprijs in verhouding stond tot de toenmalige grondprijzen en de aankoopprijs die de Joodse eigenaar voor het perceel had betaald. In een zogenaamde *Minuut* werd de koop bevestigd met vermelding van kadastragegevens van het perceel, de koper en het bedrag.<sup>350</sup> Daarna kon de koop bij de notaris worden bekrachtigd en de akte in het kadaster worden ingeschreven. De koopprijs kreeg de Joodse eigenaar *uiteraard* niet in handen maar werd gestort op zijn rekeningnummer bij de *Vermögensverwaltung- und Renteanstalt* (VVRA). In meer dan 90% van de gevallen werd de grond verkocht aan de pachter die de grond al exploiteerde.

In bepaalde situaties kon de Joodse eigenaar *vrijstelling van gedwongen verkoop* aanvragen. Het betrof in de regel percelen die niet in gebruik waren als landbouwgrond of die door een gemeente waren aangewezen voor (toekomstige) stadsuitbreiding of industriële bestemming.<sup>351</sup> Het pachtbureau deed vervolgens een verzoek uitgaan naar de burgemeester van de desbetreffende gemeente en checkte de claim van de Joodse grondbezitter dat de gemeente geïnteresseerd was in de grond. De burgemeester kon de claim bevestigen. Het Bureau voor de Goedkeuring beoordeelde vervolgens het verzoek van de burgemeester en kon adviseren het perceel vrij te stellen van gedwongen verkoop. Uiteindelijk besliste het Bureau voor de Goedkeuring (eveneens in de vorm van een *Minuut*). In totaal zijn in Nederland 85 vrijstellingen verleend, waarvan uiteindelijk 10 in de gemeente Maastricht.<sup>352</sup> Vrijstellingen zijn interessant omdat een gemeente een Joods perceel kon aanwijzen en het vervolgens, gaandeweg de bezetting goedkoop kon aankopen of verkopen. In Maastricht was onduidelijkheid over de regeling. Op

---

<sup>347</sup> De latere grondkamers.

<sup>348</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 34.

<sup>349</sup> Ibidem p. 16.

<sup>350</sup> Elk landbouwdossier bestaat minimaal uit de aanmeldingsformulieren van de landbouwgrond en een Minuut, waarin de uiteindelijke goedkeuring van de verkoop is uitgewerkt, ondertekend door de DG Landbouw.

<sup>351</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 16.

<sup>352</sup> Ibidem, p. 19. De vrijstellingen zijn terug te vinden in de correspondentie van het Bureau voor de Goedkeuring.

29 maart 1941, ruim twee maanden voor het publiceren van de Verordening, stelde de directeur der Gemeentewerken Maastricht de vraag aan het college van Burgemeester en wethouders (B en W) of “*Terreinen als ruilobject*” konden worden gebruikt. Het college, onder leiding van burgemeester Michiels van Kessenich, antwoordde “(...) *aan Secretaris-Generaal verzoeken met spoed te willen berichten over de principieele vraag, of deze ruiling kan plaats hebben in verband met vermelding vervreemding landbouwgronden*”.<sup>353</sup> Duidelijk is dat er sprake was van voorkennis bij de gemeente over de voorgenomen vervreemding van Joodse landbouwgronden, en dat men naging of er kansen waren voor de gemeente bij de voorgenomen ontrenting. In de archieven is geen nadere correspondentie aangetroffen.

De verkoopoperatie van Joodse landbouwgronden verliep uiterst efficiënt en zeer voorspoedig en nam de Duitse bezetter veel werk uit handen zodat “(...) *ein umfangreicher Apparat auf deutscher Seite erspart wird*”.<sup>354</sup> In relatief korte tijd werden de meeste Joodse landbouwgronden door plichtsgetrouwe Nederlandse ambtenaren verkocht.<sup>355</sup> In totaal is in Nederland ruim 6044 hectare Joodse landbouwgrond gedwongen verkocht, met een totale waarde van ruim 17 miljoen gulden (anno 2022 ruim 139 miljoen euro).<sup>356</sup>

## 8.2 Rechtsherstel landbouwgronden

Het rechtsherstel van verkochte landbouwgronden van Joodse eigenaren kende dezelfde problemen als het rechtsherstel bij bedrijven en panden. Processen van rechtsherstel verliepen moeizaam en konden zich jaren voortslepen, afhankelijk van de weerstand die een oorlogskoper bood. Een onderzoek naar rechtsherstel bij landbouwgronden door Vos en ter Braake leert dat uiteindelijk driekwart van de landbouwgronden in eigendom terugkeerde bij de Joodse eigenaar.<sup>357</sup> In bijna een kwart van de gevallen vond geen teruggave plaats, maar werd een andere regeling getroffen met de oorlogskoper. In slechts 2% van de gevallen blijkt geen enkele vorm van rechtsherstel te hebben plaatsgevonden. De betreffende percelen bleven zonder vergoedingsregeling bij de oorlogskoper in eigendom.<sup>358</sup>

Vos en Ter Braake geven verklaringen voor het hoge percentage niet teruggegeven percelen. Op de eerste plaats werd het hele onteigeningsproces uitgevoerd door Nederlandse organisaties waardoor er “*een minder vies luchtje*” aan hing. Dat werd versterkt door het feit dat de verkoopprijs - in tegenstelling tot de liquidatie bij Joodse bedrijven – meer marktconform was en de roof dus minder opzichtig was. Daar kwam bij dat een perceel doorgaans verkocht werd aan de pachter waarmee de eigenaar al jarenlang een band had met een zekere gunfactor. Dat maakte rechtsherstel uiteindelijk minder noodzakelijk. In deze gevallen troffen beide partijen een regeling vaak buiten de officiële rechtsherstelkanalen om. De regeling kon bestaan uit het alsnog betalen van de koopsom aan de oorspronkelijke eigenaar (en het cederen van de vordering bij de roofbank aan de oorlogskoper), maar in de meeste gevallen werd de situatie gewoon op zijn beloop gelaten: de oorlogskoper/pachter behield het eigendom en de oorspronkelijke eigenaar behield zijn vordering op de Duitse roofbank ter grootte van de verkoopprijs. Een dergelijke afspraak was nadelig voor de oorspronkelijke eigenaar omdat hij 10 à 15% van de koopprijs misliep vanwege de lagere uitkeringen uit de liquidatie van de roofbanken. Maar

<sup>353</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007B, doos 18.

<sup>354</sup> Lou de Jong, 1978, V, 1<sup>e</sup> deel, p. 605.

<sup>355</sup> In Duitsland duurde een vergelijkbare operatie meer dan twee jaar. Hier dringt zich de eerdere waarschuwing van Zygmunt Bauman op voor een bureaucratie waarin de mens niet meer telt (zie hoofdstuk 2).

<sup>356</sup> Aalders, 1999, p. 144. Vos & Ter Braake, 2013, p. 38 vermelden een bedrag van 10,3 miljoen gulden.

<sup>357</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 95.

<sup>358</sup> Het betreft een steekproefonderzoek onder met name Joodse eigenaren die niet zijn teruggekeerd. Zie vorige voetnoot.

hij liep ook de pachtinkomsten mis over de oorlogsjaren, waar hij als eigenaar gewoon recht op had gehad bij een herstelprocedure.

Wanneer de eigenaar terugkeerde was de kans op rechtsherstel groter dan wanneer de eigenaar niet terugkeerde, en het van de erven afhing of het eigendomsrecht op de landbouwgrond werd hersteld. Daarbij speelde de sociale positie en volharding waarmee werd onderhandeld een belangrijke rol bij de totstandkoming van zo'n overeenkomst. Eigenaren of erven die sterker waren in het sociale, juridische en financiële verkeer boekten in de praktijk aanmerkelijk betere onderhandelingsresultaten.<sup>359</sup> In situaties waarbij de Joodse eigenaar niet terugkeerde en de erfgenamen geen binding hadden met de landbouwgrond werd vaker gekozen voor een regeling waarbij de landbouwgrond bij de oorlogskoper c.q. pachter bleef. Al zijn er ook situaties geweest waarbij de erven of de beheerder van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) überhaupt geen weet hadden van enig landbouweigendom. In een dergelijk geval kwam geen enkele vorm van rechtsherstel tot stand. Kortom er was een grote diversiteit in de mate waarin de afgesproken regeling tegemoet kwam aan alle kosten die de oorspronkelijke eigenaar heeft gehad. Vos en Ter Braake komen tot de conclusie dat administratief rechtsherstel bij Joodse landbouwgronden in meer of mindere mate succesvol is verlopen.

### 8.3 Joodse landbouwgronden in de drie gemeenten

In het Nationaal Archief bevinden zich alle dossiers van landbouwgronden die gedurende de bezetting in Limburg werden aangemeld.<sup>360</sup> Het betreft in totaal 83 dossiers, die een totale oppervlakte landbouwgrond vertegenwoordigden van ruim 297 hectare (4,9% van de in Nederland aangemelde gronden) met een gezamenlijke waarde van fl. 428.511,- (anno 2023 ruim 3,5 miljoen euro). Slechts 10% van de Limburgse landbouwgronden bevond zich binnen de gemeentegrenzen van de drie onderzochte gemeenten. In totaal zijn aanmeldingsformulieren van 63 landbouwpercelen aangetroffen: 47 landbouwpercelen in Maastricht, 7 in de gemeente Heer, 3 percelen in de gemeente Amby en 6 percelen in de gemeenten Gronsveld en Elsloo. De Maastrichtse landbouwgronden bevonden zich voornamelijk in de voormalige landbouwgemeenten Oud-Vroenhoven (37 percelen: onder andere gelegen in het Wolderveld, Cabergerveld en Bosscherveld), de voormalige landbouwgemeente Sint Pieter (9 percelen: met name gelegen in Biesland en aan de Observantenweg) en 1 perceel in de binnenstad van Maastricht. In Heer troffen we 7 landbouwgronden in de omgeving van Steinbeitel aan. In de gemeente Amby lag een landbouwperceel in de Dorpsstraat en 2 percelen in het Daalveld op de grens met de gemeente Maastricht. De totale oppervlakte van de Joodse landbouwgronden bedroeg ruim 27 hectare (27ha, 66a, 90ca), verspreid over 63 percelen: een gemiddelde omvang van minder dan een halve hectare per perceel, ongeveer de omvang van een voetbalveld. De landbouwgronden waren door de oorspronkelijke eigenaren aangeschaft voor fl. 76.663,78, omgerekend gaat het anno 2022 om een bedrag van € 621.000.

In de tabel 1 staan de kerngegevens van de landbouwgronden uitgewerkt naar eigenaar, gemeente, perceelgrootte en oorspronkelijke aankoopprijs.<sup>361</sup> De tabel is als volgt opgebouwd. In de eerste kolom staan de eigenaren vermeld uitgesplitst naar woonplaats. Zes eigenaren waren woonachtig binnen de drie onderzochte gemeenten en vier eigenaren woonden buiten de drie onderzochte gemeenten. Per eigenaar is het aantal percelen aangegeven dat men in eigendom had in een gemeente, met een restcategorie *elders*: landbouwgrond die net iets buiten de gemeentegrenzen lag. Vervolgens

---

<sup>359</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 95.

<sup>360</sup> NL-HaNA, Landbouw/Grond- en Pachtzaken, 2.11.08.01, inv. 123.

<sup>361</sup> In de bijlagen zijn gedetailleerde overzichten van de percelen opgenomen.

staat de totale oppervlakte van de percelen vermeld met de totale aankoop prijs die betaald was bij het verwerven van de percelen.

Tabel 1

*Overzicht aantal landbouwpercelen naar eigenaar, locatie, grootte en koop prijs*

<i>Eigenaar</i>	<i>Woonadres</i>	<i>M</i>	<i>A</i>	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>ha</i>	<i>a</i>	<i>ca</i>	<i>Prijs fl.</i>
<b>Maastricht, Heer en Amby</b>									
<i>Salomon Hertz dahl</i>	Stationsstraat 31			2		71	50		1430,90
Alphonse Horn	Ch. Elyseeweg 1-a				4	1	42	30	3984,37
Mauritz Samuel	Papenstraat 4-d	12				3	15	13	22587,58
<i>Abraham Vredenburg</i>	P. Lemmensstr.1-a	8				3	23	45	3597,05
<i>G. Wijngaard</i> / E. Wesly	Oranjeplein 9				1	5	15	80	16389,88
<i>Gustaaf Wijngaard</i>	Oranjeplein 9				1		41	70	2700,00
<b>Buiten drie gemeenten</b>									
<i>Familie Goudberg</i>	Alphen / DH	7				7	67	25	8000,00
Jeannette Dwinger-Markens	Leeuwarden	2				1	19	20	4548,07
Betje Samuel-de Jong	Scheveningen	18	1	5		4	40	97	13425,93
Edith Soesman	Zürich-(Zw).		2				29	60	onbekend
<b>Totaal</b>		<b>47</b>	<b>3</b>	<b>7</b>	<b>6</b>	<b>27</b>	<b>66</b>	<b>90</b>	<b>76.663,78</b>

*Bron.* Eigen berekening

*Toelichting.* M = Maastricht; A = Amby; H = Heer; E = Elders; ha = hectare; a = are; ca = centiare; koop prijs in guldens  
Cursief gezette naam: eigenaar niet teruggekeerd; romein gezette naam: eigenaar teruggekeerd

In totaal zijn in de archieven 57 percelen gevonden binnen de drie gemeenten die in het bezit waren van 7 Joodse eigenaren. Drie eigenaren, te weten Salomon Hertz dahl, Mauritz Samuel en Abraham Vredenburg, waren woonachtig in de gemeente Maastricht en hadden tezamen 22 percelen in eigendom. De laatste twee waren beroepsmatig betrokken (geweest) bij de veehandel. De overige 35 percelen landbouwgrond binnen de drie gemeenten waren in handen van de erven van voormalige Maastrichtse Joodse eigenaren die in de meeste gevallen werkzaam waren geweest in de veehandel. De erven hielden de landbouwpercelen als bijverdienste aan omdat het in de regel pachtgrond betrof waaruit opbrengst voortvloede.

Het omgekeerde kwam uiteraard ook voor. Zo bezaten drie Maastrichtse Joden 6 percelen landbouwgrond in omliggende gemeenten.<sup>362</sup> Gustaaf Wijngaard bezat in Elsloo een klein perceel en samen met Emile Wesly een perceel *blijvend grasland* van vijf hectare in de buurgemeente Gronsveld.<sup>363</sup> Alphonse Horn bezat eveneens vier percelen landbouwgrond in de gemeente Gronsveld.

Wat opvalt is de fragmentatie van de landbouwpercelen. Eigenaren van landbouwgronden hadden vaak kleine, niet aan elkaar grenzende perceeltjes in eigendom. Dat verklaart waarom er voor

<sup>362</sup> Eigendom dat verder weg lag dan de omliggende gemeenten zijn niet meegenomen in het onderzoek. Zo is vast komen te staan dat Salomon Hertz dahl nog 10 percelen grond had in Susteren (waaronder een boerderij); Edith Soesman bezat veel grond in de gemeente Geulle. Deze percelen vielen alle buiten de scope van het onderzoek en zijn niet nader onderzocht.

<sup>363</sup> Van dit kleine perceel wist Lou Wijngaard zich tijdens het interview te herinneren dat het na de oorlog door de Nederlandse overheid werd opgekocht in verband met de aanleg van de A2 snelweg Sittard-Maastricht (hoofdstuk 13 *Moreel rechtsherstel*, interview Lou Wijngaard).

zo relatief weinig landbouwgrond zo veel aanmeldingsformulieren (33) werden ingevuld. Maar we zien het ook terug in het aantal pachters dat de landbouwgronden in beheer had en die bij de verkoop van de percelen waren betrokken: uiteindelijk werden 27 kopers (meest pachters) bereid gevonden 49 landbouwpercelen te kopen. 10 percelen waren vrijgesteld van verkoop (zie verderop) en van 6 percelen ontbreekt elke informatie over verkoop. De 49 percelen werden voor fl. 85.810,66 aangekocht (2022: € 695.066). De totale aankoop prijs die de Joodse eigenaren hadden betaald voor 61 percelen bedroeg fl. 76.663,78 (2022: € 621.000).<sup>364</sup> Daarbij moeten we ons realiseren dat de meeste percelen al geruime tijd in het bezit waren van een Joodse familie, vaak daterend voor de Eerste Wereldoorlog. De indruk bestaat dat de Nederlandse instanties het pachtbureau en het Bureau voor de Goedkeuring van overdracht van Joodse landbouwgronden erin waren geslaagd redelijk marktconforme prijzen te hanteren. Dit neemt natuurlijk het gedwongen karakter van de verkoop niet weg die bovendien de Joodse eigenaar in sommige gevallen in zijn broodwinning aantastte.

## 8.4 Landbouwgronden: verkoop en rechtsherstel

Voor alle landbouwpercelen is nagegaan of na de bezetting rechtsherstel heeft plaatsgevonden. Per perceel is nagegaan of een rechtshersteldossier of -regeling aanwezig is in het archief van de Raad voor het Rechtsherstel (RRH). Dat leverde, zoals verwacht mag worden op basis van het onderzoek van Vos en Ter Braake, weinig dossiers op. Vervolgens zijn de kadastrumnummers nagetrokken en via de kadasterleggers is in de registers van overschrijving (de zogenaamde hypotheek 4-boeken) de eigendomsgeschiedenis van de percelen gevolgd tot 1950. De hypotheek 4-boeken geven in de meeste gevallen uitsluitend of de percelen van eigenaar waren gewisseld, met soms een korte samenvatting van de schikking die werd getroffen. Voor enkele percelen, met name de percelen die vrijgesteld waren van verkoop, moest informatie verkregen worden via het Centraal Kadaster (CK) in Apeldoorn die de verkoopregistraties van percelen na 1950 hebben nagetrokken.<sup>365</sup> In het vervolg van deze paragraaf gaan we in de volgorde van tabel 1 na welke percelen eigendom waren van de joodse eigenaren en of na de bezetting rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

### Casus Salomon Hertzdahl: Landbouwgrond of bouwterrein

De Duitse Verordening 102/1941 zorgde voor enige verwarring bij eigenaren van bouwgrond (-terrein). Het was onduidelijk of die percelen onder de verordening vielen of niet. Bij veel van deze percelen namen de eigenaren het zekere voor het onzekere en vulden een registratieformulier in met de opmerking en vraag of de verordening betrekking had op het perceel. Salomon Hertzdahl bezat twee percelen grond in de gemeente Heer (zie tabel 2). Op 28 juni 1941 deed hij aangifte van beide percelen die hij in 1932 voor fl. 1.430,90 had gekocht.

In de toelichting gaf hij aan dat beide terreinen bestemd waren als bouwterrein, en mogelijk niet onder de Verordening vielen. Een ware correspondentie ontspan zich tussen de pachtkamer en het ministerie over de vraag of het terrein nu wel of niet onder de Verordening viel. Verwarrend was dat H.P. Palenberg, een *Wirtschaftsberater*, woonachtig in Heer wel iets zag in het bouwterrein.<sup>366</sup> Hij omzeilde beide instanties en stelde zich in september 1941 rechtstreeks in verbinding met de

<sup>364</sup> De aankoop prijs van twee percelen van Edith Soesman is niet gespecificeerd in de aangifte.

<sup>365</sup> Een speciaal woord van dank aan Jos Tigchelovend van de Directie Operatie, dienstverlening en registratie van het Archief in Apeldoorn die de ontbrekende percelen en akten heeft nagetrokken. De periode na 1950 zijn niet in het regionaal archief vindbaar, dus voor de periode na 1950 heeft het kadaster informatie verstrekt.

<sup>366</sup> Heinrich August Palenberg was werkzaam voor de *Beauftragter* Schmidt, in het Witte Huis te Maastricht. Hij kocht ook een Joods pand aan het Keizer Karelplein 10. Na de bevrijding vluchtte hij naar Duitsland.



*Wirtschaftsprüfstelle* die prompt Palenbergs voornemen tot koop goedkeurde en liet vallen onder de Verordening 154/1941 die betrekking had op onroerend goed (zie document 1).<sup>367</sup>

Tabel 2

*Landbouwpercelen Salomon Hertzdahl: locatie, grootte, verkoopprijs oorlogskopers*

<i>Minuut</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sector</i>	<i>Perceel</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Verk.Prijs</i>	<i>Oorlogskoper</i>	<i>RH</i>
P25	Heer							
	Steinbeitel	B	60	71a, 50ca	Grasland	3.557,50	Palenberg H.A.	J
	Steinbeitel	B	61	<i>samen</i>	Grasland		Palenberg H.A.	J

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

Maar daarmee was de verwarring nog niet compleet. Het aankoopbedrag was via de Bank voor Nederlandsche Arbeid (BvNA) gestort op de rekening van de VVRA. Maar volgens de Maastrichtse procureur H.F. Sanders moest het bedrag niet naar de VVRA maar naar de LIRO worden overgemaakt, omdat de verkoop onder de LIRO-Verordening 148/1941 viel.

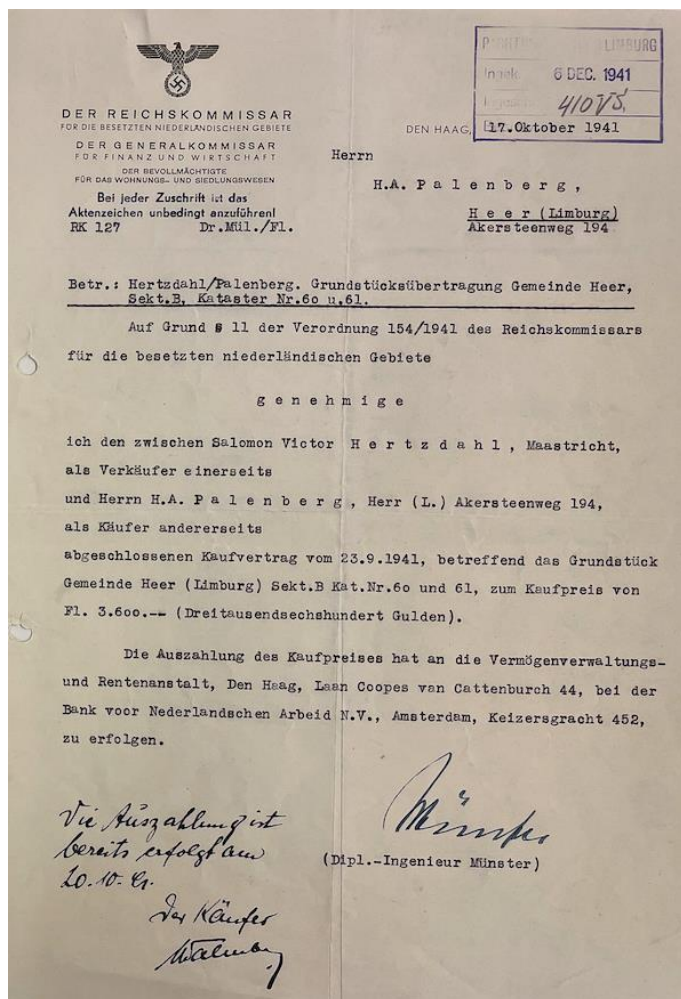
Voor Hertzdahl maakte het bureaucratisch schijngevecht tussen de roofterbanken uiteraard weinig uit. In beide gevallen verdween de verkoopprijs immers naar een Duitse roofterbank. Pas op 22 april 1942 keurde het Ministerie van Landbouw de koop goed. De koop werd (nu onder Verordening 102/1941) toegestaan, onder voorwaarde “(...) dat de betreffende percelen in het belang van de voedselvoorziening gebruikt zullen worden, totdat met de bebouwing een aanvang zal worden gemaakt”.<sup>368</sup> Het Nederlands ministerie hakte zelfs de Duitse Gordiaanse verordeningenknoop voortvarend door, zonder ook maar op enig moment de Joodse belangen te borgen.

Salomon Hertzdahl werd in 1942 gearresteerd en via Kamp Amersfoort weggevoerd naar Auschwitz waar hij begin september 1942 werd vermoord. Zijn dochter, Mathilde Hertzdahl, overleefde en werd als bewindvoerder aangesteld. Zij leverde in de periode van het beheer (tot mei 1950) geen vermogensoverzicht aan. Wel is in documentatie te lezen dat rechtsherstel aangevraagd is voor het pand Keizer Karelplein 10 te Maastricht, dat eveneens door Palenberg was gekocht. Over de landbouwgronden is geen concrete informatie in het RRH-dossier aangetroffen. In het NBI-dossier van Palenberg bevindt zich een briefwisseling uit 1950/51 waarin Palenberg via de Duitse ambassade zijn oorlogskopen probeert terug te krijgen. Het NBI rekende keurig uit dat na al het rechtsherstel hem nog fl. 26,38 restte. Het is de enige casus die we in het onderzoek zijn tegengekomen waarin een oorlogskoper het rechtsherstel wilde terugdraaien.<sup>369</sup>

<sup>367</sup> Een van de weinige dossiers waar de bezetter zich mee heeft bemoeid.

<sup>368</sup> HCL, Kadaster, Hypotheken-4, deel 1814, Akte 91, dagregisterdeel 241 nummer 1632.

<sup>369</sup> HaNA, NBI-dossiers-2.09.16.11, nr. 145842.



### Document 1

*Brief dd. 6 december 1941 waarin de gedwongen verkoop van de percelen grond van Salomon Hertz dahl aan Palenberg werd goedgekeurd onder Verordening 154/1941 door het bureau van het Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft*

Bron. NL-HaNA, Landbouw/Grond- en Pachtzaken, 2.11.08.01, inv.123 – P25

**Casus Alphonse Horn: Rechtsherstel vastgelegd tijdens de bezetting**  
De Maastrichtenaar Alphonse Horn was *beenhouwer*. Hij bezat diverse panden in de stad (zie hoofdstuk 9 Joods onroerend goed) en vier percelen grond in de nabij gelegen gemeente Gronsveld (tabel 3).

Tabel 3

*Landbouwpercelen Alphonse Horn: locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

Minuut	Locatie	Sector	Perceel	Grootte	Soort	Prijs	Oorlogskoper	RH
	Gronsveld							
P3	Vroendaal	B	2144	1ha, 36a, 90ca	Bouwland	3.848,13	Peters-Bessems M.	J
	<i>Idem</i>	B	192	5a, 40ca	Bouwland	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
	Bronckweg	B	2735	1ha, 28a, 70ca	Weiland	<i>Onbekend</i>	<i>Onbekend</i>	J
	<i>Idem</i>	B	2736	4a, 90ca	Terrein	<i>Onbekend</i>	<i>Idem</i>	J

Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

Het interessante aan deze casus is dat het een voorbeeld is van verkoop van landbouwgrond waarbij de pachter/koper en de verkoper al tijdens de bezetting afspraken hebben gemaakt over rechtsherstel en dat ook schriftelijk hebben vastgelegd:

“[...] Tusschen den comparant Horn en de comparante Bessems is bij het passeeren van voormelde acte (de oorlogsakte) in tegenwoordigheid van notaris en getuigen uitdrukkelijk afgesproken, dat de comparante Bessems nadat de werking van voormelde verordening zou zijn opgeheven, op eerste verzoek van den comparant Horn tegen restitutie van de koopprijs weer in zijn eigendom zou worden hersteld”.<sup>370</sup>

Alphonse Horn overleefde de bezetting en drie jaar na de bevrijding vond op 20 november 1947 rechtsherstel plaats door de overhandiging van het aankoopbedrag en een finale kwijting van de wederzijdse aanspraken tussen de eigenaar en de oorlogskoper. De overeenkomst betekende concreet dat Horn een vordering ter grootte van de koopprijs op de VVRA behield. De pachtopbrengst waar hij rechtens aanspraak op kon maken over de periode dat de oorlogskoper eigenaar was, werd niet in het rechtsherstel opgenomen. Ook blijft onduidelijk wie de kosten voor het rechtsherstel heeft betaald. Van beide percelen aan de Bronckweg is geen informatie in de archieven aangetroffen, het is onduidelijk of de percelen wel zijn verkocht. Mocht dat wel het geval zijn dan kunnen we er van uitgaan dat rechtsherstel heeft plaatsgevonden.<sup>371</sup>

### Casus Mauritz Samuel: Vrijstelling van gedwongen verkoop

Mauritz Samuel was geboren en getogen in Maastricht. Hij was veehandelaar en dreef een slagerij aan de Grote Gracht 23, die hij in 1925 aan Jonas Adam Drielsma verkocht. Hij bezat 12 landbouwpercelen (zie tabel 4). Op 30 juni 1941 doet Samuel aangifte van twee percelen landbouwgrond, tezamen 43 are en 38 centiare groot.

Tabel 4

*Landbouwpercelen Mauritz Samuel: locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

Minuut	Locatie	Sector	Perceel	Grootte	Soort	Prijs	Oorlogskoper	RH
	Oud-Vroenhoven							
	In het Fleutegat	B	654	6a,10ca	Tuinland	<i>Onbekend</i>	<i>Onbekend</i>	O
P45	Wilder	B	667	33a,90ca	Weiland	1.864,50	Rondags J.	J
P9	Wolderweg	C	1388	12a,45ca	<i>Vrijgesteld</i>			V
P46	Lammegierstraat	B	1718	4a,40ca	Boomgaard	242,00	Rondags J.	J
P44	Wilder	B	839	42a,5ca	Boomgaard	1.347,52	Mares H.J.	J
	Wilder	B	840	8a,80ca	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	Mares H.J.	J
P56	<i>Idem</i>	C	1567	85a,90ca	<i>Idem</i>	3.006,00	Lamkin G.	J
	Sint Pieter							
	Aan het Broeck	A	300 D	69a,60ca	Tuinland	<i>Onbekend</i>	<i>Onbekend</i>	O
P8*	Plenkershoven	A	40	43a,38ca	<i>Vrijstelling</i>	10.010,00	Niesten H.F.	J
	Kalfstraat	A	1033	<i>Idem</i>	<i>Vrijstelling</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
P66	Op de Schotel	B	1102	3a,55ca	Tuinland	248,50	Hameleers M.H.	J
P67	Mergelweg	A	811	5a	Tuinland	300,00	Tilly A.	J

Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden. P8\* = percelen eerst vrijgesteld daarna alsnog verkocht.

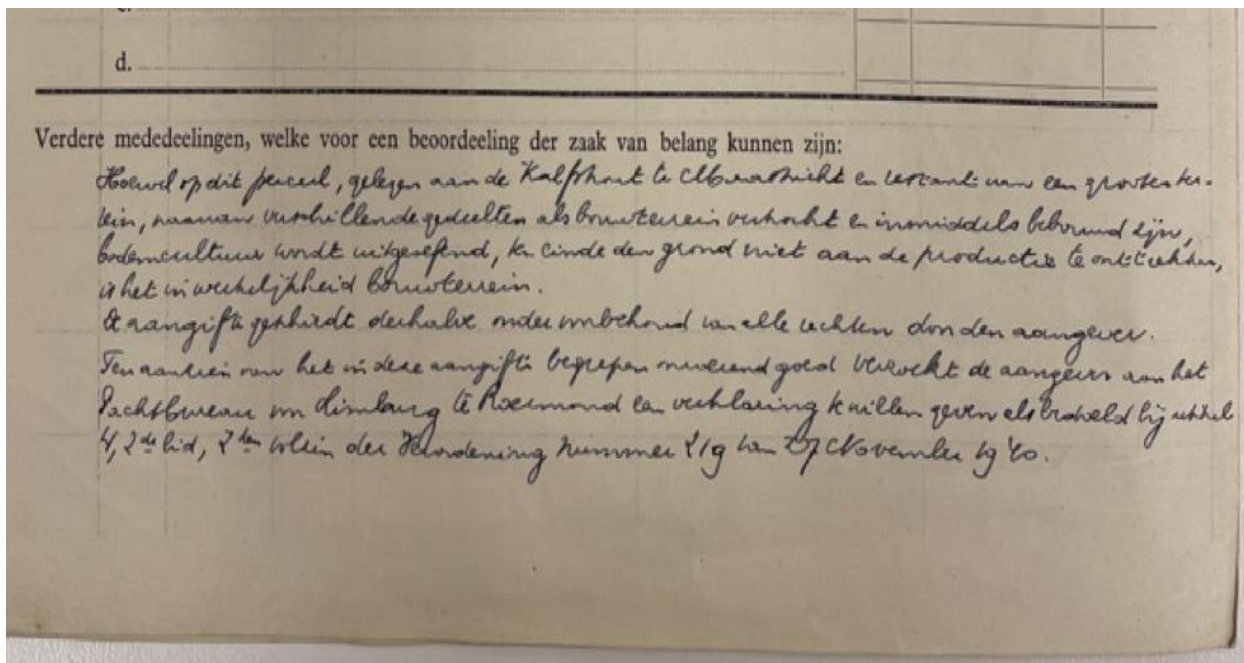
<sup>370</sup> HC, Kadaster, Hypotheken-4, deel 1814, akte 91, dagregister 241, inv. 1632, d.d. 20 november 1947.

<sup>371</sup> Bij al zijn panden en landbouwgronden die zijn gedocumenteerd is rechtsherstel in enige vorm vastgesteld.

In een handgeschreven toelichting verklaarde hij dat het perceel gelegen aan de Kalfstraat onderdeel was van meerdere percelen waarvan sommige al waren verkocht als bouwterrein en inmiddels waren bebouwd (zie document 2). Zijn terrein was weliswaar in gebruik als landbouwgrond, maar moest als bouwterrein worden beschouwd, omdat ze door de gemeente Maastricht waren aangewezen voor een beoogde stadsuitbreiding. Het Pachtbureau in Roermond deed een verzoek aan de gemeente Maastricht ter bevestiging. Op 27 augustus 1941 stuurde burgemeester Michiels van Kessenich een verklaring dat de betreffende percelen inderdaad betrekking hadden op de uitbreidingsplannen van de gemeente. (document 3).

## Document 2

### *Fragment uit aangifte landbouwgronden van Mauritz Samuel*



Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123 – P8

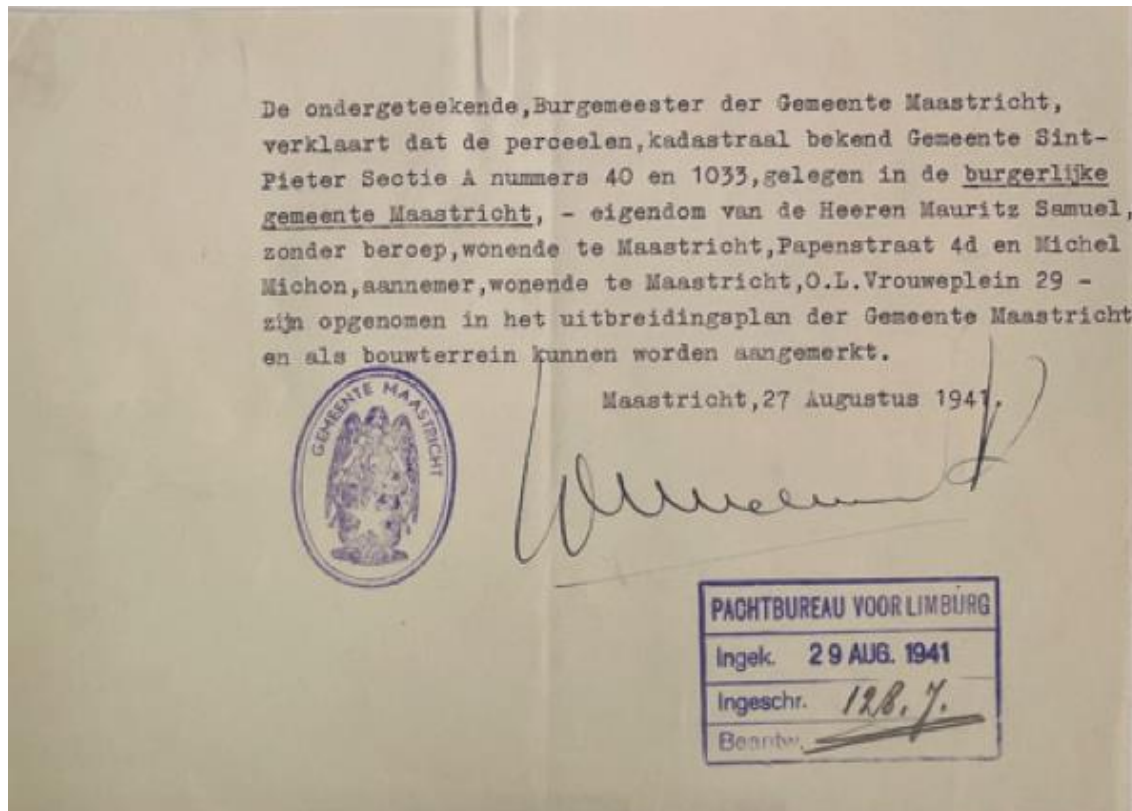
Het pachtbureau adviseerde vervolgens het Bureau voor de Goedkeuring om vrijstelling te verlenen. Op 21 januari 1942 volgde het Bureau Goedkeuring het advies en bevestigde in haar Minuut de vrijstelling van gedwongen verkoop voor beide percelen. Concreet betekende het dat de beide pachters, H.F. Niesten en P.H. Satijn, de percelen konden blijven bewerken.

In de gemeente Maastricht werden in totaal 10 percelen vrijgesteld van gedwongen verkoop. In alle gevallen werd bij het aangifteformulier aangegeven dat het om bouwgrond ging of grond die geormerkt was voor stadsuitbreiding of industriële ontwikkeling. Voor alle vrijgestelde percelen zijn in het archief van het Ministerie van Landbouw de door burgemeester Michiels van Kessenich ondertekende verklaringen aangetroffen waarin werd gesteld dat de betrokken percelen "(...) zijn opgenomen in het uitbreidingsplan der Gemeente Maastricht en als bouwterrein kunnen worden

aangemerkt". Van de 10 vrijgestelde percelen lagen er 6 in de voormalige gemeente Sint Pieter.<sup>372 373</sup>  
De 4 overige vrijgestelde percelen lagen in de voormalige gemeente Oud-Vroenhoven.<sup>374</sup>

### Document 3

*Brief burgemeester Michiels van Kessenich waarin hij stelde dat twee percelen van Mauritz Samuel opgenomen waren in het stadsuitbreidingsplan; het leidde tot vrijstelling van gedwongen verkoop*



Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123 – P8

Vrijstelling betekende overigens niet dat de percelen van de Duitse radar verdwenen. Alle percelen die vrijgesteld werden brachten pacht op en die behoorde in overeenstemming met de LIRO-Verordening te worden overgeboekt. Op 6 november 1942 ontving Mauritz Samuel dan ook een schrijven van de LIRO:

*“(...) van de door U in oktober 1942 te ontvangen pacht mag U tot fl. 250,- toucheren uit Uw kassaldo aan het begin van de maand. Het meerdere bedrag moet bij ons gestort. Zolang Uw onroerende Goederen nog niet onder beheer van de A.N.B.O. zijn gesteld, dienen de netto-opbrengsten daarvan in het vervolg aan ons te worden overgemaakt”.*<sup>375</sup>

<sup>372</sup> Sint Pieter en Oud-Vroenhoven werden in 1920 bij een gemeentehेरindeling bij Maastricht gevoegd.

<sup>373</sup> Twee percelen waren eigendom van Mauritz Samuel en vier percelen van zijn broer Jules Samuel.

<sup>374</sup> Jules Samuel bezat er drie en zijn broer Mauritz een perceel.

<sup>375</sup> HCL, Archief notaris Gemmeke, dossier Mauritz Samuel, brief van 6 november 1942 van de LIRO aan Samuel.

Vos & Ter Braake concluderen in hun onderzoek dat vrijgestelde percelen wel degelijk tijdens de oorlog verkocht konden worden.<sup>376</sup> Een dergelijke situatie deed zich eveneens in Maastricht voor. Twee percelen (kadastrumnummers A40 en A1033) op Sint Pieter waren weliswaar vrijgesteld van gedwongen verkoop, maar werden toch verkocht.<sup>377</sup> Beide percelen waren het gedeeld eigendom van Mauritz Samuel en zijn compagnon Michel Michon. Uit de kadastragegevens blijkt dat beide percelen bij verkoopakte van 18 december 1942 voor fl. 10.010,- alsnog werden verkocht aan de pachter H.F. Niesten.<sup>378</sup> Notaris Gemmeke maakte de helft van het koopbedrag over op de rekening van Mauritz Samuel bij de BvNA.<sup>379</sup> Na de bezetting vond voor beide percelen rechtsherstel plaats. In de kadastraleleggers 4613 en 2096 van de percelen van Mauritz Samuel is te lezen dat beide percelen in 1951 door de rechtmatige eigenaar/erven Samuel zijn doorverkocht aan derden.<sup>380</sup>

Mauritz Samuel bezat naast de twee eerder genoemde percelen (P8\*) nog 10 percelen in Maastricht. 7 percelen in Oud-Vroenhoven en 3 percelen op Sint Pieter. Op een klein perceel in Oud-Vroenhoven en een perceel op Sint Pieter na, zijn alle percelen verkocht aan pachters. Het archief van notaris Gemmeke is bewaard gebleven. Uit de stukken blijkt dat alle percelen van Mauritz Samuel zijn hersteld.<sup>381</sup>

### Casus Abraham Vredenburg: onduidelijk rechtsherstel

Abraham Vredenburg werd geboren op 21 september 1872 in Arnhem en ging na zijn huwelijk met de Maastrichtse Clémence Compris in Maastricht wonen. Hier nam hij in 1915 na het overlijden van zijn schoonvader de runderslagerij en het woonhuis aan de Brusselsestraat 24 over. Na het overlijden van zijn echtgenote hertrouwd Vredenburg met de Rotterdamse Saartje Polak. Hij was naast slager een succesvol zakenman en verwierf een flink aantal panden in de stad Maastricht. Vredenburg was voorzitter van de *Maastrichter Rundslagersvereniging* en in het bezit van een *Sperre auf weiteres*. Hij bezat ook 8 landbouwpercelen in de voormalige gemeente Oud-Vroenhoven, waaronder percelen weiland (tabel 5).

Tabel 5

*Landbouwpercelen Abraham Vredenburg: locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

<i>Minuut</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sector</i>	<i>Perceel</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Prijs</i>	<i>Oorlogskopers</i>	<i>RH</i>
	Oud-Vroenhoven							
P14	Middelste veld	H	294	83a,70ca	Bouwland	4.000,00	Bollen J.H.	J
	<i>Idem</i>	H	455	93a,60ca	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
P28	Overste veld	H	328	15a	Bouwland	4.000,00	Prick E.H.	J
	<i>Idem</i>	H	329	19a,20ca	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
	Middelste veld	H	978	25a,45ca	Weiland	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
	<i>Idem</i>	H	979	25a,50ca	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
	Caberg	H	986	61a	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	J
P38	Middelste	H	294 D	24a,90ca	<i>Idem</i>	530,00	Bollen J.H.	J

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

<sup>376</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 19.

<sup>377</sup> HCL, Kadaster-Kadasterlegger Sint Pieter, 2341 en HCL, Kadaster, Hypotheken-4, deel 1755, akte 116 (18 december 1942).

<sup>378</sup> Mauritz Samuel was inmiddels ondergedoken. Zijn compagnon regelde de verkoop samen met een zaakwaarnemer van Samuel.

<sup>379</sup> HCL, archief Notaris Gemmeke, dossier Mauritz Samuel, brief van 15 december 1942 aan de VVRA.

<sup>380</sup> HCL, Kadaster, Kadasterlegger Sint Pieter, 4613 en 2096.

<sup>381</sup> HCL, archief notaris Gemmeke, dossier Samuel Mauritz.

Op 28 juni 1941 doet Vredenburg aangifte via drie B-formulieren van zijn landbouwgronden. Een tweetal percelen (P14) werd verpacht aan J.H. Bollen, een vijftal percelen aan E.H. Prick (P28) en het laatste perceel (P38) werd verpacht aan de weduwe Jorissen-Bastiaens woonachtig in Veldwezelt (B), net over de grens in België.

Op 9 oktober 1941 krijgt de pachter J.H. Bollen bezoek van J.P. Planjé, de adjunct-ingenieur van de Rijkslandbouw Voorlichtingsdienst die Bollen polst voor aankoop van twee percelen. Planjé bracht een uitgebreid verslag uit van het bedrijf van Bollen en adviseerde positief. Bollen kocht beide percelen voor fl. 4.000,-.

De vijf andere percelen worden al in augustus 1941 verkocht aan de pachter E.H. Prick. Ook deze percelen wisselden voor fl. 4.000,- van eigenaar. Het laatste pand was ingewikkelder te verkopen omdat de pachter de Belgische nationaliteit bezat. Uiteindelijk kocht Bollen het perceel voor fl. 530,-.

Begin april 1943 vertrok het echtpaar Vredenburg naar kamp Vught. Vandaar werden ze op 5 mei 1943 naar Westerbork gedeporteerd en op 11 mei 1943 op transport gezet naar Sobibor, waar beiden op 14 mei 1943 werden vermoord. Hun enige zoon was al voor de oorlog overleden. De bezittingen en eigendommen werden na de bevrijding onder beheer gesteld van het NBI. Het NBI benoemde notaris Paulussen tot bewindvoerder. In het dossier wordt duidelijk dat enkele rechtshersteltzaken aanhangig waren gemaakt over de panden die het echtpaar Vredenburg bezaten.<sup>382 383</sup> Van de landbouwpercelen zijn geen rechtshersteldossiers gevonden. In het register van overschrijvingen zijn wel de overschrijvingen van eigendom terug te vinden die tijdens de bezetting zijn gedaan. Maar overschrijvingen die rechtsherstel veronderstellen ontbreken. Uit het archief van notaris Gemmeke blijkt dat rechtsherstel heeft plaatsgevonden.<sup>384</sup> Over de inhoud van het herstel is geen informatie gevonden. Het meest waarschijnlijk is dat de oorspronkelijke vordering op de Duitse roofovername is overgegaan op de oorlogskoper(s), en het eigendom is hersteld.

### Casus Wijngaard en Emile Wesly: rechtshersteldossier

Gustaaf Wijngaard en Emile Wesly waren gedeeld eigenaar van een omvangrijk landbouwperceel in de aanliggende gemeente Gronsveld van ruim 5 hectare groot. Het terrein was voornamelijk weiland met hoogstam fruitbomen. Beiden zijn veehandelaar en slager. Gustaaf Wijngaard werd als veehandelaar commissionair voor het leger waarbij hij paarden inkocht. Hij had een vooraanstaande positie in de Joodse gemeenschap evenals zijn kompaan Emile Wesly die als veehandelaar regelmatig in Zuid-Limburgse gemeenten handel dreef. Hij was “*onder het slagersblok geboren en grossier in vee en in vlees*”, en regelmatig te vinden in het gemeentelijk slachthuis aan de Franschensingel 61, direct gelegen naast het *Kreijddörrep* en de KNP.<sup>385</sup> Hij bezat er zijn eigen koelcel. Tijdens de bezetting werd hem de toegang tot het slachthuis ontnomen. Wijngaard deed via het B-formulier aangifte van het landbouwperceel. Op 24 september bracht P.J. Planjé een bezoek aan Wijngaard om de verkoop te bespreken.<sup>386</sup> Besloten werd de pachter Willem van Hooren, die een boerderij bezat aan de toenmalige Vredesweg 17 te Heugem, het voorstel tot koop te doen.<sup>387</sup> Van Hooren stemde in en kocht het perceel voor fl. 14.442,40.

---

<sup>382</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.15, inv. 16693.

<sup>383</sup> NL-HaNA, RRH, rechtshersteldossier N 05136.

<sup>384</sup> HCL, archief notaris Gemmeke, dossier A. Vredenburg-Polak te Maastricht.

<sup>385</sup> Seeverens, T. & Wesly B. (2002). *Het paradijs kent vele gezichten*. p.15. Eisma.

<sup>386</sup> HCL, Kadaster, Hypotheken-4, deel 1750, akte 38 van 3 juli 1942.

<sup>387</sup> Huidige Hoge Weerd, verlengde van de Limburglaan in de richting van Eijsden.

Tabel 6

*Landbouwperceel Gustaaf Wijngaard en Emile Wesly: locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

<i>Minuut</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sector</i>	<i>Perceel</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Prijs</i>	<i>Oorlogskoper</i>	<i>RH</i>
P4	Gronsveld	A	2781	5ha,15a, 80ca	Weiland	14.442,40	Hooren van W.	J

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123 – P4

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

Gustaaf Wijngaard overleefde de oorlog niet. Hij werd in de ochtend van 20 mei 1942 van zijn bed gelicht door de Duitse *Sicherheitspolizei*, vanwege het incident met de verdwenen bordjes *Voor Joden verboden*. Samen met tien andere Joodse gearresteerden werd hij via Kamp Amersfoort naar Auschwitz gedeporteerd waar hij op 18 augustus 1942 overleed.<sup>388</sup> Zijn vrouw Rosa Wolf en zoon Lou overleefden de bezetting, net als Emile Wesly. Na de bevrijding vond rechtsherstel plaats voor het perceel in Gronsveld. In de overeenkomst van 4 november 1946 werd de oorlogskoop nietig verklaard en het eigendomsrecht keerde terug naar Wesly en Rosa Wolf. Uit de overeenkomst blijkt dat de oorlogskoper de oorspronkelijke koopsom niet had betaald, maar slechts rentebetalingen aan de *Niederländische Grundstückverwaltung (NGV)*. De vordering van de rentebetalingen werd gecedeerd op de oorspronkelijke eigenaren. Opmerkelijk in de overeenkomst is de allocatie van de kosten. Zowel de kosten van koop en verkoop van 23 januari 1943 alsmede de kosten van de rechtsherstelakte kwamen voor rekening van de oorspronkelijke Joodse eigenaren. Ook betaalden ze de grondbelasting over de jaren dat het perceel in eigendom was van de oorlogskoper, en de inzaaiingskosten van 1946. Ook mocht de oorlogskoper de zogenaamde scheurpremie (het perceel werd tijdens de bezetting verplicht opgesplitst) behouden. Over te betalen pacht werd in de overeenkomst niet gerept. De herstelovereenkomst overziend werd weliswaar het eigendom hersteld, maar de kosten waren onevenredig en eenzijdig verdeeld ten nadele van de oorspronkelijke eigenaren.

### Casus Gustaaf Wijngaard: vergeten perceel

Gustaaf Wijngaard bezat naast het perceel in Gronsveld nog een tweede perceel bouwland in de gemeente Elsloo, en wel *Cracouwen*, een veld dat ligt tussen de hellingen van Geverdelle, de Eykskensweg en de grens met Geulle (tabel 7).<sup>389</sup> Er werden voornamelijk koeien (*koyen*) gemeend.

Tabel 7

*Landbouwperceel Gustaaf Wijngaard: locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskoper*

<i>Minuut</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sec.</i>	<i>Perc.</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Prijs</i>	<i>Oorlogskoper</i>	<i>RH</i>
P13	Elsloo	B	1153	41a,70ca	Bouwland	900,72	Custers H.J.	O

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123 – P13

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

<sup>388</sup> NL-HaNA, 2.19.287, inv. 431; 2.19.305, inv. 84; 2.19.297, inv.141. Zijn overlijden werd pas op 18 augustus 1950 in de burgerlijke stand ingeschreven.

<sup>389</sup> Geraadpleegd op 14 mei 2023 van <https://elsloo.info/landschap-en-maas/256-deel-36-de-eykskensweg>; de Eykskensweg was de vroegere lokale verbindingsweg tussen Roermond en Maastricht.



Document 4

Kadasterlegger van H.J. Custers van perceel Cracouwen-Elsloo, dienstjaar 1943

Dienstjaar 1943

act. 4587

Pag. 50 15/11/2015 14:41:46

EIGENAAR	NAAM	VOORNAMEN	BEROEP	WOONPLAATS
	6/10	Custers	Hubertus Johannes	werknemer
4/10	Custers	Anna Gertrudis	id.	Snydersburg 1
4/10	idem	Johanna	id.	idem
4/10	idem	Jacob Maria	id.	idem
4/10	idem	Joseph Carolina Maria	id.	idem

Yegnummer	POLDER, GEHUICHT of plaatselijke benaming (straat, gracht, enz.)	VERWIJZEN NAAR		SOORT VAN EIGENDOM	GROOTTE	BELASTBARE OPBRENGST	BEKNOPT OMSCHRIJVING DER PLAATS GEHAD HEBBENDE VERANDERINGEN	AANWIJZING DER ARTIKELEN EN VOLGNUMMERS VAN DIT REGISTER						
		het kadastrale plan	het register van overschrijving (hypotheek)					Waaruit getrokken	Waar toe overgeleent					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	1. Cracouwen	P. 1153	1741	11/11/1941	4170 m <sup>2</sup>	1668	g. 1157	Rechtsaandelen 1751/130	4/10	1	5221	1		

Bron. HCL, Elsloo, Kadasterlegger, nr. 4587

Document 5

Kadasterlegger van J. Wolf van perceel Cracouwen-Elsloo, dienstjaar 1960

act. 5221

EIGENAAR	NAAM	VOORNAMEN	BEROEP	WOONPLAATS
		Wolf	Johanna Anna	
	Wijngaard	Jacob Gustaaf	Wijngaard	Maasbicht 9
	Wijngaard	Leen	Danil	id.

Yegnummer	POLDER, GEHUICHT of plaatselijke benaming (straat, gracht, enz.)	VERWIJZEN NAAR		SOORT VAN EIGENDOM	GROOTTE	BELASTBARE OPBRENGST	BEKNOPT OMSCHRIJVING DER PLAATS GEHAD HEBBENDE VERANDERINGEN	AANWIJZING DER ARTIKELEN EN VOLGNUMMERS VAN DIT REGISTER						
		het kadastrale plan	het register van overschrijving (hypotheek)					Waaruit getrokken	Waar toe overgeleent					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	1. Cracouwen	P. 1153	1741	11/11/1941	4170 m <sup>2</sup>	1668	g. 1157	Rechtsaandelen 1751/130	4/10	1	5221	1		

Bron. HCL, Elsloo, Kadasterlegger, nr. 4587

In de kadasterlegger van de gemeente Elsloo, blad 4587 uit dienstjaar 1943 (document 4), lezen we dat het perceel door H.J. Custers uit Geulle werd gekocht. Op hetzelfde blad lezen we bij de mutaties dat pas in 1957 rechtsherstel heeft plaatsgevonden. In de kadasterlegger van de gemeente Elsloo, blad 5224, perceeleigendom van Johanna Rosa Wolf (wed. Gustaaf Wolf) en haar zoon Louis Daniel Wijngaard, lezen we bij de mutaties dat het perceel inderdaad in 1957 is verworven en in dienstjaar 1960 weer werd verkocht vanwege de aanleg van de A2-snelweg (document 5).<sup>390</sup> Over de rechtsherstelregeling zelf is verder geen informatie gevonden.

## 8.5 Rechtsherstel landbouwgronden niet-Maastrichtse eigenaren

### Casus Familie Goudberg: alternatieve regeling

De Maastrichtse veehandelaar Isaac Goudberg bezat in Maastricht een stadsboerderij/melkslijterij met achterliggende stallen aan de Kleine Gracht 18 op de hoek met de Coxstraat. Hij bezat 7 percelen grasland ter grootte van ruim 7,5 hectare (tabel 8).<sup>391</sup>

Tabel 8

*Overzicht landbouwpercelen fam. Goudberg, locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

<i>Minuut</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sector</i>	<i>Perceel</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Prijs</i>	<i>Oorlogskoper</i>	<i>RH</i>
P1	Oud-Vroenhoven							
	Bosscherveld	A	52	7ha,67a, 25ca	Weiland	F1.23.500,00	M.H. en H.H. Marx	O
	Bosscherveld	A	74	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O
	Bosscherveld	A	78	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O
	Bosscherveld	A	1569	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O
	Bosscherveld	A	1573	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O
	Bosscherveld	A	1575	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O
Bosscherveld	A	1593	<i>Idem</i>	<i>Idem</i>	<i>Inbegr.</i>	<i>Idem</i>	O	

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123; *Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

De percelen lagen in de uiterwaarden van de Maas, tussen de rivier en de Zuid-Willemsvaart, in de voormalige gemeente Oud-Vroenhoven (in rood ingetekend op de kadasterhulpkaart uit 1932, document 6). In 1913 verkocht hij de boerderij aan de veehouder Heinrich Hubertus Marx. De graslanden bleven familiebezit en werden verpacht aan Marx. In 1907 en 1938 ging het eigendom van de graslanden door het overlijden van de ouders Goudberg over op de drie kinderen.

Dochters Victoire en Olga werden gedeeld eigenaar van drie percelen grasland (kadamnummers A52, A74 en A78). De vier overgebleven percelen (A1569, A1573, A1575 en A1593) werden als volgt verdeeld: Victoire ontving de helft in eigendom en vruchtgebruik. Olga en Max kregen ieder 1/4 deel in eigendom en vruchtgebruik. Alle drie verlieten Maastricht en vestigden

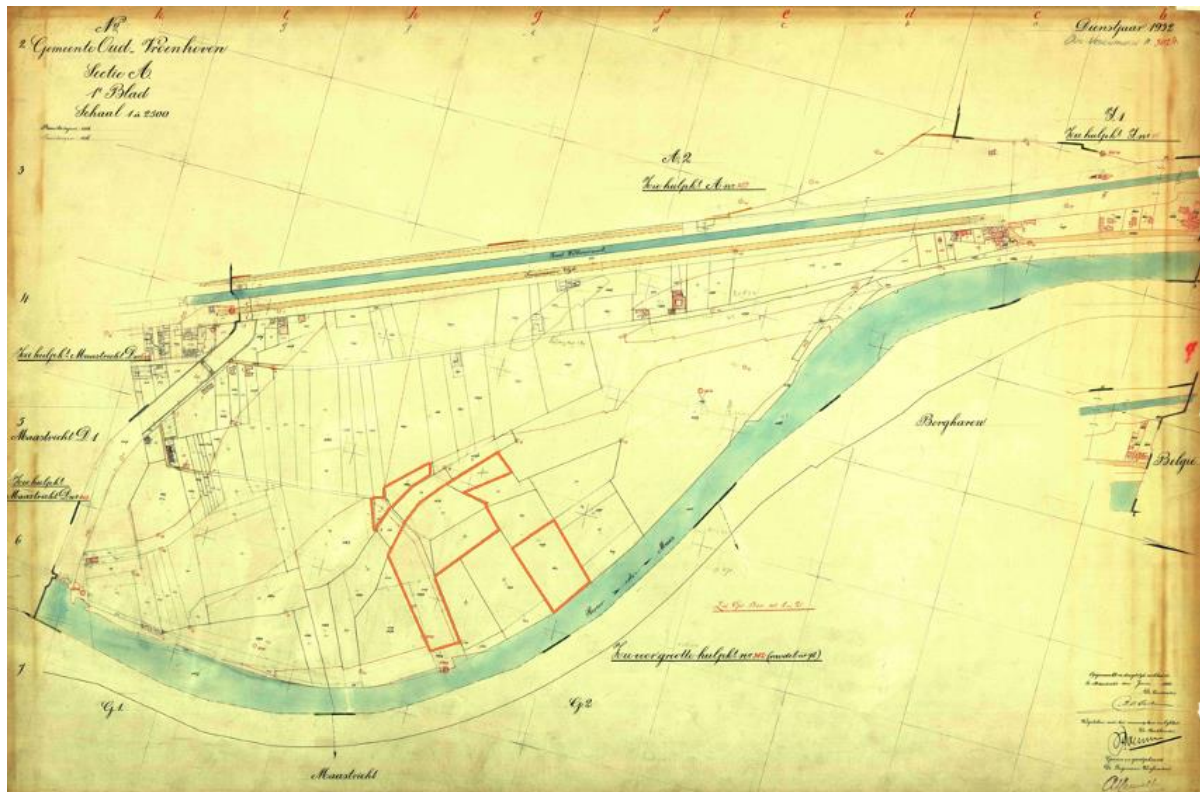
<sup>390</sup> Op 17 mei 1960 opende het eerste deel van de A2 tussen Maastricht en Meerssen. De rest van de snelweg richting Midden-Limburg volgde snel: [https://www.wegenwiki.nl/A2\\_\(Nederland\)#Maastricht\\_-\\_Eijsden](https://www.wegenwiki.nl/A2_(Nederland)#Maastricht_-_Eijsden). Zie voor meer informatie het interview met Lou Wijngaard in hoofdstuk 13 *Moreel rechtsherstel*.

<sup>391</sup> HCL, Kadaster, Hypotheekboeken-4, deel 1145, akte 20, 30 januari 1917.

zich in respectievelijk Alphen a/d Rijn en in Den Haag. In juni 1941 doen ze ieder afzonderlijk aangifte van hun eigendomsdeel. Op 18 september 1941 bezocht ir. J.P. Plunje van de Rijkslandbouwvoorlichtingdienst de gebroeders Marx en polste in hoeverre er interesse was voor de aankoop van de 7 percelen. Op 29 december 1941 passeerde ten kantore van notaris E.W.A. Schreinemaeckers de verkoopakte: de 7 percelen gingen voor fl. 23.000,- in eigendom over op de gebroeders Marx.<sup>392</sup> Met de drie kinderen Goudberg liep het slecht af. Olga werd op 7 mei 1943 in het vernietigingskamp Sobibor vermoord. Max werd op 19 november 1943 in Auschwitz vermoord, Victoire stierf in hetzelfde kamp op 28 januari 1944. De zeven percelen zijn na de oorlog niet in eigendom hersteld. Althans, het eigendom is niet overgedragen aan de erven Goudberg, maar bleef bij de gebroeders Marx. De hypotheekboeken-4 laten na de eigendomsoverdracht tijdens de bezetting, geen mutaties zien. Pas in 1952 vond een nieuwe eigendomsoverdracht plaats met als verkopende partij de gebroeders Marx.<sup>393</sup> In het NBI-dossier van de familie Goudberg is te zien dat uitgebreid is onderhandeld tussen de enig erfgename en de oorlogskopers.<sup>394</sup>

## Document 6

### Kadasterhulpkaart uit 1932



Bron. HCL, Kadaster Oud-Vroenhoven, kadasterlegger 5805.

Bij de verkoop van de landbouwgrond verstreekte de Joodse verkopers een hypotheek van fl. 23.000,- aan Marx. In 1941 werd fl. 8.500,- terugbetaald en resteerde nog een vordering van fl. 15.000,-. “In overleg met de enige erfgename Mw. A. Weinberg-Cohen is in verband met de gunstige verkoopprijs benevens de terugbetalingen verbonden aan het Rechtsherstel, hiervan afgezien”. Kortom, de

<sup>392</sup> HCL, Kadaster, Hypotheekboeken-4, deel 1740, akte 152 van 29 december 1941.

<sup>393</sup> HCL, Kadaster Oud-Vroenhoven, kadasterlegger 5805.

<sup>394</sup> NL-HaNA, NBI-2.09.16.05, inv. 200682 en PD40294.

gebroeders Marx behielden de landbouwgronden en de erfgename behield de vordering op de VVRA en de LIRO.

### Casus Jeanette Dwinger-Markens: akte van rechtsherstel

Jeanette Markens werd op 28 november 1867 geboren in Maastricht en huwde in 1889 met de Friese koopman Mozes Dwinger. Ze kochten in 1916 en 1919 twee percelen bouwland in het Cabergsveld aan de Postbaan voor fl. 4.548,07 (tabel 9: kadastrumnummers A459 en A857: 1ha, 19a, 20ca).<sup>395</sup> De grond werd vervolgens verpacht aan de Maastrichtenaar Johan Willems.

Op 28 juni 1941 doet Dwinger-Markens aangifte van haar landbouwgrond en een jaar later bevestigde het Bureau voor de Goedkeuring op 4 juni 1942 de verkoop van de twee percelen voor fl. 5.000,- aan de pachter J. Willems.<sup>396</sup> Na de bezetting vond op 1 juli 1947 bij de notaris R.L.L.M. Groutars middels een akte rechtsherstel plaats. De verkoopakte van 26 juni 1942 werd nietig verklaard en het eigendomsrecht ging over op de Fronika en Klara Dwinger, de erven-dochters van Jeanette Dwinger-Markens. Er werd geen afspraak vastgelegd over een financiële regeling. Onduidelijk is of de verkoopprijs van fl. 5.000,- aan de erven Willems werd terugbetaald of dat ceding van de vordering plaatsvond. In 1954 worden de twee percelen door de erven Dwinger-Markens weer doorverkocht.

Tabel 9

*Overzicht landbouwpercelen J. Dwinger-Markens, locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers*

Minuut	Gemeente	Sector	Perceel	Grootte	Soort	Prijs	Oorlogskoper	RH
P30a	Oud-Vroenhoven							
	Cabergsveld	A	459	1ha,19a, 20ca	Landbouw	5.000,00	Willems J.	J
	Idem	A	857	Idem	Idem	Incluis	Idem	J

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123; HCL, Oud-Vroenhoven kadasterlegger 6001

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

### Casus Betje Samuel-De Jong: vrijstellingen en rechtsherstel

De Maastrichtse graanhandelaar Jules Samuel bezat veel landbouwgrond in Maastricht, Heer en Amby. In dertien aangiftes werden de landbouwgronden bij het Pachtbureau in Roermond aangemeld (document 10). In de loop van 1941/42 werden twaalf pachters bereid gevonden de percelen over te nemen. Het Bureau voor de Goedkeuring keurde alle verkopen goed.

Zeven aangemelde percelen (Minuut P11) werden vrijgesteld van gedwongen verkoop omdat de grond bestemd was voor stadsuitbreiding. Dat betekende overigens niet dat vrijgestelde percelen niet alsnog verkocht werden. Twee percelen in Biesland (Minuut P53) werden tijdens de bezetting eerst vrijgesteld van verkoop maar alsnog verkocht aan de pachter M.H. Satijn. Opmerkelijk is dat de notaris H.J.H. Hoenen de verkoop van de percelen in Heer (P58, P59 en P60) opzettelijk traineerde omdat de eigenaren *onvindbaar* (ondergedoken) waren. In februari 1944 werd de notaris door DG Landbouw van het Ministerie van Landbouw en Visserij gesommeerd de verkoop alsnog af te ronden.<sup>397</sup>

<sup>395</sup> HCL, Kadaster Oud-Vroenhoven, kadasterlegger 6001.

<sup>396</sup> HCL, Kadaster Oud-Vroenhoven, kadasterlegger 5834.

<sup>397</sup> Notaris Hoenen was lid van een Maastrichtse verzetsgroep en stelde zijn woning ter beschikking als doorganglocatie voor gevluchte geallieerde piloten. (Cammaert, 1994, I, p.338).

Tijdens de bezetting overleed Jules Samuel. Zijn dochter M.E. Serphos-Samuel en zijn echtgenote Betje Samuel-de Jong regelden na de bezetting het rechtsherstel. Tekenend voor de chaos na de bezettingstijd was het onder beheer stellen van Betje Samuel-de Jong. Zij was ondergedoken in Enschede en trok na de bezetting bij haar dochter in Enschede in. Omdat ze niet was teruggekeerd in Scheveningen werd ze onder beheer van het NBI gesteld. Toen de bewindvoerder op 5 september 1947 bij de LVVS navraag deed voor een voorschotaanvraag bleek dat Betje Samuel-De Jong al een verzoek had ingediend (document 7). Het beheer werd op 15 februari 1948 beëindigd: “*Mevrouw Samuel is woonachtig te Enschede en is nooit “afwezig” geweest*”.<sup>398</sup>

Tabel 10

Overzicht landbouwpercelen Betje Samuel-De Jong, locatie, grootte, verkoopprijs en oorlogskopers

Minuut	Gemeente	Sector	Perceel	Grootte	Soort	Prijs	Oorlogskoper	RH
P11	Oud-Vroenhoven							
	Cabergeweg	A	1365	37a,50ca	Vrijstelling			
	Cabergsveld	A	1358	Inbegr.	Vrijstelling			
	Cabergsveld	C	573	15a,55ca	Vrijstelling			
	Sint Pieter							
	Sint Pieter	A	413	17a,40ca	Vrijstelling			
	Idem	B	2729	6a,82ca	Vrijstelling			
	Idem	B	2730	Inbegr.	Vrijstelling			
	Idem	B	1358	12a,75ca	Vrijstelling			
	P48	Oud-Vroenhoven	B	534	26a,25ca		682,50	Hesemans L.H.
P49	Bogaarde grub	D	523	38a,10ca	Bouwland	800,00	Hoogeboom R.	J
	Idem	D	563	Inbegr.	Bouwland	Inbegr.	Idem	J
P51	Aan de Wilderweg	D	756	18a,90ca	Bouwland	408,24	Hoogeboom G.	J
	Idem	D	757	Inbegr.	Bouwland	Inbegr.	Idem	J
P52	Overste veld	H	839	64a, 10a	Bouwland	1.410,20	Vrancken J.	J
P53	Biesland	C	1070	41a,30ca	Bouwland	2.065,00	Satijn M.H.	J
	Biesland	C	1071	Inbegr.	Bouwland	Inbegr.	Idem	J
P54	Proosdijveld	B	1419	23a,50ca	Bouwland	846,00	Hesemans J.	J
P50	Middelste veld	H	977	25a,45ca	Bouwland	509,00	Florack D.H.	J
P58	Heer							
	Heer	A	1015	11a,20ca	Bouwland	224,00	Pasmans J.	J
	Idem	A	745	21a,15ca	Bouwland	609,12	Starren L.	J
	Idem	A	1831	Inbegr.	Bouwland	Inbegr.	Idem	J
P60	Demertstraat	A	1016	50a,20ca	Bouwland	1.004,00	Severijns J.	J
	Idem	A	1019	Inbegr.	Idem	Inbegr.	Idem	J
P62	Amby							
	Dorpstraat	A	199	15a,60ca	Bouwland	468,00	Indebraek H.J.	N
P63	Maastricht							
	Bloemenweg	F	724	15a,20ca	Bouwland	380,00	Scheen H.	J

Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

Toelichting: Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in gulden; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

Het rechtsherstel van de landbouwgronden verliep niet via een rechtsherstelprocedure bij de RRH. Uit de registers van overschrijving van het kadaster blijkt dat alle landbouwgronden in eigendom terugkeerden en dat de meeste landbouwgronden door de erven weer werden doorverkocht na 1952. Het laatste perceel aan de Bloemenweg (Minuut P63) werd in 1960 verkocht.<sup>399</sup> Alleen van het perceel in

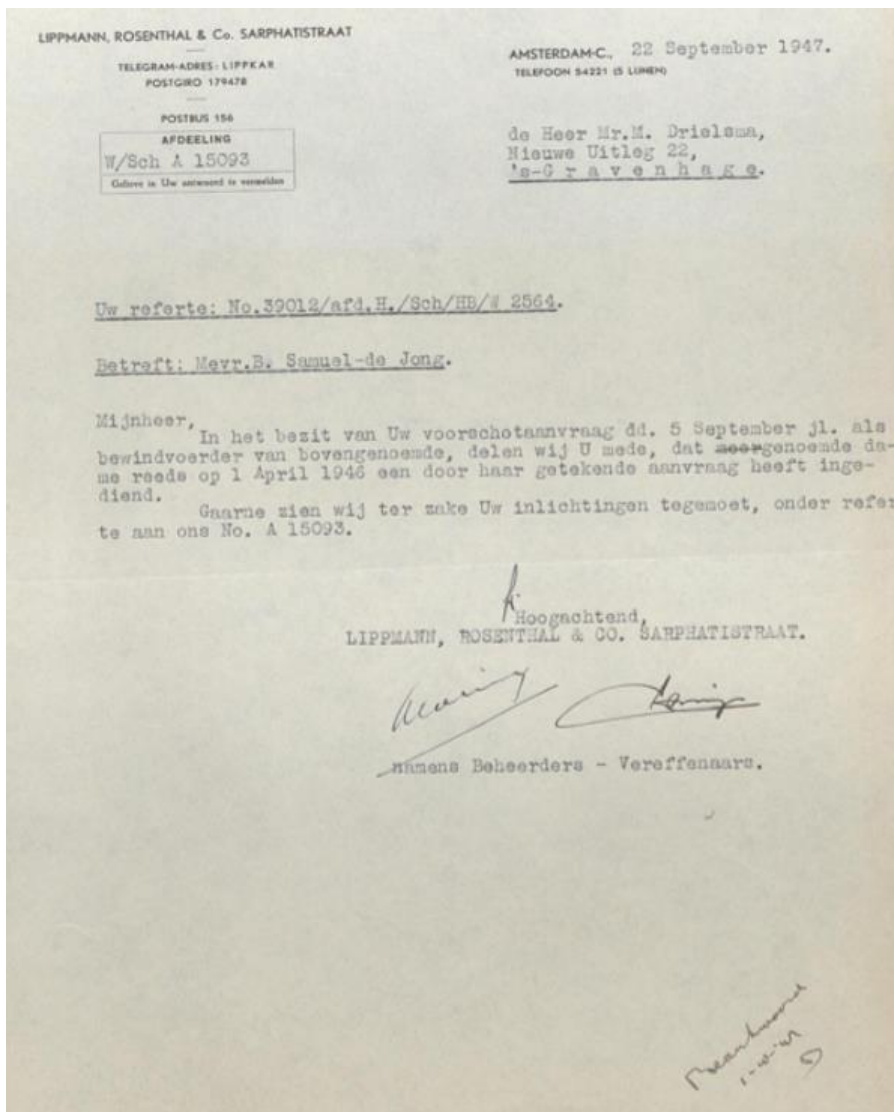
<sup>398</sup> Aanhalingstekens in originele brief.

<sup>399</sup> HCL, Kadaster Sint Pieter, kadasterlegger 2096.

Amby is geen informatie bekend, al mogen we aannemen dat ook dit perceel naar de rechtmatige eigenaren is gegaan. Overigens is bij het rechtsherstel van alle percelen niet duidelijk geworden welke onderlinge afspraken werden gemaakt en hoe de financiële regeling eruit zag, zodat we achteraf niet kunnen vaststellen in welke mate de oorspronkelijke eigenaren schade hebben geleden door de gedwongen verkoop.

#### Document 7

#### Brief van de Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS)



Antwoord van de LVVS van 22 september 1947 waaruit bleek dat B. Samuel-De Jong al een voorschotaanvraag bij de LIRO had ingediend

Bron. NL-HaNA, NBI, 2.09.16.13 – inv. 159027

#### Casus Edith Soesman uit Zürich-Zwitserland: Fremdvermögen

Edith Soesman woonde tijdens de gehele bezetting in Zürich-Zwitserland. E.W. Schoenmaeckers, notaris in Meerssen, deed namens haar op 28 juni 1941 aangifte van negen percelen bouwland, waarvan 7 percelen in de gemeente Geulle en 2 percelen in de gemeente Amby. De twee percelen lagen in het Daalveld op de grens met de gemeente Maastricht en hadden een totale oppervlakte van 29 are en 60

centiare.<sup>400</sup> Beide percelen werden verpacht. De percelen werden tijdens de bezetting niet verkocht. Er bestaat geen beschikking van het Bureau voor de goedkeuring. De reden is dat de percelen toebehoorden aan een buitenlandse eigenaar van een land waarmee Duitsland niet in oorlog was (zogenaamd “*Fremdvermögen*”).<sup>401</sup>

Tabel 11

*Overzicht landbouwpercelen Edith Soesman, locatie, grootte, verkoopprijs en oorkopopers*

<i>Aangifte</i>	<i>Locatie</i>	<i>Sector</i>	<i>Perceel</i>	<i>Grootte</i>	<i>Soort</i>	<i>Prijs</i>	<i>Pachter</i>	<i>RH</i>
	Amby							
J46	Daalveld	B	193	12a, 90ca	Landbouw	<i>nvt</i>	J. Dassen	<i>nvt</i>
J47	<i>Idem</i>	B	206	16a, 70ca	<i>Idem</i>	<i>nvt</i>	J.H. Kicken	<i>nvt</i>

*Bron.* NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123

*Toelichting:* Kolom minuut bevat het registratienummer van de landbouwgronden; sector en perceelnummer zijn de kadastragegevens; verkoopprijs in guldens; kolom RH geeft aan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden.

Omdat het een Joodse eigenaar betrof is de kans groot dat de percelen onder beheer werden gesteld bij de Algemeen Nederlandsch Beheer van Onroerende Goederen (ANBO), en dat de pachtopbrengst werd gestort op de LIRO-rekening van de Joodse eigenaar. Maar zekerheid hebben we hierover niet gekregen. In de kadasterlegger van de percelen van Edith Soesman zien we dat de percelen in 1955 gescheiden werden (hetgeen een indicatie is dat vererving plaatsvond) en dat de percelen uiteindelijk in 1957 werden verkocht.

## 8.6 Conclusie

De vervreemding van Joodse landbouwgronden vond plaats tussen september 1941 en januari 1942. De verkoopoperatie verliep uiterst efficiënt en voorspoedig. In relatief korte tijd werden de meeste Joodse landbouwgronden door plichtsgetrouwe Nederlandse ambtenaren verkocht hetgeen de Duitse bezetter veel werk uit handen nam. In de meeste gevallen kochten de pachters de percelen. De prijzen waren weliswaar marktconform, maar daar staat tegenover dat de opbrengst direct toevloede naar de Duitse rooibanken.

De betrokkenheid van het lokale Maastrichts bestuur en haar ambtenaren bij de gedwongen verkoop van Joodse landbouwgronden was minimaal. Het waren met name de regionale pachtkamers en het Ministerie van Landbouw en Visserij die daarbij de hoofdrol speelden. In de archieven zijn stukken aangetroffen die duiden op voorkennis van de gemeente Maastricht van de ophanden zijnde vervreemding van de Joodse landbouwgronden. Voor de afkondiging van de Verordening kwam de directeur Gemeentewerken op het idee om *terreinen als ruilobject* te gebruiken. Het college van B en W onder leiding van burgemeester Michiels van Kessenich zag kansen en verzocht de secretaris-generaal van het Ministerie van Landbouw “*met spoed te willen berichten over de principieele vraag, of deze ruiling kan plaats hebben in verband met vermelding vervreemding landbouwgronden*”. Dit speelde twee maanden voor de afkondiging van de Verordening VO102/41. In de archieven is overigens geen vervolgcorrespondentie aangetroffen. Uit de diverse dossiers blijkt niet dat op enig moment een

<sup>400</sup> HCL, Kadaster Amby, kadasterlegger 1916.

<sup>401</sup> De bezetter legde wel beslag op de bezittingen van inwoners uit landen waarmee Duitsland in oorlog was (het zogenaamde *Feindvermögen*), maar verkocht het niet vanwege de angst voor repercussies tegen Duits bezit in het buitenland.

ruil heeft plaatsgevonden. De conclusie is wel gerechtvaardigd dat de gemeente bij de voorgenomen vervreemding van Joodse landbouwgronden wel zocht naar kansen om hiervan mee te profiteren en blijkbaar geen aanleiding zag haar burgers te beschermen, in ieder geval is van het laatste niets gebleken.

Een tweede opmerkelijk feit is dat tien percelen vrijgesteld werden van gedwongen verkoop. Nagegaan is of de gemeente Maastricht gebruik heeft gemaakt van de situatie dat de percelen vrijgesteld waren, en de percelen onder de marktwaarde heeft aangeschaft. Dat bleek bij alle vrijstellingen niet het geval. De gemeente Maastricht heeft op verzoek van de pachtkamer en bij monde van de burgemeester Michiels van Kessenich, wel getoetst of een perceel gelegen was in een stadsuitbreidingsgebied. Tijdens de bezetting heeft de gemeente geen vrijgestelde grond gekocht. Van de vrijgestelde percelen werden twee percelen later alsnog verkocht aan de pachter.

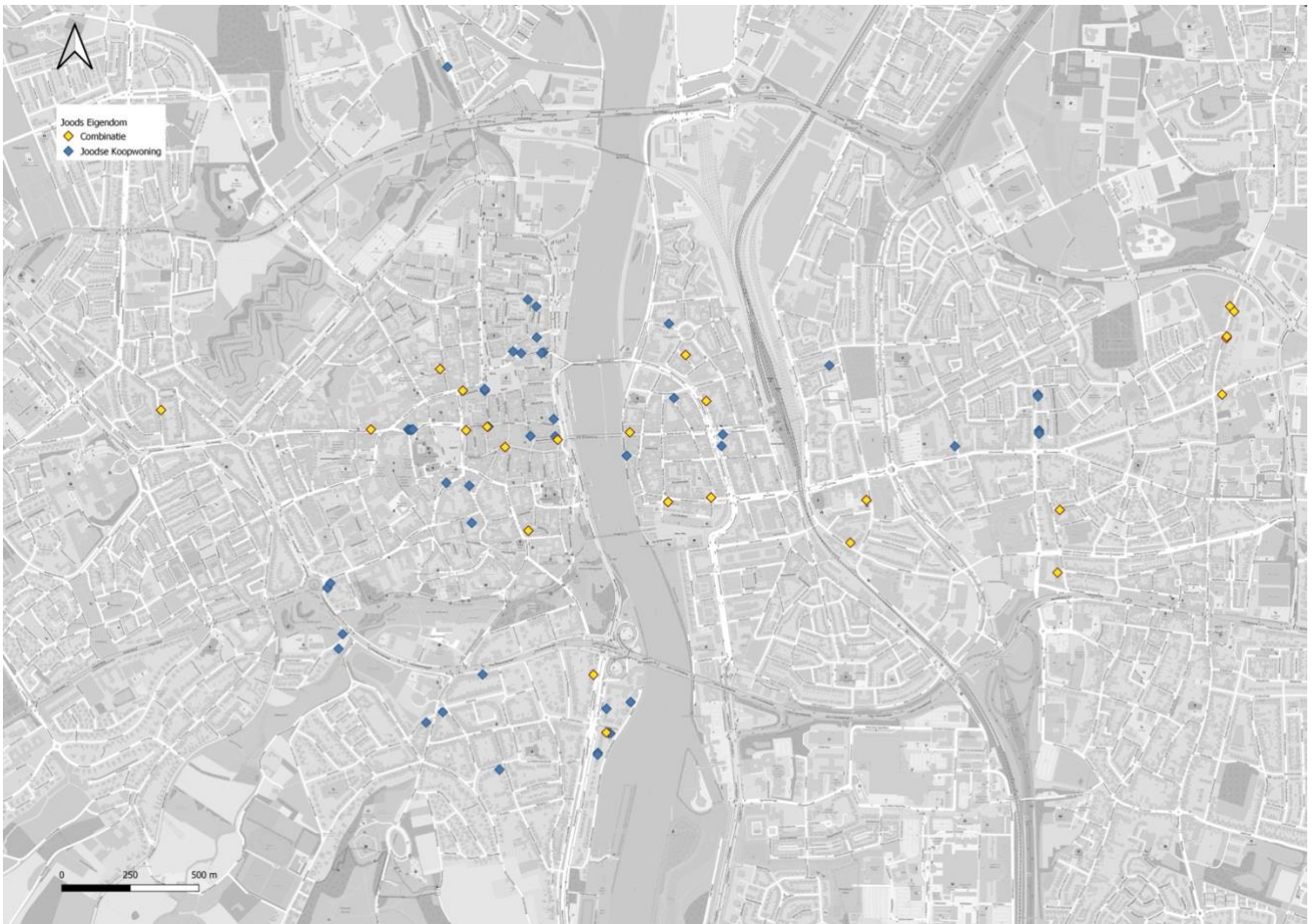
In Maastricht werden uiteindelijk 47 percelen landbouwgrond in de archieven aangetroffen, in Amby drie en in Heer zeven percelen. De percelen waren in handen van zeven Joodse eigenaren. In de regel ging het om kleine oppervlakten per perceel, vaak met de omvang van een voetbalveld. Als we de balans opmaken dan blijkt dat bij nagenoeg alle 46 percelen rechtsherstel, in enige vorm, heeft plaatsgevonden. Er zijn weinig officiële rechtshersteldossiers aangetroffen. De meeste percelen zijn via onderhandeling buiten de RRH om geregeld. Daarbij was de keuze de koop ongedaan te maken en het eigendom te herstellen of de situatie laten zoals die was, met als consequentie dat de oorspronkelijke Joodse eigenaar genoeg moest nemen met een ongewisse vordering op de LIRO. Dit kwam het meest voor in situaties waarbij de erven (die geen binding hadden met de grond) moesten beslissen. Van één perceel in Amby is onduidelijk gebleven of het eigendom is hersteld. Het is onbekend of na de oorlog een regeling is getroffen of dat het perceel er tussendoor is geglipt, al lijkt dat laatste onwaarschijnlijk.



## 9 Roof van Joods onroerend goed

### Kaart

*Joods onroerend goed in Maastricht, Heer en Amby op kaart van huidig Maastricht*



*Toelichting.* De blauwe vierkanten geven de panden van Joodse eigenaren. De gele vierkanten zijn woonhuizen en bedrijven gecombineerd. De panden zijn verspreid over de stad al valt wel het aantal grotere en in die tijd nieuwere huizen op in het Villapark (onderaan de kaart) en in de Koning Clovisstraat in het tegenwoordige Wittevrouwenveld.

### 9.1 Roof van Joods onroerend goed in de praktijk

De liquidatie van Joodse landbouwgronden was slechts de opmaat tot een grotere en meer omvattende roof: de gedwongen verkoop van al het Joods grondbezit en vastgoed. De maand augustus 1941 bleek een desastreuze maand. Twee Verordeningen bewerkstelligden de roof van zowel Joodse tegoeden als Joods onroerend goed. Op 8 augustus 1941 werd met de zogenaamde Eerste LIRO-Verordening (148/1941) de financiële positie van vermogende Joden onder beheer gebracht van de bezetter. In deze

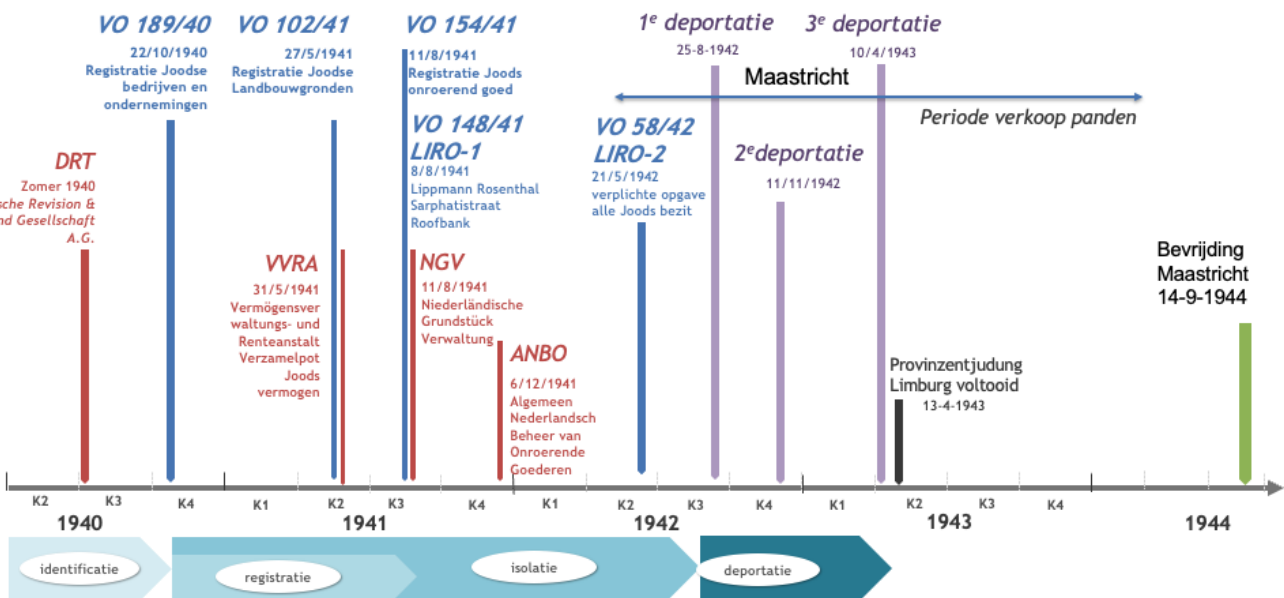
Verordening werd geregeld dat het vermogen van Joden boven de fl. 10.000,- en inkomens hoger dan fl. 3.000,- direct moesten worden gestort op een op naam te openen rekening bij een filiaal van de Lippmann, Rosenthal en Co.-bank (LIRO-Sarphatistraat) te Amsterdam. De van oorsprong Joodse bank had voor de bezetting een goede reputatie en was onder beheer gesteld van de bezetter. Deze opende vervolgens een filiaal aan de Sarphatistraat, dat volledig onder controle stond van de bezetter en diende als dekmantel voor de roofintenties. Door Joden te verplichten hun gelden en bezittingen bij deze bank te stallen, kregen de nazi's volledige controle over hun bezittingen. Drie dagen later, op 11 augustus 1941 werd Verordening 154/1941 gepubliceerd die de registratie verordonneerde van al het overige nog niet geregistreerde Joods onroerend goed en hypotheeken.

In figuur 1 zijn de relevante Verordeningen en de oprichting van diverse rooforganisaties in de tijd geplaatst. Verordening 154/1941 was de laatste opmaat tot de Verordening 58/1942 (LIRO-2) waarbij werd verordonneerd dat Joden al hun eigendommen en vermogen moesten inleveren bij de LIRO. Het completeerde het roofproces en maakte de weg vrij voor de deportatie van de Joodse bevolking uit Nederland en haar vernietiging in de kampen.

Verordening 154/1941 *Betreffende het joodsch grondbezit* verplichtte Joden al het onroerend goed en hypotheeken te registreren. De formulieren waren, net als bij de registratie van de landbouwgronden, verkrijgbaar bij de Kamers van Koophandel en Fabrieken. Haast was geboden.

Figuur 1

Tijdslijn Roof Joods onroerend goed, met Verordeningen, rooforganisaties en deportaties



De formulieren moesten binnen een maand worden ingevuld en opgestuurd naar de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV) gevestigd aan de Juliana van Stolberglaan 45 te Den Haag.<sup>402</sup> De NGV werd op 16 augustus 1941 door de bezetter speciaal voor deze roofactie opgericht. Verordening 154/1941 was een ingrijpende maatregel die nagenoeg het gehele Joodse privé-eigendom omvatte. Het betrof niet alleen de grondpercelen met de daarop gerealiseerde bebouwing (zoals woonhuizen en

<sup>402</sup> Zie ook: [https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Niederlandische\\_Grundstuckverwaltung](https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Niederlandische_Grundstuckverwaltung); geraadpleegd 2 juni 2023. De NGV stond ook wel bekend onder de minder gebruikte naam: Nederlandse Administratie Onroerende Goederen (NAOG).

bedrijfspanen) maar ook de rechten die aan de percelen waren gekoppeld, zoals het recht van opstal, erfpacht, hypotheek en alsmede de opbrengsten van het perceel zoals eventuele huuropbrengsten.<sup>403</sup> In het laatste geval moesten eveneens de namen van de huurders worden vermeld. Alle percelen en de bijbehorende rechten dienden minutieus te worden opgegeven.<sup>404</sup> Niet onbelangrijk is de toevoeging in artikel 11 in de Verordening dat Joden vanaf de ingangsdatum van de Verordening geen onroerend goed meer mochten aanschaffen of verkopen zonder vooraf schriftelijke goedkeuring van de Rijkscommissaris.<sup>405</sup>

De NGV was belast met het verkrijgen, beheren en vervreemden (verkopen) van Joods onroerend goed en hypotheek. Na aanmelding was de NGV bevoegd tot het verrichten van alle rechtshandelingen welke het beheer van Joods grondbezit met zich meebracht.<sup>406</sup> Het Joods grondbezit kon geheel of gedeeltelijk worden vervreemd of bezwaard. Ook kon de NGV het beheer en de verkoop uitbesteden aan een derde partij. Net als bij de landbouwgronden brandde de bezetter zijn vingers niet aan de directe uitvoering. Die werd overgelaten aan (veelal) door NSB'ers geleide beheerinstellingen. In Den Haag richtte de NSB-makelaar Dirk-Hidde de Vries de Algemeen Nederlandse Beheer van Onroerende Goederen (ANBO) op.<sup>407</sup> Op 5 februari 1942 werd de ANBO "(...) von uns (NGV-auteurs) mit der Verwaltung von jüdischem Grundbesitz beauftragt". De ANBO werd verreweg de grootste beheerinstelling en had diverse filialen in het land, waaronder in Eindhoven en later in Maastricht.<sup>408</sup> Zij inden huren, verzorgden verzekeringen en hypotheek, betaalden exploitatiekosten en er werd een begin gemaakt met de onteigening en verkoop van Joods onroerend goed. Daarvoor had de ANBO bevriende (NSB-) makelaars en taxateurs in dienst en wendden ze zich bij de verkoop tot notarissen die bereid waren de verkoop van Joodse panden te passeren. De beheerinstellingen legden verantwoording af aan de NGV. De huuropbrengsten en de verkoopsommen vloeiden, na aftrek van de provisie 3% (huur) en 2% (verkoop), via de NGV naar de *Vermögensverwaltung- und Renteanstalt* (VVRA). De kosten van het beheer kwam "uiteraard" voor rekening van de Joodse eigenaar. Na controle werden de bedragen overgeboekt naar de LIRO-rekening van de oorspronkelijke Joodse eigenaar. Die stond na de aanmelding van zijn onroerend goed bij de NGV volledig buitenspel en was overgeleverd aan de grillen van de toegewezen beheerder (*Verwalter*). Uiteindelijk werden in Nederland ongeveer 20.000 Joodse percelen en 5600 hypotheek aangemeld met een geschatte waarde van respectievelijk 150 en 22 miljoen gulden.<sup>409</sup> Anno 2022 komt dat overeen met respectievelijk € 1.2 miljard en € 178 miljoen. Uiteindelijk lukte het de bezetter niet alle Joodse panden te verkopen. In totaal zijn 7107 objecten (meest panden) van 1891 eigenaren verkocht.<sup>410</sup> De verkochte panden werden door de NGV geadmistreerd in 19 zogenaamde *Verkaufsbücher* (VKB). 18 VKB zijn bewaard gebleven, alleen het eerste boek is verdwenen.<sup>411</sup> Uitgaande van 19.538 percelen is 36% als verkocht object in de VKB terecht gekomen. Dat bracht Lou de Jong tot de conclusie dat de animo onder Nederlanders om Joodse panden te kopen laag was. Dat werd volgens hem mede in de hand gewerkt door de hypotheekbanken die zeer

---

<sup>403</sup> Aalders, 1999, p. 144.

<sup>404</sup> Verzuim onroerend goed aan te melden werd bestraft met 5 jaar gevangenisstraf en een geldboete tot een onbeperkt bedrag, alsmede verbeurdverklaring van de onroerende goederen die niet waren geregistreerd.

<sup>405</sup> Zie ook [https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?identifier=EVDO02%3ANIOD05\\_2898](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?identifier=EVDO02%3ANIOD05_2898): De Kort, M. (1941). *Verhandeling over de verordening betreffende het Joodsche grondbezit*, Amsterdam.

<sup>406</sup> In het kadasterregister werd de naam van de Joodse eigenaar doorgestreept en *onder beheer NGV* geschreven, waarna het pand kon worden verkocht.

<sup>407</sup> Een tweede grote speler was het administratiekantoor Nobiscum. Dit kantoor had geen betrokkenheid bij de verkoop van Joodse panden in het zuiden van het land, daar was met name de ANBO actief. Lou de Jong, *Koninkrijk*, deel 5-1: 605. De aanstellingsbrief: NIOD.

<sup>408</sup> De NGV had Nederland in vijf *Hauptbezirke* ingedeeld: Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Groningen en Eindhoven (al snel Eindhoven-Maastricht genoemd).

<sup>409</sup> Aalders, 1999, p. 145; De Jong, 1978, 5 deel 1, p. 605) komt tot een schatting van ca. 19.000 percelen en ruim 8.000 hypotheek, met een waarde van resp. f. 200 mln en f. 27 mln.; Vos & Ter Braake (2013, p. 22) komen na optelling van de weekstaten uit op 19.538 percelen die door de NGV in beheer waren genomen. De Cie-Van Kemenade becijferde in de jaren negentig de roofof op ongeveer 179 mln gulden, zie: [https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Commissie\\_Van\\_Kemenade\\_geraadpleegd\\_2\\_juni\\_2023](https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Commissie_Van_Kemenade_geraadpleegd_2_juni_2023).

<sup>410</sup> Uitgaande van 19.538 percelen, is 36% als verkocht object in de VKB terecht gekomen.

<sup>411</sup> Dat betekent dat landelijk ongeveer 400 registratie onbekend zijn gebleven. Zie: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>, downloadbaar als zip-file.

terughoudend waren bij het verstrekken van kredieten voor de financiering van Joodse panden.<sup>412</sup> Hij kwam tot de conclusie dat de verkoop vanaf november 1943 pas goed op gang kwam nadat de bezetter de Landelijke Hypotheekbank oprichtte en hypotheeklen verstrekte voor kopers van Joods onroerend goed. Toch bleek zijn conclusie voorbarig en de praktijk weerbarstiger, zoals we ook in Maastricht zullen zien. Uit diverse onderzoeken blijkt namelijk dat Joodse panden in een vroegtijdig stadium van de bezetting grif werden verkocht, vaak onderhands en op de zwarte markt.<sup>413</sup> De verkoop van Joodse panden bleek een louche handel waarbij makelaars steenrijk werden en waarbij massaal zwart geld werd witgewassen.<sup>414</sup> Ook sommige notarissen verdienden goed aan de onroerend goed handel en formaliseerden de transacties van Joods onroerend goed op grote schaal, ondanks de oproep van de Notaris Broederschap niet mee te werken aan de verkoop van Joodse panden.

Een en ander betekent dat de VKB in dit onderzoek als startpunt zijn gebruikt en dat andere archiefbronnen zijn aangeboord om Joods onroerend goed in Maastricht te identificeren, zoals inventarislijsten van de gemeentepolitie Maastricht en dossiers van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) en de Raad voor het Rechtsherstel (RRH). Ook troffen we lijsten met verkochte Joodse panden aan in het zogenaamde Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR).<sup>415</sup> Met name de dossiers van makelaars en notarissen die waren betrokken bij de verkoop van Joods onroerend goed bevatten gedetailleerde informatie over hun werkzaamheden tijdens de bezetting.

## 9.2 De Joodse panden in Maastricht en Amby

Zoomen we in op de VKB. Elk boek bevat gedetailleerde informatie over elke onroerend goed transactie, zoals het verkochte pand, de naam en het adres van de Joodse eigenaar en de oorlogskoper, de data waarop de koop zich voltrok, naar welke rekening het geld werd overgemaakt en de namen van de betrokken makelaar en notaris. De VKB vormen zo een onschatbare bron aan informatie over de roof van Joodse panden. De informatie uit de VKB is inmiddels door het Nationaal Archief (NA) en het Centraal Kadaster gedigitaliseerd. In dit onderzoek is de gedigitaliseerde versie als uitgangspunt genomen en zijn de originele gegevens verder bekeken voor de detaillering.<sup>416</sup> Document 1 toont een pagina uit *Verkaufsbuch 2*, met enkele van de verkochte Joodse panden uit Maastricht en Amby.<sup>417</sup> Het toont ook de rijkheid aan gegevens die in de originele VKB zijn te vinden.

In de VKB zijn 34 registraties gevonden voor de gemeenten Maastricht en Amby. De gemeente Heer komt in de boeken niet voor.<sup>418</sup> De 34 ingangen hebben betrekking op 47 panden met een Joodse eigenaar.<sup>419</sup> Eén registratie met een vermelding in de VKB (pand Brusselseweg 24) blijkt ondanks het voorlopig koopcontract van 6 februari 1943 niet verkocht te zijn. Van één registratie met vier panden, zijn uiteindelijk drie panden niet verkocht (Keizer Karelplein 11, 12 en 13) en één pand wel (Keizer

---

<sup>412</sup> De Jong, 1978, 5-1: p. 606: Dit leidde tot de oprichting in de herfst van 1943 van de Landelijke Hypotheekbank, belast met het verstrekken van hypotheeklen voor *Jodenpanden*. Rost van Tonningen (directeur Nederlandse Bank) verleende uit de staatskas kredieten van in totaal bijna fl. 24 mln.

<sup>413</sup> Zie Raymond Schütz, 2016, p. 239 e.v., Hoofdstuk 11 *Het Joodse onroerend goed: 'geen Jodenboeltje'?*

<sup>414</sup> Een overzicht en studie naar de louche praktijken in Amsterdam, zie: Slot, E. (2008). Malafide makelaars tijdens de Tweede Wereldoorlog. *Historisch Nieuwsblad*, 18 november 2008. Geraadpleegd 2 juni 2023: <https://www.historischnieuwsblad.nl/crimineel-vastgoedcircuit-verdiende-grof-geld-aan-jodenvervolging/>.

<sup>415</sup> Het CABR in het Nationaal Archief bestaat uit dossiers van 300.000 Nederlanders die verdacht werden van samenwerking met de Duitse bezetter.

<sup>416</sup> Uit de vergelijking bleken kleine typerfouten, zoals bij het pand Koning Clovisstraat 49 te Maastricht dat in de digitale versie nummer 149 kreeg. Dat deze pagina uitsluitend panden uit Maastricht bevat is overigens toeval.

<sup>417</sup> De verkochte panden zijn niet gerangschikt op plaatsnaam maar op volgorde van binnenkomst (laatste kolom).

<sup>418</sup> In de archieven is één document aangetroffen van een verzekeringsmaatschappij waarin wordt aangegeven dat er een pand zou bestaan in Heer. Naspeuring leverde niets op.

<sup>419</sup> In het onderzoek gebruiken we het begrip pand om een zelfstandige wooneenheid aan te duiden. Zo bestaat de VKB-ingang Dorpsstraat Amby uit 4 panden (woningen). De Sint Lambertuslaan 60 a/b bestaat uit 2 zelfstandige wooneenheden (met ieder een eigen opgang). Daarmee kunnen we gemakkelijker de koppeling maken met de bewoners van de panden. De gehanteerde gebruikswijze staat (relatief) los van de kadastrale nummering, die voor verwarring kan zorgen (zo hebben de 4 panden in Amby 1 kadastrummer).

Karelplein 10). De 33 resterende registraties hebben betrekking op 43 panden, waarvan 39 panden in Maastricht en 4 panden in Amby.

Document 1

Fotokopie van een pagina uit Verkaufsbuch 2

Number	Location	Date	Agent	Price	Bank	Other
1069/3	Maastricht Kon Clovisstraat 83 A. Vredenburg Peter Komenenstr. 10 Maastricht W.J. Brouwer, Keulen nl. Willelmusplein 17	20.5.42 22.7.42 de Pauw	Van Konijnenburg	7.500.-	7.423.29 225.- 4.50	7.193.79 76.43 V.V.R. 22.7.42 - 477.11
1070/2	Maastricht St. Lambertuslaan 60a/b H. Frank-Foyer New York W.J. Brouwer Willelmusplein 17 Keulen	15.5.42 27.9.42 de Pauw	Van Konijnenburg	13.500.-	17.545.99 1.215.- 2430	16.176.92 R.v.D. Nijf. d. v. l. Okaa - 420.72 129.77 - 421 424
1070/3	Maastricht St. Lambertuslaan 60a/b H. Frank-Foyer New York W.J. Brouwer Willelmusplein 17 Keulen	15.5.42 27.9.42 de Pauw	Van Konijnenburg	14.000.-	- - -	27.2.42 - 421.9
1070/1	Maastricht Eburonenweg 54 F. Bertoud-Karels de Nicolaasstr. 10 <sup>b</sup> Maastricht W.J. Brouwer, Keulen nl. Willelmusplein 17	20.5.42 22.7.42 de Pauw	Van Konijnenburg	8.000.-	7.939.53 240.- 4.00	7.674.73 76.43 V.V.R. 22.7.42 - 422.5
1064/3	Amby Dorpsstraat 39, 41, 43, 45 A. Horn Champan-Platzweg 1 Maastricht L.H. Halder Brusselstraat 20 Maastricht	29.5.42 27.7.42 de Pauw	Van Konijnenburg	8.200.-	6.682.14 246.- 496	6371.11 7.8.42 V.V.R. 27.7.42 - 423.5

Bron. NL-HaNA, 2.09.16.

**Toelichting.** De vijf ingangen (transacties van mogelijk meerdere panden per transactie) op deze pagina in VKB-2 hebben betrekking op 6 panden in Maastricht en 4 panden in Amby. De panden zijn alle begin mei 1942 verkocht, dus voordat de eerste deportaties werden ingezet. De Maastrichtse panden waren eigendom van Abraham Vredenburg (Koning Clovisstraat 83), H. Frank-Foyer (St. Lambertuslaan 60a/b en 62a/b), en F. Bertoud-Karels (Eburonenweg 54). Alphonse Horn was de eigenaar van 4 panden in Amby (Dorpsstraat 39, 41, 43 en 45). De Maastrichtse panden werden alle verkocht aan de NSB'er W.J. Brouwer, de panden in Amby aan de Maastrichtse NSB'er L.H. Halder. Alle panden werden door dezelfde NSB-makelaar (De Pauw) verkocht en bij hetzelfde notariskantoor (Van Konijnenburg) gepasseerd.<sup>420</sup> Voorts staat de koopprijs vermeld met de provisiebedragen en naar welke bank de koopprijs werd overgemaakt (VVRA). Opmerkelijk is dat Frank-Foyer tijdens de bezetting in New York verbleef, waardoor zijn eigendom werd beschouwd als vijandelijk vermogen ("Feindvermögen" in rood bijgeschreven). Beide transacties werden niet via de VVRA afgehandeld maar via de Deutsche Revision fund Treuhand Aktiengesellschaft (DRT).<sup>421</sup>

<sup>420</sup> Overigens was het kandidaat-notaris Hoefler van notariskantoor Van Konijnenburg die alle aktes passeerde.

<sup>421</sup> De DRT beheerde het Fremd- und Feindvermögen in de bezette gebieden.

Aanvullend archiefonderzoek heeft nog eens 30 panden opgeleverd die Joods eigendom waren. Al deze panden, op het pand Maastrichter Smedenstraat 7 na (hierover later meer), zijn door de Joodse eigenaar aangemeld en door de NGV onder beheer gesteld. Van elk pand is met behulp van de kadastragegevens de koopgeschiedenis in kaart gebracht over de periode 1940-1950, zodat naast de mogelijke onderhandse verkopen ook naorlogs rechtsherstel kon worden vastgesteld. Uiteindelijk blijken nog 2 panden te zijn verkocht. De overige 28 bleven onverkocht. De synagoge en de aangrenzende kosterwoning zijn niet meegenomen in deze telling. Beide panden worden vanwege hun aparte eigendomsstatus in een aparte sectie behandeld. Samenvattend: in totaal hebben we 77 Joodse panden in Maastricht en Amby getraceerd, waarvan er uiteindelijk 45 panden zijn verkocht (59%), 43 daarvan staan vermeld in de VKB, 2 panden niet. De 45 panden zijn voor een totaalbedrag van fl. 384.950,- verkocht, ofwel € 3.145.000 anno 2022.<sup>422 423</sup>

Onroerend goed werd, zoals we bij de landbouwgronden constateerden, door de eigenaren vaak gebruikt als belegging en als oudedagsvoorziening. Zo ook de Joodse panden. De 77 panden waren in het bezit van 29 Joodse eigenaren. Slechts 18 panden werden gebruikt voor eigen bewoning. De resterende 58 panden werden verhuurd. Panden waren vaak al decennialang in de familie en kwamen via overerving bij familieleden terecht die inmiddels niet meer in Maastricht woonden. Een kwart van de Joodse eigenaren (7) woonden buiten de stad Maastricht, waaronder 3 eigenaren in het buitenland (Boston en New York (VS) en Marseille (Frankrijk)). Vier eigenaren woonden in andere steden in Nederland, te weten Rotterdam, Almelo, Scheveningen en Den Haag.

Van alle panden is een overzicht gemaakt over hun status tijdens de bezetting, het adres, het kadastraal nummer en leggenummer, alsmede de Joodse eigenaar en of het pand al of niet verkocht is (zie bijlage). Bij elk verkocht pand is de naam van de betrokken oorlogskoper, makelaar en notaris vermeld. Dat geldt eveneens voor de verkoopdatum en verkoopprijs; bij meerdere doorverkopen zijn eveneens de betrokkenen bij en data van de doorverkoop aangegeven. Tot slot is voor elk pand nagegaan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden, en of uit de rechtsherstelakte eventuele bijzonderheden blijken. Belangrijk is daarbij de vraag of de gemeente Maastricht actief Joodse panden heeft gekocht en welke rol zij speelde bij overige verkopen.

## 9.3 Verkochte Joodse panden nader verkend

### Verkochte Joodse panden

In de tabel 1 staan de 45 verkochte Joodse panden uitgewerkt. In *de eerste kolom* is de naam schuingedrukt van de oorspronkelijke Joodse eigenaar(s) die na de bezetting niet is teruggekeerd: van de 21 Joodse eigenaren is ongeveer de helft (11) wel teruggekeerd. Oranjeplein 9 was in het bezit van Gustaaf Wijngaard en zijn vrouw Johanna Wolf. Gustaaf overleefde als enige in het gezin de bezetting niet. Lilli Süskind, de echtgenote van Emile Wijngaard keerde eveneens niet uit de kampen terug. In *de tweede kolom* staat het adres van het verkochte pand. Schuingedrukt betekent dat de Joodse eigenaar(s) het pand zelf bewoonde, hetgeen bij 10 panden (22%) het geval was. De overige 35 panden werden verhuurd. De vetgedrukte adressen staan niet vermeld in de VKB. Een aankoop door een oorlogskoper leidde in sommige gevallen, zoals we nog zullen zien in de casus Levie, tot het gedwongen vertrek van de Joodse eigenaar. In de situatie dat de Joodse eigenaar na de oorlogskoop in de woning kon blijven, moest hij huur afdragen aan de oorlogskoper. Als het pand al door de Joodse eigenaar werd verhuurd

<sup>422</sup> Hier is geen rekening gehouden met de ontwikkelingen in de grond- en huizenprijzen in de loop van de jaren.

<sup>423</sup> Zes Maastrichtse Joodse burgers hadden buiten Groot-Maastricht nog een 11-tal panden. Deze zijn in dit onderzoek niet verder onderzocht op verkoop en rechtsherstel. Het betreft vier panden in Heerlen, Sittard en Susteren van S.V. Hertzdahl; één pand van J. Kaufmann in Venlo; één pand van W. Mantz in Cadier en Keer; één pand van M. Samuel in Voorburg; en twee panden van E. Wijngaard in Duitsland. De broers J. en M. Samuel waren ook hypotheekverstrekkers voor twee panden in Maastricht.

veranderde weinig in de situatie: de huurder kon blijven en in plaats van de huur over te maken naar de NGV werden de huurpenningen betaald aan de oorlogskoper. Vet gedrukte adressen hebben betrekking op panden die niet in de VKB staan vermeld. In *de derde kolom* staat de makelaar genoemd die de koop tot stand heeft gebracht. Voor Maastricht (en de 4 panden in Amby) was dat in de regel de Maastrichtse makelaar Gustaaf de Pauw, aangesteld bij de ANBO. Hij verkocht 37 van de 45 Joodse panden. De overige 8 panden werden verkocht via het kantoor van de ANBO in Maastricht. In *de vierde kolom* staan de oorlogskopers genoemd. In drie gevallen werden panden verkocht aan (Rijks-)Duitsers (schuingedrukt). In het onderzoek komen vier panden naar voren die afwijken (vet gedrukt). Het pand aan de Henri Goovaertsweg 3 behoorde toe aan Clara Willems-Heijmans. Zij was getrouwd met een niet-Joodse man, zodat zij als gemengd gehuwd en haar dochter Elisabeth (G1) in eerste instantie niet vervolgd werden. Na het overlijden van haar man werd Clara alsnog opgepakt, gedeporteerd en vermoord. Elisabeth kon met behulp van uitgekeerde gelden van de levensverzekering het pand kopen. Interessant voor het onderzoek zijn de twee panden die de provincie Limburg en de gemeente Maastricht aankochten. Beide casussen zijn in paragraaf 9.4 nader uitgewerkt. Tot slot kocht de Centrale Arbeiders Levensverzekeringsmaatschappij uit Den Haag het pand Maastrichter Brugstraat 6 als beleggingsobject. De maatschappij deed veel zaken op verzekeringsgebied met makelaar De Pauw. Het pand stond te boek als *Fremdvermögen* omdat de eigenaar H. Leek-Wolfs in Boston (VS) woonde. In alle overige gevallen zijn de panden verkocht aan NSB'ers uit het netwerk van makelaar De Pauw. In *de vijfde kolom* staat het aantal malen dat het Joodse pand van eigenaar is gewisseld. In *de zesde kolom* staat aangegeven of er rechtsherstel heeft plaatsgevonden na de bevrijding. In één geval was rechtsherstel niet van toepassing. In één geval betrof het een transactie voor de verplichte verkoop. Deze casus wordt nader uitgewerkt omdat het de gemeente Maastricht betrof.

31 panden verwisselde eenmaal van eigenaar en bleef de oorlogskoper eigenaar tot de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944. Zes panden werden tweemaal verkocht en acht panden wisselden zelfs driemaal van eigenaar. De zesde kolom geeft aan of het eigendomsrecht op het Joodse pand na de oorlog weer is hersteld met een minnelijke schikking bij de RRH. In vrijwel alle gevallen is dat het geval, hetzij op verzoek van de oorspronkelijke eigenaar hetzij aangevraagd door de erven. Het eigendomsrecht op het pand aan de Maastrichter Smedenstraat 7 werd niet hersteld. Deze casus wordt verderop uitgewerkt.

Een interessante casus betreft de koop van het Joodse pand Papenstraat 4d door J.L.J. Maas. Maas vestigde een hypotheek op het pand van fl. 6.000,- gefinancierd door de Gemeente Spaarbank Maastricht, gehuisvest in het Stadhuis. De bank stelde geen vragen over de afkomst van het pand en werkte mee aan de financiering van de koop.<sup>424</sup>

---

<sup>424</sup> HCL, Kadaster, hypotheken-4, dagregister deel 239, inv. 282, 20 september 1946.

Tabel 1  
Verkochte Joodse panden in Maastricht en Amby

Joodse eigenaar	Adres	Makelaar	Oorlogskoper	#	R
I. Beesman - M. Beesman	Louis Loyensstraat 8	De Pauw	W.P. Bremers		ja
F. Bertoud-Karels	Eburonenweg 54	De Pauw	W.J. Brouwer	3	ja
S. Davids., Horn R., Wolf H.	Kesselskade 59	De Pauw	J. Kanthers		ja
H. Frank-Foyer (New York)	St. Lambertusln 58-a/b 60a/b 62a/b	De Pauw	W.J. Brouwer	3	ja
S. Hellendall - S. Elekan	Markt 3	De Pauw	W.F.J. Abels		ja
	Markt 4	De Pauw	P. Wijnants		ja
	Parkweg 36	De Pauw	F. Fahlenbock		ja
	St. Jacobstraat 17-a en 17b	De Pauw	P.J.M. Abels		ja
L. Hellendall	Wijckersmedenstraat 11	De Pauw	L.J. Tissingh		ja
S.V. Hertzdahl	Keizer Karelplein 10	ANBO	H.A. Palenberg		ja
A. Horn en A. de Jonge	Champs Elyseeweg 1-a en 2	ANBO	V. Grummer		ja
	Dorpstraat 39, 41, 43, 45 Amby	De Pauw	L.H. Halder		ja
Leek-Wolfs (Boston (VS))	Hoge Kanaaldijk 13	De Pauw	F.L. Maas	2	ja
	Maastrichterbrugstraat 6	De Pauw	<b>Centr. Arb. Lev.Verz.</b>		ja
W. Leek (Almelo)	Hoge Kanaaldijk 12	De Pauw	J. Schreurs		ja
L. Leeraar en M. Schaap	Coxstraat 6	De Pauw	S.W.J. Jaspers	2	ja
A. Levie en A. Wijngaard	Kleine Gracht 5	De Pauw	H.H. God		ja
A. Markens en C. Walthausen	<b>Wilhelminasingel 79</b>	De Pauw	L.L. Oger-Thiele		ja
M. Samuel en S.Soesman	Gubbelstraat 15 en 17	ANBO	G.T.T. en T.N. Droog		ja
	Papenstraat 4-d	ANBO	J.L.J. Maas		ja
A. Vredenburg en S. Polak	Pater Lemmensstraat 1-a	De Pauw	G.J. Spoor		ja
	Kon. Clovisstraat 83, 85, 87	De Pauw	W.J. Brouwer	2	ja
S. de Vries	Tongerseplein 19-a - 19b	De Pauw	W.M. van Beek		ja
E. Wesly en F. Goldschmidt	Aylvalaan 35	De Pauw	V. Grummer		ja
	Kon. Clovisstraat 49	De Pauw	H. van Gemert		ja
J. Wesly-Kahn	Kon. Clovisstraat 51	De Pauw	M.J. Defresne-v.Zanten	3	ja
E. Wijngaard en L. Süskind	Prins Bisschopsingel 25	De Pauw	<b>Provincie Limburg</b>		ja
	<b>Mt. Smedenstraat 7 (9)</b>	Onbekend	<b>Gemeente Maastricht</b>		nee
G. Wijngaard en J. Wolf	Oranjeplein 9	De Pauw	F.J. Grummer		ja
	Prof. Scholstraat 10	De Pauw	S.W.J. Jaspers	2	ja
C. Willems	Henri Goovaertsweg 3	ANBO	<b>E. Willems (dochter)</b>		nvt

Bron. Eigen dataset Joods onroerend goed

## Verkoop van Joodse panden in de tijd

Vos en Ter Braake stellen dat Joodse panden in de regel pas na de deportatie van hun eigenaren in beheer werden genomen door de NGV.<sup>425</sup> We zagen eerder dat ook Lou de Jong van mening was dat de hausse in de verkoop van Joodse panden pas na november 1943 zou hebben plaatsgevonden. Schütz weerlegt in zijn recente studie over het Nederlandse notariaat deze bevindingen. Zijn conclusie is dat, op basis van de transacties in de VKB, de verkoop van Joodse panden in vier van de vijf regio's al piekten voordat de deportaties van juli 1942 begonnen.<sup>426</sup> De vijfde regio (de zuidelijke provincies) waren naar zijn mening een uitzondering met een piek tussen augustus en november 1942. Maar wanneer we de gegevens van de zuidelijke provincies toespitsen op Maastricht (en Amby) dan ontstaat een ander beeld: ook in Maastricht lag de verkooppiek, net als bij de andere vier regio's, ver voor de eerste deportatie.<sup>427</sup> In Maastricht bleken al 22 Joodse panden, van de uiteindelijk 45 verkochte panden voor de eerste

<sup>425</sup> Vos & Ter Braake, 2013, p. 21.

<sup>426</sup> Schütz, 2016, p. 247.

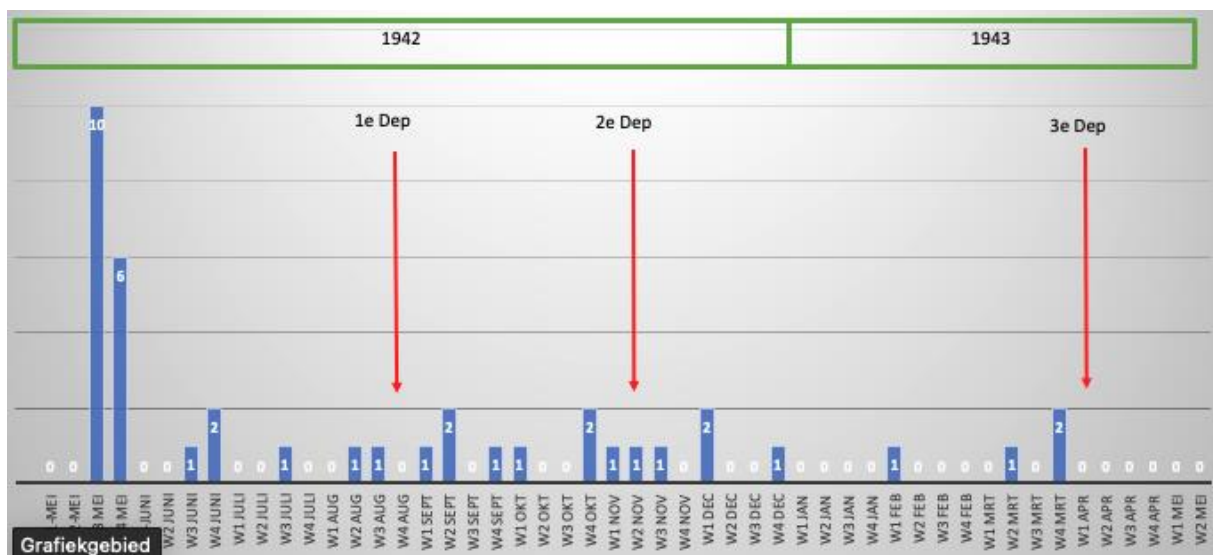
<sup>427</sup> Vanaf nu spreken we alleen over Maastrichtse panden, met inbegrip van de vier panden in Amby die eveneens in een vroegtijdig stadium zijn verkocht.



deportatie van 25 augustus 1942 te zijn verkocht op basis van een voorlopig koopcontract. Dit betekent concreet dat de Joodse eigenaar was onteigend, de koopprijs op de LIRO werd gestort en hij en zijn gezin ofwel huur moesten betalen aan de oorlogskoper ofwel een nieuw onderkomen moesten zoeken.<sup>428</sup> In figuur 2 is een deel van de verkoopdata op weekbasis voor Maastricht uitgezet in de tijd. Opvallend is dat alleen al in de maand mei 1942 16 Joodse panden werden verkocht.<sup>429</sup> Na deze opmerkelijke start zien we een terugval en een meer gelijkmatig verloop die tot ongeveer april 1943 aanhield. Begin april 1943 vond in Limburg de laatste deportatie plaats. Op dat moment waren al 39 (van de uiteindelijk 45 verkochte) Joodse panden verkocht.

Figuur 2

*Tijdslijn van de verkochte Joodse panden met een voorlopig koopcontract*



Bron. Eigen berekening op basis van de VKB.

## Makelaar Gustaaf de Pauw

Het verloop van de verkoopcijfers in Maastricht laat zich verklaren door de inzet van de Maastrichtse makelaar *Gustaaf Lambertus Désiré de Pauw* en zijn uitgebreide netwerk met de lokale en regionale NSB. De Pauw was NSB'er van het eerste uur en had zijn sporen binnen de partij verdiend met het liquideren van verenigingen en stichtingen. In Maastricht alleen al liquideerde hij naar eigen zeggen 19 stichtingen en verenigingen, in heel Limburg 144.<sup>430</sup> De Pauw was al in augustus 1941 in beeld bij Dirk Hidde de Vries (de oprichter en directeur van de ANBO). Hij zocht contact met De Pauw die daarover verklaarde: “...*(om)dat alle Jodenbezit zou verkocht worden en dat van tevoren deze zaken moesten*

<sup>428</sup> De overdracht en inschrijving vond in de regel 4 tot 8 weken later plaats.

<sup>429</sup> De verkoop liep na april 1943 uiteraard nog door. Maar de aantallen waren in Maastricht gering: nog slechts 4 panden werden vanaf mei 1943 verkocht, waarvan de laatste op 8 april 1944, 5 maanden voor de bevrijding.

<sup>430</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box123, dossier122, De Pauw lijst. De liquidatie van stichtingen en verenigingen was een uitvloeisel van Verordening 145/1940 en niet primair gericht op Joodse verenigingen, en valt buiten de scope van dit onderzoek. Bron: NL-HaNA, CABR-dossier 48745: De Pauw: opgenomen lijst geliquideerde organisaties. Hij werkte daarbij intensief samen met de Maastrichtse NSB-Kringhuisbeheerder S.W.J. Jaspers. Gezamenlijk verrijkten ze zich aan de verkoop van de interieurs van de geliquideerde verenigingen. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: uitspraak Tribunaal zitting 29 april 1948 De Pauw. Voor meer informatie over Verordening 145/1940 zie: Aalders, 1999, pp. 44-45.

worden geschat, hij polste mij toen of ik genegen was om zulks te doen”.<sup>431</sup> De Pauw werd op 13 februari 1942 door de NGV aangesteld als directeur van het *Verwaltungsbezirk 3: Eindhoven* met als opdracht in de zuidelijke provincies aangemeld Joods onroerend goed te beheren en te verkopen.

Al snel opende de Pauw een ANBO-bijkantoor in Maastricht op zijn huisadres Scharnerweg 85 te Maastricht.<sup>432</sup> Kort daarop betrok hij een kantoorruimte aan de Wilhelminalaan 67 waarin ook het notariskantoor Van Konijnenburg was gevestigd.<sup>433</sup> De Pauw kampte met tegenslag. Uit een brief van de ANBO aan de NGV van 28 april 1942 blijkt dat met name in Groningen en Maastricht de verkoop niet wilde vlotten: *“In beiden Bezirken besteht ein derartiger Widerstand in allen Kreisen der Bevölkerung gegen Veräußerung von jüdischem Grundbesitz”*. Er bleek geen belangstelling vanuit de lokale Maastrichtse bevolking. Daarentegen was de belangstelling vanuit de NSB-geleding groot. De Pauw wist alleen al in de maand mei 1942 16 Joodse panden in Maastricht en Amby te verkopen aan bevriende NSB’ers. Hij onderhield goede contacten met de kandidaat-notarissen Hoefler en Haenen van het notariskantoor Van Konijnenburg. De Pauw onderhield eveneens warme contacten met wethouder T.G. van Beek, de Maastrichtse NSB-wethouder van openbare werken. Van Beek kocht zelf geen pand. Opmerkelijk is wel dat zijn zus W.M. van Beek twee Joodse panden kocht. Niet duidelijk is geworden welke rol de wethouder Van Beek bij die aankoop speelde. De Pauw was ook in beeld bij NSB-burgemeester Peeters. Na de bevrijding verklaarde NSB’er C.H. Baeten, dat Peeters hem bij De Pauw introduceerde nadat hij zich in zijn zoektocht naar een woning tot eerstgenoemde had gericht.<sup>434</sup>

Bij de bezichtigingen ging De Pauw niet fijnzinnig te werk. We zagen in het vorig hoofdstuk dat beheerders zich weinig aantrokken van de Joodse bewoners die nog in hun huizen woonden. Dat overkwam Alexander Levie en zijn vrouw Wilhelmina Wijngaard aan de Kleine Gracht 5. In april 1942 verscheen De Pauw samen met de NSB’er Van der Werff voor de bezichtiging van hun woning. Levie werd gesommeerd binnen twee dagen te verhuizen. Levie deed zijn beklag bij de inspecteur van politie J.F. Kraaij. Hij verklaarde: *“Dat ik binnen twee dagen mijn woning aan de Kleine Gracht moest verlaten. (...) Mijn huisraad mocht ik meenemen. De volgende dag verscheen De Pauw in gezelschap van Van der Werff bij mijn woning (...). Bij dat bezoek traden beide personen zeer brutaal op. Ik hoorde dat mijn vrouw aan Van der Werff vroeg of we geen uitstel van enkele dagen konden krijgen, omdat we nog geen andere woning hadden. Van der Werff antwoordde hierop als volgt: “Je krijgt geen uitstel, wij zijn hier de baas. Dat is nog niets, hier worden de ‘Neurenbergerse’ wetten toegepast.”<sup>435</sup> Je gaat nog eens met je punggels op weg naar Polen en daar krijg je nog meer mee te maken”*.

Kraaij nam contact op met De Pauw en maande hem tot uitstel maar kreeg nul op het rekest. Als reactie schreef De Pauw op 17 april 1942 een brief naar de commissaris van politie (cvp). Hij wilde voortaan zijn werk doen op de wijze die hem goed dunkt, zonder tussenkomst van de gemeentepolitie. Kraaij parafeerde de brief en schreef met potlood: *Geschiedt voortaan in overleg met de Sicherheitspolizei alhier.*

---

<sup>431</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box123, dossier122, verklaring De Pauw p. 4.

<sup>432</sup> Scharnerweg 85 te Maastricht staat vermeld in een advertentie voor een steno-typiste op 5 maart 1942; <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010325296:mpeg21:a0073>.

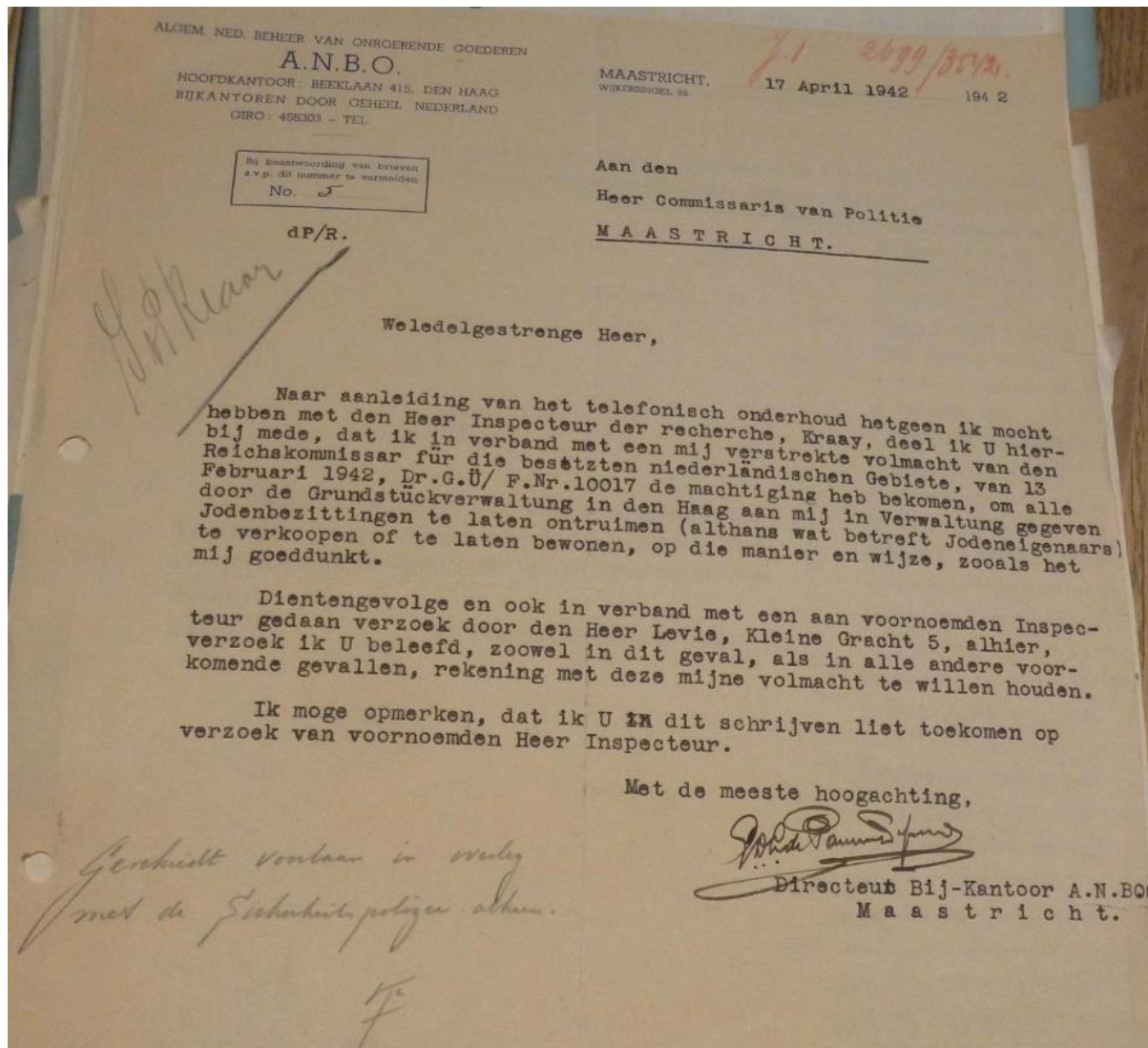
<sup>433</sup> Later verkaste hij naar Wilheminsingel 92. Notaris Russel van de gemeente Eijsden opende in hetzelfde pand een bijkantoor voor het passeren van Joodse panden. De Wilheminsingel werd tijdens de bezetting omgedoopt naar Wijckersingel. Hier hanteren we de oorspronkelijke naam.

<sup>434</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1945-box532: verklaring Baeten (diverse pagina’s).

<sup>435</sup> Gedoeld werd op de Neurenberger rassenwetten.

Document 2

Brief makelaar De Pauw aan commissaris van politie Van 't Hof



Bron: HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1738: Brief ANBO.

De Pauw had ook bij de ANBO een slechte reputatie en werd al na acht maanden dienstverband op 1 oktober 1942 bij de ANBO ontslagen. Hij bleek op grote schaal de roofregels te ontduiken, was betrokken bij grootschalig witwassen en incasseerde zwart geld.<sup>436 437</sup> In de acht maanden die hij in dienst was, wist hij, na een aarzelend begin in maart en april 1942, in Maastricht 29 (van de uiteindelijk 45 verkochte) Joodse panden te verkopen. Na zijn ontslag ging hij als zelfstandig makelaar door met het verkopen van Joodse panden in Limburg, en verkocht alsnog acht Joodse panden in Maastricht.<sup>438</sup> De

<sup>436</sup> Meerdere malen werd tijdens de tribunaalzittingen zelfverrijking bewezen geacht. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: Uitspraak 29 april 1948 Tribunaal te Maastricht 1<sup>e</sup> Kamer: De Pauw; HCL, GAM, Gemeentepolitie, proces-verbaal no. 122, d.d. 12 april 1945 (Verhoor De Pauw).

<sup>437</sup> Een potentiële koper moest fl. 1.000,- zwart betalen boven op de officiële verkoopprijs die in de boeken kwam. De oorlogskoper beklagde zich bij de directeur van de ANBO, De Vries, die vervolgens de *Beaufragte* Schmidt op de hoogte bracht. Een toegezegd onderzoek door de *Sicherheitsdienst* werd nooit opgestart. NL-HaNA, CABR-dossier 48745 De Pauw: brief De Vries aan Schmidt, dd. 24 augustus 1942.

<sup>438</sup> De Pauw gaf als verklaring dat hij zelf was gestopt omdat hij had ontdekt dat de Joodse bevolking slecht werd behandeld. Het Tribunaal verwierp zijn verklaring met als argument dat hij na zijn ontslag gewoon was doorgegaan met de verkoop van Joodse panden. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: uitspraak Tribunaal zitting 29 april 1948 De Pauw.

Pauw kocht zelf overigens geen Joods pand. Hij investeerde in niet-Joods vastgoed, kocht minstens drie niet-Joodse panden en ruim twintig percelen landbouwgrond. Een conservatieve schatting van zijn vergaard vermogen tijdens de bezetting bedraagt meer dan fl. 70.000,- (2022: € 500.000).<sup>439</sup> Na het ontslag van De Pauw nam G. de Valk uit Rotterdam als makelaar en verkoper het stokje over. Hij was mede door het ontbreken van contacten minder productief. Vanaf 1 januari 1943 toen de oorlogskansen waren gekeerd en Radio Oranje waarschuwde tegen de koop van Joods eigendom, werden nog slechts acht Joodse panden verkocht, waarbij zeven de makelaarsvermelding *ANBO* kregen in de VKB. Van één pand is onduidelijk welke makelaar het pand verkocht.

## Handel in Joods onroerend goed

Het patroon dat ontstaat wanneer we de verkopen van Joods onroerend goed in de tijd uitzetten, vertelt slechts een deel van het roofproces. De verkoop van Joods onroerend goed was een verdienmodel waarbij het niet uitsluitend ging om een eerste verkoop. Het was een zorgvuldig georkestreerd proces waarbij makelaars, stromannen (meest NSB'ers) en notarissen Joodse panden aankochten en telkens weer doorverkochten. Zo ontstond een heuse handel in Joods onroerend goed waarbij grof zwart geld werd verdiend en witgewassen.<sup>440</sup>

Een tweede reden om Joodse panden door te verkopen was om de Joodse oorsprong van het pand te maskeren. Bij de eerste verkoop stond de naam van de Joodse eigenaar op de transportakte. Bij de doorverkoop was die vervangen door de naam van de stroman. Voor de tweede koper was in het koopcontract en de transportakte niet meer zichtbaar dat het om een Joods pand ging. Op deze wijze konden niets vermoedende kopers alsnog geïnteresseerd worden een pand te kopen. Regelmatig werden Joodse panden op dezelfde dag van de aankoop weer doorverkocht, het zogenaamde dubbeltransport, waarbij stromannen, makelaars en notarissen dubbel verdienden aan de verkoop. Maar ook tweede kopers die wel wisten dat het om een oorspronkelijk Joods pand ging, werden gerustgesteld. In Maastricht wilde de NSB'er G. Franssen twee panden kopen van Hermens die de tweede oorlogskoper was van het pand. Franssen wist dat het om een voormalig Joods pand ging. Notaris Russel, die grossierde in het passeren van koopcontracten van Joodse panden, stelde hem gerust. Franssen verklaarde na de bezetting: “(...) (dat) deze koop mij nimmer ten kwade kon worden geduid daar ik het pand had gekocht in de veronderstelling dat de verkoper Hermens de rechtmatige eigenaar was. Hij (Russel-auteurs) zei dat ik in het ergste geval tot afgifte van het goed kon worden gedwongen, doch Hermens dan verplicht was het door mij betaalde bedrag terug te geven”.<sup>441 442</sup>

Ook in Maastricht zien we dit verdienmodel van dubbeltransporten en doorverkopen terug wanneer we de verkochte panden in de tijd volgen. In tabel 2 is een overzicht gemaakt van de veertien Joodse panden waarbij sprake is van doorverkoop. In de *eerste kolom* staat het pand en de Joodse eigenaar vermeld. De *tweede kolom* geeft informatie over de eerste verkoop, met koper en datum van verkoop. De *derde kolom* geeft dezelfde informatie voor de eerste doorverkoop, de *vierde kolom* voor de tweede doorverkoop.

Bij drie panden is sprake van dubbeltransport. Brouwers en Maas waren NSB-kompanen van De Pauw en werden als stroman ingezet. De derde stroman was M.J. Defresne-Van Zanten, de schoonmoeder van De Pauw. Zij zette op 30 november 1942 haar handtekening onder een transportacte van het pand Koning Clovisstraat 51 van Wesly-Kahn. Dezelfde dag nog werd het pand doorverkocht

<sup>439</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.11, dossier 140822 (De Pauw).

<sup>440</sup> Schütz, 2016, pp. 246 ev.

<sup>441</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1946, dossier 306a, Verhoor Franssen.

<sup>442</sup> Overigens bleek uit jurisprudentie van de RRH dat de oorlogskoper zich niet kon beroepen op goeder trouw omdat hij niet had geweten dat het gekochte pand een Jodenpand was. Volgens de herstelrechter kon de oorlogskoper in de kadasterstukken altijd natrekken wat de geschiedenis van het pand was geweest. Overigens was *te goeder trouw* wel een uitzonderingsgrond die moest worden vastgesteld bij het rechtsherstelproces.

aan de NSB'er G. Kanters. Van de veertien doorverkochte panden werden nog eens acht panden een derde maal verkocht: allemaal in het laatste oorlogsjaar voor Maastricht 1944.

Tabel 2

*Doorverkoop van Joods onroerend goed, naar datum en oorlogskoper*

<i>Pand</i>	<i>Verkoop 1</i>	<i>Verkoop 2</i>	<i>Verkoop 3</i>
<i>Eburonenweg 54 (F. Bertoud-Karels)</i>	22-7-1942 W.J. Brouwers	22-7-194 J. Bartholomeus	10-01-1944 A.M. Plum
<i>Lambertuslaan 58a/b (H. Frank-Foyer)</i>	27-8-1942 W.J. Brouwers	25-6-1943 Kemper en Hermens	29-3-44 J. Kemper
<i>Lambertuslaan 60a/b (H. Frank-Foyer)</i>	27-8-1942 W.J. Brouwers	25-6-1943 Kemper en Hermens	29-3-44 A.H.G. Hermens
<i>Lambertuslaan 62a/b (H. Frank-Foyer)</i>	27-8-1942 W.J. Brouwers	25-6-1943 Kemper en Hermens	29-3-44 G.A. Franssen
<i>Koning Clovisstraat 51 (J. Wesly-Kahn)</i>	30-11-1942 M.J. Defresne-van Zanten	30-11-1942 G. Kanters	30-8-1944 G. Th. Droog
<i>Hoge Kanaaldijk 13 (Leek-Wolffs)</i>	23-12-1942 F.L. Maas	23-12-1942 H.F. Mansvelt	
<i>Coxstraat 6 (L. Leeraar-Schaap)</i>	1-2-1943 S.W.J. Jaspers	15-9-1943 M. Bussjen	
<i>Koning Clovisstraat 83 (Vredenburg-Polak)</i>	22-7-1942 W.J. Brouwers	27-8-1942 J.H. Graus	
<i>Koning Clovisstraat 85 (Vredenburg-Polak)</i>	22-7-1942 W.J. Brouwers	21-9-1942 H. Vreijdenberger	
<i>Koning Clovisstraat 87 (Vredenburg-Polak)</i>	22-7-1942 W.J. Brouwers	29-7-1942 J.W. Erkens	
<i>Prof. Scholstraat 10 (Wijngaard-Wolf)</i>	4-11-1942 S.W.J. Jaspers	12-8-1943 J.G. Maassen	

*Bron.* Database onroerend goed

De NSB'er W.J. Brouwer uit Heerlen was in de doorverkoopconstructie de belangrijkste stroman van De Pauw. Hij schafte tien van de veertien panden als eerste koper aan. Vier panden werden vrijwel direct doorverkocht: in twee gevallen aan een mede-NSB'er (Graus en Bartholomeus) en in twee gevallen aan Maastrichtenaren (Vreijdenberger en Erkens).<sup>443</sup> De overige zes panden verkocht Brouwer *als batch* een klein jaar na aanschaf. Daarmee was zijn rol uitgespeeld op de vastgoedmarkt in Maastricht. De zes panden werden driekwart jaar later rond maart 1944 opnieuw doorverkocht.

Het is onduidelijk hoeveel geld met de doorverkoop uiteindelijk is verdiend. Wanneer we de officiële verkoopprijzen vergelijken dan blijkt dat Brouwer de panden die hij meteen doorverkocht, voor nagenoeg hetzelfde bedrag had doorverkocht als waarvoor hij ze aankocht. De panden die hij later verkocht leverde hem een winst op van fl. 4.099,- (2022: € 33.000). Hoeveel hij aan zwart geld verdiende

<sup>443</sup> De namen van beide kopers komen niet terug in lijsten die gelinkt zijn aan fascistische en nazistische organisaties.

is onduidelijk. Een onderhands bedrag van fl. 1.000,- per pand was niet ongewoon zoals we zagen bij de klacht tegen De Pauw. Bij 10 verkochte Joodse panden zou hij zo'n fl. 10.000,- aan zwart geld hebben ontvangen. Het geeft in ieder geval aan dat de koop en doorverkoop van Joods onroerend goed ook in Maastricht een lucratieve markt was, met name voor vermogende NSB'ers.

## Notarissen

Notarissen waren een onmisbare schakel bij de gedwongen verkoop van Joodse panden. Zij formaliseerde en legaliseerde de verkoop. De transacties kwamen via bevriende makelaars, zoals De Pauw, binnen. Libourel komt in zijn onderzoek tot de conclusie dat zowel bij Joodse landbouwgronden als onroerend goed de verkoopprijzen aanmerkelijk lager lagen dan de marktprijs.<sup>444</sup> Hij toont aan dat het verschil in de regel bij de notaris onder de tafel werd betaald. Daar kwam bij dat de NGV de verkoopprijzen vaststelde op 75% van de taxatiewaarde (die in de regel al lager uitvielen). Dit moest de koop van een Joods pand financieel aantrekkelijk maken, maar gaf onbedoeld de makelaar en de notaris een extra winstmarge. Een volgende extra inkomstenbron was, zoals we zagen, het dubbeltransport. Schütz geeft aan dat het beheerde vastgoed vaak bestond uit zogenaamde “mandjes”: meerdere panden werden collectief verkocht, eerst aan een tussenpersoon om vervolgens op dezelfde dag gesplitst te worden doorverkocht aan particuliere kopers.<sup>445</sup> In Maastricht zagen we dat fenomeen bij de tussenpersoon Brouwer. Dubbeltransporten betekenden dubbele declaraties, nog los van het eventuele zwarte geld dat met de koop was gemoeid.

Zoals aangegeven was de koop van Joods onroerend goed in Maastricht verre van populair. Ook onder de notarissen bestond doorgaans grote weerstand. De broederschap der Notarissen verordonneerde dat geen medewerking verleend moest worden aan deze transacties. Daar werd in brede kring gehoor aan gegeven. Het gevolg is dat we in de transportaktes van Joodse panden steeds dezelfde notarisnamen tegenkomen. In Maastricht gaat het om de notarissen Jan Willem Huijnen, Frederic Gustav Hoefler en Charles H.D.M.J. Russel uit Eijsden. Huijnen transporteerde vijf Joodse panden. Hoefler nam in Maastricht met ruim veertig Joodse panden het leeuwendeel van de transacties voor zijn rekening. In de VKB staat overigens bij deze transacties steeds de naam van het notariskantoor Van Konijnenburg vermeld. Maar notaris Hoefler verklaarde na de bezetting tegen de aanklager van De Pauw: *“Op enkele uitzonderingen na heb ik deze acten (40 akten - auteurs) als plaatsvervanger van Notaris Van Konijnenburg verleden”*.<sup>446</sup> Notaris Russel was *gouwleider* van het fascistische Zwart Front en overtuigd antisemiet.<sup>447</sup> Hij transporteerde ongeveer tien panden in Maastricht, maar minstens zeventig Joodse panden in de rest van Limburg. In zijn omvangrijke studie over notarissen, weidt Schütz maar liefst drie pagina's aan het dossier van notaris Russel.<sup>448</sup> Na de bezetting moest deze zich verantwoorden voor zijn gedrag tijdens de bezetting. Zijn verdedigingslinie was die der *lijdelijkheid*: hij moest vanuit zijn positie wel meewerken aan de (toen) legale verkoop van panden: *“Ik ben in mijn zaken altijd zeer passief geweest en heb er geen kwaad in gezien dat de acten der jodenpanden mijn kantoor passeerden”*. Russel bleek 81 Joodse transportakten verleden te hebben met een totale waarde van fl. 726.105,-.<sup>449</sup> Het werd hem overigens niet aangerekend. Zijn beroep op lijdelijkheid werd gehonoreerd en na een advies van de Zuiveringsadviescommissie, schreef Minister Kolfshoten van Justitie: *“Ik heb de eer U mede te delen, dat ik, overeenkomstig het advies van de Adviescommissie (...) geen termen aanwezig heb geacht eenigen maatregel (...) ten Uwen opzichte te nemen”*. Een onderzoek naar vermeende

<sup>444</sup> Libourel, Ph.B. (1946), Het waardevraagstuk, in: P.J.A. Adriani (red.), *Fiscale ervaringen tijdens de bezettingstijd 1940-1945* (Amsterdam 1946), p.71.

<sup>445</sup> Schütz, 2016, p. 257.

<sup>446</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box 123, dossier 122, verklaring De Pauw p.10. Na zijn ontslag was het Notaris Russel uit Eijsden die de meeste transporten voor De Pauw voor zijn rekening nam.

<sup>447</sup> Het Zwart Front van Arnold Meijer werd op 30 maart omgedoopt naar Nationaal Front. De beweging overtrof de NSB in antisemitisme.

<sup>448</sup> Schütz, 2016, pp. 326-328.

<sup>449</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box 123, dossier 122, verklaring Russel p. 9; voorts NL-HaNA, CABR, 2.09.09, 95088 (2692), Rijkspolitie Maastricht; en NL-HaNA, CABR, inv. 49097 / Tribunaal Maastricht.

collaboratie door het Tribunaal Maastricht eindigde, mede door een handtekeningenactie voor steunbetuiging op touw gezet door zijn broer G.M.G.H. Russel, hoogleraar Fiscaal Recht te Nijmegen, tot vrijspraak van collaboratie.

## 9.4 Casussen: provincie Limburg en gemeente Maastricht

### Casus 1 Provincie Limburg kocht Joods pand Prins Bisschopsingel 25

Emile Salomon Wijngaard en Lilli Süskind woonden aan de Prins Bisschopsingel 25.<sup>450</sup> Het pand werd gebouwd in 1910 en ligt in het chique Villapark dat grenst aan het Stadspark. Het pand stond onder beheer van de NGV. In oktober 1942 besloot de NSB-Commissaris der Provincie Limburg graaf Max de Marchant et d'Ansembourg namens de provincie Limburg het pand aan de Prins Bisschopsingel 25 in Maastricht te kopen. Overigens een unicum in bezet Nederland: geen andere provincie in Nederland heeft volgens het dataoverzicht in de VKB een Joods pand aangeschaft. Als reden voor de koop staat vermeld: *“Overwegende, dat het gewenscht is, dat de provincie Limburg een pand bezit, dat zoowel door ruimte als door ligging geschikt is niet alleen voor woning, maar ook voor de huisvesting van een andere tak van dienst, zulks met het oog op de omstandigheid, dat het gebouw van de provinciale Griffie reeds te klein dreigt te worden voor de administraties, welke thans daarin zijn ondergebracht”*.<sup>451</sup> Het besluit tot aankoop werd genomen op 23 oktober 1942 en ondertekend door De Marchant. Karel Frederiks, de secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, keurde het besluit met een stempel-handtekening goed op 13 november 1942. De koopakte werd op 8 december 1942 ondertekend en gepasseerd bij notaris Russel uit Eijsden.

Opvallend is dat het pand nooit gebruikt is door de provincie. Het pand werd, volgens een passage uit een interne brief aan Gedeputeerde Staten (GS-14 maart 1946), verhuurd aan de nazistische Nederlandse Volksdienst.<sup>452</sup> Deze organisatie betaalde gedurende de bezettingsperiode fl. 1.102,50 huur. Na aftrek van de kosten resteerde een netto huuropbrengst van fl. 481,29.<sup>453</sup>

#### *Rechtsherstel: een moeizaam proces*

Op 17 november 1944 kreeg Wijngaard weer het beheer over het pand.<sup>454</sup> Zijn advocaat mr. W.J. Korn richtte op 11 maart 1946 het verzoek aan de provincie Limburg of zij bereid was tot minnelijke schikking. Op 5 april 1946 stuurde de voorzitter van de GS een brief aan de beheerder van de ANBO dat de provincie medewerking wilde verlenen aan een minnelijke schikking. De provincie was beducht voor een schadepost en voegde als laatste alinea toe: *“Gaarne zullen wij vernemen welke stappen moeten gedaan worden ten einde de provincie zoo mogelijk geheel of gedeeltelijk schadeloos te stellen voor het voor haar uit een en ander voortvloeiend verlies.”*<sup>455</sup> Een exact gelijke brief (nu naar de goede instantie) werd op 3 mei 1946 verstuurd naar de RRH, afdeling Onroerende Goederen rayon Maastricht aan de Papenstraat. Het NBI, vertegenwoordiging Maastricht, gaf op 11 mei 1946 antwoord op die vraag: *“(…) Bij deze procedure van minnelijke schikking zal tevens worden uitgemaakt of en in hoeverre U zult*

---

<sup>450</sup> Emile Wijngaard had als Hoofd Medische Zaken zitting in de Joodsche Raad voor Maastricht een *Sperre bis auf weiteres Freigestellt vom Arbeitseinsatz*.

<sup>451</sup> HCL, Provincie Limburg 1944, april 1987, inv. 9601 map 04.09. Vanwege de opheffing van de Gedeputeerde Staten (GS) tekende De Marchant als waarnemer van de GS.

<sup>452</sup> HCL, Provincie Limburg 1944, april 1987, inv. 9601 map 04.09. Brief van de Tweede Afdeling. De Nederlandsche Volksdienst werd opgericht door de bezetter en moest de plaats innemen van liefdadigheidsorganisaties en op den duur alle sociale hulpverlening, maatschappelijk werk en de paramedische zorg gaan omvatten. De organisatie ging uit van de nazistische rassensleer en werkte nauw samen met de Winterhulp. <https://www.oorlogsbronnen.nl/bronnen?term=Nederlandsche+Volksdienst,2-6-2023>.

<sup>453</sup> HCL, Provincie Limburg 1944, april 1987, inv. 9601 map 04.09: Brief van 2<sup>e</sup> afd. aan GS, d.d. 14-3-1946.

<sup>454</sup> HCL, GAM, Hypotheken 4, dagregister 246 no. 696.

<sup>455</sup> HCL, Provincie Limburg 1944, april 1987, inv. 9601 map 04.09: Brief aan ANBO-beheerder 5-4-1946. Het roept de vraag op wie slachtoffer is in deze zaak.

*worden schadeloos gesteld voor het door U geleden verlies*”. Vervolgens startte het rechtsherstelproces. Het werd een traag proces waarbij de provincie veel tijd nam en gedreven werd door het zo beperkt mogelijk houden van de financiële schade voor de provincie. Het zou uiteindelijk drie jaar duren voordat een minnelijke schikking werd gepubliceerd in het Staatsblad van 3 maart 1949.<sup>456</sup>

De inhoud van de herstelovereenkomst heeft naast de gebruikelijke componenten (eigendomsoverdracht en cederen van de vordering op de Duitse roofovername) enkele opmerkelijke zaken. *Op de eerste plaats* wist de provincie te bewerkstelligen dat Wijngaard niet alleen de door de provincie betaalde aflossing van zijn hypotheek (fl. 3.283,39) moest terugbetalen, hetgeen gebruikelijk was, maar ook met een ongebruikelijke opslag van 4% rente over de periode 1942 tot de datum van het rechtsherstel. De opslag alleen al kwam uit op fl. 856,22 (2022: €7.000). *Op de tweede plaats* gaf de provincie een lagere huuropbrengst op. In 1946 was die in een interne notitie op fl. 481,29 (netto) gesteld, in de overeenkomst gaf de provincie fl. 389,69 als netto huuropbrengst op.<sup>457</sup> Het wordt in de stukken niet duidelijk welke eventuele extra onkosten hebben geleid tot het verder naar beneden bijstellen van de netto huuropbrengst. In de eerder aangehaalde interne notitie van 1946 staan die kosten wel gespecificeerd. Aangezien Wijngaard al in november 1944 het beheer van het pand terugkreeg (en vanaf die datum dus ook weer de lasten droeg), blijft onduidelijk waarom de huuropbrengsten in de herstelovereenkomst alsnog lager uitvielen. Ook blijft onduidelijk of de NVD de enige huurder tijdens de bezetting is geweest. *Op de derde plaats* is opmerkelijk dat de provincie de advocaatkosten die Wijngaard opvoerde (fl. 250,00), betwistte. Er werd zelfs navraag gedaan bij het advocatenkantoor van Wijngaard naar de werkelijke kosten. Toen bleek dat Wijngaard tijdens het rechtsherstelproces was bijgestaan door een tweede advocaat, weigerde de provincie die extra onkosten te vergoeden. Wijngaard zou volgens de regels maar recht hebben op de vergoeding van één advocaat. Via een bemiddelaar werden de advocaatkosten van Wijngaard uiteindelijk op fl. 100,- vastgesteld, een lage vergoeding als je alleen al kijkt naar de duur van de procedure. Alles samengenomen heeft Wijngaard behoorlijk water bij de wijn moeten doen om zijn eigendomsrecht hersteld te krijgen. Wijngaard wiens financiële positie inmiddels sterk was verslechterd, sloot een nieuwe hypotheek van fl. 7.834,50 af om zijn schuld aan de provincie te betalen.<sup>458</sup> Maar het leed was nog niet geleden. Bijna 6 jaar na de bevrijding van Maastricht, en ruim een jaar na het rechtsherstel, kreeg hij op 5 juli 1950 officieel bericht van het Rode Kruis dat zijn vrouw Lilli en haar tweelingzus Meta op 8 augustus 1943 in Auschwitz waren vermoord.<sup>459</sup>

## Casus 2 Gemeente Maastricht kocht Joods pand Maastrichter Smedenstraat 7

De gemeente Maastricht kocht op 21 april 1942 het pand aan de Maastrichter Smedenstraat 7. Het pand was eveneens eigendom van Emile Salomon Wijngaard en zijn vrouw Lilli Süskind. Het pand bevond zich in het Stokstraatkwartier, in die tijd een afbraakbuurt. De gemeente Maastricht kocht daar met regelmaat panden op voor stadsverbetering. Het pand was op 4 juni 1940 door de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Maastricht onbewoonbaar verklaard. De gemeente Maastricht en Wijngaard waren de koop overeengekomen en op 7 juni 1941 keurde de Maastrichtse gemeenteraad “*In het belang van de verbetering der Volkshuisvesting van Emile Wijngaard, alhier, voor den prijs van F.900,-- aan te koopen het perceel M. Smedenstraat 7*” goed.<sup>460</sup> De goedkeuring door de Raad was twee maanden voordat de Duitse Verordening 154/1941 werd uitgevaardigd. De verkoop vereiste eveneens de goedkeuring van de Provinciale Staten, die op 22 augustus 1941 haar toestemming gaf. Het zou

<sup>456</sup> NL-HaNA, Kabinet der Koningin, 1946-1975, dossier 9774: KB 22-3-1949, no. 16.

<sup>457</sup> Anders geformuleerd: van de fl. 1102,50 inkomsten gingen maar liefst fl. 712,91 (65%) op aan onkosten.

<sup>458</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.02, inv. 199180 formulier 74/22.

<sup>459</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.02, inv.nr. 199180.

<sup>460</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht 20.007B, notulen College B en W en handelingen Gemeenteraad 1940-1948, doos 74.



evenwel nog acht maanden duren, tot 21 april 1942, voordat de koopakte was gepasseerd bij notaris Derks in tegenwoordigheid van NSB-burgemeester L. Peeters.<sup>461</sup>

Wijngaard liet zich bij het tekenen van de koopakte vertegenwoordigen door notaris Paulussen. Dat is opmerkelijk omdat niet de NGV als beheerder aan tafel zat maar de (vertegenwoordiger van de) Joodse eigenaar zelf. Dat betekent dat het pand niet onder beheer was gesteld, zoals ook uit de kadastrergegevens van het pand blijkt.<sup>462 463</sup> Het eigenaarschap ging meteen over van de Joodse eigenaar op de gemeente. Dit laatste is relevant bij de beoordeling van de casus. Als Wijngaard de koop met de gemeente vrijwillig had geregeld dan was er geen sprake van *onrechtmatige ontneming van eigendom* (gebaseerd op een Duitse Verordening).<sup>464</sup> Rechtsherstel lag dan niet voor de hand.<sup>465</sup> En dat wordt bevestigd door het feit dat Wijngaard na de bezetting voor al zijn overige panden rechtsherstel heeft aangevraagd (en gekregen) en geen aanvraag indiende voor het betrokken pand Maastrichter Smedenstraat 7.<sup>466</sup> Dit feit en de eerdere constatering dat het om een onbewoonbaar verklaarde woning ging (mede getuige de lage verkoopprijs) maken dat de gemeente zich met deze aankoop niet schuldig lijkt te hebben gemaakt aan de aankoop van geroofd Joods onroerend goed.

### Casus 3 Gemeente Maastricht: intentie tot koop synagogecomplex

De Maastrichtse Hoofdsynagoge werd 21 augustus 1840 met veel ceremonieel in gebruik genomen. Het synagogecomplex was gelegen op het voormalig kloosterterrein van de Kapucijnen, op de hoek van de Bogaardenstraat en de Capucijnengang.<sup>467</sup> Aan de Capucijnengang 2 was de kosterwoning van de Nederlands Israëlitische Kerkgemeenschap (NIK) gevestigd.<sup>468</sup> De kosterwoning was geschakeld gebouwd aan de synagoge. De percelen met daarop staande gebouwen waren tijdens de bezetting niet onder beheer gesteld door de NGV.

Na de deportatie van de Joden stonden overal in Nederland de Joodse gebedshuizen leeg. Vanaf midden 1943 werden gemeenten aangespoord tot aankoop van de Joodse gebedshuizen met als opdracht deze een andere bestemming te geven. Op 8 november 1943 stuurde de *Commissaris voor niet-commercieële Vereenigingen, Arnhem* een brief over de aankoop van de gronden en de gebouwen van de Nederlandsch Israëlitische Gemeente. Burgemeester Peeters onderhandelde over de aankoop en nam vervolgens op 14 december 1943 het besluit de synagoge te kopen voor fl. 10.000 gulden (document 3).<sup>469</sup> Aangegeven werd dat de kosterwoning geschikt was voor bewoning en het kerkgedeelte "(...) *in te richten als gymnastieklokaal of dergelijke*".<sup>470</sup> De prijs werd als redelijk beoordeeld en de aankoop van het pand was onder de gegeven omstandigheden in het belang der gemeente te achten. Het besluit werd naar de Commissaris der Provincie voor toestemming gestuurd. Deze stond eerst afwijzend tegenover de koop, maar begin 1944 werd alsnog toestemming verleend. Nadat Peeters begin 1944 als burgemeester was vertrokken besloot zijn opvolger, de NSB-burgemeester De Leij, op 16 mei 1944 af te zien van de aankoop van de synagoge.<sup>471</sup> Het besluit bevestigde nogmaals de intentie tot koop en het intrekken van het besluit. Overigens staat geen reden voor de intrekking vermeld.

---

<sup>461</sup> Een mogelijke verklaring is het vertrek van burgemeester Michiels van Kessenich en het aantreden van L. Peeters.

<sup>462</sup> Het andere pand van Wijngaard is op 13 juli 1942 onder beheer gesteld van de NGV.

<sup>463</sup> HCL, Kadaster, kadastraal nummer B1280 en kadasterlegger 7983.

<sup>464</sup> Er zijn geen archiefstukken gevonden die de beweegredenen van Wijngaard om het pand te verkopen onderbouwen. Die van de gemeente wijzen duidelijk in de richting van een opkoopregeling.

<sup>465</sup> Aalders, 2001, pp. 46 ev.

<sup>466</sup> Een bijkomend argument is dat notaris Derks geen andere *Jodenpanden* heeft laten passeren.

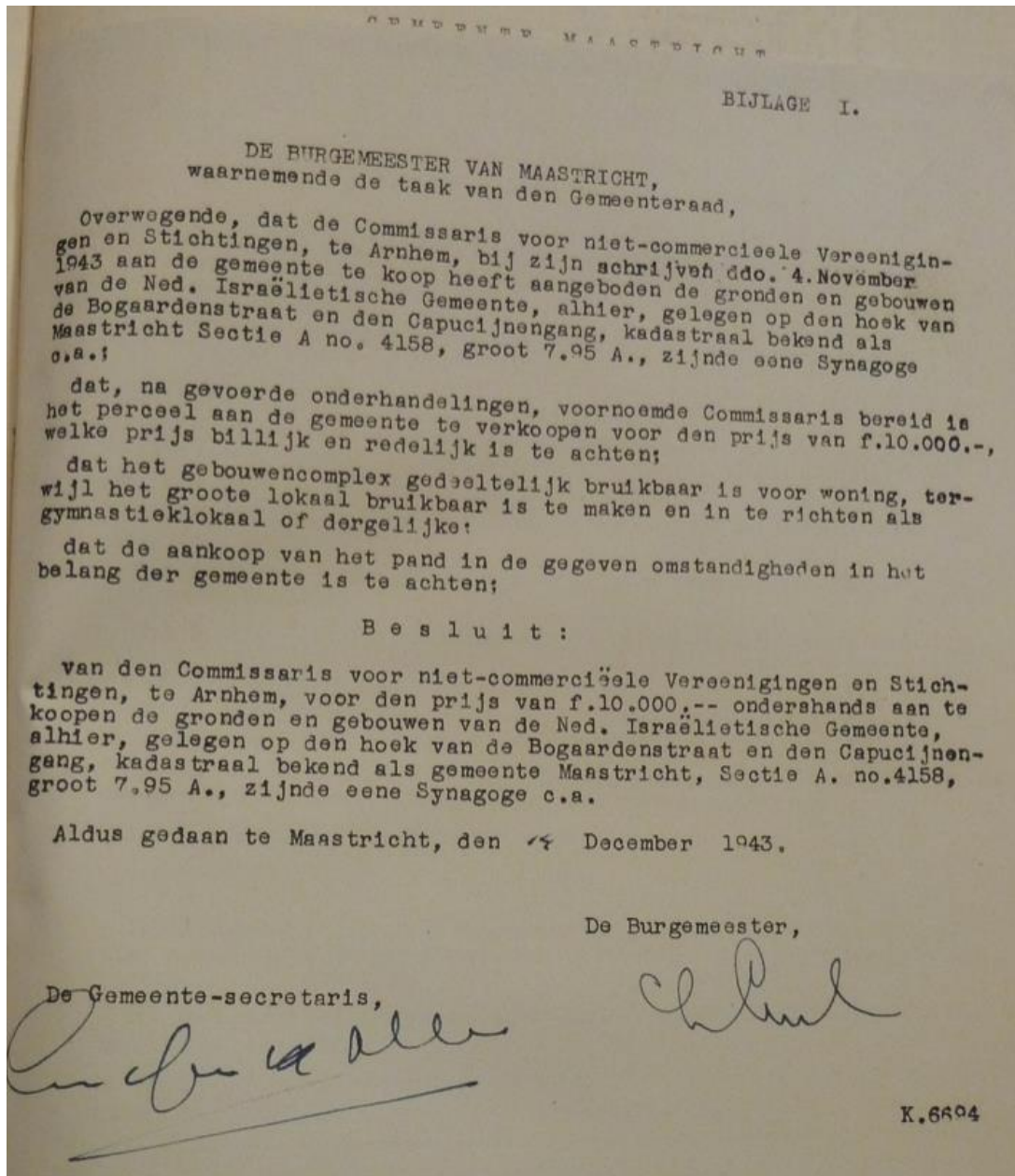
<sup>467</sup> Lemmens, 1990, pp. 70 e.v.; Van Rens, 2013, p. 34.

<sup>468</sup> Kadastraal sectie A4158 groot 7a en 95ca.

<sup>469</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007B, doos 19, notulen college B en W-1943.

<sup>470</sup> Een formulering die we bij meer gemeenten tegenkomen.

<sup>471</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007B, doos 20, notulen college B en W-1944.



Bron. HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007B, doos 19, notulen college B en W - 1943.

Het interieur van de synagoge werd na de deportatie van de Maastrichtse Joden door de bezetter volledig vernield en het gebouw werd gebruikt als opslagplaats voor in beslaggenomen, meest kapotte, Joodse meubelen. De Joodse boeken overleefden de bezetting in de Maastrichtse bibliotheek en de Thorarollen werden in het geheim in de kelder van het stadhuis bewaard, om ze na de bevrijding weer terug te laten keren bij de synagoge. Na de bevrijding hielpen, voornamelijk Joodse, Amerikaanse soldaten met het opruimen van de synagoge.<sup>472</sup> De schade werd geschat op fl. 20.000,-. Pas na de renovatie werd de synagoge in 1952 weer in gebruik genomen en ingewijd.

<sup>472</sup> Lemmens, 1990, p. 100.

## Casus 4 Wilhelminasingel 79 – Joods pand niet in de Verkaufsbücher

Het pand Wilhelminasingel 79 was eigendom van Amedée Markens en Claire Walthausen. Het betreft een statig herenhuis. De beide Joodse eigenaren woonden in Marseille in Frankrijk en overleefden daar de oorlog. Het pand werd verhuurd aan de Duitse weduwe Lina Oger-Thiele. Vanwege het buitenlands verblijf van de Joodse eigenaren werd het pand door de bezetter als vijandelijk vermogen aangemerkt en kwam onder beheer bij de DRT. Uit de kadastragegevens blijkt dat het pand op 20 november 1942 werd verkocht aan de huurder Thiele.<sup>473</sup> Thiele kocht het pand voor fl. 11.400,-. De koop van het pand werd niet geregistreerd in de VKB. De meest waarschijnlijke verklaring is dat de verkoop via de DRT liep. In de rechtsherstelakte staat dat de beheerder van het pand, Hermann Adolf Dreesen, in hoedanigheid als Centraal Beheerder van Vijandelijke Onroerende Goederen in Limburg, op 20 november 1942 het pand verkocht voor fl. 11.400,-.<sup>474</sup> De koopsom verdween in de roofofstal van de DRT.

Vlak voor de bevrijding vluchtte Thiele naar Duitsland. Haar vermogen werd beheerd door het NBI.<sup>475</sup> Het pand werd van 1 november 1944 tot 1 juni 1945 voor fl. 62,50 per maand door het Amerikaanse leger gehuurd. Rechtsherstel vond vrij snel na de bevrijding plaats. Op 13 september 1947 werd ten kantore van notaris Groutars de herstelakte getekend. De hypotheekschulden werden tegen elkaar weggestreept en Markens ontving de achterstallige huurinkomsten (fl. 539,05). De kosten van de notaris en de herstelakte (tezamen fl. 238,40) kwamen voor rekening van de oorlogskoper.<sup>476</sup> Of die kosten zijn betaald is onduidelijk.

## 9.5 Rechtsherstel

### Rechtsherstel bij verkochte Joodse panden

In hoofdstuk 2 is dieper ingegaan op de wijze waarop rechtsherstel na de bevrijding was georganiseerd en welke regels daarbij als uitgangspunt golden voor een minnelijke schikking. Opvallend voor Maastricht was dat nagenoeg alle Joodse panden door NSB'ers waren gekocht. Met het Amerikaanse leger in aantocht sloegen NSB'ers op Dinsdag 5 september 1944 massaal op de vlucht, zodat de meeste geroofde panden in Maastricht leeg kwamen te staan. Ook zijn verhalen bekend van buurtbewoners die NSB'ers uit hun huizen joegen. In die situaties kon de oorspronkelijke Joodse eigenaar (indien teruggekeerd) vrijwel meteen over zijn huis beschikken, zoals bijvoorbeeld het geval was bij Emile Wijngaard. Omdat de teruggekeerden snel in hun huis konden, was rechtsherstel in de meeste gevallen een pure juridische, maar wel wezenlijke, formaliteit. Voor de Joodse burgers die niet terugkeerden duurde het rechtsherstel van het onroerend goed langer, zoals uit veel NBI-dossiers blijkt. Na een onderbeheerstelling moest een beheerder (soms een (ver) familielid maar vaker een advocaat of notaris), eerst vaststellen wat het vermogen en de vermogensonderdelen waren. Werde onroerend goed aangetroffen dan kon de beheerder een rechtsherstelprocedure in gang zetten.

Na de oorlog heeft voor alle 45 verkochte Joodse panden in Maastricht en Amby rechtsherstel plaatsgevonden. In alle gevallen werd de koopovereenkomst nietig verklaard en werd een optel- en aftreksom gemaakt die in een minnelijke overeenkomst werd vastgelegd. In slechts enkele gevallen, zoals bij de Koning Clovisstraat 83, moest de rechter de onoverbrugbare verschillen oplossen.<sup>477</sup> De inhoud van de overeenkomsten wisselde van pand tot pand. Bij de beoordeling van de rechtshersteldossiers vallen twee zaken op.

<sup>473</sup> HCL, Kadaster, hypotheek-4, deel 1756 akte 71.

<sup>474</sup> NL-HaNA, RRH, 2.09.48, dossier 05102.

<sup>475</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.11 Inv. 134523.

<sup>476</sup> NL-HaNA, RRH, 2.09.48 dossier 05102. En HCL, Kadaster, hypotheek-4, akte 21 dagregisterdeel 247 nr. 610.

<sup>477</sup> In die gevallen hakte een RRH-rechter de knoop door. Tegen het vonnis kon niet in beroep worden gegaan.

*Op de eerste plaats* werden bij de vaststelling van de minnelijke schikkingen de gemeentelijke en landelijke belastingen over de periode dat de oorspronkelijke eigenaar niet over zijn woning kon beschikken, verrekend met de oorlogskoper. Hiermee kwamen deze kosten alsnog voor rekening van de oorspronkelijke eigenaar, die geheel buiten zijn schuld en mede door toedoen van de overheid, niet over zijn woning kon beschikken. Wanneer de oorlogskopers geen belastingen hadden afgedragen leidde dat na de bezetting tot belastingnaheffingen wegens achterstalligheid. Voor Joodse eigenaren in Maastricht golden uiteraard dezelfde regels. Bij alle minnelijke schikkingen hebben we dan ook belastingverrekeningen aangetroffen. In hoeverre de gemeente Maastricht na de bevrijding heffingen wegens achterstalligheid heeft opgelegd is niet bekend omdat het belastingarchief van de gemeente is vernietigd. In de notulen van het college en de raad van na de bevrijding is slechts één casus aangetroffen die betrekking had op een erfpachtzaak (zie volgende casus). Onderzoekers die de situatie in Amsterdam en Den Haag in kaart hebben gebracht concluderen dat (na)heffingen over de periode dat de Joodse eigenaar niet over zijn woning kon beschikken als onredelijk en onbillijk moeten worden gekwalificeerd, en dat in het geval van naheffing de houding van de gemeenten *zakelijke, kil en bureaucratisch* was.<sup>478</sup>

*Op de tweede plaats* valt op dat de voortgang bij het proces tot rechtsherstel aanzienlijk werd vertraagd door de afwezigheid van de NSB-oorlogskoper of het feit dat hij onder beheer was gesteld. In veel gevallen nam de Joodse eigenaar, in tegenstelling tot de richtlijnen, de kosten van de notaris, de advocaat en de herstelprocedure voor zijn rekening zodat het rechtsherstelproces kon worden afgerond. Daar stond dan een vordering op de oorlogskoper tegenover, maar het is uit de beschikbare bronnen niet duidelijk of de oorlogskopers hun verplichtingen zijn nagekomen.

### Casus Erfpacht- en huurkwestie Levie-de Bruin

Sinds oktober 1916 had Abraham Levie een erfpachtovereenkomst met de gemeente Maastricht vanwege het perceel aan de Grote Staat 3 (document 4).<sup>479</sup> De canon bedroeg fl. 2.000,- per jaar, een bedrag dat in twee termijnen van fl. 1.000,- aan de gemeente voldaan moest worden en wel op 30 juni en 31 december. Afgesproken werd destijds ook dat een deel van het erfpachtrecht werd overgedragen aan J. Krekelberg (zgn. ondererfpacht) die Levie daarvoor jaarlijks fl. 400,- betaalde.<sup>480</sup>

Op het perceel stonden opstallen die eigendom waren van Levie en die hij met toestemming van de gemeente Maastricht verhuurde aan de firma Pieters-Teuwen. Levie ontving daarvoor een bedrag van fl. 2.900,- per jaar aan huurpenningen die tweemaal per jaar dienden te worden voldaan, en wel fl. 1.450,- op 1 mei en eenzelfde bedrag op 1 november van ieder kalenderjaar. Toen het beheer van de erfpacht overging naar de ANBO veranderde er een aantal zaken. Ten eerste verschoof de canon verplichting van Levie naar de ANBO. Ten tweede betaalde Pieters-Teuwen de huurpenningen niet langer aan Levie maar aan de ANBO.<sup>481</sup>

Met de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944 eindigde de onder beheerstelling van de erfpacht van het perceel bij de ANBO en kwam de canonverplichting weer terug bij Levie. De ANBO had de canon over de eerste helft van 1944 niet voldaan maar de gemeente Maastricht vond dat ze Levie 'bezwaarlijk' hiervoor aansprakelijk kon stellen.

---

<sup>478</sup> Voor Amsterdam zie Piersma & Kemperman, 2015; en voor Den Haag zie Robin te Slaa, 2017.

<sup>479</sup> Abraham Levie was geboren op 9 juni 1887 te Amsterdam en werd op 22 mei 1944 vermoord in het concentratiekamp Auschwitz. Bij aanvang van de 1e deportatie dook hij samen met zijn vrouw Stella de Bruin onder in Brussel. Daar werden zij verraden. Abraham werd opgepakt, zijn vrouw en dochter werden niet meegenomen. Overigens is tegenwoordig de schoenzaak *Manfield* in het pand – dat gelegen is direct naast het voormalige warenhuis Vroom & Dreesmann – gevestigd.

<sup>480</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, nota Chef der Tweede Afdeling aan B en W, d.d. 8 januari 1945.

<sup>481</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, nota Chef afdeling Volkshuisvesting aan B en W, d.d. 25 oktober 1944.

## Document 4

### Kadasterkaart Maastricht: Het blauw ingekleurde perceel is de Grote Staat 3



Bron. HCL, Maastrichtse kadasterkaarten (1811-1832), uitsnede uit kaart B9

Wel vond ze dat Levie contractueel aansprakelijk was voor de canon over de periode 1 juli 1944 tot en met 31 december 1944. De gemeente was zich bewust van het feit dat onbekend was waar Levie zich bevond (en of hij nog wel in leven was) en van zijn penibele financiële situatie en zocht naar een manier om de canon toch te kunnen innen “(...) zolang de kwestie van de Joodsche vermogens niet behoorlijk geregeld is”. Ze kwam op 27 oktober 1944 met een voorlopige regeling die behelsde dat de huurder, de firma Pieters-Teuwen, de halfjaarlijkse huurpenningen (fl. 1.450,-) over het tijdvak 1 november 1944 tot 1 mei 1945 rechtstreeks aan de gemeente zou betalen. Daarvan zou fl. 1.000,- apart worden gezet op een gemeentelijke rekening ter voldoening van de halfjaarlijkse canon over de periode 1 juli - 31 december 1944. Het surplus van fl. 450,- zou de gemeente aan mevrouw Levie doen toekomen.<sup>482</sup> Maar mevrouw Levie verzette zich tegen deze regeling die haar canon liet betalen over de periode 1 juli - 14 september 1944 waarin niet zij, maar de ANBO het beheer had over de erfpacht. Ze wilde over deze periode dan ook geen canon betalen. Bovendien, zo stelde ze, had de gemeente zich onvoldoende rekenschap gegeven van het feit dat zij langdurig en gedwongen gevlucht en ondergedoken was geweest, zij en haar man hun bedrijf verloren hadden, hun financiële positie achteruit was gegaan en de huuropbrengsten haar enige inkomstenbron waren. Ze laat de gemeente dan ook weten “Buiten de billijkheid van mijn standpunt ten aanzien van betaling der erfpacht, ware met deze zeer uitzonderlijk slechte omstandigheden bij het nemen eener beslissing rekening te houden”.<sup>483</sup> In reactie hierop betwiste de Chef der Tweede Afdeling Levie’s penibele financiële positie. Bovendien raadde hij de gemeente aan vast te houden aan haar besluit de canon over de tweede helft van 1944 te innen bij Levie. Hij laat B en W weten: “(...) dat de gemeente, die over het eerste halfjaar 1944 terzake toch al een schadepost

<sup>482</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan de Gemeenteontvanger d.d. 30 oktober 1944.

<sup>483</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief mw. Levie aan B en W d.d. 21 december 1944.

heeft van f. 1000,- geen ander standpunt kan innemen dan Uwe beslissing van 27 Oct. 1944, n.l. dat Levie niet aansprakelijk kan worden gesteld voor de betaling van de erfpacht over het eerste halfjaar 1944, doch contractueel wel aansprakelijk is voor de betaling van de erfpacht over het tweede halfjaar 1944 ad f. 1000,-".<sup>484</sup> De gemeente legde zijn advies terzijde en op 15 januari 1945 liet ze mevrouw Levie weten canon te zullen berekenen over de periode 15 september 1944 tot en met 31 december 1944 hetgeen neerkwam op een bedrag van fl. 588,89.<sup>485 486</sup> Daarmee was de kous nog niet af. Want nu de erfpacht weer terug was bij Levie lag het voor de hand dat er ook een einde zou komen aan de interim-oplossing waarbij de huren werden geïnd door de gemeente Maastricht. Maar dat zag de gemeente anders. Aangezien het nog niet bekend was welke regelingen er getroffen zouden worden ten aanzien van Joodse vermogens, liet de gemeente mevrouw Levie weten dat de gemeente de huren over het tijdvak 1 mei 1945 – 1 november 1945 rechtstreeks van de huurder zou blijven ontvangen.<sup>487 488</sup> Ook daar was mw. Levie het niet mee eens want, zo stelde ze, zij en haar man hadden een huurovereenkomst met Pieters-Teuwen en niet met de gemeente.<sup>489</sup> Ook dit keer haalde de gemeente bakzeil. Al snel liet ze mw. Levie weten dat zij de huren vanaf 1 mei 1945 weer rechtstreeks van de huurder zou gaan ontvangen.<sup>490</sup>

Naast de huurinkomsten ontving Levie ook de ondererfpacht van fl. 400,- per jaar. Dat bedrag was voor 1944 nog niet door onder-erfpachter Krekelberg aan de ANBO voldaan. De chef van de tweede Afdeling stelde B en W voor dat Krekelberg dit bedrag rechtstreeks aan Levie zou betalen "(...) aangezien de gemeente (door de voorlopige regeling van 27 oktober – auteurs) volledig gedekt was voor de betaling van de erfpacht ad f. 2000,-".<sup>491</sup> In feite schold dit voorstel Levie's canonverplichting kwijt over de periode 14 september tot en met 31 december 1944. Maar zo ruimhartig was de gemeente niet. Op 15 januari 1945 liet de gemeente mw. Levie weten dat Krekelberg het over de periode 1 januari 1944 – 14 september 1944 verschuldigde bedrag van fl. 282,22 rechtstreeks aan haar kon uitbetalen. Het restbedrag van fl. 117,78 zou Krekelberg aan de gemeente dienen te betalen "wegens vergoeding van de door haar over 1944 gederfde erfpacht."<sup>492</sup>

## 9.6 Niet-verkochte Joodse panden

In tabel 3 staan 32 panden met een Joodse eigenaar opgesomd die niet zijn verkocht. Deze panden werden aangemeld bij en in beheer genomen door de NGV. In *de eerste kolom* is de Joodse eigenaar die tijdens de bezetting is vermoord, met cursieve letter aangegeven. De gezusters Beesman werden tijdens de eerste deportatie van 25 augustus naar Auschwitz weggevoerd waar ze beiden op 28 augustus werden vermoord. De familie Goudberg (twee zussen en een broer) woonde in Den Haag en Alphen a/d Rhijn en bezaten uit een erfenis vier arbeiderswoningen op Sint Pieter.<sup>493</sup> Ook zij overleefden de bezetting niet.<sup>494</sup> Abraham Vredenburg en zijn vrouw Saartje Polak stierven in Sobibor op 14 mei 1943. Michiel Wijngaard ging met de eerste deportatie vanuit Maastricht naar Auschwitz waar hij op 31 augustus 1942

<sup>484</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, nota Chef der Tweede Afdeling aan B en W d.d. 8 januari 1945.

<sup>485</sup> Het te veel ingehouden bedrag zou vervolgens aan Levie worden gerestitueerd. HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan mw. Levie d.d. 15 januari 1945.

<sup>486</sup> Uiteindelijk stortte de ANBO fl. 1.450,- terug op de rekening van mw. Levie. Daarvan werd fl. 1.293,33 aan de gemeente Maastricht betaald wegens achterstallig canon over 1944. NL-HaNA, NBI, 2.09.16.09 inv. 119073, brief mw. Levie aan het Nederlands Beheers Instituut d.d. 25 augustus 1947.

<sup>487</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan mw. Levie d.d. 5 april 1945.

<sup>488</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan fa. Pieters-Teuwen d.d. 5 april 1945.

<sup>489</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief mw. Levie aan B en W d.d. 8 april 1945.

<sup>490</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan mw. Levie d.d. 14 april 1945.

<sup>491</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, nota Chef der Tweede Afdeling aan B en W d.d. 8 januari 1945.

<sup>492</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007M, inv. 2039-04, brief B en W aan mw. Levie d.d. 15 januari 1945.

<sup>493</sup> Uit het NBI-dossier blijkt dat de vier panden een gezamenlijke waarde hadden van fl. 9.000,- en per maand fl. 51,50 aan huur opbrachten. Zij bezaten ook landbouwgrond (zie hoofdstuk *Joods agrarisch grondbezit*).

<sup>494</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.12 inv.158629: beheerdossiers van de familie Goudberg.

werd vermoord. Zijn broer Maurice werd op 5 maart 1943 in Sobibor vermoord. De overige eigenaren overleefden de bezetting.

In *de tweede kolom* is met cursieve letter aangegeven of de Joodse eigenaar het pand zelf bewoonde. De romein gezette adressen werden verhuurd. Slechts 7 panden werden voor eigen bewoning gebruikt, de overige 25 panden werden verhuurd. Concreet betekende het dat gedurende de bezetting de huren over de periode 11 augustus 1941 en 14 september 1944 werden overgeboekt naar de Duitse roofinstellingen.

In *de derde kolom* staat kort samengevat wat er tijdens de bezetting, na het vertrek of de deportatie van de Joodse eigenaar met het pand gebeurde. Twee panden van gemengd gehuwde gezinnen werden tijdens de bezetting weliswaar onder beheer gesteld, maar de Joodse eigenaars konden gedurende de bezetting in hun huis blijven wonen omdat ze gemengd gehuwd waren. Voorts werden twee panden door de Duitsers gevorderd en drie panden werden verhuurd aan Rijks Duitsers of zogenaamde *Ausbombardierte* Duitse gezinnen die in Maastricht werden ondergebracht.

Tabel 3  
*Onder beheer gestelde Joodse panden die niet werden verkocht*

<i>Joodse eigenaar</i>	<i>Adres</i>	<i>Tijdens bezetting</i>
<i>I. Beesman - M. Beesman</i>	<i>Hoogbrugstraat 39</i> <i>Kleine Staat 20</i>	Cahn daarna verhuurd
<i>F. Bertoud-Karels</i>	<i>Stenenbrug 5</i>	
<i>T. Cahn-Cohen</i>	<i>Lenculenstraat 9</i>	bombardentsschade
<i>S. Devries en E. Heijmans</i>	<i>Boscherweg 185</i>	Gevorderd Luftwaffe
<i>J. Drielsma en M. Salomon</i>	<i>Grote Gracht 23</i>	Verhuurd (Rijks)Duitsers
<i>H. Frank-Foyer (New York)</i>	<i>Tongerseweg 23</i> <i>Grote Staat 41 en 43</i>	
<i>M., V. en O. Goudberg</i>	<i>Kalfstraat 1, 1a, 3 en 4</i>	
<i>S.V. Hertzdahl en M. Bloemgarten</i>	<i>Keizer Karelplein 11, 12 en 13</i> <i>Stationsstraat 31</i>	Gevorderd door Duitsers
	<i>Grote Staat 26-28 (1 pand)</i> <i>Grote Staat 36</i>	
<i>A. Horn en A. de Jonge</i>	<i>Scharnerweg (bakkerij)</i> <i>Verwerhoek 4</i>	
<i>H. Mantz en M. Schmidt</i>	<i>Vrijthof 2</i>	Gemengd gehuwd
<i>M. Samuel en S. Soesman</i>	<i>Gubbelstraat 32</i> <i>Kleine Gracht 35 en 37</i> <i>Raamstraat 14</i> <i>Mt. Grachtstraat 9</i>	
<i>J. Samuel-de Jong</i>	<i>Alexander Battalaan 64</i>	
<i>A. Vredenburg en S. Polak</i>	<i>Brusselsestraat 24</i>	
<i>J. Wesley-Arends</i>	<i>Blekerij 56</i>	Gemengd gehuwd
<i>Michiel en Maurice Wijngaard</i>	<i>Raamstraat 50</i>	
<i>Michel Wijngaard</i>	<i>Grote Stokstraat 19</i>	

*Bron.* Databestand Joods onroerend goed

Na de bevrijding werd voor alle Joodse panden die niet verkocht waren en waarbij de Joodse eigenaar(s) overleefde(n), de aantekening *onder beheer gesteld NGV* in de hypotheekboeken eenvoudig doorgehaald, zodat formeel het eigendom weer was hersteld. In het geval dat de panden verhuurd waren geweest, kon de drie jaar misgelopen huur worden teruggevorderd bij de Duitse roofinstellingen. De claims kwamen pas eind jaren veertig begin jaren vijftig tot uitkering. In de situatie dat de Joodse eigenaar(s) waren vermoord, kwam het vermogen (waaronder het pand) onder beheer van het NBI. Pas na de formele bevestiging van het overlijden (meestal door het Rode Kruis afgegeven tussen 1948 en

1950) kon het beheer worden beëindigd en erfgenamen worden gezocht om het vermogen, waaronder het pand, over te dragen. Vervolgens konden de erfgenamen de aantekening in de kadastrale gegevens via de notaris laten doorhalen. Mochten ze huurpenningen zijn misgelopen dan gold ook voor de erven dat ze een vordering bij een Duitse roofinstelling konden inbrengen.

In de regel moesten Joden die onderdoken of die werden gedeporteerd hals over kop hun woning verlaten. Hun achtergelaten huisraad en spullen werden een prooi voor de bezetter. In het volgend hoofdstuk gaan we dieper in op de huurpanden en de roof van de inboedels.

## 9.7 Conclusie

In dit hoofdstuk staan de panden met een Joodse eigenaar centraal. In totaal zijn 77 panden met een Joodse eigenaar geïdentificeerd. Alle panden op één na, zijn onder beheer gesteld. Van de 77 panden zijn tijdens de bezetting 45 panden daadwerkelijk verkocht. De koopsommen werden gestort op een Duitse roofbank. De Gemeente Spaarbank Maastricht verleende bij minstens één aankoop van een Joods pand een hypotheek aan de oorlogskoper. Belicht is hoe de verkoop in Maastricht zich voltrok, met speciale aandacht voor het verloop van het verkoopproces in de tijd en de betrokken partijen, zoals makelaars en notarissen. Het blijkt dat een netwerk van NSB-getrouwen zich schuldig maakte aan de koop en doorverkoop van Joodse panden. Tot het netwerk hoorde ook de Maastrichtse NSB-wethouder Van Beek. De NSB-burgemeester Peeters verwees in een enkel geval een geïnteresseerde koper naar de makelaar die de Joodse panden onder beheer had. Na de bevrijding heeft voor nagenoeg alle panden rechtsherstel plaatsgevonden.

In ons onderzoek is vooral ook gekeken of de gemeente Maastricht Joodse panden heeft aangekocht. Dat is bij één pand het geval geweest. Het betrof een onbewoonbaar verklaarde woning in het Stokstraatkwartier. Nadere analyse van de casus leidde tot de conclusie dat het niet om een onder beheer gesteld pand ging dat aangeboden was door de NGV, maar dat de koop gesloten was zonder tussenkomst van de bezetter of gelieerde partijen en dat het om een opkoopregeling voor afbraakpanden ging. Rechtsherstel lijkt hierbij niet aan de orde.

Een tweede casus waar de gemeente Maastricht in beeld komt is het synagogecomplex aan de Capucijnengang. Na de deportatie van de Joden werden pand en perceel aan de gemeente aangeboden om te kopen. Burgemeester L. Peeters besloot het pand aan te kopen voor fl. 10.000,-. Het besluit geeft geen uitsluitsel over de voorgenomen functie van de synagoge; men dacht aan een gymnastiekzaal. Begin 1944 gaf de provincie Limburg toestemming voor de koop. Peeters was inmiddels als burgemeester vertrokken en de nieuwe NSB-burgemeester De Leij besloot vervolgens toch af te zien van koop, zonder opgave van redenen. De synagoge bleef in handen van de bezetter en werd verder gebruikt als opslag voor Joodse meubelen. Los van de intentie tot koop is geen vervolgactie door de gemeente ondernomen.

De provincie Limburg heeft, als enige provincie in Nederland, bij monde van de Commissaris der Provincie De Marchant een Joods pand aan de Prins Bisschopsingel 25 gekocht. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken verleende haar toestemming en de koop werd doorgezet. In tegenstelling tot het voornemen het pand te bestemmen voor de provinciale griffie, werd het pand verhuurd aan de nazistische NVD. Rechtsherstel heeft drie jaar op zich laten wachten, ondanks de aanvankelijk snelle bereidheid van de provincie tot medewerking aan rechtsherstel. Het rechtsherstelproces overziend kan in deze casus de conclusie niet anders luiden dan dat de provincie er vooral op uit was de financiële schade voor zichzelf zo veel mogelijk beperkt te houden. Dat uitte zich in een kille boekhouders mentaliteit waarbij het onderste uit de kan werd gehaald. Met de ogen van nu is het onbegrijpelijk dat de provincie Limburg zo weinig begrip had voor de positie en noden van de Joodse eigenaar en dat zij



de langdurige onderhandelingen onnodig hard en zonder empathie voerde. Hier zijn naar de mening van de onderzoekers billijkheid en redelijkheid ver te zoeken. Dat de Joodse eigenaar toch instemde met een voor hem nadelig onderhandelingsresultaat toont de zwakke onderhandelingspositie die de Joodse eigenaar had bij de totstandkoming van minnelijke schikkingen. De provincie heeft na het rechtsherstel nog een poging gedaan de voormalige Commissaris der Provincie De Marchant, aansprakelijk te stellen voor de opgelopen schade, onduidelijk is of dat is gelukt.

Een vergelijkbare casus als bij de provincie zien we bij de erfpacht- en huurkwestie tussen de gemeente Maastricht en een Joodse erfpachter. In deze casus deed de gemeente er alles aan om de financiële schade zo beperkt mogelijk te houden. Hierbij gebruikte ze constructies die ze, na protest, weer moest terugdraaien. De gemeente hield daarbij geen rekening met de situatie en de belangen van de Joodse erfpachter die zich in een onzekere en een beroerde situatie bevond; de gemeentelijke financiën prevaleerden. Ook in deze casus zijn de onderzoekers van mening dat de oplossingen die de gemeente Maastricht aandroeg voor het oplossen van de huur- en erfpachtkwestie onredelijk en onbillijk waren.

## 10 Roof Joodse inboedels en vorderen woningen

### 10.1 De roof van Joodse inboedels: M-Aktion

Op 15 september 1941 kreeg de Joodse bevolking te maken met het verbod om van woonplaats te veranderen en op 7 november 1941 volgde een algeheel verhuisverbod. Met de registratieplicht en het verhuisverbod lag de weg open voor de roof van Joodse inboedels. De operatie werd op 20 maart 1942 ingezet met een *Anweisung* van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in het Joodsch Weekblad:

*“Elke Jood, die eigen, gehuurde, of andere wijze hem ter beschikking staande woonruimte in gebruik heeft, moet voor het verwijderen van het meubilair, van voorwerpen, welke tot de inrichting behoren, van huisraad en ander bezit, volgens par. 3 van de “Anordnung” van den General-Kommissar van het Sicherheitswesen van 15 september 1941, verlof daartoe schriftelijk aanvragen door middel van den Joodsche raad voor Amsterdam. Overtredingen van deze bepalingen zal wegens het verzuimen, om verlof tot verhuizen aan te vragen, streng gestraft worden”.*<sup>495 496</sup>

Het plan voor de roof van Joodse inboedels kwam van *Reichsleiter* Alfred Rosenberg. In de bezette *Ostgebiete* was door de grote verwoesting behoefte aan alles. Rosenberg vatte het plan op de huisinventaris van leegstaande Joodse panden in beslag te nemen en op te sturen zodat Duitse ambtenaren en andere Duitse emigranten in de oostelijke bezette gebieden de verwoeste huizen en kantoren konden inrichten.<sup>497</sup> Hitler keurde het plan goed en de uitvoering kwam in handen van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR).<sup>498</sup> In Nederland kwam de *ERR-Hauptarbeitsgruppe Niederlande* onder leiding van Schmidt-Stähler de actie uitrollen. De inboedelroof stond bekend onder de naam *M-Aktion* (*Möbel Aktion*). De naam was niet alleen verhullend maar ook misleidend.<sup>499</sup> Het ging al snel niet alleen om meubels, complete Joodse inboedels werden geroofd en de bruikbare spullen naar Duitsland verscheept. In het begin kwamen woningen van Joden die onder waren gedoken (vaak met achterlaten van hun hele hebben en houden) aan de beurt, vanaf augustus 1942 de woningen van gedeporteerde Joden. De actie werd zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd. De huisraad van de woningen werd eerst geïnventariseerd en geregistreerd door medewerkers van de *Hausraterfassungsstelle* (HES) en wanneer de woning leegkwam ontruimd door de ERR, waarna de beste spullen werden verscheept naar Duitsland. In totaal werden in Nederland 29.000 woningen leeggeroofd met een geschatte waarde van een kleine 80 miljoen gulden. Dit is slechts een voorzichtige schatting: veel van de geroofde spullen werden niet eens geregistreerd. Na de oorlog is 62 miljoen gulden als schade uitgekeerd.<sup>500</sup>

---

<sup>495</sup> Aalders, 1999, p. 230.

<sup>496</sup> Het was de opmaat naar de tweede LIRO-Verordening 58/42, d.d. 21 mei 1942. Deze eiste van Joden de inlevering van collecties van allerlei soort, kunstvoorwerpen, edele metalen, juwelen, en vorderingen (inclusief verzekeringen), en rechten (o.a. patent-, auteurs-, merken-, concessie- en erfenisrechten). Paarden, voer- en vaartuigen moesten bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* worden aangemeld: Aalders, 1999, p. 202.

<sup>497</sup> Vanaf de zomer 1942 verschoof de bestemming van de inboedels naar Duitsland waar de bevolking steeds meer leed onder de luchtaanvallen van de geallieerden.

<sup>498</sup> ERR was een rooforganisatie van de NSDAP die tijdens de oorlog in alle bezette gebieden de cultuurgooederen roofden en naar Duitsland overbracht.

<sup>499</sup> Aalders, 1999, p. 229

<sup>500</sup> Ibidem, p. 232.

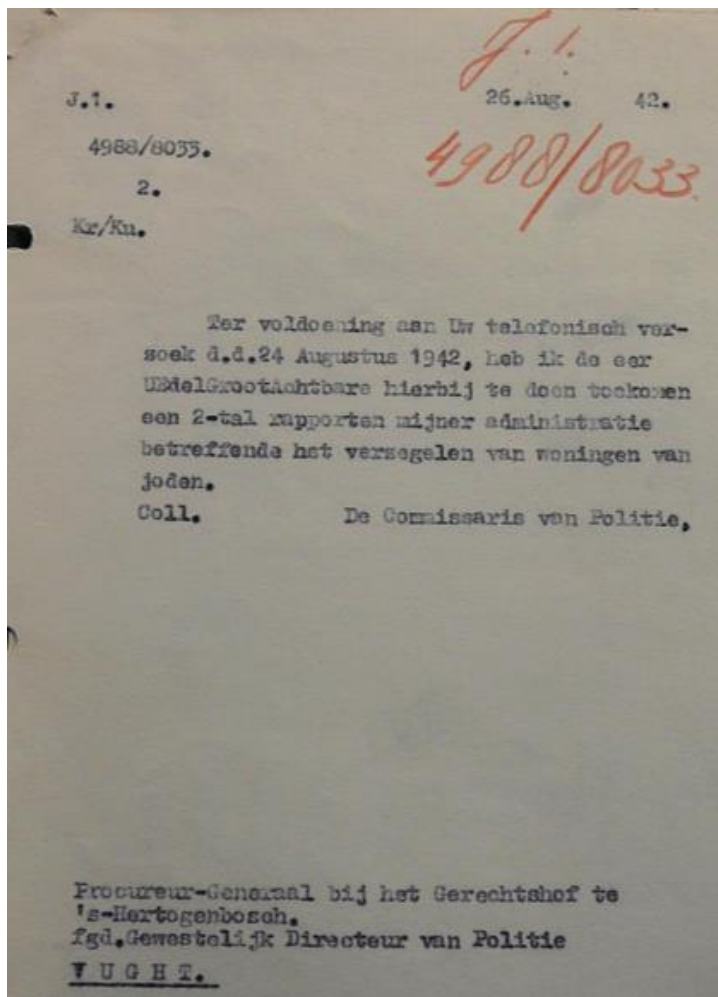
## 10.2 De Maastrichtse situatie

### De eerste deportatie 25 augustus 1942

De HES was vanaf januari 1942 in Maastricht actief bij het inventariseren en registreren van Joodse inboedels. Louis Tas was als Joodse leerkracht vanuit Amsterdam neergestreken in de Lenculenstraat 9 in Maastricht en schreef in zijn dagboek op 3 maart 1942: “*Er worden vele joden uit hun huizen gezet. Ook in dit huis is alles geregistreerd*”.<sup>501</sup> Dat speelde een half jaar voor de eerste deportatie. Vanaf 25 augustus 1942, de eerste dag waarop de eerste deportaties van Limburgse Joden vanuit Maastricht plaatsvonden, kwam de inboedelroof pas goed op gang. Naast de HES en ERR was daarbij een rol weggelegd voor de Maastrichtse recherche.

De voor deportatie opgeroepen Joden doken ofwel meteen onder, of meldden zich bij het deportatiecentrum aan de Professor Pieter Willemsstraat (PPW) in Wijck-Maastricht. Zij mochten het hoognodige in een koffer meenemen, hun woning met complete inboedel achterlatend. De sleutel van hun woning leverde ze in bij inspecteur Kraaij die op het deportatiecentrum aanwezig was. Deze overhandigde de sleutel aan een rechercheur van politie die “*in den namiddag van 25 augustus tusschen 16 en 24 uur*” de huizen (vaak kamers waarin men woonde) verzegelde met plakband met het opschrift “*Commissaris van Politie - Gemeente Maastricht*”. Bij twee panden werd de verzegeling versterkt met

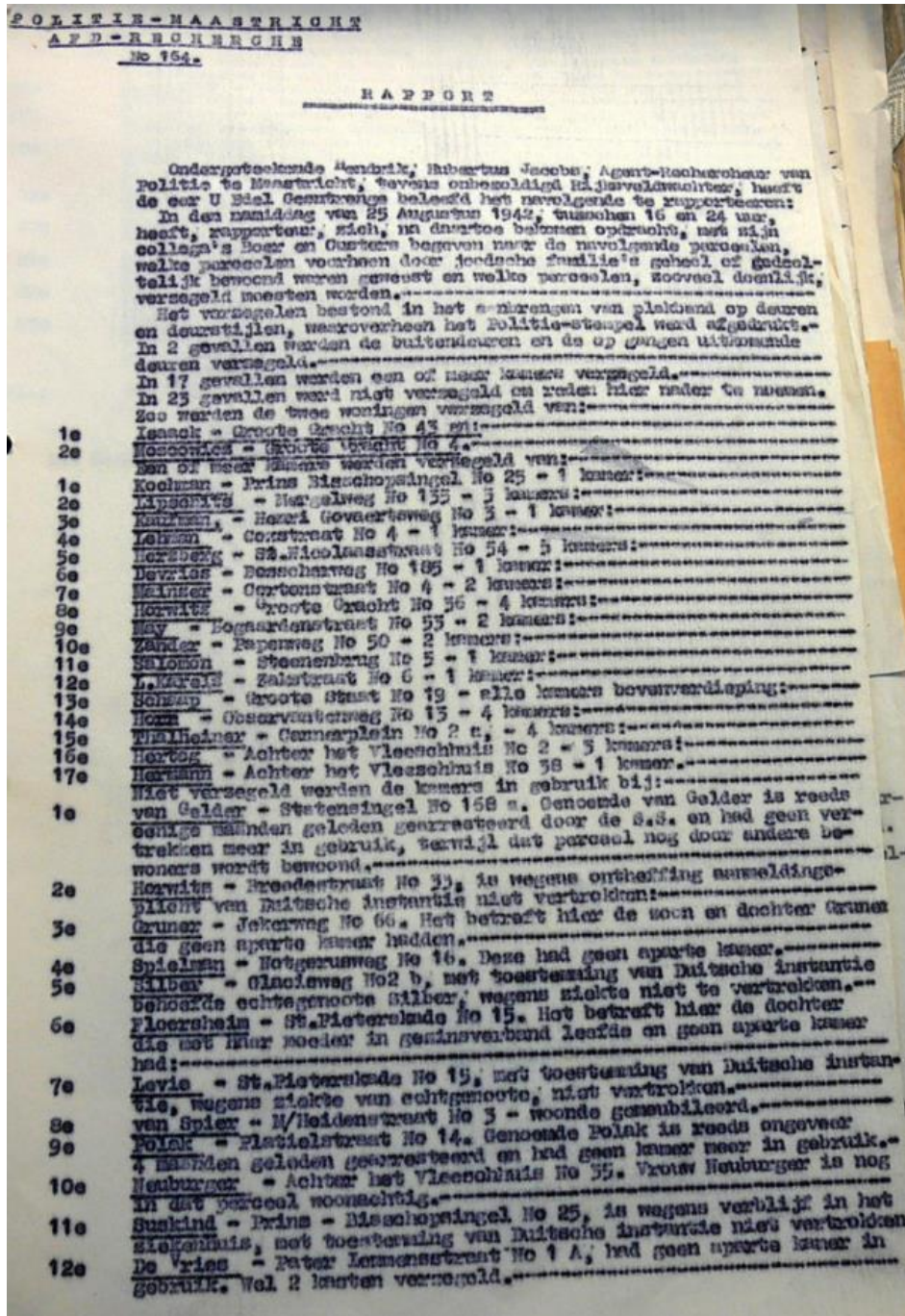
“*ijzeren klammen en schroeven*”. Na verzegeling werd de sleutel weer op het politiebureau ingeleverd. Twee rapporten met verzegelingen zijn bewaard gebleven: rapport 161 en 164 “*Constateerende het verzegelen van Joodsche woningen*”. Een dag later stuurde de commissaris van politie de lijsten door naar de Procureur-Generaal (PG) bij het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch.



Document 1  
*Brief commissaris van politie  
(cvp) Maastricht aan PG  
Gerechtshof Den Bosch over  
de verzegeling van Joodse  
woningen*

*Bron. HCL, GAM, Gemeentepolitie,  
20.108A, inv. 1739 J1 4988/8033.*

<sup>501</sup> NIOD, Archief 244, Dagboeken, inv. 468, Dagboek L.M. Tas, 3 maart 1942.



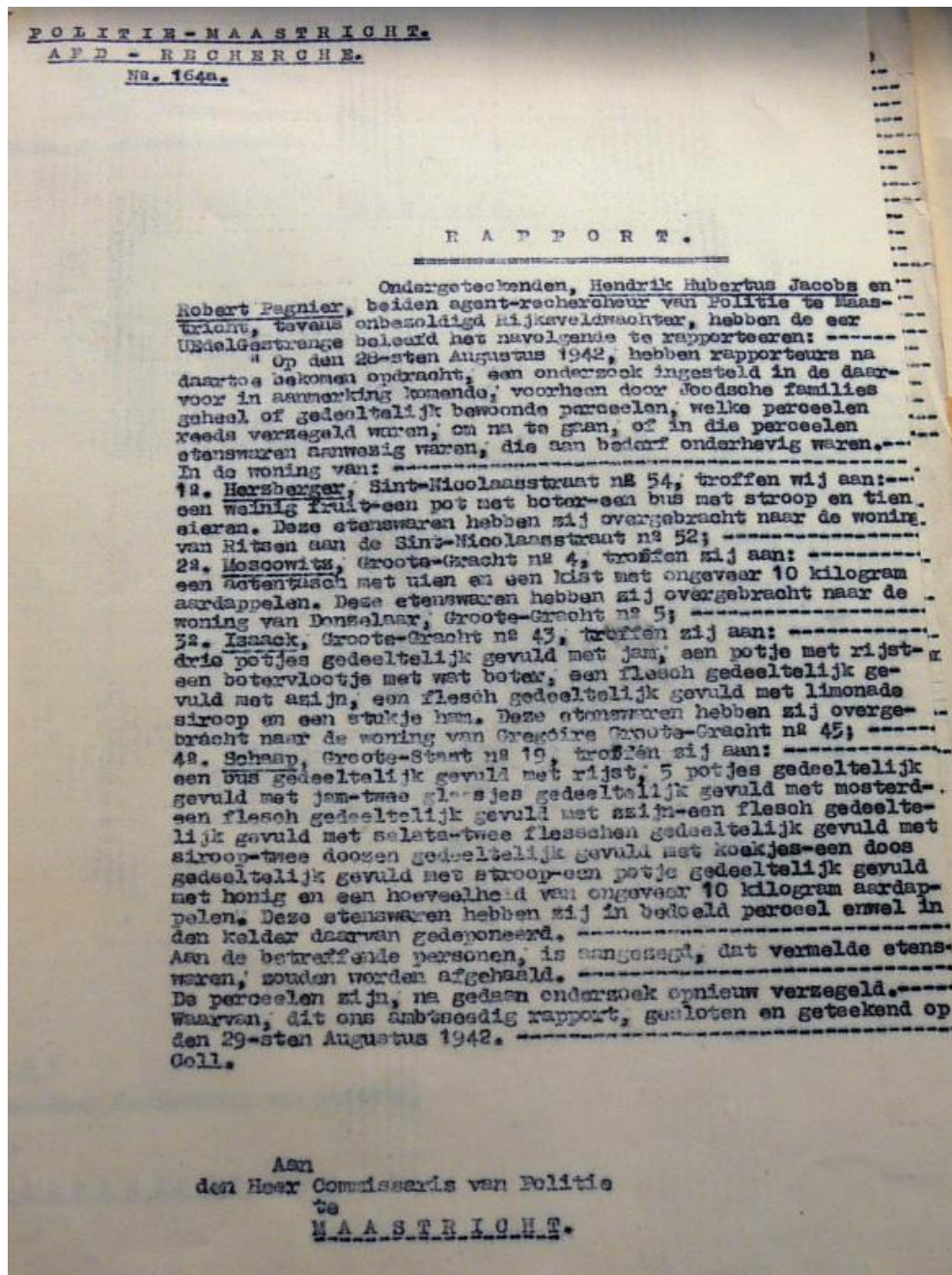
Bron. HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1739, rapport 164

Daarmee hield de betrokkenheid van de gemeentepolitie niet op. Hun volgende opdracht bestond uit het heropenen van de verzegelde panden en het inzamelen van de bederfelijke waren die waren achtergebleven. Dat gebeurde tussen 26 en 29 augustus 1942. De bederfelijke waren werden ingezameld en afgeleverd bij de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV) in de Papestraat 8 waar de NSDAP

haar hoofdkwartier had ondergebracht. De NSV tekende voor ontvangst.<sup>502</sup> De woningen werden weer verzegeld en de sleutel verhuisde deze keer naar de secretaris van de *Beauftragte* Müsold, die kantoor hield in het Witte Huis gelegen op de hoek van de Prins Bisschopsingel en de Sint Lambertuslaan. Müsold speelde in Maastricht een centrale rol bij het verdelen van woningen waarin Joden hadden gewoond.

Document 3

*Inventarisatie bederfelijke waren in Joodse Panden door politie Maastricht*



Bron. HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1739, rapport 164a

<sup>502</sup> De NSV was een onderdeel van de NSDAP. De Duitse organisatie bood extra (voedsel)hulp aan behoeftige Arische gezinnen. De NSV stond voorbeeld voor de Nederlandse Volksdienst, die het pand aan de Prins Bisschopsingel 25 huurde van de provincie Limburg (zie hoofdstuk *Roof van Joods onroerend goed*).

Document 4 en 5

Bewijs van aflevering van bederfelijke waren bij NSV door de gemeentepolitie Maastricht, en bewijs van ontvangst door NSV

POLITIE-MAASTRICHT  
AFD-RECHERCHE  
No 164 B.

R A P P O R T

Ondergeteekende Hendrik, Hubertus Jacobs, Agent-Researcheur van Politie te Maastricht, tevens onbesoldigd Rijksveldwachter, heeft de heer U. Niel Gestrange beleefd het navolgende te rapporteren:-----

In den namiddag van den 29-sten Augustus 1942, zijn de etenswaren, vermeld in de rapporten dd. 29 Augustus 1942, respectievelijk genummerd 161 A en 164 A, onder toezicht van rapporteur, overgebracht naar het gebouw van de N.S.V. aan de Papestraat alhier. Bedoelde etenswaren zijn aldaar, tegen een bewijs van ontvangst dat hierbij gaat, overgenomen door den Heer Kreusch, hier wonende aan de Markt No 1,-----

waarvan dit mijn ambtseedig rapport gesloten en geteekend op den 29-sten Augustus 1942,-----

Coll:

Aan:  
Den Heer Commissaris van Politie:  
te  
Maastricht.

*Duplicat.*

Ondergeteekende verklaart voor de N.S.V. van de Gemeente Politie te Maastricht te hebben overgenomen onderstaande goederen:-----

1 kist met groenten en fruit:-----  
ongeveer 20 K.G. aardappelen:-----  
1 pot met wat boter:-----  
1 botervlootje met wat boter:-----  
10 eieren:-----  
1 potje en 1 bus gedeeltelijk gevuld met rijst:-----  
6 bussen gedeeltelijk gevuld met stroop:-----  
11 potjes gedeeltelijk gevuld met jam en honig:-----  
2 pakkjes gedeeltelijk gevuld met mosterd:-----  
2 flesschen gedeeltelijk gevuld met azijn:-----  
1 flesch gedeeltelijk gevuld met salata:-----  
3 flesschen gedeeltelijk gevuld met limonade stroop:-----  
2 doozen gedeeltelijk gevuld met koekjes:-----  
1 stukje ham:-----  
1 zakje bruine boonen:-----  
3 pakkjes havermost:-----  
1 pakkje gortmost:-----  
2 zakjes met meel:-----  
1 zakje met melk:-----  
1 pakkje met cacao:-----  
3 citroenen en:-----  
diverse restjes grutterwaren:-----

Maastricht 29 Augustus 1942.

*[Handwritten signature]*

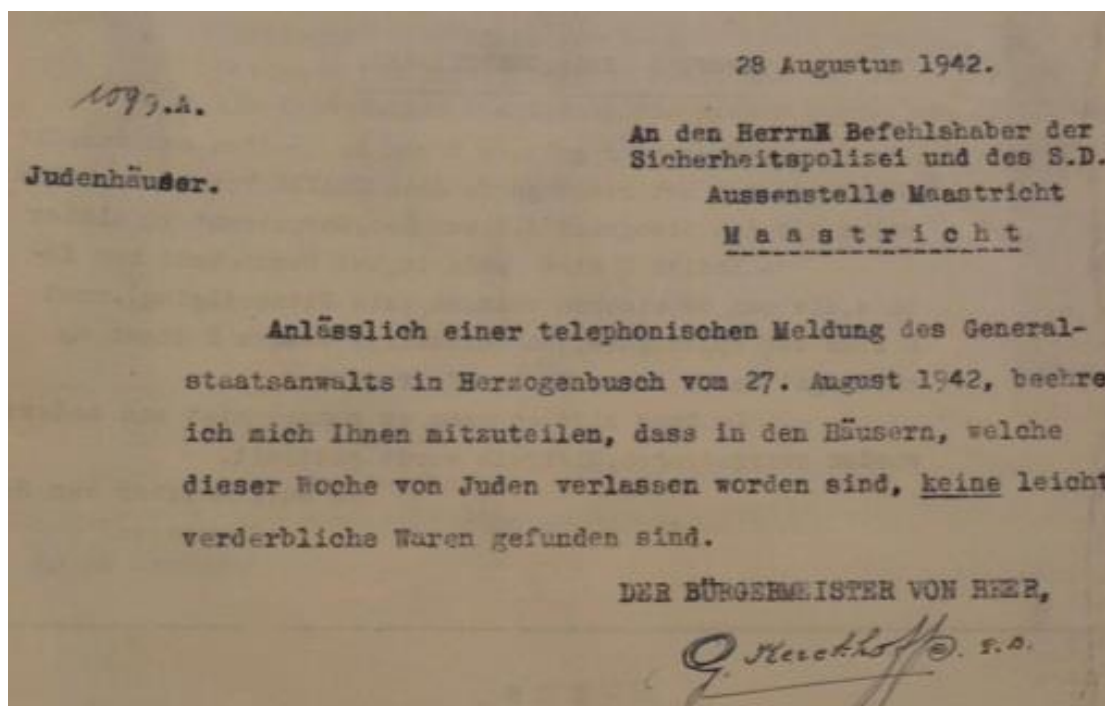
Bron. HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1739, rapport 164b; en bewijs van ontvangst

De gemeentepolitie Maastricht speelde bij de inventarisatie van huisraad bij de eerste deportatie geen rol. De *Sicherheitsdienst* (SD) in de *Aussenstelle* Maastricht had evenwel geen eigen personeel om leegstaande huizen van de Joden te inventariseren en deed regelmatig een beroep op de *Zentralstelle* in Amsterdam. De HES, onderdeel van de *Zentralstelle*, stuurde vervolgens medewerkers naar Maastricht om de inventarisaties uit te voeren. Na de inventarisatie kwam de ERR in actie om de woning leeg te halen. Het ophalen van de inboedels geschiedde door Maastrichtse verhuis- en transportbedrijven. De *Bevrachtungscommissie Maastricht*, gevestigd aan de Boschstraat 31, verdeelde de opdrachten die binnenkwamen. Het meubilair uit de leegstaande woningen werd overgebracht naar de douaneloods *De Botermijn* aan de Parallelweg, naast het station van Maastricht, en naar de Duitse School aan de Hunnenweg. Andere kostbaarheden werden opgestuurd naar de LIRO, waar ze werden geregistreerd en later geveild. Een gedeelte van de meubels bleef in Maastricht achter voor burgers die lid waren van de NSB of een andere pro-Duitse organisatie.<sup>503</sup> <sup>504</sup> Vanuit Maastricht gingen de meubels verder op transport naar Duitsland en dienden als vervangend meubilair voor de uitgebombardeerde Duitsers (de zgn. *Liebesgaben aus Holland...*).<sup>505</sup> De minst bruikbare meubels werden opgeslagen in de synagoge.

In de gemeente Heer lijkt dezelfde procedure gevolgd te zijn als in Maastricht, al zijn de archiefstukken een stuk schaarser. Het enige stuk dat dateert van kort na de eerste deportatie is de schriftelijke melding van burgemeester Kamm aan de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D.* (Aussenstelle Maastricht), waarin hij aangaf dat in de *Judenhäuser* geen licht bederfelijke waren zijn aangetroffen.<sup>506</sup>

#### Document 6

*Mededeling burgemeester van Heer dat geen bederfelijke waren aangetroffen in de lege Joodse panden*



Bron. HCL, Gemeente Heer, 20.216B, doos 7, 1099A: brief van 28 augustus 1942

<sup>503</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, 1738, J1 nr. 241/12473.

<sup>504</sup> Na de Duitse bezetting vernam Emile Wesly dat een pro-Duitse familie via de NSDAP meubilair had gekregen dat afkomstig was uit zijn woning. Betrokkene gaf na de bezetting toe dat ze wist dat het om Joodse meubelen ging. HCL, GAM, Gemeentepolitie 20.108B, 1945 box 128, dossier555.

<sup>505</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108B, 1944, box 112, dossier 205.

<sup>506</sup> Overigens een vrij ongeloofwaardige mededeling gezien de bederfelijke waren die in Maastricht in alle huizen werden aangetroffen.

## De tweede en de derde deportatie

Bij de tweede deportatie (november 1942) verliep de boedelroof op een vergelijkbare wijze als bij de eerste deportatie. De rol van de Maastrichtse politie bleef dezelfde. Verzegelen, bederfelijke waren afvoeren en de sleutels afleveren bij Müsold. Dat veranderde bij de derde deportatie (begin april 1943). De laatste nog legaal in Maastricht verblijvende Joden werden opgeroepen zich te melden in kamp Vught. De Maastrichtse politie had begin 1943 in opdracht van Hanns Albin Rauter inventarislijsten aangelegd van Joden die nog legaal in Maastricht aanwezig waren op hun woonadres.<sup>507</sup> Na de derde en laatste deportatiegolf ging niet de HES maar de Maastrichtse politie alle adressen na, en maakte in aanwezigheid van een lid van de NSDAP een inventarislijst op van de inboedel van de betreffende woningen. In document 7 is de inventarislijst te zien van het perceel Coxstraat 6 dat bewoond werd door het Joodse echtpaar Leeraar-Schaap. Daarna werden de woningen verzegeld en de inventarislijsten afgegeven bij het kantoor van de *Dienststelle Osten van de Deutsche Reichsbahn* aan de Wijckerbrugstraat 9a van waaruit de ERR opereerde. Bij de ontruiming van de woning was dit keer stevast een politieman van de gemeentepolitie Maastricht aanwezig.

### Document 7

*Inventarislijst Coxstraat 6 van echtpaar Leeraar-Schaap opgemaakt door de Maastrichtse politie*

Perceel Maastricht, Coxstraat No 6.  
Bewoont door de echtelieden Leen Leeraar-Schaap.  
Inventarislijst.

Voorkamer.	Omgeven benedenverdieping.	Kamer bewoond door wed. Bloosdruif.
1 tafel met kleed.	1 kapstok.	1 ledikant met toebehoor.
1 hanglamp.	1 kast.	1 kast.
2 kasten.	1 bloemtafel.	1 kroonede.
2 fauteuils.	1 pendule.	1 leunstoel.
4 stoelen.	1 stoel.	2 stoelen.
1 kapper.	1 kastje.	1 nachtafel.
1 schooergarnituur.	<del>WUWUWU</del>	1 kast.
11 wandborden.	1 formis.	1 gastocastel.
6 schilderijen.	4 stoelen.	1 en. toil.
1 spiegel.	1 kastje.	1 voetbankje.
6 porc. schalen.	1 tafel.	1 kolenkit.
1 soepborden.	1 lamp.	1 kachel.
dekschalen met deksel.	1 spiegel.	1 koffiepote.
setborden.	1 zakker.	5 kookpannen.
2 suuskomen.	1 schoorsteengarnituur.	1 waterketel.
1 soeplepel.	1 smor.	1 lamp.
1 spiritusstel.	verder keulengerief.	1 spiegel.
1 glas schaal.	1 potten en pannen.	1 suikerpot.
1 koffiepotten.	1 slaapkamer.	1 kop.
4 eierdoppen.	1 ledikant met toebehoor.	1 boterpot.
1 vaasjes.	1 kleerkast.	1 broodtrommel.
1 kaasstolp.	1 tafel.	1 karaf.
1 fruitschaal.	1 waschtafel.	1 schaal.
1 gebakschaal.	2 nachtkastjes.	gordijnen.
1 glas schaal.	5 stoelen.	
1 vaas.	1 lamp.	
1 schoorsteengarnituur.	1 schoorsteengarnituur.	
1 schenklad.	1 kachel.	
1 sierstuk.	4 pannen.	
4 steekkleedjes.	2 kamers.	
Gordijnen en overgordijnen.	1 hitkoffer.	
Achternkamer.	1 waschtel.	
1 kast.	1 nachtkamer.	
1 tafel met kleed.	Gordijnen en overgordijnen.	
1 lamp.		
1 kachel.		
1 naaimachine.		
1 oecost.		
4 fauteuils.		
3 stoelen.		
1 klok.		
1 spiegel.		
1 schooergarnituur.		
9 wandborden.		
1 courantenhouder.		
2 boekenrekken.		
1 nachtkastje.		
6 vazen.		
2 kannen.		
1 theepot met verwarmingstel.		
1 azijn stel.		
2 koffiepotten.		
14 drinkglasjes.		
1 theepot.		
1 glas schotel.		
3 drinkglazen.		
4 eierdoppen.		
2 soepborden.		
9 kopjes.		
6 schoteltjes.		
10 kopjes met schotel.		
1 kookleesdoos.		
gordijnen en overgordijnen.		
	<u>Slaapkamer.</u>	
	1 ledikant met toebehoor.	
	1 badkuip.	
	1 handdoekrek.	
	6 stoelen.	
	1 tafel met kleed.	
	1 kapstok.	
	1 tafeltje.	
	1 spiegel.	
	1 else. lamp.	
	1 bloembank.	
	<u>WASKAMER.</u>	
	1 ledikant.	
	5 koffers.	
	6 paar schoenen.	
	1 spiegel.	
	7 borden.	
	2 schaaltes.	
	5 schoteltjes.	
	1 theepot.	
	1 suuskom.	
	5 schaaltes.	
	6 schoteltjes.	
	6 kopjes.	
	1 koffiepote.	
	1 pan.	
	2 kleine pannen.	
	Behoort aan sekere Iahmann.	

Bron. HCL, GAM,  
Gemeentepolitie, 20.108A, inv.  
1739, inventarislijst

<sup>507</sup> In Limburg werden – in tegenstelling tot de Randstad – oudere en zieke Joden tot begin april 1943 vrijgesteld van deportatie. Het gevolg was dat de Joodse bevolking van Limburg tot april 1943 uit overwegend ouderen bestond. Zie ook: Van Rens, 2013, pp. 158-159.



Als de woningen leeg waren, tekende de aanwezige politieman samen met de ERR een zogenaamde *Abnahmeverzeichnis* en vervolgens tekende iemand van de *Deutsche Reichsbahn* voor ontvangst. De politieman sloot vervolgens de woning af en leverde de huissleutel in bij de secretaris van de *Beauftragte* in het Witte Huis. Enkele formulieren zijn bewaard gebleven. Document 8 is een voorbeeld van een *Abnahmeverzeichnis* van de woning aan de Notgerusstraat 16 te Maastricht van Sender Spielmann en Helena Hudes. Zij werden op 22 oktober 1942 gearresteerd en overgebracht naar Westerbork. Van hun inboedel werd het radiotoestel en 10 kisten wijn naar de LIRO in Amsterdam gestuurd. De totale waarde van de spullen werd geschat op fl. 900,- (2022: €5.800,-). Duidelijk zichtbaar is de rode M-stempel die duidt op de *M-Aktion*. Ook staat de ontruimingsdatum, 17 februari 1943, aangegeven. De Maastrichtse politieagent Pinckaers was bij de inbeslagname aanwezig en tekende het formulier, evenals een medewerker van de *Deutsche Reichsbahn*.

#### Document 8

Zogenaamd *Abnahmeverzeichnis* van inbeslagname van radio en 10 dozen wijn van S. Spielman

Abnahmeverzeichnis. No. 9a 119

Aus der Wohnung des Juden S. SPIELMANN  
zuletzt wohnhaft Notgerusstraat 16 Maastricht  
wünnen folgende Möbel und Einrichtungsgegenstände übernommen:

Den Radiokasten nach Amsterdam  
schicken (und 10 Kisten Wein)

Gesamtwert 119.900,-

Geräumt  
17.2.43

Datum 15 Februar 1943 Deutsche Reichsbahn  
Abgegeben von: [Signature] Übernommen von: [Signature]

Unterschrift des holl. Polizeibeamteten  
[Signature]

8 372

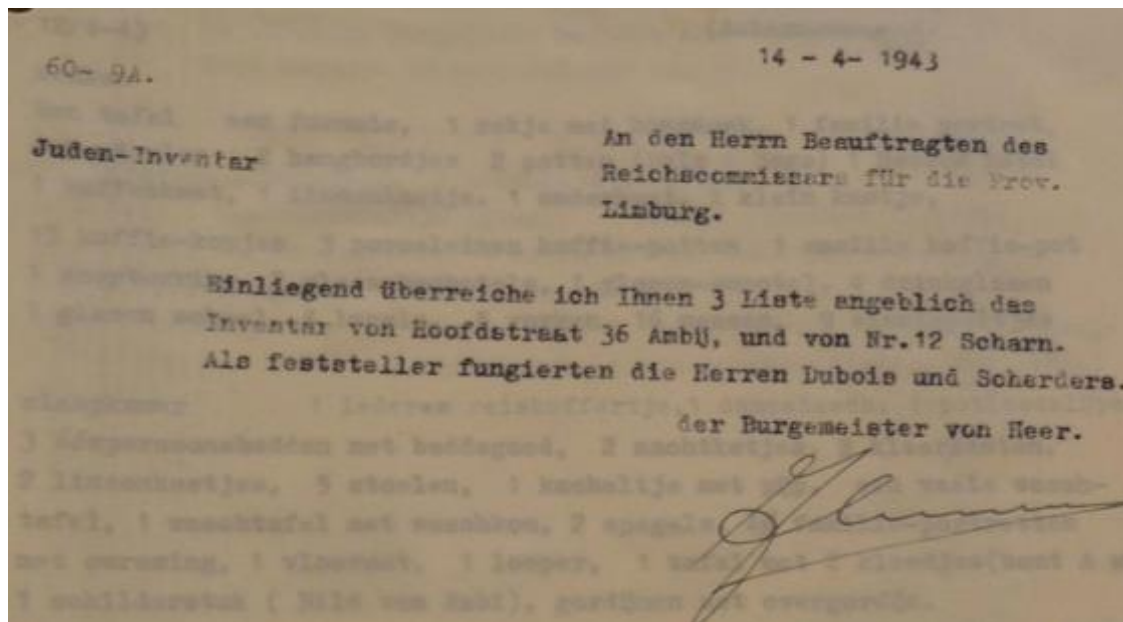
Bron.

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&milang=nl&miview=tbl&mip3=levin&misort=dt%7Cdesc&mistart=260>

Burgemeester Kamm van de gemeente Heer, en tevens waarnemend burgemeester van Amby, rapporteerde op 14 april 1943 (kort na de derde deportatie) aan de *Beauftragte* dat twee panden van voormalige Joodse inwoners waren geïnventariseerd. Daarbij waren drie inventarislijsten van Scharnerweg 12, en Hoofdstraat 34 en 36 te Amby toegevoegd. De lijsten zijn bewaard gebleven.<sup>508</sup> Onder degenen die de inventarisatie uitvoerden was zeker één politieagent (Scherders).

#### Document 9

*Begeleidende notitie van Kamm, burgemeester Heer, bij drie inventarisatielijsten van Joodse inboedels*



Bron. Gemeente Heer, 20.216B, doos 7, 1099A: brief van 14 april 1943

### Inboedel diefstal: dievenbende binnen een roversbende

De Amsterdamse NSB'er Gerrit de Groot was een van de inventarisatiespecialisten die enige tijd in Maastricht inventarisaties uitvoerde. Na korte tijd in Maastricht werkzaam te zijn geweest werd hij op 8 oktober 1942 ontslagen door de Willy Lages, de toezichthouder op de ERR. Hij werd beschuldigd van diefstal bij de inventarisatie van kostbaarheden van Joden.<sup>509</sup> Hij was niet de enige, er werd, volgens Aalders, gestolen als de raven. Vooral geld, goud en kleine, gemakkelijk mee te nemen kostbaarheden verdwenen bij inventarisaties spoorloos. Aalders spreekt van een “dievenbende binnen een roversbende”.<sup>510</sup> Er waren meer voorvallen. Zo beklagde de *Beauftragte* Schmidt zich na de eerste deportatie bij Seyss-Inquart dat leden van de HES zich toegang verschaften tot de woningen van Emile Wijngaard en Jacob Kaufmann, en kostbare spullen in beslag namen met achterlating van een vage kwitantie ondertekend door de LIRO.<sup>511</sup>

De enige politieagent waarvan bekend werd dat hij bij dit soort diefstallen betrokken was, was J.M.W. Blokker uit Heer.<sup>512</sup> Een buurtgenoot getuigde na de bezetting tegen Blokker:

<sup>508</sup> HCL, Gemeente Heer, 20.216b, doos 7, brief 14 april 1943.

<sup>509</sup> Ad van Liempt, 2002, p. 43.

<sup>510</sup> Aalders, 1999, p. 232.

<sup>511</sup> Brief *Beauftragte* Schmidt aan Seyss-Inquart, 22 september 1942: NIOD, archief 086, inv. 398. Beide heren hadden de nacht doorgebracht bij de NSB-politieagent W. die om de hoek woonde bij de beroofde woningen. Van Rens, 2013, p. 208.

<sup>512</sup> Blokker was NSB'er, lid van de Germaanse SS en was fel antisemiet. Hij werd na de bezetting gezuiverd en tot een lange gevangenisstraf veroordeeld.

*“Gedurende de bezetting is de Jodenfamilie, genaamd Rimini, wonende Emmastraat 4 te Heer, gedeporteerd. Van die familie werd verder niets vernomen. Eenige tijd daarna zag ik Blokker in de toen leegstaande woning in papieren snuffelen en liet hij de grammofoonplaten draaien, waardoor mijn opmerkzaamheid getrokken werd. Dit was even voordat de meubels dier joden werden weggevoerd.”*<sup>513</sup> Andries Levie Velleman getuigde van diefstal: *“(…) Dat Blokker na mijn vlucht (onderduik) verschillende in mijn eigendom toebehorende goederen: Een eikenhouten pendulestel, verschillende kristallen glazen, zilveren lepels en vorken, zoomede de eiken legplanken uit mijn linnenkast en de eiken verlengstukken van een tafel, had meegenomen.”* Ook bij Isaac Sarluis (die gemengd gehuwd was) meldde Blokker zich *“hier aan huis, zeggende dat de heele zaak was inbeslaggenomen, dat alle joden naar Polen moesten en dat hij mijn bezittingen kwam inventariseren”*. Hij haalde bakzeil. Velleman vervolgde zijn verklaring: *“Mijn vrouw (heeft) zich den volgenden dag met Koenraad van de S.D. -de man die de jodenzaken “behartigde”- in verbinding gesteld, waarna bleek dat Blokker in deze eigenmachtig was opgetreden.”*<sup>514</sup> Het was zelfs de bezetter te gortig: Velleman: *“Het is mij bekend, dat Blokker wegens zijn optreden tegen mij door Koenraad een reprimande heeft gehad en daarna heeft hij mij geen last meer bezorgd”*. Dat geluk had niet iedere Jood in Heer. Blokker arresteerde tijdens de eerste deportatiegolf op eigen gezag negen Joden waaronder de families Altmann en Brzeziner.

Een bijzondere vermelding van diefstal betreft de wethouder T. van Beek van Openbare Werken van Maastricht. Hij werd na de bezetting er van verdacht opdracht te hebben gegeven tot het leegruimen van de woning van de Joodse broers Maurice en Michel Wijngaard uit de Raamstraat 50. In zijn verklaring gaf Van Beek toe dat hij Müsold had gevraagd de woning vrij te geven. Deze gaf toestemming mits hij ook de woning leeggeruimde. Van Beek verklaarde die ontruiming met toestemming van burgemeester Copray te hebben uitgevoerd. Bij die ontruiming ontvreemde hij spullen van de Joodse bewoner en sloeg de spullen op. Een getuige verklaarde dat Van Beek twee rookstoelen en een partij dameshoeden bij hem in opslag plaatste en later verkocht.<sup>515</sup>

### 10.3 Toewijzen lege Joodse woningen en rol wethouder Van Beek

Alvorens dieper in te gaan op de allocatie van de lege woningen waarin Maastrichtse Joden hadden gewoond, behandelen we kort twee casussen waarbij Joodse huurders die nog in hun huurhuis woonden, gedwongen werden te verhuizen. In de archieven zijn we geen aanwijzingen tegengekomen dat gedwongen verhuizen van Joodse huurders vaker is voorgekomen.

#### Casus Sandhaus en de Burgemeester van de Heer, Jean Paul Kamm

Arnold Sandhaus en Johanna Hoffnung huurden het pand Scharn 5 in de gemeente Heer.<sup>516</sup> Sandhaus was fabrikant van dameshoeden, had een *Sperre* en was dus vrijgesteld van deportatie (zie ook hoofdstuk over Joodse bedrijven). Medio maart 1943 werd hij door de SD onder druk gezet om te verhuizen. Samen met zijn echtgenote trok hij, met achterlating van een deel van zijn meubilair, in bij het Joodse gezin Piller aan de Koning Clovisstraat 57b.<sup>517</sup> Op vrijwel hetzelfde moment betrok de burgemeester van de gemeente Heer, de NSB'er J.V.P. (Jean) Kamm het vrijgekomen pand. De achtergebleven inventaris

<sup>513</sup> HCL, GAM Gemeentepolitie, 20.108B, 1947, dossier 172, getuigenverklaring C.B.

<sup>514</sup> Bedoeld is hier de *Judensachberater* H.W. Conrad.

<sup>515</sup> NL-HaNA, CABR inv.nr. 48673 (Tribunaal Maastricht) diverse documenten; en ZA, inv. 13349 dossier 117.

<sup>516</sup> De straat Scharn werd na de bezetting omgedoopt in President Rooseveltlaan en na de gemeentelijke herindeling met Maastricht veranderde de naam in Wethouder van Caldenborghlaan.

<sup>517</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007c, doos 1565: inventarislijsten.

werd niet, zoals gebruikelijk, geroofd maar gebruikt door de nieuwe bewoner. Na de bevrijding werd het grotendeels Joods meubilair uit de woning gehaald.<sup>518</sup>

### Casus Salomon Brünn die plaats moest maken voor SD'er Bosch

Salomon Brünn huurde samen met zijn vrouw Amelie Friedmann het pand Wilhelminasingel 53, enkele panden verwijderd van het pand van de SD op nummer 71. Hun beide dochters Hermine en Rosa waren meerderjarig en werden met de eerste deportatie weggevoerd.<sup>519</sup> Brünn en zijn vrouw hadden een *Sperre* en waren bovendien boven de 60 jaar, de leeftijdsgrens die gold bij de eerste deportatie. In november 1942 kwam de *Judensachberater* en lid van de SD, Conrad, samen met de Maastrichtse chauffeur van de SD, Joseph Bosch, Brünns huis bezichtigen. Bosch ging trouwen en zocht huisvesting. Conrad maande Brünn zo snel mogelijk zijn woning te verlaten, met achterlating van het volledig meubilair. Op 7 december 1942 vond het echtpaar onderdak op het Volksplein 21.

Na de bezetting getuigde Brünn: '(...) *Zodra ik mijn woning aan de Wilhelminasingel had verlaten is bovengenoemde Bosch aldaar gaan wonen. De door mij achtergelaten meubels waren toen nog in deze woning aanwezig en zijn pas geruime tijd later door een Duitscher opgehaald. Of Bosch mijn meubilair in gebruik heeft gehad is mij niet bekend doch dit lijkt mij wel waarschijnlijk.*'<sup>520</sup>

### De allocatie van lege Joodse woningen

De niet-verkochte Joodse woningen en de huurwoningen van Joden kwamen na de derde deportatie leeg te staan. Door de woningnood in de stad en het feit dat evacués uit kuststreken moesten worden ondergebracht vanwege de aanleg van de *Atlantikwall*, was grote behoefte aan woonruimte. De *Beauftragte* Schmidt maakte duidelijk dat de lege woningen niet door de gemeente maar door zijn bureau werden toegewezen: "(...) *Ich weise nochmals ausdrücklich darauf hin, dasz die Judenwohnungen allein und ausschliesslich von hier vergeben werden*"(document 10).<sup>521</sup> De vrijgekomen Joodse woningen waren uitsluitend bestemd voor Duitsers en pro-Duitsers. Merkwaardig genoeg vielen ook de huurwoningen die eigendom waren van niet-Joodse eigenaren en die door Joden waren gehuurd onder de regeling. Zo verhuurde de winkelier P.J.H. Kuijpers het pand Brusselschestraat 15 aan de Joodse slager Joseph (Joep) H. Drielsma. Toen deze in maart 1943 met zijn gezin onderdook, werd het pand verzegeld en de inboedel geroofd. Kuijpers wilde de woning daarna opnieuw verhuren maar kreeg nul op het rekest bij de bezetter. De toewijzing van woningen werd uitsluitend bepaald door de bezetter. Enkele maanden later liep de nationaalsocialist S.W.J. Schaasberg langs het pand en wilde het huren.<sup>522</sup> Hij meldde zich bij de *Beauftragte* Schmidt en kreeg de woning toegewezen.

Voor het toewijzen van de woningen was de bezetter vooral afhankelijk van de inzet van (politie)ambtenaren en ambtenaren van Bouw- en Woningtoezicht voor het aanleveren van lijsten van geschikte woningen. Het stadhuis had immers een volledig overzicht van de bezetting van huurwoningen. Zo ontstond een werkrelatie tussen de Maastrichtse wethouder Van Beek van Openbare Werken en het bureau van de *Beauftragte*. Van Beek ontpopte zich tot een belangrijke spil in het proces van het toewijzen van panden. Weliswaar was hij afhankelijk van de vrijgave van panden door de bezetter, maar eenmaal met een toestemming op zak was hij degene die bepaalde wie een woning kreeg

<sup>518</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.08, inv. 100973, dossier Kamm, brief 25 januari 1045. Kamm, pas gehuwd, verhuisde vanuit zijn ouderlijk huis en kon de achtergebleven spullen goed gebruiken.

<sup>519</sup> Beide dochters werden na aankomst in Auschwitz direct vermoord. Salomon en Amelie overleefden door onderduik.

<sup>520</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108b, 1946, dossier 403d, verklaring Salomon Brünn.

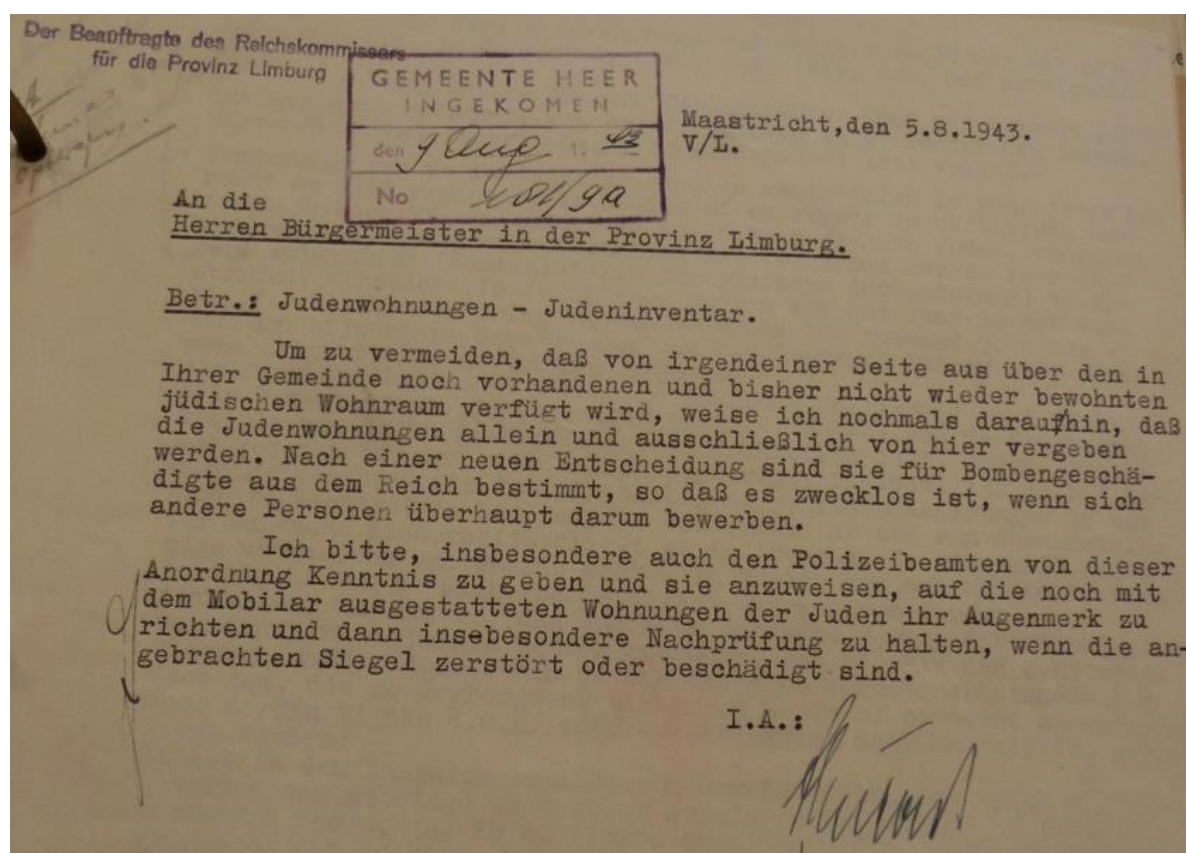
<sup>521</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108a, inv. 1738, Brief *Beauftragte* Schmidt 5 augustus 1943 – ook aangetroffen in het archief van gemeente Heer: HCL, Gemeente Heer, 20216b, doos 7, brief 5-8-1943.

<sup>522</sup> Schaasberg was lid van de *Nationalsozialistische Kraftfahrt Korps Gruppe Luftwaffe* (NSKK).

toegewezen.<sup>523</sup> Volgens een getuige liep Van Beek regelmatig te “leuren met panden”.<sup>524</sup> Een voorbeeld is de eerder genoemde woning aan de Koning Clovisstraat 57b dat het Joodse gezin Piller huurde voor zij onderdoken. Van Beek bezichtigde de leegstaande woning samen met de dirigent van het Maastrichts Stedelijk Orkest, H.J.M. Jordans. Van Beek nam contact op met de eigenaar Smeets en deelde mee “dat Jordans bedoelde woning wilde huren”. Enkele dagen later kreeg Smeets een brief van de *Beauftragte* met de mededeling dat hij “de bedoelde woning zo spoedig mogelijk bewoonbaar moest maken voor Jordans”.<sup>525</sup>

#### Document 10

#### *Rondschrijven van Beauftragte Schmidt aan Limburgse burgemeester over toewijzing Joodse panden*



Bron. HCL, Gemeente Heer, 20.216B, doos 7, 1099A: brief van 5 augustus 1943

Van Beek maakte ook misbruik van de situatie. J. Serpenti verklaarde na de bevrijding “Op 1 juni 1944 (...) heb ik mij als lid der N.S.B laten inschrijven. Ik heb zulks gedaan op aanraden van den toenmaligen N.S.B. wethouder van Beek die mij beloofde mij aan een woning te zullen helpen indien ik lid der beweging werd. Nadat ik lid der N.S.B. was geworden heb ik inderdaad door bemiddeling van wethouder van Beek een woning te mijner beschikking gekregen, en wel 3 kamers in perceel M. Smedenstraat no. 26 alhier”.<sup>526</sup>

<sup>523</sup> De Beauftragte was op zijn beurt weer afhankelijk van Peeters en Van Beek voor het aanleveren van lijsten te vorderen woningen van gewone Maastrichtenaren. Zodoende stond hij niet onwelwillend tegenover verzoeken van Van Beek voor lege Joodse panden.

<sup>524</sup> NL-HaNA, CABR, inv. 48673, Tribunaal Maastricht, diverse documenten; en ZA, Inv. 13349, dossier 117. Getuige Heemskerk.

<sup>525</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108b 1947, box 159, dossier 14, verklaring Jordans p.7.

<sup>526</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108b 1946, dossier 1121: verklaring J. Serpenti.

De Maastrichter Smedenstraat kwamen we eerder tegen bij de casus van het door de gemeente Maastricht aangekocht Joods pand van Wijngaard. F.T. Dresens, de directeur gemeentewerken van Maastricht, getuigde na de bezetting: *“De gemeente had voor de oorlog reeds enkele bouwvallige woningen gekocht in de Stokstraat te Maastricht. Onder de oorlog heeft Van Beek echter voor de Gemeente ook enkele in de Stokstraat gelegen min of meer bouwvallige woningen gehuurd, door de gemeente laten opknappen, en wederom verhuurd”*. In welke mate eigengewin aan de orde was, is in de stukken niet duidelijk geworden.

Een memorandum van 24 juni 1946 bevat de verklaring dat *“(…) het huis Volksplein (bedoeld wordt nummer 21 – auteurs), was bewoond door een Jood en deze is, naar ik meen, in België ondergedoken. Voor al deze panden is door Van Beek een nieuwe huurder aangewezen.”* Het pand was inderdaad bewoond geweest door Abraham Isucher Moszkowicz.<sup>527 528</sup>

Het beeld dat naar voren komt uit alle verklaringen die na de bezetting zijn afgelegd, is dat Van Beek de centrale spil was bij de toebedeling van Joodse (huur)panden. Het eindoordeel was altijd aan de bezetter, maar het lijkt er op dat wanneer Van Beek zijn zinnen had gezet op een Joods (huur)pand hij dat vrij gemakkelijk kon losweken van de bezetter. In hoeverre Van Beek persoonlijk gewin haalde uit de vele plaatsingen die hij wist te bewerkstelligen is onzeker. Vast staat wel dat Van Beek deel uitmaakte van het netwerk rondom de koop van Joodse panden waarin veel zwart geld omging. Het is aannemelijk dat bij de toewijzing van Joodse huurpanden door Van Beek onderhandse betalingen werden ontvangen. Verklaringen zijn evenwel niet teruggevonden.

## 10.4 Vorderen woningen niet-Joodse Maastrichtenaren

In augustus 1943 verandert het beeld van de toewijzingen van panden. In de brief van 5 augustus 1943 herhaalde de *Beaufragte* Schmidt dat alleen hij de Jodenwoningen beschikbaar stelde. Bovendien bepaalde hij voor wie de vrijgekomen woningen (hoofdzakelijk) bestemd waren, namelijk uitgebombardeerde Duitse gezinnen. De massale bombardementen door de geallieerden op het Duitse Ruhrgebied verwoestten immers hele Duitse steden. De *Bombenbeschädigte* Duitse gezinnen uit het Rijnland moesten een nieuwe woonplek krijgen in de bezette grenssteden zoals Maastricht. De strekking van de brief zou grote consequenties hebben voor de (niet-Joodse) Maastrichtse gezinnen.

Kort na de brief van 5 augustus 1943 gaf de *Beaufragte* Schmidt aan alle gemeenten opdracht adressen aan te leveren van grote panden waarin weinig mensen woonden. De opdracht kwam bij wethouder Van Beek terecht. Op 13 augustus 1943 gaf hij opdracht lijsten op te stellen van beschikbare woningen, en voor de duidelijkheid, het ging niet alleen om Joodse panden. Gemeentesecretaris Kallen weigerde omdat er naar zijn mening geen rechtsgrond was de woningen te vorderen.<sup>529</sup> Op 17 augustus 1943 bleek de reden voor het opstellen van de lijsten. Burgemeester Peeters had opdracht gekregen 800 woningen in Maastricht beschikbaar te stellen voor Duitse gezinnen. Peeters accepteerde het verzoek en beijverde zich voor de uitvoering van de opdracht. Geconfronteerd met nieuwe weigerachtigheid van de zijde van de gemeentesecretaris en de directeur van bouw- en woningtoezicht antwoordde Peeters: *‘Als ze 500 woningen vragen en ik kan er 1000 leveren, dan zal ik de Duitschers daar attent op maken’*.<sup>530</sup> In een verslag van werkzaamheden van de maand oktober lezen we de volgende passage: *“Deze maand bracht werkzaamheden van bijzonderen aard. De Gemeente Maastricht zal circa 800 woningen ter beschikking moeten stellen van de in het Rijnland door bomaanvallen getroffen. Het is een heel probleem om de Maastrichtenaren die hun woningen moeten verlaten elders in onze stad onder te*

<sup>527</sup> NL-HaNA, CABR inv. 48673, Tribunaal Maastricht, memorandum 24 juni 1946.

<sup>528</sup> Geen familie van de vader van de latere strafpleiter Max, die eveneens Abraham als voornaam had.

<sup>529</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, doos1344: rapport Kallen.

<sup>530</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.108B, 1946, dossier 575.

*brengen, temeer nu de woningtoestand en woningnood zeer schrikbarend zijn*". (ondertekend door burgemeester Peeters op 5 november 1943).

Bouw- en Woningtoezicht kreeg nu van Peeters formeel de opdracht een lijst met woningen met een huurwaarde vanaf fl. 300,- met 2, 3 en/of 4 bewoners samen te stellen. De eerste lijst werd gesaboteerd en Peeters zag zich gedwongen buiten de officiële administratie om een nieuwe lijst te laten maken.<sup>531</sup> Van Beek stelde de nieuwe lijsten op en bracht ze eigenhandig naar Müsold, de secretaris van de *Beauftragte*, zodat ambtenaren op het stadhuis geen zicht hadden op hetgeen zich zou gaan afspelen in de stad. Gemeentesecretaris Kallen getuigde na de bezetting: "*Bij het verschaffen van deze lijsten heeft van Beek een zeer actieve rol gespeeld en de vorderingen der woningen door de Duitsers geschiedde geheel en al aan de hand van deze lijsten. (...) en op 11 januari 1944 begonnen de Duitsers de eerste vorderingsbevelen (Räumungsbefehle) uit te zenden*".<sup>532</sup> In de stukken trof Kallen een kort briefje geschreven door Van Beek "*Op verzoek van den Heer Kalder stuur ik U bijgaande lijst van te vorderen en te onderzoeken woningen. Heil Hitler! De Wethouder van Openbare Werken (get.) Th. Van Beek*".<sup>533</sup> Aangehecht was een lijst met 23 percelen, waarvan er negen werden gevorderd op 19 februari 1944, gevolgd door twaalf percelen op 3 maart 1944.<sup>534</sup> De verzamellijsten stuurde Van Beek eveneens naar de Onderkringleider van Maastricht, de NSB'er W.B. van der Werff, die controleerde of er geen woningen van NSB-leden tussen zaten. Na die check werden de vorderingsbevelen uitgereikt. De NSB-boden van het Stadhuis, vergezeld van een lid van de SD, reikten de eerste *Räumungsbefehle* in Maastricht uit. Een van de bodes die deze opdracht uitvoerde, was de beruchte NSB'er M.P.J. van de Laar.<sup>535</sup> Hij dreigde gezinnen dat ook hun meubels zouden worden gevorderd als ze niet meewerkten.<sup>536</sup>

De gemeentesecretaris Kallen concludeerde: "*Van Beek heeft in deze kwestie louter Duitse belangen gediend en in talrijke Maastrichtsche gezinnen enorm veel verdriet, leed en financieel nadeel gebracht!*" Na de bezetting werd Van Beek schuldig bevonden door een Tribunaalcommissie, omdat hij "*Medegewerkt heeft aan de vordering van woonruimten te Maastricht door of vanwege de bezettende macht ten behoeve van Duitse evacués*".<sup>537</sup> "*Blijkens mededeling van mr. Minis chef van de afdeling Alg. Zaken heeft van Beek ook medegewerkt aan het daadwerkelijke onderbrengen van Duitse gezinnen*".<sup>538</sup>

Maar Van Beek profiteerde ook zelf van de gevorderde woningen. H.W. Goldschmitz, bestuurslid van de bouwvereniging Sint Servatius, verklaarde op 28 december 1945 voor het Tribunaal, dat Van Beek zich had laten ontvallen: "*Ik heb woningen door de Duitsers laten vorderen teneinde deze op die manier ter beschikking te krijgen van personen die ik in de woningen wil hebben*".<sup>539</sup> In hoeverre dit grootspraak was of op waarheid berustte, blijft onduidelijk. Het getuigde in ieder geval van onverschilligheid, harteloosheid en gebeurde blijkbaar zonder mededogen met de Maastrichtse gezinnen wier woningen werden gevorderd.

Hoeveel panden uiteindelijk door het gemeentebestuur zijn gevorderd is in het onderzoek niet duidelijk geworden. In de archieven troffen we een lijst van drie pagina's aan van gevorderde Maastrichtse panden met de namen en adressen van Duitse gezinnen die in 49 gevorderde woningen waren ondergebracht. Nader onderzoek moet meer duidelijkheid brengen in deze zaak.

<sup>531</sup> Bouw- en Woningtoezicht vertraagde het proces door er geen adressen bij de woningen te vermelden

<sup>532</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.02 inv. 33501, Tribunaaluitspraak, pp. 3 en 4, punt 6.

<sup>533</sup> Dit briefje is niet in de beschikbare archieven opgedoken.

<sup>534</sup> In zijn notitie schreef Kallen 3 maart 1943, maar dat klopt niet met de chronologie van feiten, het moet 1944 zijn. De vorderingen vonden immers eerst in 1944 plaats.

<sup>535</sup> Van Laar was NSB'er, lid van de Germaanse SS, de Waffen-SS, de WA en de Landwacht. Hij verwijderde in het stadhuis de foto's van het Koninklijk Huis en verving ze door de portretten van Hitler, Mussert en andere nazi kopstukken. Hij liet de SS-runen-, de WA- en Jeugdstormtekens in de centrale hal aanbrengen. Na de oorlog vluchtte hij naar Duitsland.

<sup>536</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007W, doos 2, Frederix-Van der Laar, stuk 18/2 van Th.J.A. Minis.

<sup>537</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.02 inv. 33501, Tribunaaluitspraak punt 14. Na de bezetting werden tribunalen opgezet waar NSB'ers en landverraders werden berecht. Tegen zittende bestuurders konden eveneens klachten worden ingediend die werden onderzocht en beoordeeld. Uitspraken van een tribunaal werden altijd door een hogere instantie beoordeeld.

<sup>538</sup> NL-HaNA, NBI, 2.09.16.02, inv. 33501, Tribunaaluitspraak, pagina 4, punt 7.

<sup>539</sup> NL-HaNA, CABR, inv. 48673 (Tribunaal Maastricht), getuige Goldschmitz.

## 10.5 Conclusie

Dit hoofdstuk beschrijft het vervolg op de roof van Joodse panden namelijk de roof van de achtergebleven inboedels en het toewijzen van leeggekomen Joodse woningen. Joodse bewoners doken onder of werden gedeporteerd. In beide gevallen met achterlating van hun huisraad en voorraad voedingsmiddelen. Alles werd door de bezetter in beslag genomen. Het meubilair en bruikbare spullen werden naar Duitsland afgevoerd en ter beschikking gesteld aan *uitgebombardeerde* Duitse gezinnen. De overige (dure) spullen werden opgestuurd naar de LIRO-bank in Amsterdam (en daar verdeeld onder personeel of geveild).

De Maastrichtse politie speelde een belangrijke rol bij het verzegelen van Joodse woningen en het later weghalen van bederfelijke waren. De inventarisatie en de registratie van de inboedel gebeurde tijdens de eerste twee deportaties door de *Hauraterfassungsstelle*, bij de laatste deportatie verrichtte de gemeentepolitie samen met een lid van de NSDAP de inventaris van de inboedel. Ook bij het afvoeren van de kostbare spullen was de politie aanwezig en tekende ontvangstformulieren van de *Deutsche Reichsbahn*. De kapotte meubelen of spullen die niet meer bruikbaar waren, werden na april 1943 in de synagoge opgeborgen die in korte tijd tot de nok toe volstond met afgedankte Joodse spullen.

Bij de inventarisatie was roof aan de orde van de dag. Dit was het geval bij leden van de *Hausraterfassungsstelle*. Niet aangetoond is dat Maastrichtse agenten zich hieraan schuldig hebben gemaakt. In Heer maakte een politieagent zich schuldig aan het ontvreemden van huisraad uit een lege Joodse huurwoning. Ook probeerde hij via intimidatie zich eigendommen van Joodse bewoners toe te eigenen. Deze casus lijkt eerder een uitzondering dan regel.

Bij twee Joodse huurpanden werden de Joodse bewoners gedwongen te verhuizen. In één geval, betrof de burgemeester van Heer, Jean Kamm, de Joodse woning direct na het gedwongen vertrek van de Joodse huurder. Het tweede geval betrof een chauffeur van de SD, die een Joodse huurwoning aan de Wilhelminasingel liet ontruimen voor eigen gebruik.

Het monopolie van de toewijzing van leegstaande (Joodse) panden lag bij het bureau van de *Beauftragte*, waar de Duitser Müsold, secretaris van de *Beauftragte* Schmidt, verantwoordelijk was voor de toewijzing. De wethouder van Maastricht Van Beek had goede banden met de *Beauftragte* en wist regelmatig lege Joodse panden te bemachtigen die hij aan begunstigden toespeelde. Hij heeft minstens één Joodse woning laten leegruimen en een deel van de inboedel ontvreemd om die later weer voor eigen gewin te verkopen.

De toewijzing van woningen laat zich opsplitsen in twee perioden: de periode tot begin augustus 1943 toen de toewijzing met name Joodse (huur)panden betrof en de periode na augustus 1943 toen de bezetter naast de toewijzing van de nog resterende Joodse panden ook woningen van Maastrichtenaren van niet-Joodse afkomst ging vorderen. Het gemeentebestuur, burgemeester Peeters en wethouder Van Beek, heeft volop meegewerkt aan het vorderen van woningen van niet-Joodse Maastrichtenaren, terwijl er geen rechtsgrond was voor de vordering. Vanuit de gemeenteambtenaren was er verzet tegen deze impopulaire maatregel, maar het gemeentebestuur werkte om de ambtenarij heen. Het is onduidelijk hoeveel woningen uiteindelijk zijn gevorderd en beschikbaar gesteld aan Duitse gezinnen. De oorspronkelijke opgave was 800 woningen. Er zijn slechts 49 woningen in de archieven aangetroffen. Maar van deze casus is bekend dat er weinig werd gearchiveerd. Wat er met de Maastrichtse gezinnen na de gedwongen verhuizing gebeurde, is eveneens onbekend. Nader onderzoek moet uitwijzen hoe dit proces van vorderen en toewijzen precies is verlopen en om hoeveel woningen het precies ging.

We concluderen dat ambtenaren in verzet zijn gekomen tegen het voornemen huizen van niet-Joodse Maastrichtenaren te vorderen. Daarbij gingen ze in tegen de uitdrukkelijke wensen van het Maastrichtse NSB-gemeentebestuur. Dit verzet staat in schril contrast met de medewerking die het ambtenarenapparaat bood bij de uitvoering van anti-Joodse maatregelen waaronder het vorderen van



Joodse woningen. Het is wrang te moeten constateren dat de gemeenteambtenaren daarvoor blijkbaar wel een rechtsgrond aanwezig achtten. Die rechtsgrond was er niet, daarover waren overigens de Aanwijzingen uit 1937 en het toen gangbare oorlogsrecht glashelder.

In beide periodes van toewijzing speelde naast de bezetter, wethouder Van Beek van Maastricht een centrale rol, die zich het best laat omschrijven als een monopoliepositie. Voor de woningen die niet door de bezetter waren toegewezen, bepaalde hij wie een woning kreeg toegewezen. Hij schroomde niet om ook niet-Joodse woningen te laten vorderen. Daarbij leverde hij lijsten met woningen aan, die de bezetter gebruikte om Maastrichtse gezinnen uit hun huizen te zetten en *uitgebombardeerde* Duitse gezinnen te huisvesten. In hoeverre er financieel gewin in het geding was, is niet duidelijk geworden, maar het valt zeker niet uit te sluiten gelet op het NSB-vastgoednetwerk waar Van Beek deel van uitmaakte.

## 11 Overige groepen slachtoffers

In dit onderzoek is de onderzoeksvraag naar ontrecting en rechtsherstel verbreed naar andere groepen slachtoffers van het naziregime, waaronder Roma en Sinti, homoseksuelen, communisten, socialisten en verzetslieden. Het onderzoek richt zich nadrukkelijk niet op de vervolging van deze groepen, maar op wat er met de woningen (huur of koop) is gebeurd nadat de slachtoffers waren gedeporteerd of gearresteerd.<sup>540</sup>

### 11.1 Verzetslieden, politiek vervolgd en homoseksuelen

De grootste gemene deler bij slachtoffers zoals verzetsmensen, politiek vervolgd en homoseksuelen is dat het meestal ging om individuele arrestaties. Het betekende in de praktijk dat het achterblijvend gezin of de partner van het slachtoffer geen repercussies van de bezetter te vrezen had zoals de vordering van de woning of de gedwongen verkoop van de woning. Achterblijvers konden gewoon in het huis blijven wonen. Deze situatie deed zich bijvoorbeeld voor bij de fractievoorzitters in de Maastrichtse gemeenteraad, Jo Lokerman van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en Bèr Kraft van de Communistische Partij Nederland (CPN). Beiden waren actief in het verzet, werden gearresteerd en vermoord. In de archieven is van beide achtergebleven gezinnen geen informatie gevonden over gedwongen woningverkoop of huisuitzetting. Wel blijkt uit de woonregisters dat beide gezinnen op hetzelfde huisadres zijn blijven wonen. Een ander voorbeeld behelst de inspecteur van de Maastrichtse politie J.F. Kraaij die eind 1943 wegens *Jodenbegunstiging* werd opgepakt en vervolgens tot de bevrijding onder erbarmelijke omstandigheden in kamp Amersfoort werd geïnterneerd. Ook van zijn gezinsleden is bekend dat zij geen repercussies hebben ondervonden voor hun huisvesting of anderszins. Wel is zijn echtgenote na enige tijd naar haar familie in de omgeving van Apeldoorn verhuisd. Na de bevrijding werd het gezin weer herenigd en konden zij hun woning in Maastricht weer betrekken.

In het gemeentearchief Maastricht is slechts één casus aangetroffen van een vervolgd homoseksuele man. De Maastrichtenaar R. stond als zodanig aangemerkt op een registratielijst met 28 zogenaamde *a-sociale* personen die in juli 1943 was opgesteld door de rechercheur Rouschop.<sup>541 542 543</sup> In de nacht van 27 op 28 juli 1943 werden 22 *a-socialen* door de Maastrichtse recherche gearresteerd. De commissaris van politie schreef in een brief naar de Gewestelijk Politiepresident: “*Op den 28 Juli 1943 werd R. voornoemd door mijne politie als a-sociaal persoon aangehouden en op 29 Juli 1943 op transport gesteld*”.<sup>544</sup> Het eindstation bleek werkkamp *Erika* in Ommen. Het transport vertrok op 29 juli 1943 om 05.00 uur vanaf het politiebureau aan het Vrijthof. In rijen van drie marcheerden de gearresteerden onder gewapende politiebegeleiding naar het treinstation.<sup>545</sup> Eenentwintig naar Ommen gedeporteerden kwamen binnen zes maanden vrij en keerden veilig terug naar Maastricht. R. keerde als enige niet meteen terug. De moeder van R. verzocht opheldering van de toenmalige Maastrichtse NSB-burgemeester De Leij. Op 6 april 1944 reageerde de commissaris van politie met de mededeling dat R.

<sup>540</sup> Voor overzichtswerk verzet in Limburg zie: Cammaert, A.P.M. (1994). *Het verborgen front, deel 1 en 2*; voor overzicht vervolging Roma en Sinti, zie: Van Rens, 2013, pp. 282-304.

<sup>541</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108A, 1768, A14 lijst Rouschop.

<sup>542</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20108A, 1768, A14 nr. 4085; en; A14 transportorder met 22 namen.

<sup>543</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie 20108B, 103, politiezuiveringen zaak Rouschop.

<sup>544</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie 20.108A, 1768, A14 nr. 482/822.

<sup>545</sup> De begeleidende politieagenten hadden een duidelijke schietinstructie gekregen van de cvp voor het geval iemand wilde ontsnappen.

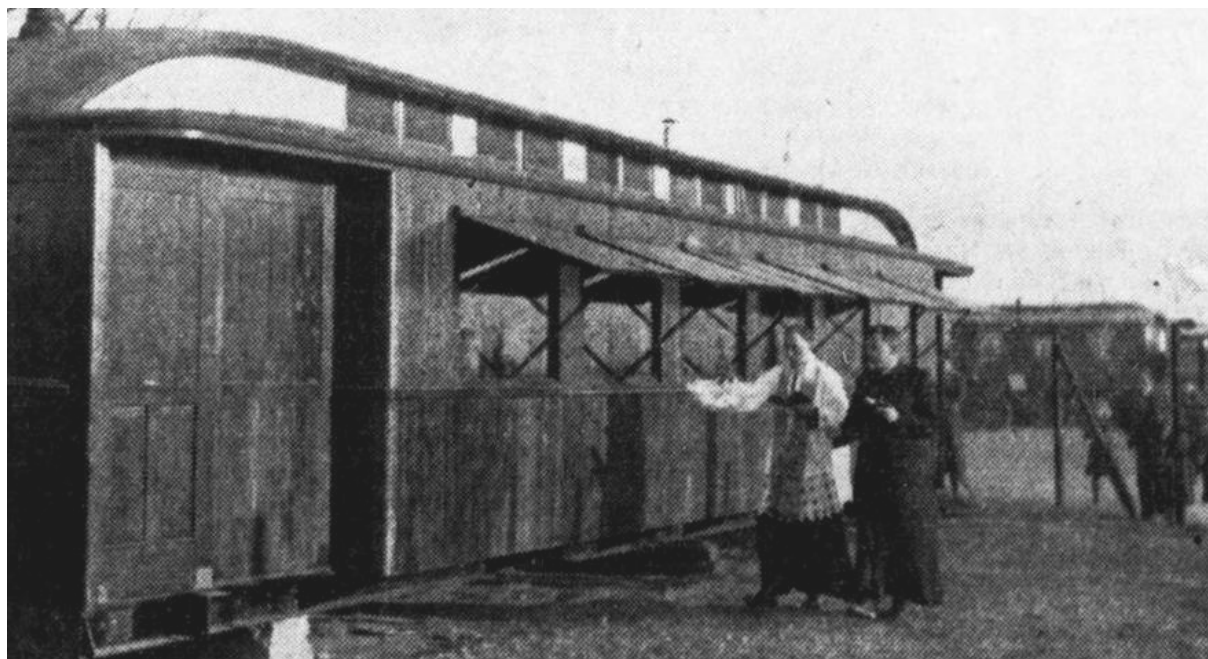
was ontslagen uit het werkkamp *Erika*, maar verplicht te werk was gesteld in Saarbrücken.<sup>546</sup> R. maakte in Saarbrücken de bevrijding mee en keerde uiteindelijk terug in Maastricht. Er zijn vanuit de gemeente geen pogingen in het werk gesteld R. eerder vrij te krijgen.

### Casus Vordering woonwagens in Maastricht<sup>547</sup>

Een bijzondere casus die we aangetroffen in het gemeentearchief was de vordering van woonwagens in Maastricht. Het centrale woonwagenkamp was sinds 1939 gevestigd aan de Sint Gerardusweg in Maastricht-Oost. Bij het begin van de bezetting bevonden zich 23 woonwagens op deze locatie.<sup>548</sup> De woonwagens werden voortgetrokken door paarden en op het terrein bevonden zich naast een grote paardenstal, een afgedankt tramrijtuig van de vroegere lijn Maastricht-Vaals die was ingericht als kapel, de *wagenkapel*.

Foto 1

*Inzegening van de wagenkapel op de Sint Gerardusweg, met op de achtergrond enkele woonwagens*



*Bron.* Van tramwagen tot kapel. *De Maasbode*. Rotterdam, 15-01-1940<sup>549</sup>

Al vrij snel begon de bezetter met het registreren van rondtrekkende groepen. Commissaris der Provincie Limburg Van Sonsbeek verzocht de commissaris van politie al in augustus 1940 een registratielijst op te stellen van alle woonschepen- en woonwagenbewoners. In augustus 1940 stuurde de gemeente Maastricht de lijst op met vijf schippersfamilies, bestaande uit 18 personen, en een lijst met zes woonwagenfamilies bestaande uit 33 personen. In 1941 volgden nog twee registratierondes,

<sup>546</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108A, 1768, A14 no. 482, 1513 en 224.

<sup>547</sup> Zigeuners (Roma en Sinti) onderscheiden zich van woonwagenbewoners door een eigen taal, eigen rechtspraak en een specifiekere leefwijze. In de Holocaust zijn zeker 400.000 Sinti en Roma vermoord.

<sup>548</sup> De woonwagens waren voorzien van kenteken beginnend met de letter P gevolgd door een viertal cijfers.

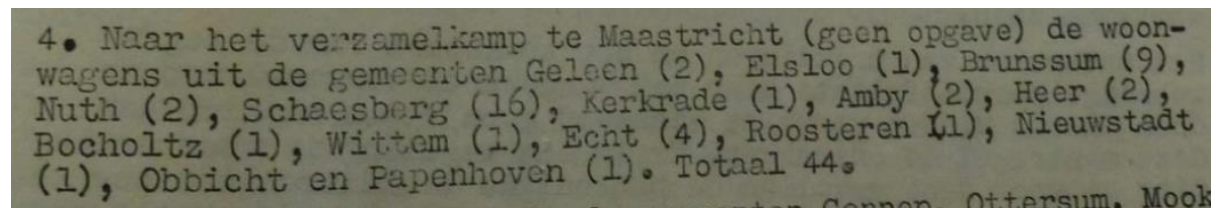
<sup>549</sup> Van tramwagen tot kapel. *De Maasbode*. Rotterdam, 15-01-1940, p. 9. Geraadpleegd op 12 mei 2023 op <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011070269:mpeg21:p.009>.

respectievelijk op 7 februari en 27 juni 1941. Bij die laatste registratie werd de lijst woonwagenbewoners naar de Rijksidentificatiedienst gestuurd. Door het opnemen van deze groepen in de landelijke database kreeg de gemeentepolitie Maastricht permanent toegang tot de registratielijst. Er volgden nog enkele registraties van woonwagenbewoners, Sinti en Roma maar die hadden uitsluitend tot doel vast te stellen of er Joden waren ondergedoken.<sup>550</sup>

Op 5 juni 1943 stuurde de Gewestelijk Politie-President te Eindhoven een “*geheim stuk*” naar de commissaris van politie Van ’t Hof: “(...) *Het ligt in het voornemen alle woonwagens in mijn o.h. gewest in een groot kamp onder te brengen en de mannelijke bewoners, die over het algemeen te lui zijn om te werken en die leven van bedelarij, diefstal, zwarte handel en andere ongerechtigheden, en een plaag zijn voor de plattelandsbevolking, te werk te stellen.*”<sup>551</sup> De woonwagenbewoners kwamen bij de bezetter in beeld voor de “*Arbeitseinsatz*”. Vanaf 1 juli 1943 mochten zigeuners niet meer rondtrekken. Er volgde een centralisatiecampagne waarbij alle woonwagenbewoners binnen een regio werden verplicht naar één aangewezen verzamelplek te verhuizen. De Sint Gerardusweg in Maastricht werd aangewezen als verzamelplaats voor woonwagens ten zuiden van de gemeente Echt. De woonwagenbewoners werden hiervan op 9 augustus 1943 in kennis gesteld en de kampen werden direct onder politiebewaking gesteld. Burgemeester Peeters van Maastricht gaf de commissaris van politie opdracht toe te zien dat de *zigeuners* zich niet inschreven met onjuiste gegevens bij de burgerlijke stand.

#### Document 1

*Fragment uit geheime brief d.d. 3 augustus 1943 van gewestelijk Politiepresident, J.C.J. Lousberg*



4. Naar het verzamelkamp te Maastricht (geen opgave) de woonwagens uit de gemeenten Geleen (2), Elsloo (1), Brunssum (9), Nuth (2), Schaesberg (16), Kerkrade (1), Amby (2), Heer (2), Bocholtz (1), Wittam (1), Echt (4), Roosteren (1), Nieuwstadt (1), Obbicht en Papenhoven (1). Totaal 44.

*Toelichting.* In de brief werd uitleg gegeven aan politiegezagsdragers dat woonwagenbewoners zich moesten gaan begeven naar verzamelkamp Maastricht – *Bron.* zie ook noot 551.

Het gevolg van de centralisatiecampagne was dat het woonwagencentrum aan de Sint Gerardusweg werd uitgebreid met 44 woonwagens afkomstig uit Zuid-Limburg, waaronder twee woonwagens uit de gemeente Heer en twee woonwagens uit Amby.<sup>552</sup> Een van de Sinti die zich met zijn gezin in Maastricht meldde was Johann Franz. Hij kwam op 16 augustus 1943 vanuit Bocholtz naar Maastricht, maar kwam uiteindelijk terecht in de gemeente Beek.<sup>553 554</sup> Vanaf 15 augustus 1943 werd voor heel Nederland een trekverbod ingesteld voor alle Sinti, Roma en woonwagenbewoners.

Op 20 december 1943 bereikte een nieuwe geheime brief van de Politiepresident de gemeente Maastricht. Alle woonwagens moesten in opdracht van de bezetter worden gevorderd en ter beschikking gesteld als noodwoningen voor uitgebombardeerde Duitse gezinnen. Op 17 januari 1944 schreef wethouder Van Beek een brief aan burgemeester Peeters over op handen zijnde vordering en de evacuatie van de 62 woonwagenbewoners: “(...) *In verband met den toch reeds penibelen woningtoestand in deze gemeente en voorts den a-socialen aard dezer menschen, zijn groote*

<sup>550</sup> Van Rens, 2013, p. 287.

<sup>551</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, doos 1566, brief 5 juni 1943 aan cvp aan Gewestelijke Politie-President.

<sup>552</sup> Bedoeld werden Sinti en Roma; de gangbare benaming in die tijd was “zigeuners”.

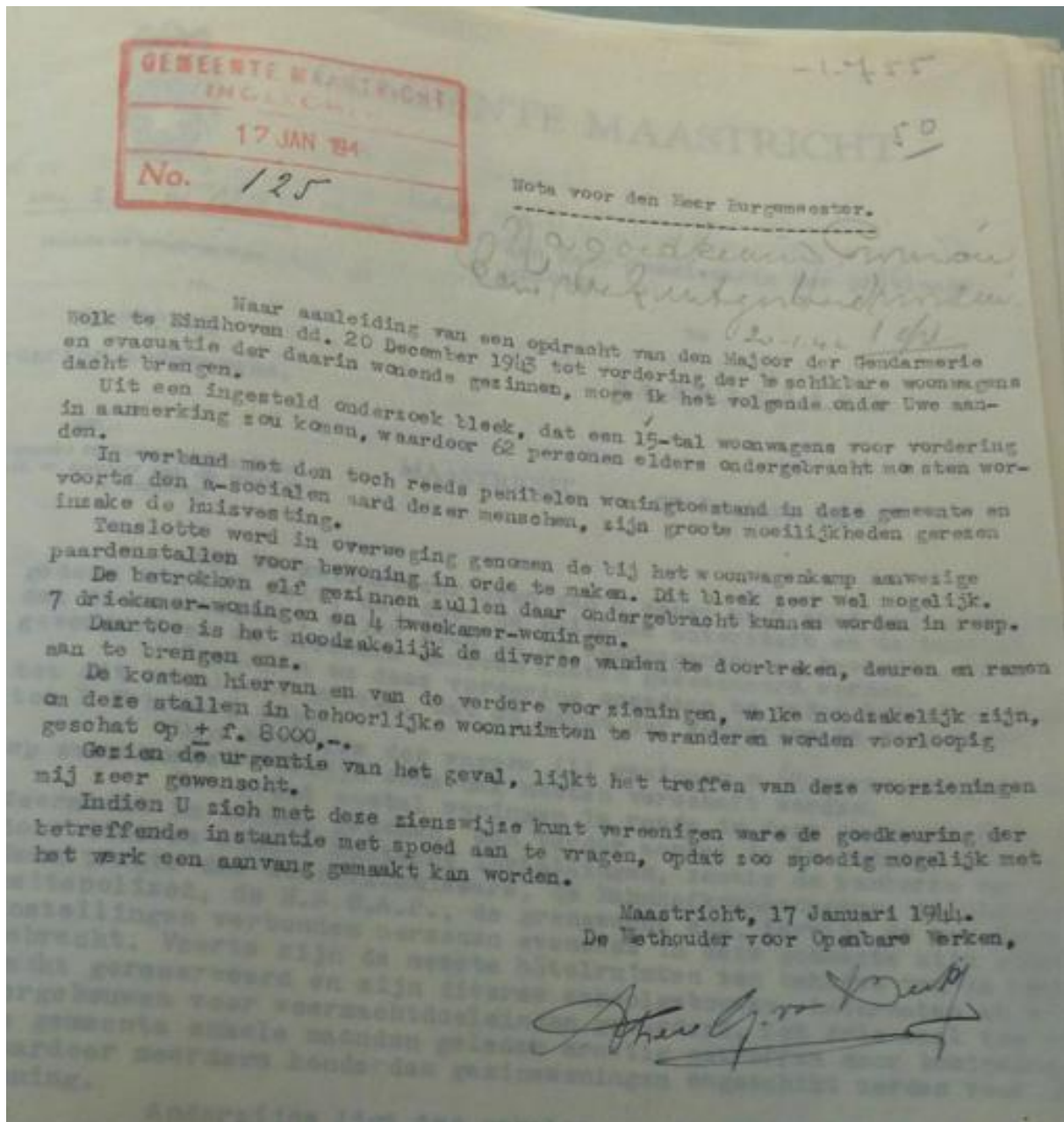
<sup>553</sup> Van Rens, 2013, p. 296; Uiteindelijk bevonden zich vanaf 16 mei 1944 het moment dat de deportaties begonnen geen Roma en Sinti meer in Maastricht.

<sup>554</sup> Van Rens, 2013, p. 295.

moelijkheden gerezen inzake de huisvesting". Maar hij had ook een creatieve oplossing die hij voorlegde aan de burgemeester. "(...) Tenslotte werd in overweging genomen de bij het woonwagenkamp aanwezige paardenstallen voor bewoning in orde te maken. Dit bleek zeer wel mogelijk. De betrokken elf gezinnen zullen daar ondergebracht kunnen worden in resp. 7 driekamerwoningen en 4 tweekamerwoningen." De kosten schatte Van Beek op ongeveer fl. 8.000,- voor het doorbreken van wanden en het plaatsen van deuren en ramen.<sup>555</sup>

Document 2

Brief van wethouder Van Beek met voorstel woonwagenbewoners in paardenstallen onder te brengen



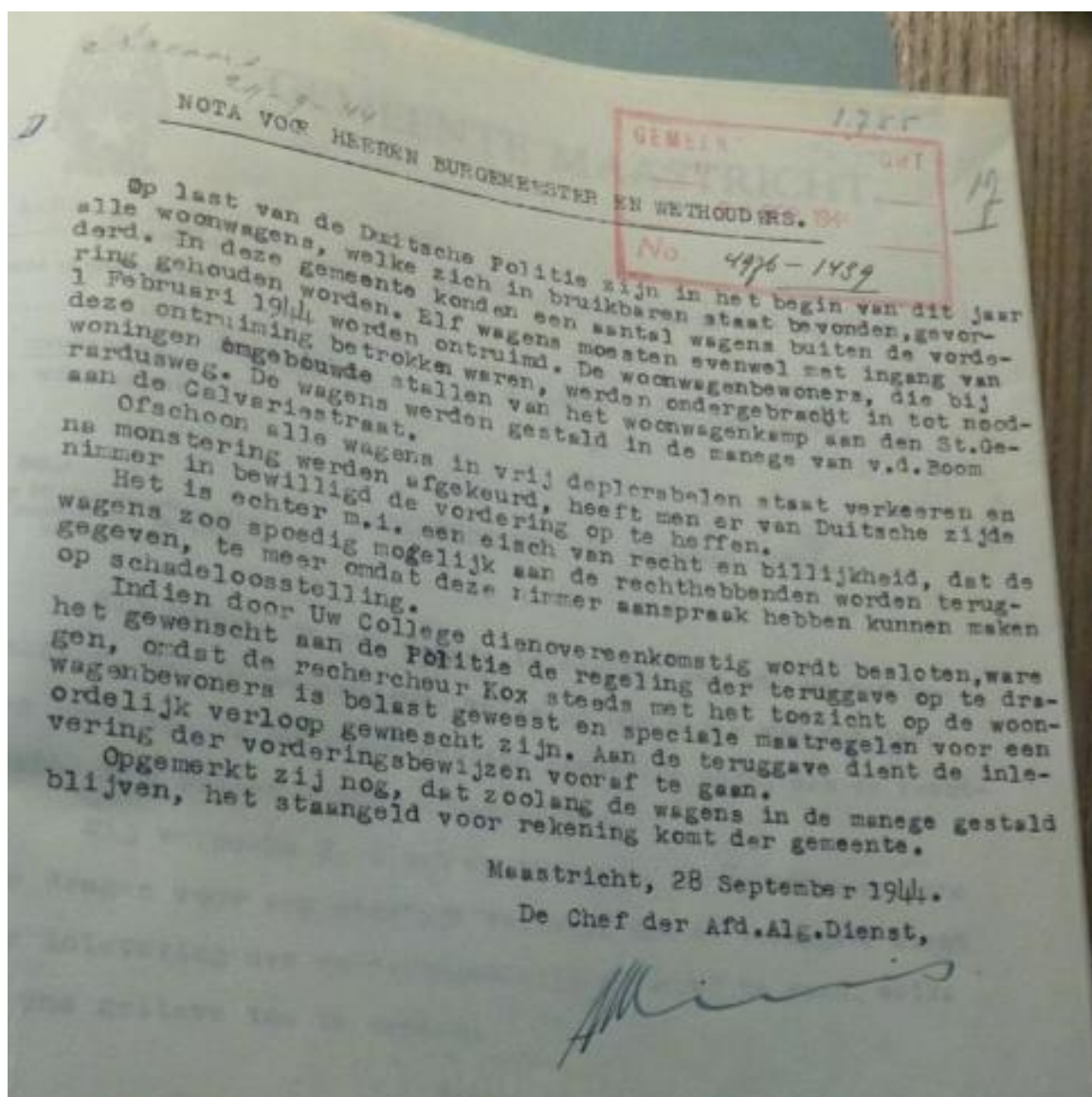
Bron. Zie noot 555.

<sup>555</sup> HCL, GAM Gemeente Maastricht, doos 1566, brief van 17 januari 1944 aan Burgemeester.

Drie dagen later verklaarde Peeters zich akkoord met het voorstel en meldde dit aan commissaris van politie. De vordering van de woonwagens werd doorgezet. De gevorderde woonwagens werden op 1 februari 1944 verplaatst naar de manege aan de Calvariestraat bij de Jekerstraat, en de 62 woonwagenbewoners verhuisden naar de paardenstallen.<sup>556</sup> Daarbij moeten we ons realiseren dat de woonwagenbewoners midden in de winter, zonder voorzieningen in de paardenstallen werden ondergebracht terwijl het buiten licht vroom.<sup>557</sup> De archieven geven geen uitsluitsel of en wanneer de verbouwing van de paardenstallen heeft plaatsgevonden. De bouwsector lag al tijden helemaal plat en aan bouwmaterialen was een chronisch tekort. In het gemeentearchief zijn geen stukken aangetroffen die duiden op uitgaven voor de verbouwing.

Document 13:

*Brief aan B en W Maastricht voor teruggave woonwagens aan bewoners, na de bevrijding.*



Bron. HCL, GAM, Gemeente Maastricht, 20.007C, doos 1566: brief van 28 september 1944

<sup>556</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, doos 1566, brief van 15 januari 1944 aan commissaris van politie.

<sup>557</sup> Dinsdag 1 februari 1944 bedroeg de gevoelstemperatuur -1,8 graden celsius. Geraadpleegd op 24 mei 2023 van <https://weerverleden.nl/19440201-380&all>.

Kort na de bevrijding, op 28 september 1944, verscheen een notitie voor B en W waarin werd geadviseerd de nog resterende woonwagens, die nog steeds op het invorderingsterrein aan de Calvariestraat stonden, terug te geven aan de woonwagengewoners. Aangegeven werd dat [...] *ofschoon alle wagens in vrij deplorabele staat verkeeren en na monstering werden afgekeurd, heeft men er van Duitse zijde nimmer in bewilligd de vordering op te heffen. Het is echter m.i. een eisch van recht en billikheid, dat de wagens zoo spoedig mogelijk aan de rechthebbenden worden teruggegeven, te meer omdat deze nimmer aanspraak hebben kunnen maken op schadeloosstelling.*' De nota werd afgesloten met: *"Opgemerkt zij nog, dat zoolang de wagens in de manege gestald blijven, het staangeld voor rekening komt der gemeente"*.<sup>558</sup> B en W gingen op 6 oktober 1944 akkoord met het advies en de resterende woonwagens werden teruggegeven aan de rechthebbenden.<sup>559</sup>

## 11.2 Conclusie

In twee aparte paragrafen is de onderzoeksvraag naar ontrechting en rechtsherstel verbreed naar andere groepen slachtoffers van het naziregime, waaronder Roma en Sinti, homoseksuelen, communisten, socialisten en verzetslieden. Het betrof niet zozeer een onderzoek naar de vervolging van deze groepen, maar wat er met de woningen (huur of koop) is gebeurd nadat de slachtoffers waren gedeporteerd of gearresteerd. Duidelijk is geworden dat in de archieven geen informatie is aangetroffen over in beslaggenomen huizen van gearresteerde verzetsstrijders, homoseksuelen en politiek vervolgd. De getroffen gezinnen van de gearresteerde en vervolgd slachtoffers konden in huizen blijven wonen en stonden niet bloot aan repercussies van de bezetter. Anders is dat bij de woonwagengewoners van Maastricht. Hun woonwagens werden gevorderd en de bewoners werden door de gemeente gehuisvest in paardenstallen. Onduidelijk is gebleven of de beloofde verbouwing van de stallen uiteindelijk ook heeft plaatsgevonden. Na de bevrijding werden de woonwagens, die nog stonden opgeslagen, aan de kampbewoners teruggegeven.

---

<sup>558</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, doos 1566, brief van 28 september 1944 aan B en W.

<sup>559</sup> HCL, GAM, Gemeente Maastricht, doos 1566, brief van 6 oktober 1944 aan commissaris van politie.

## 12 Terugkeer

### 12.1 Terugkeer en opvang repatrianten

Na de bevrijding van delen van Europa en van Zuid-Limburg in september 1944 keerden Maastrichtse onderduikers terug naar hun thuisstad. Met de gestage opmars van de geallieerden arriveerden ook tienduizenden *displaced persons* (buiten hun eigen land terecht gekomen ontheemden oftewel repatrianten) op het station in Maastricht op hun terugweg naar huis. Zij werden opgevangen door het Militair Gezag (MG) dat in de bevrijde gebieden het overgangsbestuur vormde. Onder de repatrianten en de onderduikers bevonden zich vele vervolgte Joden. Zij werden opgevangen in een stad met een vernielde infrastructuur en een bevolking die kampte met tekorten op alle fronten: van transportmiddelen tot kleding, van elektriciteit tot huisvesting en van medische voorzieningen tot voedsel.

#### Beleid en organisatie

Al tijdens haar ballingschap in Londen bereidde de Nederlandse regering de repatriëring en opvang voor van landgenoten die zich al-dan-niet gedwongen in het Duitse Rijk bevonden.<sup>560</sup> Eind 1943 besloot Minister Van den Tempen van Sociale Zaken een regeringscommissariaat voor de repatriëring op te richten. Het was een civiele organisatie met aan het hoofd daarvan G.F. Ferwerda.<sup>561</sup> Hij formuleerde het Nederlandse beleid ten aanzien van de terugkeer van Nederlandse repatrianten. Daarbij stond de spoedige repatriëring en herintegratie in het arbeidsproces van tewerkgestelde arbeidskrachten centraal.<sup>562</sup> Die sociaaleconomische insteek prevaleerde boven een snelle repatriëring van getraumatiseerde Nederlanders die de verschrikkingen van de kampen overleefd hadden. Voor dit laatste had de Joodse psychiater en psychologisch adviseur van het MG A.M. Meerloo gepleit. Hij wees op de psychische schade die repatrianten aan hun gevangenschap zouden overhouden, op het belang hen snel te repatriëren en te waken voor een bureaucratische ontvangst. Volgens hem waren juist maatwerk en een warm onthaal nodig. Hij vond echter weinig gehoor binnen zijn eigen organisatie noch bij de Nederlandse regering.<sup>563</sup> Laatstgenoemde was overigens al wel op de hoogte van de verschrikkingen die Joodse landgenoten ondergingen. In haar toespraak van 31 december 1943 maakte toenmalig koningin Wilhelmina (wederom) daarvan gewag: “... *steeds gruwelijker zijn de methoden, waaraan (...) in het bijzonder onze Joodse landgenoten, wier vernietiging helaas bijna een feit is geworden, ten offer zijn gevallen*”.<sup>564</sup> Ook diverse Joodse organisaties hebben geprobeerd de Nederlandse regering te bewegen specifieke hulpverlening aan, en repatriëring van gedeporteerde Joden te organiseren. Maar de regering besloot dat bij de repatriëring, aankomst en opvang in Nederland geen onderscheid gemaakt mocht worden tussen Joden en niet-Joden. Er waren alleen Nederlanders en niet-Nederlanders. Het idee hierachter was dat een maatschappelijke tweedeling voorkomen moest worden.<sup>565</sup> *Specifieke* opvang en hulp voor Joodse repatrianten vond de overheid een taak voor de overgebleven Joodse gemeenschap

---

<sup>560</sup> Hiermee wordt bedoeld Duitsland en de door Duitsland bezette gebieden in de Tweede Wereldoorlog.

<sup>561</sup> Ferwerda was voormalig directielid van Unilever. Hondius, D. (1998), *Terugkeer, Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding*, Sdu Uitgevers, p. 81.

<sup>562</sup> Bossenbroek, 2001, pp. 77-78.,

<sup>563</sup> Ibidem, pp. 80 ev.

<sup>564</sup> Geraadpleegd op 3 februari 2023 van [https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak\\_Wilhelmina\\_31\\_december\\_1943](https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_31_december_1943).

<sup>565</sup> Hondius, 1998, pp. 87 ev. Zie ook Piersma & Kemperman, 2015, p. 110.



zelf.<sup>566</sup> Overigens betwijfelt Hondius dat het hier om een principiële beleidskeuze ging. In de jaren dertig stelde de Nederlandse regering zich al op het standpunt dat niet zij maar Joodse organisaties verantwoordelijk waren voor hulp aan Joodse vluchtelingen.<sup>567</sup> Het geformuleerde beleid had tot gevolg dat bij de opvang van Joodse repatrianten in Nederland amper rekening gehouden werd met hun specifieke problemen zoals het niet meer kunnen terugkeren naar hun omtrentende huizen, het verlies van hun bedrijven, banen en bezittingen als ook hun trauma's en ander psychisch letsel dat zij opgelopen hadden in de kampen.

Naast het regeringscommissariaat voor de repatriëring werd eind 1943 binnen het MG een bureau Repatriëring ingesteld.<sup>568</sup> Wat volgde was gesteggel over de taakverdeling tussen de twee entiteiten. Uiteindelijk werd besloten dat de organisatie van de regeringscommissaris Ferwerda zich zou richten op de repatriëring van Nederlanders in het buitenland en het bureau Repatriëring van het MG verantwoordelijk was voor de opvang van repatrianten bij terugkeer op Nederlandse bodem.<sup>569</sup>

### Repatriëring van Nederlanders komt moeizaam op gang

De repatriëring van Nederlandse overlevenden van de concentratiekampen verliep moeizaam en liep weken achter op die van lotgenoten uit andere Europese landen. Zo arriveerden Franse en Belgische repatriëringsofficieren in Dachau al enkele dagen nadat het kamp op 29 april 1945 bevrijd was. Binnen één week kon een aantal Belgische gevangenen naar hun vaderland terugkeren. De Nederlandse gevangenen daarentegen hadden na drie weken nog geen Nederlandse repatriëringsofficier gezien. Een complex van factoren lag hieraan ten grondslag. Sociale Zaken was bij de repatriëring van landgenoten afhankelijk van militaire kanalen. Het aantal Nederlandse repatriëringsofficieren was beperkt. Zij hadden, anders dan hun buitenlandse collega's, geen militaire rang maar een civiele, non-combattanten status. Hierdoor werden zij achter de gevechtscijfers gehouden en konden ze alleen via een omweg communiceren met hun leidinggevenden. De repatriëring werd verder vertraagd doordat *displaced persons* op weg naar huis -waaronder Nederlanders- op verzoek van het MG door de geallieerden in Duitsland werden tegengehouden en tijdelijk werden opgevangen in Duitsland, België en Frankrijk.<sup>570</sup> De moeizame verhouding tussen Nederland en Rusland leidde er toe dat Nederlandse repatriëringsofficieren pas in juni 1945 konden beginnen met de repatriëring van Nederlandse overlevenden van de kampen die gelegen waren in de door Rusland bevrijde gebieden.<sup>571</sup> Sommigen wachtten een georganiseerd transport niet af en besloten liftend of zelfs te voet naar Nederland terug te keren. Dat deed ook de latere Maastrichtse strafpleiter Max Moszkowicz. Na de ontruiming van Auschwitz was hij terechtgekomen in kamp Ebensee in Oostenrijk. Twee dagen na de bevrijding van dit kamp op 6 mei 1945 ving hij samen met drie anderen de ca. 1.000 km lange terugtocht naar Maastricht aan. Te voet, per fiets en het laatste stukje per Amerikaanse jeep.<sup>572</sup>

Omdat er bij de repatriëring geen onderscheid gemaakt werd tussen Joden en niet-Joden is de repatriëring van Joden niet systematisch gearcheveerd. Niettemin is duidelijk dat velen zich teleurgesteld en in de steek gelaten voelden door de Nederlandse autoriteiten vanwege het uitblijven van repatriëringshulp. *Wederom* in de steek gelaten want het waren dezelfde autoriteiten die zonder al te veel tegenwerpingen hadden meegewerkt aan hun uitlevering aan de Duitse bezetter.

---

<sup>566</sup> Hondius, 1998, pp. 90, 208. De enige keer dat van deze lijn werd afgeweken was in mei 1944 toen de regering aan het regeringscommissariaat voor de repatriëring toestemming verleende om een (éénhoofdige !) afdeling op te richten belast met de hulpverlening aan Joodse gedeporteerden. In de praktijk bleek steun bij de repatriëring zelf of bij de opvang niet tot het takenpakket van de enige medewerker te behoren. Hondius, 1998, p. 88. Zie ook Bossenbroek, 2001, pp. 92-93.

<sup>567</sup> Hondius, 1998, pp. 89-90.

<sup>568</sup> Bossenbroek 2001, p. 88.

<sup>569</sup> Schoonoord, D.C.L. (2011). *Het 'Circus Kruls', Militair Gezag in Nederland 1944-1946* (p. 739). NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Overigens ontstond er een competentiestrijd tussen deze twee organisaties. Zie ook Bossenbroek, 2001, pp. 90 ev.

<sup>570</sup> Bossenbroek, 2001, pp. 108 ev.

<sup>571</sup> Hondius, 1998, pp. 82-83.

<sup>572</sup> Haenen, 2018, pp. 170 ev.

## Heterogene groep terugkeerders van ongekende omvang

Tijdens de oorlog waren zowel binnen Nederland als daarbuiten grote aantallen landgenoten van huis geraakt. De huidige schattingen gaan uit van 1,8 miljoen Nederlanders oftewel 20% van de toenmalige bevolking. Alleen al binnen Nederland waren 1,5 miljoen mensen geëvacueerd vanwege bombardementen, gevlucht (al dan niet vanwege de honger), tewerkgesteld of ondergedoken.<sup>573</sup> Al deze mensen zouden op enig moment weer naar huis terugkeren. Ook het aantal Nederlanders dat zich in het Duitse Rijk bevond, was enorm. Schattingen van hun aantallen liepen tijdens de oorlogsjaren sterk uiteen. In januari 1944 hield de Nederlandse regering in Londen rekening met 615.000 Nederlandse repatrianten. Vier maanden later verwachtte men dat 450.000 landgenoten naar huis zouden terugkeren, waaronder 60.000 Joden.<sup>574</sup> Bovendien zouden ook buitenlandse (Belgische en Franse) repatrianten via Nederland terugkeren naar huis.

In maart 1945 bereikten het MG verontrustende berichten dat de geallieerden er rekening mee hielden dat 1,5 miljoen *displaced persons* waaronder 76.000 Nederlanders, zich net over de grens bij Nijmegen bevonden. Het zou gaan om gedeporteerden, politieke en krijgsgevangenen, tewerkgestelden, evacués en vluchtelingen.<sup>575</sup> Dat leidde tot enige paniek want gevreesd werd dat een goede opvang van zoveel repatrianten niet haalbaar was en zou leiden tot chaos.<sup>576</sup> Op 6 april 1945 concludeerde het hoofd van het Bureau Repatriëring van het MG, Majoor Van Os Van Delden, opgelucht dat zo'n ongeorganiseerde stroom vluchtelingen niet langer verwacht werd. Dat was mede te danken aan de geallieerden die gehoor hadden gegeven aan het verzoek van het MG en de Nederlandse regering om ongecontroleerde stromen repatrianten die richting Nederland trokken, in Duitsland tegen te houden.<sup>577</sup>

Uiteindelijk keerden tussen september 1944 en november 1945 zo'n 300.000 Nederlandse repatrianten uit het Duitse Rijk terug op Nederlandse bodem.<sup>578</sup> Het overgrote deel van hen waren tewerkgestelden (ruim 270.000). Onder de resterende ca. 30.000 repatrianten waren zo'n 10.500 krijgsgevangenen, 4.500 vrijwilligers in Duitse krijgsdienst en NSB'ers, 8.500 niet-Joden waaronder Sinti, Roma en Jehova's getuigen en (slechts) 5.500 Joden.<sup>579</sup> De meesten kwamen de grens over in Gelderland, Brabant en Limburg.<sup>580</sup>

Op het station in Maastricht kwamen tussen november 1944 en december 1945 44.893 repatrianten aan.<sup>581</sup> De repatriantenstroom kwam echt op gang in het voorjaar van 1945. Tussen eind april 1945 en medio oktober 1945 kwamen op het station in Maastricht 313 treinen aan met meer dan 427.000 repatrianten waaronder 219.000 Fransen, 113.000 Belgen, 72.000 Nederlanders en 22.000 personen met een andere nationaliteit.<sup>582</sup> Lang niet allen stapten uit; de treinen met buitenlanders reden na een korte stop verder.<sup>583</sup> Het aantal repatrianten voor wie Maastricht wel het eindstation was, was aanzienlijk en bereikte in de maand mei een piek van bijna 31.000 repatrianten.<sup>584</sup> Om gevoel te krijgen bij dit soort onvoorstelbare aantallen: voor mei betekende dit dat er gemiddeld 1.000 repatrianten per dag moesten worden opgevangen. Op het station in Maastricht arriveerden tot wel negen treinen per

---

<sup>573</sup> Bossenbroek, 2001, p. 183.

<sup>574</sup> Ibidem, pp. 92-93, 106. Deze inschatting is verwonderlijk aangezien een medewerker van de regeringscommissaris voor de repatriëring het hoofd van dit commissariaat op de hoogte had gesteld van de massamoorden op Joden in de kampen. Hondius, 1998, p. 85.

<sup>575</sup> Ibidem, p. 27.

<sup>576</sup> Ibidem, pp. 25, 29.

<sup>577</sup> Ibidem, pp. 28, 110.

<sup>578</sup> Ibidem, 107.

<sup>579</sup> Ibidem. In de literatuur lopen de aantallen uit de kampen teruggekeerde Joden uiteen. Zo vermeldt Bossenbroek een aantal van 4.500, Aalders, 1999, p. 256 gaat uit van 5.200 en Hondius houdt 5.000 aan. De website van het NIOD houdt de cijfers van Lou de Jong aan: 5.200. Dit rapport gaat uit van de aantallen gehanteerd door Griffioen & Zeller, 2008, p. 436.

<sup>580</sup> Hondius, 1998, pp. 108, 112.

<sup>581</sup> Vossen, H. (2002). *Opvang van Joodse repatrianten na de bevrijding in Zuid-Limburg. Over gemêleerde ervaringen, paradoxen en uitersten* (p. 74). Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

<sup>582</sup> Ibidem.

<sup>583</sup> Bronzwaer, 1989, p. 216.

<sup>584</sup> Vossen, 2002, p. 74.

dag.<sup>585</sup> Daar werden de repatrianten ter plekke ontluisd. De humanitaire problemen waren immens. In de open en overvolle wagons bevonden zich zieke en uitgeputte mensen. Sommigen waren stervende, anderen bijna naakt.<sup>586</sup>

### Aantallen Joodse terugkeerders naar groot Maastricht

Zoals we zagen omvatte de groep Joodse terugkeerders zowel onderduikers als overlevenden van de kampen. De groep onderduikers tijdens de Tweede Wereldoorlog was niet homogeen. Behalve Joden doken in Nederland ook leden van het verzet onder en mannen die geen gehoor gaven aan de oproep voor de *Arbeitzeinsatz* in Duitsland. Onder de in totaal 350.000 onderduikers bevonden zich naar schatting 28.000 Joden.<sup>587</sup> Hun aandeel mag dan op het totale aantal onderduikers naar verhouding beperkt zijn geweest, maar op een Joodse gemeenschap van 140.000 mensen was het substantieel. Van Rens heeft nauwgezet onderzoek gedaan naar het aantal Joodse onderduikers in Limburg en schat dat in de provincie 2.400 Joden waren ondergedoken, 400 Limburgers en 2.000 niet-Limburgers. 2.100 van hen overleefden hun onderduik.<sup>588</sup> Na de bevrijding van Zuid-Limburg doken Joodse Maastrichtenaren op in hun thuisstad of keerden hier naar terug. In het kader van het onderhavige onderzoek is gebleken dat in totaal 153 van de 577 Joodse inwoners van groot Maastricht de oorlog overleefden door onder te duiken in de Maastricht, op het platteland of in België. Het gaat respectievelijk om 135 Joodse inwoners van Maastricht, 13 van Amby en 5 van Heer.<sup>589</sup> Daarnaast overleefden 26 Joodse stadsgenoten maar onbekend is hoe ze dat hebben kunnen realiseren. Zeer waarschijnlijk heeft een aantal van hen de keuze gemaakt onder te duiken.

In december 1943 ging de Nederlandse regering in Londen er van uit dat alleen al vanuit Polen 70.000 gedeporteerde Joden naar Nederland zouden terugkeren. Dat getal werd in mei 1944 naar beneden bijgesteld naar 60.000.<sup>590</sup> Maar ook die schatting bleek veel te optimistisch. Van de ongeveer 107.000 Joden die uit Nederland waren gedeporteerd, keerden er uiteindelijk slechts 5.500 terug uit de vernietigings- en concentratiekampen.<sup>591</sup> Van de 166 gedeporteerde Joden uit Maastricht keerden er niet meer dan 17 terug. Uit Amby werden 20 Joden gedeporteerd, slechts 1 persoon kwam weer thuis. Van de 23 gedeporteerde Joden uit Heer zou niemand meer terugkomen.

### Ontvangst en opvang van repatrianten door het Militair Gezag

Maastricht en delen van Zuid-Limburg werden ruim zeven maanden eerder bevrijd dan de rest van Nederland. In de bevrijde gebieden vormde het MG, onder leiding van majoor Kruls, het overgangsbestuur dat ondergeschikt was aan de geallieerde autoriteiten.<sup>592</sup> Kerntaken waren de handhaving van de openbare orde, het onderhouden van contacten met de plaatselijke geallieerde militaire autoriteiten en het nemen van de noodzakelijke bestuursmaatregelen. In de verhoudingen met het lokale bestuur was het MG de bovenliggende partij: het kon zijn bevoegdheden aan het burgerlijk bestuur (de gemeenten) delegeren en het burgerlijk bestuur was verplicht bevelen van het MG op te volgen.<sup>593</sup> Het MG was ook verantwoordelijk voor de opvang van repatrianten en had daartoe een Repatriëringdienst opgezet.

De samenwerking met het regeringscommissariaat voor de repatriëring verliep moeizaam. Afsgesproken was dat repatriëringsofficieren het MG vroegtijdig over de komst van konvoien

---

<sup>585</sup> Bossenbroek, 2001, p. 134.

<sup>586</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 134. Zie ook Van Rens, 2013, p. 289.

<sup>587</sup> Geraadpleegd op 1 mei 2023 van <https://www.annefrank.org/nl/>.

<sup>588</sup> Van Rens, 2013, pp. 250, 397.

<sup>589</sup> Zie breakdown tabellen in hoofdstuk Joodse Gemeenschap tijdens de bezetting.

<sup>590</sup> Hondius, 1998, p. 83. Zie ook Bossenbroek, 2001, p. 93.

<sup>591</sup> Aalders, 1999, p. 256.

<sup>592</sup> Bronzwaer, 1989, p. 54.

<sup>593</sup> Ibidem, p. 56.

repatrianten op de hoogte zou stellen. Daarvan kwam in de praktijk weinig terecht waardoor het MG vaak onverwachts grote aantallen repatrianten moest opvangen.<sup>594</sup> Meer in het algemeen moest het MG het stellen zonder de onvoorwaardelijke steun van de Nederlandse regering.<sup>595</sup> Zo kwamen de (vracht)auto's die elders in bevrijd Nederland klaar stonden om te worden ingezet op het moment dat het westen van Nederland bevrijd zou zijn, niet naar Limburg terwijl men ze daar goed kon gebruiken, bijvoorbeeld voor het vervoer van zieken.<sup>596</sup>

Het MG had het oostelijke en zuidelijk grensgebied in acht grensvakken verdeeld met daarin ontvangstposten voor repatrianten.<sup>597</sup> De Repatriëringdienst van het MG en de *Civil Affairs Division* van het Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces (SHAEF) waren betrokken bij de opvang van de ca. 86.000 repatrianten die uiteindelijk aankwamen bij de diverse ontvangstposten aan de Zuid-Limburgse grens.<sup>598</sup> <sup>599</sup> Daarbij volgde het MG de door de regering in ballingschap geformuleerde beleidslijn dat Joden geen aparte behandeling zouden krijgen. Grenswachten hielden dan ook niet altijd rekening met de specifieke omstandigheden van Joodse kampoverlevenden die zich aan de Nederlandse grens meldden. Er wachtte hen dan geen warm onthaal. De gang van zaken laat zich eerder kenschetsen als formalistisch. Ze werden er geregistreerd en gecontroleerd. Het was voor velen overigens niet de eerste en zeker niet de laatste keer dat ze hiermee te maken kregen. Soms werden hun schaarse bezittingen in beslag genomen.<sup>600</sup> De grenswacht die per bus reizende repatrianten aanhield bij de grens bij Vaals om hun paspoorten te controleren, had "*niets te schaffen*" met het feit dat deze mensen uit Dachau kwamen (en dus geen geldige identiteitspapieren meer bezaten). Hij had opdracht niemand de grens te laten passeren zonder geldige papieren.<sup>601</sup> Het hoofd van de grensbewaking in Limburg liet, zoals hem bevolen was, geen Duitsers de grens passeren.<sup>602</sup> Dus ook geen Duitse en Poolse Joden die voor de oorlog al naar Nederland waren gevlucht. Zij waren in 1941 stateloos geraakt op grond van de *Verordnung zum Reichsbürgergesetz*.<sup>603</sup> Wanneer het ze toch lukte om de grens met Limburg over te steken, werden zij aangehouden en in aparte kampen opgesloten. Daarover later meer.

Vanaf de ontvangstposten werden de repatrianten doorgestuurd naar één van de twaalf grotere ontvangstcentra.<sup>604</sup> Het MG had nauwelijks de middelen om die in te richten. Zo'n 45.000 repatrianten kwamen terecht in ontvangstcentra in Maastricht.<sup>605</sup> Eén daarvan bevond zich in het schoolgebouw aan de Professor Pieter Willemsstraat, dezelfde locatie waar de Limburgse Joden zich op 25 augustus 1942 moesten melden voor hun transport naar Westerbork.<sup>606</sup> In de ontvangstcentra moesten de repatrianten zich -in voorgeschreven volgorde- aanmelden bij zeven instanties.<sup>607</sup> Pas daarna werden zij officieel erkend als *gerepatrieerde* hetgeen van belang was om in aanmerking te komen voor financiële en materiële overheidssteun. Kortgezegd kwam het er op neer dat zij werden geregistreerd, gescreend op politieke betrouwbaarheid (onder de repatrianten bevonden zich ook collaborateurs) en een medische keuring ondergingen die soms tot quarantaine leidde. Het doel van dit proces was om een georganiseerde terugkeer naar hun woonplaatsen te bewerkstelligen alsook de Nederlandse bevolking te beschermen

---

<sup>594</sup> Schoonoord, 2011, p. 504.

<sup>595</sup> Ibidem, p. 731.

<sup>596</sup> Vossen, 2002, p. 73.

<sup>597</sup> Bossenbroek, 2001, p. 95.

<sup>598</sup> SHAEF was het hoofdkwartier van de Opperbevelhebber van de Geallieerde strijdkrachten in Noordwest-Europa, met aan het hoofd de Amerikaanse bevelhebber Generaal Dwight D. Eisenhower.

<sup>599</sup> Van Rens, 2013, p. 288. In totaal waren er 27 ontvangstposten in Zuid-Limburg.

<sup>600</sup> Hondius, 1998, pp. 108 ev.

<sup>601</sup> Ibidem, pp. 136 ev.

<sup>602</sup> Vossen, 2002, p. 76.

<sup>603</sup> Elfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 25. November 1941.

<sup>604</sup> Bossenbroek, 2001, p. 30.

<sup>605</sup> Van Rens, 2013, p. 288. Er waren ook ontvangstcentra in Caberg, Wijk en aan de Brusselscheweg en zo blijkt uit een verslag van het reilen en zeilen in het ontvangstcentrum in de Lenculenstraat. HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, map 134 en Gazet voor Limburg van 18 mei 1945.

<sup>606</sup> Hondius, 1998, p. 120.

<sup>607</sup> Repatrianten moesten zich melden bij vertegenwoordigers van 1) de geneeskundige dienst, 2) de politie, 3) de bevolkingsboekhouding, 4) de oud-illegale organisatie, 5) het arbeidsbureau, 6) de distributiedienst en 7) de steunorganen. HCL, archief 20.007T map 137. Rondschriften MG aan burgemeesters 28 maart 1945.

tegen de uitbraak van besmettelijke ziekten.<sup>608</sup> Uit angst voor de ongecontroleerde verspreiding van besmettelijke aandoeningen riep het hoofd van de medische afdeling van de Repatriëringdienst Zuid-Limburg de bevolking in oktober 1944 op om geen repatrianten in huis toe te laten voordat zij een medische keuring ondergaan hadden.<sup>609</sup> Het was niet de bedoeling dat repatrianten werden opgehaald door familie of vrienden voordat zij het aanmeldproces hadden doorlopen. Als dat wel zou gebeuren, zou ingegrepen worden.<sup>610</sup> Schoonoord stelt dat het niet zo was dat het MG geen notie had van de psychologische noden van de terugkeerders, maar dat het ontbrak aan geschoold personeel en mogelijkheden om alle repatrianten persoonlijke aandacht te geven. De mensen die in de ontvangstcentra de repatrianten opvingen konden zich nauwelijks voorstellen hoe het in de kampen was geweest en zij waren zelf ook nog maar net bevrijd. De ontvangst had dan ook vooral een bureaucratisch en zakelijk karakter.<sup>611</sup>

Zieke repatrianten werden opgenomen in het ziekenhuis Calvariënberg, de dependance in de Capucijnenstraat en de noodziekenhuizen aan de Hertogsingel en de Tongersestraat.<sup>612</sup> Repatrianten die in Limburg woonden, konden doorreizen naar huis. De overige repatrianten kwamen terecht in opvanglocaties (de zogenaamde *verzamelplaats voor vertrekkenden*), quarantainekampen of in vreemdelingen- of interneringskampen.<sup>613</sup> Vanwege het tekort aan transportmiddelen en brandstof en in verband met de vernielde infrastructuur, was verder reizen nagenoeg onmogelijk. Dat had tot gevolg dat in Maastricht, de Nederlandse repatrianten zich ophoopten.<sup>614</sup> Met de grote toename van het aantal repatrianten in het voorjaar van 1945, bereikte ook de opvang- en hulpcapaciteit haar grenzen. Bij de ontvangstcentra moesten mensen soms dagenlang in de open lucht wachten. Ziekenhuizen raakten overvol. Voorraden ontluizingsmiddel en vaccinaties tegen vlektyfus waren nagenoeg op zodat er concrete bedreiging voor de volksgezondheid ontstond. Het leidde ook tot schrijnende situaties voor niet-repatrianten. De hoogbejaarde -hulpbehoevende maar niet zieke- Joodse Sophie Frankfurter hield een bed bezet in het repatriëringziekenhuis aan de Hertogsingel. Toen er 49 repatrianten aankwamen die in quarantaine moesten worden geplaatst, werd ze 's avonds laat uit het ziekenhuis ontslagen, zonder alternatieve huisvesting en verzorging. Eerdere pogingen van de ziekenhuisdirecteur om Frankfurthers dochter Martha Floersheim te bewegen haar moeder uit het ziekenhuis op te halen, waren gestrand en hij voelde zich met de rug tegen de muur gezet.<sup>615</sup>

Door het tekort aan gebouwen om mensen in (preventieve) quarantaine te plaatsen, verbleven honderden repatrianten op straat. Het was een bron van grote zorg voor Piet Leith, medisch adviseur bij de Repatriëringdienst Zuid-Limburg. Veelzeggend zijn de woorden die hij kiest in zijn brief van 28 april 1945 aan zijn meerdere wanneer hij schrijft dat de repatrianten "*diep teleurgesteld worden door de manier waarop hier voor hen gezorgd is*".<sup>616</sup> Begin mei 1945 werden de inwoners van Maastricht verplicht repatrianten in huis te nemen.<sup>617</sup> Daartoe bleken niet alle Maastrichtenaren bereid. Velen probeerden zich aan de verplichting te onttrekken. Bij voorkeur namen Maastrichtenaren Amerikanen in huis want die betaalden voor hun huisvesting.<sup>618</sup> Van Rens daarentegen concludeert dat over het

<sup>608</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht, 20.007T, map 137. Circulaire van het MG aan de burgemeesters d.d. 28 maart 1945.

<sup>609</sup> Geraadpleegd op 16 december 2022 van Delpher, *Veritas*, 11 oktober 1944.

<sup>610</sup> Hondius, 1998, pp. 120-121. Zie ook Bossenbroek, 2001, p. 132.

<sup>611</sup> Schoonoord, 2011, p. 739.

<sup>612</sup> Van Rens, 2013, p. 296.

<sup>613</sup> Hondius, 1998, p. 106. Zo'n kamp of opvanglocatie kon ook de vorm hebben van een gebouw, bijvoorbeeld een school of klooster.

Overigens kon terugkeer naar huis uiteraard pas plaatsvinden nadat bezette gebieden bevrijd waren. Eind 1944 waren slechts Noord-Brabant en delen van Zeeland en Limburg bevrijd. Pas in maart 1945 was heel Limburg heroverd; in april kwam de bevrijding van het Oosten en Noorden op gang en die van het Westen moest wachten tot de Duitse capitulatie in mei 1945. Schoonoord, 2011, p. 734.

<sup>614</sup> Bossenbroek, 2001, p. 134.

<sup>615</sup> Martha Floersheim kon haar moeder niet in huis nemen daar zij zelf niet meer over eigen woonruimte beschikte toen ze terugkeerde uit onderduik.

<sup>616</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 134. Brief van medisch adviseur van de Militaire Repatriëringcommissie aan zijn meerdere d.d. 28 april 1945.

<sup>617</sup> Bronzwaer, 1989, p. 218.

<sup>618</sup> *Ibidem*, p. 220.

algemeen de Maastrichtenaren de repatrianten vriendelijk en gastvrij in hun huizen ontvingen.<sup>619</sup> De Maastrichtse bevolking ontplooidde enkele initiatieven om de gerepatrieerden een steuntje in de rug te geven. Zo organiseerden ze in juni 1945 muziekconcerten en deelden zij vlaaien aan hen uit.<sup>620</sup> <sup>621</sup> De doorstroom van repatrianten kwam uiteindelijk eind mei 1945 op gang.

Op nationaal niveau constateert Bossenbroek sterke verschillen in de ervaringen van repatrianten ten aanzien van hun ontvangst in Nederland. Hij schrijft die verschillen toe aan twee oorzaken. Ten eerste noemt hij de gevolgde route naar Nederland.<sup>622</sup> De repatrianten die direct uit Duitsland terugkeerden hadden weliswaar hooggespannen, maar tegelijkertijd ook onbestemde verwachtingen over de ontvangst in Nederland.<sup>623</sup> Zij vonden de ontvangst veelal hartelijk.<sup>624</sup> Dat lag veelal anders bij diegenen die via Frankrijk, België of Zweden terugkeerden. België en Frankrijk waren al enkele maanden bevrijd, Zweden was in de oorlog neutraal gebleven. Getuigenissen van ontvangst in deze landen spreken van enthousiaste begroetingen en een onthaal met bloemen en vlaggen, met goede medische zorg en voldoende eten en drinken. Die ontvangst stond in contrast met -de hooggespannen verwachtingen over- het onthaal in Nederland. Dat leidde tot onvrede.<sup>625</sup> Zo ook bij een groep repatrianten uit concentratiekamp Buchenwald die in april 1945 in Maastricht arriveerde. Waar zij tijdens hun doorreis door Frankrijk, België en Luxemburg warm onthaald werden, viel de kille ontvangst in Maastricht hen tegen.<sup>626</sup> Ten tweede noemt Bossenbroek de omvang en aard van de persoonlijke verliezen en mate van ontmenselijking in de kampen. Zij die in de concentratiekampen gereduceerd waren tot nummer, hadden in België en Frankrijk weer warmte en menselijkheid ontmoet. Die ervoeren ze in (veel) mindere mate bij hun terugkeer in Nederland.<sup>627</sup>

### Hardvochtige opvang stateloze Joden

Onder de repatrianten bevonden zich ook stateloze Joden. De Nederlandse regering had weliswaar bepaald dat zij hun (meest Duitse) nationaliteit weer terug kregen, maar veelal werden ze nog beschouwd als vreemdelingen en onderdanen van een vijandige natie.<sup>628</sup> <sup>629</sup> Ook binnen diverse Nederlandse instanties, de geallieerden en het MG bestond geen eenduidige opvatting over hun rechtspositie. Mochten ze vrij rondlopen of moesten ze worden geïnterneerd? Het gevolg was dat sommige stateloze Joden zeer slecht behandeld en opgevangen werden bij hun terugkeer in Nederland.

Op 18 mei 1945 kreeg het MG van het departement van Justitie het verzoek om vreemdelingen aan de grens te weren. In opdracht van het hoofd van het MG bepaalde de commandant Grensbewaking dat vreemdelingen die vóór of tijdens de bezetting in Nederland woonden, de toegang moest worden geweigerd. Ook stateloze ex-Duitse Joden mochten niet worden toegelaten, ook niet als zij voor 10 mei 1940 in Nederland met een verblijfsvergunning hadden gewoond.<sup>630</sup> Het bevel miste zijn uitwerking niet. Een groep stateloze Joodse overlevenden uit Theresiënstadt werd bij aankomst in Sittard in juni 1945 onder gewapende bewaking begeleid naar het nonnenklooster annex school Leyenbroeck in deze stad. Daar konden zij evenmin rekenen op een vriendelijke ontvangst. Integendeel; de nonnen sloten het water af zodat mannen en vrouwen zich niet tegelijkertijd konden wassen.<sup>631</sup> Toen in juni 1945 stateloze

---

<sup>619</sup> Van Rens 2013, p. 289.

<sup>620</sup> Onder andere door het mannenkoor Wieker Eindrach. Geraadpleegd op 27 december 2022 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 14 juni 1945. Ook de Maastrichtse repatriëringdienst organiseerde een concert. Geraadpleegd op 27 december 2022 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 5 juni 1945.

<sup>621</sup> Geraadpleegd op 27 december 2022 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 11 juni 1945.

<sup>622</sup> Bossenbroek, 2001, p. 145.

<sup>623</sup> Ibidem, p. 115.

<sup>624</sup> Ibidem, p. 128.

<sup>625</sup> Ibidem, pp. 115 e.v. en p. 144.

<sup>626</sup> Geraadpleegd op 27 december 2022 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 30 april 1945.

<sup>627</sup> Bossenbroek, 2001, p. 145.

<sup>628</sup> Koninklijk Besluit bezettingsmaatregelen van 17 september 1944 (*Staatscourant* d.d. 20 Sept. 1944 nr. E 93).

<sup>629</sup> Lemmens, 1990, p. 93. Zie ook Hondius, 1998, p. 109.

<sup>630</sup> Schoonoord, 2011, pp. 499 ev.

<sup>631</sup> Van Rens, 2013, pp. 305 ev. Zie ook Hondius, 1998, pp. 136 ev.

repatrianten uit Bergen-Belsen in Zuid-Limburg arriveerden werden de mannen en vrouwen van elkaar gescheiden en op verschillende locaties opgesloten, net als in de concentratiekampen het geval was geweest. Dat werd als zeer pijnlijk ervaren.<sup>632</sup> De vrouwen werden opgevangen in de Canisiusschool in Valkenburg waar ook NSB-vrouwen zaten.<sup>633</sup> De mannen kwamen terecht in het kamp *Voor Galg en Rad* in het Zuid-Limburgse Vilt. In dit met prikkeldraad omgeven gevangenenkamp zaten zij samen met SS'ers en NSB'ers. Hun schamele bezittingen werden afgenomen en ze werden gedwongen samen met de andere gevangenen te werken in een grindafgraving. Ze stonden langdurig op appèl en kregen naar verluid ongeschilde aardappelen en droog brood te eten.<sup>634</sup> Bovendien werden ze vernederd door sommige leden van de kampleiding die er antisemitische opvattingen op na hielden.<sup>635</sup> De kampcommandant beet de groep stateloze mannen toe dat hij geen Jodenvriend was en dat zij dit nog wel zouden merken.<sup>636</sup> Dat voormalige gevangenen uit concentratiekampen opnieuw werden opgesloten zorgde voor de nodige ophef. Het hoofd van de grensbewaking gaf aan dat de stateloze mannen in Vilt geplaatst waren omdat er elders geen plek voor hen was.<sup>637</sup>

### De Club van Maastricht: liefdevolle opvang van Joodse repatrianten

De Club van Maastricht was als uitvoerende instantie opgenomen binnen het MG - dat verantwoordelijk was voor de beleidsmatige kant van de opvang van repatrianten - en bestond uit Leo Schreuder, Jan de Vos, Henk Bus en Piet Leith. Zij waren direct na de bevrijding van Maastricht al begonnen met het voorbereiden van goede opvang van repatrianten. De Club van Maastricht had grote moeite met de formele manier waarop het MG de beleidsregels ten aanzien van de opvang van repatrianten volgde. Voor hen had een goede opvang van Joden prioriteit.<sup>638</sup> <sup>639</sup> Op 13 maart 1945 opende ze in de voormalige stedelijke muziekschool in de Lenculenstraat een opvangtehuis dat plek bood aan 200 à 300 repatrianten die wachtten op toestemming om naar huis te gaan.<sup>640</sup> Schreuder en De Vos, verantwoordelijk voor de gang van zaken in het ontvangstcentrum aan de Professor Pieter Willemsstraat, zorgden dat Joodse repatrianten doorgestuurd werden naar de Lenculenstraat.<sup>641</sup> Tegen de regels in maakten zij daarbij geen onderscheid tussen Nederlandse en stateloze Joodse repatrianten. Zij zagen de stateloze repatrianten niet *a priori* als vijanden en vonden dat zij niet thuishoorden in interneringskampen.<sup>642</sup> Het lukte de Club van Maastricht om stateloze Joden uit deze kampen weg te halen en hen op te vangen in de Lenculenstraat.<sup>643</sup> Ondanks het gebrek aan basisvoorzieningen slaagde de Club van Maastricht er in de Joodse repatrianten Sjabbath te laten vieren, koosjere maaltijden voor hen te verzorgen en enig vermaak te bieden.<sup>644</sup> Vanuit de Lenculenstraat werden de repatrianten ondergebracht bij gastvrije Maastrichtse families totdat ze weer naar huis konden. "*Nieuwe vriendschappen worden daardoor aangeknoopt*" schreef een van de mensen van de Club van Maastricht.<sup>645</sup> Door de humane behandeling voelden de repatrianten zich in de Lenculenstraat goed en liefdevol opgevangen. Niet alle (Joodse) repatrianten kwamen onder de bezielende hoede van de Club van Maastricht. Dat had tot gevolg dat er verschillen bestonden in opvang en bejegening.

---

<sup>632</sup> Hondius, 1998, pp. 122 ev.

<sup>633</sup> Vossen, 2002, p. 75.

<sup>634</sup> HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 304 en 305 Kamp Vilt.

<sup>635</sup> Van Rens, 2013, p. 306. Zie ook Vossen, 2002, pp. 75 ev.

<sup>636</sup> Hondius, 1998, p. 127.

<sup>637</sup> *Ibidem*, p. 123.

<sup>638</sup> Van Rens, 2013, p. 291.

<sup>639</sup> Vossen, 2002, p. 80.

<sup>640</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 61. Verslag "Grepren uit het leven van het repatriëringskamp VV2". De locatie aan de Lenculenstraat stond ook bekend als *Verblijfsplaats voor Vertrekkenden (V.V.2)*.

<sup>641</sup> Bossenbroek, 2001, p. 31.

<sup>642</sup> Vossen, 2002, pp. 70 e.v. en p. 82.

<sup>643</sup> *Ibidem*, pp. 80 ev. Zie ook Bossenbroek, 2001, p. 266.

<sup>644</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 61. Verslag "Grepren uit het leven van het repatriëringskamp VV2". Zie ook Van Rens, 2013, p. 290.

<sup>645</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 61. Verslag "Grepren uit het leven van het repatriëringskamp VV2".

## 12.2 Problemen Joodse terugkeerders

### Het algemene beeld in Nederland: berooid, bewariërs, onbegrip en antisemitisme

Eenmaal terug uit de kampen of uit onderduik waren de problemen voor de Joodse terugkeerders allerm minst voorbij. De beslissing van de regering om geen onderscheid te maken tussen Joden en niet-Joden leidde er toe dat er geen rekening gehouden werd met hun specifieke problemen en behoeften die voortkwamen uit hun vervolging *vanwege* hun Joods-zijn. Zij keerden terug en hadden niets en veelal niemand meer. Ze konden niet terug naar hun huizen want die waren onteigend. Ze hadden huisraad nodig want die was gestolen. Ze hadden financiële ondersteuning nodig want hun banen, bedrijven, spaartegoeden en aandelen waren geroofd. Er was onzekerheid over het lot van familie en vrienden, vaak ook de wetenschap dat die vermoord waren. Velen kwamen dan ook als enkelingen weer terug in de Nederlandse samenleving, zonder sociaal netwerk. Hun psychische en fysieke conditie was slecht door honger, ziekte, vernedering, angst en uitputting. Waar konden ze heen, zonder huis, zonder familie, zonder inkomen? Deze problemen speelden in mindere mate bij de terugkeerders uit de andere categorieën.

Er zijn vele voorbeelden van positieve bejegeningen die Joodse terugkeerders ten deel vielen. Sommigen herinneren zich dat zij door buurt- en straatgenoten hartelijke ontvangen werden en hulp ontvingen. Een overlevende van kamp Bergen-Belsen schrijft over de mooie en aandoenlijke begroetingen met vlaggen en serpentine. “*De ontvangst in Maastricht overtrof dit zelfs nog*” meent hij.<sup>646</sup> Een buurvrouw bood een andere overlevende van Bergen-Belsen aan om op diens kinderen te passen en boodschappen te doen.<sup>647</sup> Een Joods echtpaar uit Roermond dat terug kwam uit de concentratiekampen en niet terug kon keren in hun -inmiddels door anderen bewoonde- woning, kreeg tijdelijk onderdak bij de burgemeester van Roermond.<sup>648</sup> De buurman van Benjamin Holländer zorgde ervoor dat de waardevolle spullen die Benjamin had begraven in zijn achtertuin aan de Koning Clovisstraat, na de oorlog terug gegeven werden aan Benjamins zoon.<sup>649</sup>

Echter, het algemene beeld in Nederland is dat terugkeerders ook te maken kregen met negatieve bejegeningen door niet-Joodse Nederlanders.<sup>650</sup> Voorafgaand aan hun deportatie of onderduik probeerden velen hun meubels, geld en kostbaarheden zoveel mogelijk uit handen van de Duitsers te houden door hun bezittingen in goed vertrouwen in bewaring te geven bij niet-Joodse vrienden, burens of kennissen. Het idee was dat de bezittingen weer teruggegeven zouden worden wanneer de Joodse eigenaar weer terug kwam. Maar veel terugkerende Joodse families kregen hun bezittingen niet terug. Ze kregen te maken met zogenaamde *bewariërs* (een samentrekking van het woord *bewaren* en *ariër*) die ontkenden dat ze bezittingen in bewaring genomen hadden of zeiden dat de spullen niet meer in hun bezit waren. Onverschillige en teleurgestelde reacties op de terugkomst van de Joodse eigenaar waren ook geen uitzondering. Bewariërs hadden er dan niet op gerekend dat de Joodse eigenaar nog terug zou komen om zijn eigendommen te claimen. Dat waren pijnlijke en ontgoochelende reacties.<sup>651</sup> Zo ontkenden de bovenburen van het Maastrichtse gezin Karels-Herz tegenover de bewindvoerder van het in Auschwitz vermoorde echtpaar en hun kinderen, dat zij spullen van hen in bewaring hadden genomen. Pas toen de politie in de woning van het echtpaar een groot gedeelte van de goederen terug vond, gaven ze toe dat deze eigendom van het echtpaar Karels-Herz waren.<sup>652</sup> Ook de aan de St. Pieterskade 15

<sup>646</sup> Geraadpleegd op 18 maart 2023 van Delpher, *Paraat*, 6 mei 1945. Zie ook Van Rens, 2013, p. 285.

<sup>647</sup> Hondius, 1998, p. 134.

<sup>648</sup> Van Rens, 2013, p. 287.

<sup>649</sup> Geraadpleegd op 15 mei 2023 van <https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl> (biografie Benjamin Holländer).

<sup>650</sup> Zie bijvoorbeeld Hondius, 1998, hoofdstuk 6 en pp. 201 ev. Lipschits, 2001, pp. 50 en 60. Demant, F. (2015). *Verre Buren - Samenleven in de schaduw van de Holocaust*. pp. 171 ev. Dissertatie, Amsterdam. En Bossenbroek, 2001, p. 200 en pp. 503 ev.

<sup>651</sup> Demant, 2015, p. 173.

<sup>652</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, inv. 20.108B 1945, box 132, dossier 845.



wonende weduwe Martha Floersheim-Frankfurter verdeelde haar kostbaarheden onder een aantal bewaarders. Toen zij uit onderduik terugkeerde en haar in bewaring gegeven geld en kostbaarheden ophaalde, bleek het leeuwendeel te zijn verdwenen. Eén van de bewaariers ontkende bepaalde goederen in bewaring te hebben genomen.<sup>653</sup> Bovendien stopte hij een groot geldbedrag dat Martha Floersheim hem had toevertrouwd, in eigen zak.<sup>654</sup> Daardoor raakte Martha Floersheim financieel volkomen aan de grond.<sup>655</sup>

Met name Joodse overlevenden van de kampen kregen te maken met onbegrip, ongeloof en desinteresse. Die kwamen voort uit de totaal verschillende ervaringen die Joden en niet-Joden in de oorlog hadden opgedaan. Er had zich tussen hen een kloof gevormd.<sup>656</sup> De bestaansfundamenten van niet-Joodse Nederlanders waren in veel gevallen niet wezenlijk aangetast. Zij konden terugvallen op bekende normen en (sociale) structuren. De naoorlogse periode draaide voor hen dan ook vooral om een herstel van het *oude normaal*. Dat gold niet voor de teruggekeerde Joden. Hun oude leven was verwoest, bestond niet meer. Wanneer zij hun verhalen deelden, vulden reacties zich met ongeloof en ontkenning. Naar hun onderduik- of kampervaringen werd vaak niet gevraagd. Onverschilligheid binnen de Nederlandse samenleving speelde daarbij een rol, men wilde de oorlog zo snel mogelijk achter zich laten.<sup>657</sup> Bovendien hadden veel niet-Joodse Nederlanders hun handen vol aan hun eigen zorgen.<sup>658</sup> Hondius beschrijft een gesprek waarin een niet-Joodse mevrouw tegen een Joodse kampoverlevende zei “*Wees maar blij dat je niet hier was. Wat hebben wij honger geleden*”.<sup>659</sup> Die verschillende belevingen botsten en leidden tot onbegrip en teleurstelling. Bossenbroek stelt vast dat die kloof zich niet beperkt tot Joden en niet-Joden, maar na de oorlog ook aanwezig was tussen Joodse overlevenden van de concentratiekampen en ondergedoken Joden.<sup>660</sup> Het leidde tot een collectief zwijgen over de Holocaust.<sup>661</sup>

Voor stateloze Joden die naar Nederland terugkeerden kwam daar nog een probleem bovenop. Zij kwamen niet in aanmerking voor onderdak en hadden geen recht op distributiebonnen of overheidssteun.<sup>662</sup> Hun vermogen werd onder beheer gesteld van het NBI, zodat ze niet over hun eigen financiën konden beschikken. Pas begin 1946 besloot de Minister van Binnenlandse zaken dat stateloze Joden ook recht hadden op financiële ondersteuning. Op 31 mei 1946 kreeg in Maastricht (slechts) één stateloze Duits Joodse mevrouw een uitkering.<sup>663</sup>

Joodse terugkeerders stuitten ook op antisemitisme, antisemitische sentimenten en anti-Joodse vooroordelen.<sup>664</sup> Van Rens stelt vast dat na de oorlog het antisemitisme was toegenomen ten opzichte van vóór de oorlog. Zo klonken er na de oorlog geluiden dat de Joden zich gedroegen als ondankbare onderduikers die uit waren op macht.<sup>665</sup> Ook uit ingezonden stukken van lezers in kranten en tijdschriften blijkt (virulent) antisemitisme te leven onder de Nederlandse bevolking. De redactie van Vrij Nederland constateert in haar uitgave van 11 augustus 1945 dat “*het nazi-gif dieper in ons volk is ingevreten dan wij aanvankelijk vreesden*”.<sup>666</sup>

---

<sup>653</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, inv. 20.108B 1945, box 154 dossier 386.

<sup>654</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, inv. 20.108B 1945, inv. 1559 pv nr. 169.

<sup>655</sup> Zie ook hoofdstuk *Moreel rechtsherstel*, paragraaf. 13.5.

<sup>656</sup> Hondius, 1998, pp. 143 e.v. en p. 212. Zie ook Demant, 2015, p. 158. Demant wijst bovendien ook aan als oorzaken van het stilzwijgen, traumatische ervaringen en het feit dat men destijds terughoudend was in het uiten van gevoelens. De norm was niet zeuren maar vooruit kijken. Demant, 2015, p. 178.

<sup>657</sup> Bossenbroek, 2001, p. 503.

<sup>658</sup> Demant, 2015, pp. 170 e.v. en pp. 181 ev.

<sup>659</sup> Hondius, 1998, p. 144.

<sup>660</sup> Bossenbroek, 2001, p. 508.

<sup>661</sup> Demant, 2015, p. 181. Zie ook Bossenbroek, 2001, pp. 504 ev.

<sup>662</sup> Op 16 april 1945 laat de provincie Limburg aan het Comité Israëlitische Belangen (CIB) weten dat stateloze Joden zich moeten wenden tot het Armenbestuur. HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 306.

<sup>663</sup> HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 305, brief Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers aan de Joodsche Coördinatie Commissie d.d. 6 februari 1946.

<sup>664</sup> Met antisemitisme doelen we op een vorm van racisme. Een anti-Joodse houding is een variant is op een anti-vreemdelingenhouding.

<sup>665</sup> Van Rens, 2013, p. 283.

<sup>666</sup> Bossenbroek, 2001, p. 265.

## De situatie in Maastricht

De problemen waarmee Joden na de oorlog in de Nederlandse samenleving werden geconfronteerd, speelden ook in Maastricht. Daarbij verdient het vermelding dat ten aanzien van het huisvestingsprobleem, de situatie in Maastricht er voor terugkerende Joden rooskleuriger uitzag. Hun panden waren veelal door NSB'ers gekocht en die waren ofwel gevlucht ofwel geïnterneerd. De meeste Maastrichtse Joden konden dan ook bij terugkomst al vrij snel hun eigen woning weer betrekken.<sup>667</sup> Die snelheid gold overigens niet voor het rechtsherstel. In de voorafgaande hoofdstukken kwam al naar voren dat het in de meeste gevallen nog jaren duurde voordat Joodse Maastrichtenaren het juridische eigendom over hun onroerende goederen en bedrijven weer terug kregen. Zoals ook uit het navolgende hoofdstuk *Moreel rechtsherstel* blijkt, kregen ook Joodse Maastrichtenaren bij hun terugkeer uit onderduik te maken met bewariërs, onbegrip, onverschilligheid en al-dan-niet verholen vormen van antisemitisme.

## Antisemitisme

Hoewel de Limburgse Joden over het algemeen goed geïntegreerd waren in de Limburgse samenleving - sommigen waren lid van (katholieke) fanfares, vierden carnaval en spraken het plaatselijke dialect - bleek na de oorlog dat de nazipropaganda had geleid tot meer antisemitisme, vijandigheid en onverschilligheid onder Limburgers.<sup>668 669</sup> Bij de katholieke bestuurlijke elite in Limburg speelde van oudsher al het sentiment dat Joden te veel macht hadden. Uit angst voor een te dominante positie werden zij op bestuurlijke posities geweerd.<sup>670</sup> Dat sentiment speelde een rol bij wat is gaan heten *de kwestie Von Geldern*.<sup>671</sup>

### *De kwestie Von Geldern*

De Maastrichtenaar Eduard von Geldern was een Joodse advocaat die van november 1941 tot september 1943 financieel vertegenwoordiger was van de Joodsche Raad voor Maastricht (JRM). Hij was gemengd gehuwd en geen lid van de Joodse gemeenschap in Maastricht. In opdracht van de Joodse Raad Amsterdam had Von Geldern in zijn hoedanigheid als vertegenwoordiger van de JRM acties ondernomen die hem, ook na de oorlog, op kritiek kwamen te staan. Von Gelderns functie binnen de JRM stelde hem tegelijkertijd in staat om mensen te helpen onderduiken en contacten te onderhouden met het verzet. Na de bevrijding van Maastricht kreeg hij een secretarisfunctie binnen het MG in Limburg.<sup>672</sup> Op 8 december 1944 werd hij gearresteerd door de Koninklijke Stoottroepen onder leiding van een oud verzetsman. Hij werd beschuldigd van spionage en collaboratie.<sup>673</sup> Zijn arrestatie bleek voort te komen uit jaloezie, antisemitisme en Joodse verwijten over zijn bijdrage aan de JRM.<sup>674</sup> Toen na een paar dagen bleek dat hij onschuldig was, werd hij vrijgelaten.

### *“Onverbloemde uiting van Nazistische instelling” door wethouder Sociale Zaken?*

Ook binnen het college van Burgemeester en Wethouders (B en W) van Maastricht bleek de zorg voor te veel Joden op bestuurlijke posities te leven. De uitkomst in de Von Geldern-zaak weerhield de Maastrichtse wethouder van sociale zaken (!) Léon Schreinemacher er niet van om een brief te sturen naar het Limburgse dagblad *Veritas* die de brief publiceerde op 28 februari 1945. Schreinemacher stelde hierin het veronderstelde hoge percentage Joden bij het MG aan de orde. Doelend op de kwestie Von

---

<sup>667</sup> Zie ook Vossen, 2002, p. 92.

<sup>668</sup> Ibidem, p. 84. Zie ook Van Rens, 2013, pp. 29 ev.

<sup>669</sup> Vossen, 2002, p. 283.

<sup>670</sup> Ibidem, p. 104.

<sup>671</sup> Ibidem, p. 88.

<sup>672</sup> Van Rens, 2013, p. 284.

<sup>673</sup> Vossen, 2002, p. 89.

<sup>674</sup> Van Rens, 2013, p. 284.

Geldern schreef hij: “... Vanaf den eersten dag van de bevrijding heeft de Limburgsche bevolking, althans degenen, die er mee bekend waren, zich geërgerd over het feit, dat het Secretariaat van het Militair Gezag voor de provincie Limburg is waargenomen, althans nog wordt waargenomen door een Israëliet. Ik stel voorop, dat deze mening zeker niet gaat tegen den persoon”.<sup>675</sup> Een lezer verweet Schreinemacher daarop discriminatie, zo niet rassenhaat. Schreinemacher, op zijn beurt, stelde dat het hem op zichzelf niet ging om de kwestie Von Geldern, maar om het feit dat het MG te veel invloed had op de gang van zaken in Limburg. Hij vond dat de Limburgse burgers meer invloed moesten krijgen in het burgerlijk bestuur.<sup>676</sup> Aangezien de meeste Limburgers destijds katholiek waren, lijkt hij toch te suggereren dat er geen Joden terecht zouden moeten komen op bestuurlijke posten. De kwestie escaleerde tot het niveau van de Minister Burger van Binnenlandse Zaken in Londen. Burger stak zijn licht over Schreinemachers uitlatingen op bij de commissaris van de Koning (CvK) W.G.A. van Sonsbeeck. Die vroeg op zijn beurt aan de burgemeester Michiels van Kessenich van Maastricht om hem “(...) de noodige inlichten te verstrekken, in het bijzonder in verband met de omstandigheid, dat het onderwerpelstuk wordt beschouwd als een “onverbloemde uiting van Nazistische instelling””.<sup>677</sup> Michiels van Kessenich suste de boel door aan te geven dat zijn wethouder er beslist geen nazistische opvattingen op na hield. Al na vier dagen liet hij Van Sonsbeeck weten: “Ik moge mij onthouden van het treden in de beoordeeling van de merites hiervan. Het is dunkt mij bedoeld als een uiting van kracht met doodsverachting. De antisemitische passus zie ik geenszins als een uiting van nazistische instelling. De persoon van de schrijver staat in dit opzicht boven iedere verdenking”.<sup>678</sup> De burgemeester eindigde met de opmerking dat er geen reden was tot ongerustheid. Van Sonsbeeck bracht de minister hiervan op de hoogte en liet zelfs niet na te stellen dat het sentiment achter Schreinemachers woorden breed werd gedeeld: “Het onderwerpelstuk artikel is m.i. ingegeven door het feit, dat, naar Uwe Excellentie bekend zal zijn, niet het minst in het Zuiden des lands van oudsher tusschen Israëlieten en de overige bevolking weinig geneigdheid tot maatschappelijke aanraking of vermenging bestaat en dat de laatste liever geen der eersten, die bovendien hier betrekkelijk zeer gering in aantal zijn, op belangrijke posten geplaatst ziet”. Hij gaf toe dat Schreinemachers woorden “minder kiesch en tactvol” waren maar dat voor “eenigen ernstige maatregel te zijnen aanzien geen reden bestaat”.<sup>679</sup> Schreinemacher werd berispt en moest zich, op aanraden van de minister, in de toekomst onthouden van “het bezigen van dergelijke, voor een deel van ons volk kwetsende, uitdrukkingen”.<sup>680</sup> En daar bleef het bij.

Toch concludeert Hondius dat de Nederlandse overheid als geheel geen antisemitische houding verweten kan worden. Wel constateert ze een pijnlijk gebrek aan erkenning van het Joodse lijden en het verwerpen van de verantwoordelijkheid voor het welzijn van de Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.<sup>681</sup>

<sup>675</sup> HCL, Commissaris van de Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 536.

<sup>676</sup> Vossen, 2002, pp. 89 ev.

<sup>677</sup> HCL, Commissaris van de Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 536. Brief CvK aan burgemeester Michiels van Kessenich d.d. 24 april 1945.

<sup>678</sup> HCL, Commissaris van de Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 536. Brief Michiels van Kessenich aan CvK d.d. 28 april 1945.

<sup>679</sup> HCL, Commissaris van de Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 536. Brief CvK aan de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 14 mei 1945. Overigens waren Joden wel degelijk goed geïntegreerd in de Limburgse samenleving en was er dus volop omgang tussen Joden en niet-Joden. Zie Van Rens, 2013, pp. 31 ev, Vossen, 2002, p. 91. H. Beem schrijft in dit kader: “Wat een typen, wat een variaties! (...) De Limburger Jood waarschijnlijk de meest geassimileerde en meest aangepaste van Nederland, die naar sjoel ging en daarna desgewenst een kaarsje voor het raam plaatste ter ere van een voorbijtrekkende processie” (Beem, H. (1982). *De Verdwenen Mediene – mijmeringen over het vroegere Joodse leven in de provincie*. Amphora Books.

<sup>680</sup> HCL, Commissaris van de Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 536, brief Minister van Binnenlandse Zaken aan de CvK d.d. 20 juni 1945.

<sup>681</sup> Hondius, 1998, pp. 208 ev.

## 12.3 Hulp aan Joodse terugkeerders

In de maanden tussen september 1944 en mei 1945 was het slecht gesteld met de communicatie tussen de Nederlandse regering in Londen, bezet Nederland en het bevrijde Zuiden. Telefoon, telegraaf en post werkten amper waardoor opgestarte hulpacties eerst ongecoördineerd en geïsoleerd plaatsvonden. Destijds kwam sociale zorg voornamelijk uit particuliere en kerkelijke hoek. De verkokerde hulp aan oorlogsgetroffenen kwam dan ook voornamelijk van (katholieke) instellingen, de illegaliteit en diverse Joodse organisaties en hulpcomités die ieder het begrip *oorlogsslachtoffers* een eigen invulling gaven.<sup>682</sup>

<sup>683</sup>

### Comité Israëlitische Belangen

Alle Joodse organisaties die voor de oorlog (armen)hulp verleenden, waren tijdens de oorlog verboden en opgeheven. In de eerste maand na de bevrijding van Zuid-Limburg konden Joodse terugkeerders dan ook niet terugvallen op maatschappelijke hulp uit eigen gelederen.<sup>684</sup> Tot in Maastricht op 4 oktober 1944 het Comité Israëlitische Belangen (CIB) werd opgericht. Het bestuur werd gevormd door Emile Wijngaard, Abraham Hellendall, Isaak Tugendhaft en Emile Wesly.<sup>685</sup> Hun doel was om hulp te verlenen aan Joden in Limburg en hun belangen te behartigen.<sup>686</sup> Materiële hulp was broodnodig. Immers, de meeste Joodse terugkeerders hadden vrijwel niets meer. Zij konden een beroep doen op het CIB voor de meest uiteenlopende zaken; van potten, pannen en kachels tot linnengoed, kleding, schoenen en meubels. Ook niet-Limburgse Joden konden rekenen op de steun van het CIB. Zo gaf het CIB gehoor aan een verzoek uit Amsterdam om een bezoek te brengen aan een familielid dat werd verpleegd in een van de Maastrichts ziekenhuizen. Het CIB bemiddelde tevens bij de opvang van repatrianten in Joodse gezinnen en zorgde voor huisvesting voor Joden die nog niet konden terugkeren naar hun huis in de nog bezette delen van Nederland.<sup>687</sup> Ook voor financiële hulp kon men terecht bij het CIB dat bijvoorbeeld aan Joodse ondernemers bescheiden kredieten verschaften voor het heropstarten van hun bedrijfjes. Die financiële ondersteuning strekte zich overigens uit tot terugkerende stateloze Duitse Joden die uitgesloten waren van veel Nederlandse sociale voorzieningen. Net als de Club van Maastricht trok het CIB zich overigens in bredere zin het lot aan van deze groep. Toen zij in juni 1945 hoorde dat stateloze Joodse mannen in concentratiekamp-achtige omstandigheden werden vastgehouden in het interneringskamp *Voor Galg en Rad* in Vilt, schreef CIB voorzitter Isaac Tugendhaft een brief aan de Joodse Coördinatie Commissie in Eindhoven waarin hij deze misstand aan de orde stelde.<sup>688</sup> Hij deed daarbij een dringend appel op alle Nederlanders om hier snel een einde aan te maken en ervoor te zorgen dat de statelozen hun vrijheid weer terug kregen.<sup>689</sup> Tugendhaft's initiatief leidde uiteindelijk tot een onderzoek van Amerikaanse militairen die hun schokkende bevindingen op schrift stelden en naar diverse instanties stuurden. Breed gedragen verontwaardiging was het resultaat. De geïnterneerde stateloze Joodse mannen in Vilt werden uiteindelijk overgebracht naar een ander kamp, Mamelis, waar alleen Joodse repatrianten zaten.<sup>690</sup> Het MG bood in januari 1946 officieel excuses aan voor de manier waarop Joden in bevrijd Nederland waren opgevangen.<sup>691</sup>

<sup>682</sup> Vossen, 2002, p. 95. Zie ook Van Rens, 2013, pp. 292 ev.

<sup>683</sup> Bossenbroek, 2001, pp. 184 e.v. en p. 187. In jaren dertig en veertig was armenhulp en liefdadigheid traditiegetrouw vooral een particuliere en kerkelijke aangelegenheid.

<sup>684</sup> Lemmens, 1990, p. 93.

<sup>685</sup> *Ibidem*, p. 92.

<sup>686</sup> Van Rens, 2013, p. 292. Zie ook Lemmens, 1990, p. 92.

<sup>687</sup> *Ibidem*, pp. 296, 302.

<sup>688</sup> De Joodse Coördinatie Commissie was opgericht in 1945 en richtte zich op de ondersteuning van Joden op velerlei gebied: medisch, maatschappelijk, religieus, financieel, voogdij en verenigingsleven. Zij wilde de activiteiten van de al bestaande hulporganisatie van Joden, zoals het CIB in Maastricht, coördineren. Van Rens, 2013, p. 294.

<sup>689</sup> HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 305.

<sup>690</sup> Hondius, 1998, p. 122.

<sup>691</sup> Van Rens, 2013, p. 307.

## Gemeente Maastricht

Lemmens schrijft over Joodse terugkeerders uit onderduik: “*De meeste van hen hadden niets anders dan een koffertje met kleren waarmee ze uit hun onderduikadres waren gekomen*”.<sup>692</sup> Niettemin - het zij nogmaals herhaald - konden zij noch Joodse kampoverlevenden vanwege het regeringsbeleid aanspraak maken op extra hulp. Hoe ging de gemeente Maastricht om met de gekozen beleidslijn? Konden Joodse stadsgenoten die terugkeerden rekenen op hulp en/of compensatie van de gemeente?

## Financiële hulp

Al tijdens de bezettingstijd trof de regering in Londen regelingen voor hulp aan oorlogsgetroffenen. We noemen het Herstelfonds 1940 en de tijdelijke Regeling E88 "*nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers*". Om in aanmerking te komen voor deze twee regelingen moesten getroffen burgers het initiatief nemen om een verzoek daartoe in te dienen. De Nederlandse gemeenten waren belast met de uitvoering van deze rijksregelingen.<sup>693</sup>

### *Herstelfonds 1940*

Het Herstelfonds 1940 was in het leven geroepen voor burgers die schade hadden geleden als gevolg van bombardementen.<sup>694</sup> Inkomensschade viel niet onder deze regeling. Maar de oorlog had veel mensen brodeloos gemaakt. Waarschijnlijk was dat eind oktober 1944 voor de Maastrichtse wethouder van sociale zaken Schreinemacher, de CvK Van Sonsbeek en het hoofd Herstelfonds Maastricht 1940 de jurist E. Batta, aanleiding om de werkingssfeer van het Herstelfonds 1940 uit te breiden. Ze besloten om ook “*terugkeerders uit onderduik die geen geld meer hebben om van te leven*” onder deze regeling te laten vallen terwijl die niet bedoeld was voor deze categorie.<sup>695</sup> De beslissing om een brede groep oorlogsgetroffenen te ondersteunen werd weliswaar niet ingegeven door de bijzondere problematiek van ondergedoken Joden, maar bood hen wel de mogelijkheid om bij de gemeente financiële ondersteuning aan te vragen op basis van het Herstelfonds 1940. Er zijn geen aanwijzingen gevonden die er op duiden dat de gemeente Maastricht heeft overwogen om ook (Joodse) repatrianten die zouden terugkeren naar hun thuisstad onder de uitgebreide werkingssfeer van het Herstelfonds 1940 te laten vallen.

### *Regeling E88*

Bij Koninklijk Besluit van 16 september 1944 werd de tijdelijke Regeling E88 "*nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers*" vastgesteld.<sup>696</sup> Het begrip *oorlogsslachtoffer* kende een ruime redactie; niet gespecificeerd werd wie hier onder vielen. Wel werden diegenen uitgesloten die al onder de regeling van het Herstelfonds 1940 vielen. De Regeling E88 bood de regering de mogelijkheid om financiële steun te verlenen aan diegenen die niet meer in hun levensonderhoud konden voorzien door de oorlog of door handelingen of maatregelen van de Duitse bezetter.

Ook het MG realiseerde zich dat met de bevrijding van Limburg vele oorlogsslachtoffers geholpen moesten worden en bepaalde in november 1944 dat een brede groep oorlogsgetroffenen onder de Regeling E88 viel, waaronder onderduikers die niet in hun eigen woonplaats verbleven en Joodse

---

<sup>692</sup> Lemmens, 1990, p. 94.

<sup>693</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: stukken afkomstig van de afdeling Burgerlijke Stand, 1880-1986, 20.007T, map 137, rondschriften MG aan burgemeesters d.d. 28 maart 1945.

<sup>694</sup> Ter uitvoering van het Herstelfonds 1940 (Verordening 21/1940) werd in december 1940 het Besluit op de materiële oorlogsschade van kracht.

<sup>695</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 136. Brief van de CvK Van Sonsbeek d.d. 25 oktober 1944.

<sup>696</sup> De Regeling E88 bleek begin 1945 in de praktijk op moeilijkheden en onbillijkheden te stuiten wat betreft de geldelijke hulpverlening. De Minister van Binnenlandse Zaken vaardigde daarom nieuwe maatregelen uit die op 15 mei 1945 in werking traden. Hierop konden ook Joodse burgers en Joodse overlevenden van de concentratie- en vernietigingskampen een beroep doen. Vanaf de zomer van 1945 voerde het Centraal Bureau voor de Verzorging der Oorlogsslachtoffers (CBVO) de regeling uit, samen met haar plaatselijke afdelingen (de DBVOs).

gezinnen.<sup>697</sup> CvK Van Sonsbeeck stelde de Limburgse burgemeesters en wethouders per brief van 13 november 1944 op de hoogte van het feit dat zij, conform de wens van het MG, direct moesten beginnen met het verlenen van overbruggingssteun aan deze uitgebreide groep oorlogsslachtoffers.<sup>698</sup> Nochtans was de CvK van mening dat de groep begunstigden die onder de Regeling E88 vielen, ingeperkt moest worden. Via Batta (die inmiddels ook benoemd was tot (beleids)verantwoordelijke voor de financiële steunverlening aan oorlogsslachtoffers binnen de provincie Limburg) stelde hij dan ook aan de Minister van Algemene Zaken voor alleen diegenen onder de Regeling E88 te laten vallen die in financiële nood waren geraakt als rechtstreeks gevolg van de oorlog, waaronder Joden en onderduikers.<sup>699</sup> <sup>700</sup> Niet-Nederlanders -waaronder stateloze Joden die in de jaren dertig al in Limburg woonden- vielen buiten deze regeling.<sup>701</sup> Ook B en W van Maastricht vond de brede werkingssfeer “*ondoenlijk*” en stelde aan het MG voor om de Regeling E88 in te perken conform het voorstel van de provincie. Daarbij deed zij nog de suggestie de verleende steunbedragen terug te vorderen zodra de ontvanger daartoe in staat was.<sup>702</sup> Overigens paste de gemeente Maastricht de ingeperkte werkingssfeer van de E88 regeling in de praktijk al toe. Daarbij benutte de gemeente de mogelijkheid om financiële steun te verlenen aan Joden die terugkeerden uit onderduik en aan verwanten van Joden die tijdens de bezetting gearresteerd of vermoord waren en van wie zij financieel afhankelijk waren. Zo ontvingen in de periode 1 november – 15 december 1944 vijf ondergedoken Joden steun van de gemeente Maastricht.<sup>703</sup> Later rapporteerde Batta dat de gemeente Maastricht tussen november 1944 en 18 januari 1945 (dus pakweg in ruim 2,5 maanden) aan 10 “*Joden en andere ondergedoken personen*” overbruggingssteun verleend had voor een totaalbedrag van fl. 1.309,- (2022: € 8.748,37).<sup>704</sup> We hebben niet met zekerheid kunnen vaststellen wie deze personen waren maar de indruk bestaat dat er in slechts één geval financiële steun is verleend aan een Joodse stadsgenoot.<sup>705</sup> Daarbij zij opgemerkt dat er 135 Joodse stadsgenoten terugkeerden uit onderduik die in beginsel allemaal in aanmerking kwamen voor financiële ondersteuning door de gemeente Maastricht op basis van de Regeling E88. In totaal gaf de gemeente Maastricht tussen oktober 1944 en 15 mei 1945 fl. 35.076,87 (2022: € 234.427,48) uit aan overbruggingssteun aan oorlogsslachtoffers op basis van de Regeling E88. Het totaalbedrag aan steun dat de gemeente Heer in deze periode verleende bedroeg fl. 2.007,50 (2022: € 13.416,62). De gemeente Amby declareerde klaarblijkelijk (nog) geen steunbedragen over genoemde periode.<sup>706</sup>

Op 28 maart 1945 liet het MG de burgemeesters in Limburg weten dat repatrianten (waaronder Joodse overlevenden van de kampen) die niet konden voorzien in hun noodzakelijke levensonderhoud -ook zij

<sup>697</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: stukken afkomstig van de afdeling Burgerlijke Stand, 1880-1986, 20.007T, map 136. Brief van de Militaire Commissaris in de provincie Limburg aan zijn collega in Heerlen d.d. 23 november 1944.

<sup>698</sup> HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779. Brief van de CvK Van Sonsbeeck aan de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 6 december 1945.

<sup>699</sup> HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779. Brief van de CvK Van Sonsbeeck aan burgemeesters en wethouders in Limburg d.d. 13 november 1944.

<sup>700</sup> De regeling was ook bedoeld voor schippers die niet konden varen en schippers die een rijksuitkering kregen, personen die pensioenen/uitkeringen ontvangen uit nog niet bevrijd gebied, personen die uitkeringen ontvangen uit Duitsland of die ziekte-uitkeringen ontvingen uit bezet gebied, gezinnen van wie de kostwinner gevangen zat en personen wiens werkgever zich in nog niet bevrijd gebied bevindt. HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779. Brief Batta aan Minister van Algemene Zaken d.d. 23 januari 1945.

<sup>701</sup> HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779. Brief Batta aan de Minister van Algemene Zaken d.d. 23 januari 1945. Hierin schrijft Batta dat er overbruggingssteun is verleend voor een totaalbedrag van fl. 1.309,-. Overigens ontvingen stateloze Joden financiële ondersteuning van het *Intergovernmental Committee on Refugees*, zie Hondius, 1998, p. 79.

<sup>702</sup> HCL, Secretarie Maastricht: blok 1 en 2, 1849-2004, 20.007C, inv. 1820, Brief van B en W aan de CvK van Sonsbeeck d.d. 27 december 1944.

<sup>703</sup> Ibidem.

<sup>704</sup> HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779. Brief Batta aan de Minister van Algemene Zaken d.d. 23 januari 1945. Overigens werd in deze periode in totaal aan 65 personen uit 8 categorieën oorlogsslachtoffers overbruggingssteun verleend. De top 3 ziet er als volgt uit: (1) Schippers die niet konden uitvaren (23x), (2) Personen wiens werkgever in bezet gebied is (14x), (3) Joden en andere ondergedoken personen (10x).

<sup>705</sup> HCL, Sociale Dienst Maastricht 1942-1950, 20.138A, doos 1 t/m 4. Dossier Floersheim. Zie ook hoofdstuk Moreel rechtsherstel, paragraaf 13.5.

<sup>706</sup> HCL, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv. 7779, brief van de CvK Limburg Van Sonsbeeck aan de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 6 december 1945.

die niet via de officiële ontvangstcentra de bevrijde gebieden waren binnengekomen en zij die nog niet naar huis konden- financiële hulp konden krijgen van de overheid.<sup>707</sup> Onduidelijk blijft op basis van welke rijksregelingen gemeenten deze hulp zouden moeten verlenen. We hebben geen aanwijzingen gevonden dat de gemeente Maastricht financiële steun heeft verleend aan de 17 Joodse repatrianten uit Maastricht om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Wel ging B en W in april 1945 akkoord met het voorstel van de Maastrichtse chef Sociale Dienst om aan repatrianten voorschotten te geven om textielwaren te kopen.<sup>708</sup> Daarnaast verstrekte de Sociale Dienst van de gemeente Maastricht inkwartierings- en zakgelden aan repatrianten die vóór 12 mei 1945 werden ondergebracht bij Maastrichtse gezinnen. Niet kon worden nagegaan of er zich Joodse Maastrichtenaren in deze groep bevonden. Na 12 mei 1945 kwam de geldelijke en maatschappelijke hulpverlening aan oorlogsslachtoffers volledig te vallen onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken.<sup>709</sup> In Maastricht betekende dit dat oorlogsslachtoffers zich voor financiële ondersteuning vanaf 15 mei 1945 moesten melden bij het Districtsbureau Verzorging Oorlogsslachtoffers aan de Van Hasseltkade 20.<sup>710</sup>

#### *Formalistische reactie op verzoek tot financiële ondersteuning door CIB*

Enkele dagen na haar opstart vroeg het CIB op 9 oktober 1944 aan de gemeente Maastricht om een tegemoetkoming van fl. 10.000,- (2022: € 76.890,79) om hulp te kunnen bekostigen. B en W vond het eigenlijk een verzoek dat aan de regering gericht zou moeten worden. Niettemin was ze “*in principe bereid een voorlopige bijdrage bij wijze van voorschot te verlenen*” maar wilde eerst een financiële onderbouwing van het gevraagde bedrag zien. Bovendien was B en W van mening dat het voorschot terug betaald moest worden zodra het CIB het bedrag op rijksniveau kon declareren.<sup>711</sup> Op 17 oktober 1944 richtte het CIB zich per brief tot de Nederlandse regering met het verzoek om tienduizend gulden ter financiering van de door hen geboden hulp.<sup>712</sup> Minister Burger van Binnenlandse zaken besloot dat het MG fl. 10.000,- ter beschikking zou stellen aan de CvK die ervoor moest zorgen dat het geld terecht kwam bij het CIB.<sup>713</sup> De minister liet niet na te benadrukken dat hij de donatie bij hoge uitzondering toekende aangezien ook andere bevolkingsgroepen het zwaar hadden en het creëren van een uitzonderingspositie voor Joden moest voorkomen worden.<sup>714</sup> Enkele dagen later al oordeelde hij dat de donatie een vergissing was omdat het de Joden wel degelijk in een uitzonderingspositie plaatste.<sup>715</sup> Het geld kwam er niettemin.

#### *Gemeente hield de boot af bij verzoek Hoofdsynagoge Maastricht om financiële hulp*

Op 17 januari 1945 vroeg het kerkbestuur van de Hoofdsynagoge Maastricht aan B en W om een financiële bijdrage voor het herstellen van de schade die tijdens de oorlog aan de synagoge was toegebracht. De gemeente toonde zich daartoe aanvankelijk bereid maar opperde ook om de herstellkosten te financieren uit de opbrengsten van een collecte die het kerkbestuur in de maanden daarvoor had gehouden voor het herstel van de synagoge.<sup>716</sup> In feite suggereerde B en W om de

---

<sup>707</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: stukken afkomstig van de afdeling Burgerlijke Stand, 1880-1986, 20.007T, map 137, Bureau Militair Gezag in Rondschriften aan de burgemeesters d.d. 28 maart 1945.

<sup>708</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: deel 2, (1779) 1813-1997. 20.007B, doos 20: Register besluiten B en W, volg nr. 103. Besluit van 26 april 1945.

<sup>709</sup> Bossenbroek, 2001, p. 186.

<sup>710</sup> Geraadpleegd 18 maart 2023 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 18 mei 1945.

<sup>711</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: deel 2, (1779) 1813-1997. 20.007B, doos 20/1944, notulen B en W en Handelingen Gemeenteraad 1940-1948. Zie ook HCL, Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 305 JCC 1944-1945, brief gemeente Maastricht aan het CIB d.d. 14 oktober 1944.

<sup>712</sup> HCL, Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv. 18.

<sup>713</sup> Ibidem, Notitie Militaire Commissaris in de provincie Limburg aan de CvK d.d. 17 november 1944.

<sup>714</sup> Hondius, 1998, p. 79.

<sup>715</sup> Lemmens, 1990, p. 93.

<sup>716</sup> HCL, Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 166. In november 1944 geven B en W van Maastricht toestemming aan synagoge voor het houden van een collecte die ook daadwerkelijk gehouden wordt, zo blijkt uit de brief van het kerkbestuur aan B en W d.d. 19 januari 1945 en de reactie van B en W daarop per brief van 5 februari 1945.

herstelkosten te laten ophoesten door de leden van de Joodse gemeente zelf. Het kerkbestuur wilde echter de opgehaalde collectegelden besteden aan het herstel van achterstallig onderhoud van de synagoge en niet aan het herstel van de schade die de Duitse bezetter aan de synagoge had toegebracht.<sup>717</sup> Het vroeg B en W daarom vast te houden aan haar initiële besluit om het herstel van de oorlogsschade aan de synagoge te financieren. Maar B en W vond dat het kerkbestuur het herstel van de schade aan de synagoge moest financieren uit de collecte-opbrengsten en kwam definitief terug op haar besluit om die te financieren.<sup>718</sup> De herstelwerkzaamheden aan de synagoge werden uiteindelijk gefinancierd door de Maastrichtse burgers en Amerikaanse inzamelingsinitiatieven.<sup>719</sup> In de correspondentie doet B en W het kerkbestuur niet de suggestie aan de hand om voor het herstel van de schade een beroep te doen op een van de bestaande rijksregelingen zoals het Herstelfonds 1940 of Regeling E88.

### *Subsidietoekenning synagoge: een bedrijfseconomische benadering*

Toen in 1945 de jaarlijkse subsidietoekenning voor religieuze instellingen aan de orde was, stelde B en W van Maastricht het jaarlijkse subsidiebedrag voor de gehavende en zich oppakkende Joodse gemeente in Maastricht vast op fl. 200,- (2022: € 1.336,65). Het was hetzelfde bedrag als werd toegekend vóór de bezetting. De door de Jodenvervolging gekrompen Joodse gemeenschap in Maastricht had een teruggang in de kerkbijdragen tot gevolg gehad.<sup>720</sup> Om het ontstane gat op te vangen had het kerkbestuur van de Maastrichtse synagoge de gemeente om een subsidiebedrag van fl. 500,- (2022: € 3.341,62) gevraagd. Daar ging B en W echter niet in mee; de “noodlijvendheidsbepalingen” waaronder de gemeente Maastricht viel, “stonden eraan in de weg de subsidie te verhogen”. Bovendien, zo stelde B en W, moest de “vreselijke” krimp van het aantal leden van de Joodse gemeenschap toch wel aanleiding zijn voor een interne reorganisatie die tot een kostenbesparing zou kunnen leiden. Met het risico de situatie te veel te beoordelen vanuit onze hedendaagse (morele) opvattingen, had de redenering ook kunnen zijn dat extra financiële ondersteuning *juist* geboden was omdat de Joodse gemeente in Maastricht zo zwaar getroffen was. Als tegemoetkoming besloot B en W de jaarlijkse subsidie van fl. 200,- (2022: € 1.336,65) over de jaren 1941 tot en met 1944 uit te betalen.<sup>721</sup> Een schamele handreiking kwam toen de gemeente zich bereid toonde om een vernielde houten schutting van de synagoge te herstellen. Ook was B en W bereid de religieuze attributen uit de synagoge die gedurende de oorlog op het stadhuis waren verborgen, daar te bewaren tot de restauratie van de synagoge was voltooid.<sup>722 723</sup>

### *Geen compensatie voor Joodse terugkeerders*

Het onderzoeksteam heeft geprobeerd te achterhalen of de gemeente Maastricht in eerste naoorlogse jaren (1944 – 1949) compensatiegelden heeft verstrekt aan haar Joodse stadsgenoten die (mede) door toedoen van de gemeente schade hadden geleden. De notulen van het college van B en W over de periode 1944 tot en met 1947 maken geen gewag van (nadenken over) een compensatieregeling. 76 jaar na de bevrijding sprak voormalig burgemeester Penn-te Strake tijdens de onthulling van het Holocaustmonument aan de gevel van de synagoge in Maastricht over de gevoelde schaamte en spijt

---

<sup>717</sup> Alleen schade als gevolg van oorlogshandelingen kwam in aanmerking in de naoorlogse schadevergoedingsregeling. Dat gold niet voor kosten gemaakt voor het herstellen achterstallig onderhoud.

<sup>718</sup> HCL, Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 166. Brief van B en W Maastricht aan het kerkbestuur van de Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge d.d. 23 februari 1945.

<sup>719</sup> Lemmens, 1990, p. 101.

<sup>720</sup> HCL, Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 166. Brief d.d. 5 november 1945. Zie ook Van Rens, 2013, p. 280.

<sup>721</sup> HCL, Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 166. Brief B en W Maastricht 23 november 1945. Zie ook Van Rens, 2013, p. 280. Overigens hebben de onderzoekers een betaling gevonden over de jaren '41, '42 en '43 van in totaal fl. 600,-. De betaling over het jaar '44 is niet aangetroffen.

<sup>722</sup> HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: deel 2, (1779) 1813-1997. 20.007B, doos 20, Notulen B en W 1940-1948.

<sup>723</sup> Lemmens, 1990, p. 97.



voor het feit dat Joodse stadsgenoten tijdens de bezettingsjaren werden opgepakt en gedeporteerd zonder noemenswaardige weerstand van het toenmalige stadsbestuur en de Maastrichtse inwoners.<sup>724</sup>

## Materiële hulp

Na de bevrijding speelde de gemeente Maastricht een rol bij het ledigen van de materiële nood onder haar bevolking. De gemeentelijke hulp voorzag op hoofdlijnen in het zorgen voor huisvesting en het verstrekken van meubels, huisraad en kleding. Begin februari 1945 schreef de gemeentelijke afdeling Sociale Zaken aan B en W dat het gemeentelijk Bureau voor de Huisvesting nog in staat was om stadsgenoten te herhuisvesten die door oorlogshandelingen dakloos waren geraakt. Niet werd gerept over hulp aan terugkerende Joden wiens (huur)huizen door de bezetters waren afgepakt en verkocht.<sup>725</sup> Bij de distributie van meubels en huisraad aan oorlogsslachtoffers ging het in eerste instantie om spullen die afkomstig waren van NSB'ers, gevluchte Duitsers en Duitse instanties. De gemeente Maastricht had deze taak toebedeeld aan haar wethouder Léon Schreinemacher - hiervoor al genoemd in het kader van de kwestie Von Geldern. Op 8 december 1944 stelde hij per brief aan B en W voor om oorlogsgetroffenen tegen betaling van een gering bedrag huisraad in bruikleen te geven. Desgewenst konden de getroffen personen de spullen naderhand overnemen met aftrek van de al betaalde huur.<sup>726</sup> In zijn brief vroeg Schreinemacher B en W ook een beslissing te nemen over wat te doen met de meubels die tijdens de oorlog waren opgeslagen in de synagoge aan Capucijnengang. Die waren weggehaald uit de woningen van ondergedoken en gedeporteerde Joodse inwoners uit Maastricht. De meubels stonden in de weg nu de synagoge de religieuze diensten weer wilden hervatten en men wilde ze graag herbestemmen. Daarvoor had het CIB al aan B en W verzocht de meubels uit de synagoge te repareren en vervolgens te distribueren aan terugkerende Joden.<sup>727</sup> Op 21 december 1944 stemde B en W in met Schreinemachers voorstel om oorlogsgetroffenen een maandelijkse huur voor de meubels te laten betalen van 2% van de geschatte waarde. Voor grotere meubelstukken werd een percentage van 1% aangehouden. Ten aanzien van de Joodse meubels uit de synagoge besloot B en W dat deze “voor zover zij van onbekende herkomst” waren, te distribueren aan de oorlogsgetroffenen.<sup>728</sup> De meubels waren echter niet van onbekende herkomst. Het CIB had de gemeente al in oktober 1944 geïnformeerd over het feit dat de meubels toebehoorden aan Joodse gezinnen en niet afkomstig waren van NSB'ers.<sup>729</sup> Door de opgeslagen Joodse meubels uit de synagoge onderdeel van de regeling te maken, kon het gebeuren dat Joodse terugkeerders hun eigen meubels moesten gaan huren of terugkopen. Een andere mogelijke consequentie van het besluit van B en W was dat terugkerende Joodse eigenaren van de meubels daarover niet meer konden beschikken nu anderen hun spullen gebruikten of bezaten. Uit de geraadpleegde archieven is niet gebleken dat B en W deze mogelijke gevolgen op enig moment heeft besproken of gewogen.

## Morele hulp

Konden de Joodse repatrianten rekenen op de morele steun van de Maastrichtse overheid? Werden zij bijvoorbeeld, eenmaal aangekomen op het station in Maastricht of in de ontvangstcentra, welkom

<sup>724</sup> Penn-te Strake betuigde haar spijt in navolging van de excuses die premier Rutte op 26 januari 2020 maakte voor de betrokkenheid van gezagsdragers en ambtenaren bij de Jodenvervolgung.

<sup>725</sup> HCL, Secretarie Maastricht: blok 1 en 2, 1849-2004, 20.007C, inv. 1820, Brief afdeling Sociale Zaken aan B en W d.d. 1 februari 1945.

<sup>726</sup> HCL, Secretarie Maastricht: blok 1 en 2, 1849-2004, 20.007C, doos 1566, secr. 1 en 2.

<sup>727</sup> HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 306 brief van het CIB aan B en W Maastricht d.d. 24 oktober 1944. Dat de meubels kapot waren, wordt ook bevestigd door De Liver die de woning bij de synagoge bewoonde. In zijn verklaring van februari 1946 stelt hij dat de meubels vernield waren. HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20.108B, 1946, box 138, pv 314.

<sup>728</sup> HCL, Secretarie Maastricht: blok 1 en 2, 1849-2004, 20.007C, doos 1566, secr. 1 en 2.

<sup>729</sup> HCL, Nederlands-Israëlitische Hoofd Synagoge Maastricht, 21.284A, inv. 306 brief van het CIB aan B en W Maastricht d.d. 24 oktober 1944. Bovendien staat vast dat de gemeentepolitie -en daarmee gemeente Maastricht- wist welke Joodse stadsgenoten gedeporteerd waren. Diezelfde politie maakten van de inboedels van gedeporteerde Joden en tekenden voor overdracht van de meubels voor transport naar Duitsland in het kader van *M-Aktion* (zie hoofdstuk 10 Roof Joodse inboedels en vordering van woningen). Niet naar Duitsland afgevoerde meubels bleven in Maastricht. Ze werden onder andere opgeslagen in de synagoge en in de Zinkwit fabriek aldaar.

geheten door of uit naam van de burgemeester? Hebben leden van het stadsbestuur Joodse repatrianten bezocht of gesproken om een beeld te krijgen van hun ervaringen en behoeften? Riep het Maastrichtse gemeentebestuur haar stadsgenoten op om voor hen klaar te staan?

In de eerste dagen na de bevrijding ging de aandacht van de Limburgse burgemeesters en wethouders doorgaans niet uit naar het lot van de Joodse medeburgers.<sup>730</sup> In Maastricht keerde Michiels van Kessenich terug als burgemeester direct na de bevrijding van de stad.<sup>731</sup> Samen met de wethouders Schreinemaker, Kersten en Janssen vormde hij het voorlopige burgerlijke stadsbestuur. Met medeweten van dit bestuursorgaan waren in de oorlogsjaren 166 van de 502 Joodse Maastrichtenaren gedeporteerd. Een (toen nog) onbekend aantal was ondergedoken. Uit de notulen van de 13 vergaderingen van B en W tussen 14 - 23 september 1944 is niet gebleken dat de burgemeester en/of zijn wethouders zich afvroegen waar hun Joodse stadsgenoten zich bevonden. Geen gewag wordt gemaakt van zorgen over hun lot, hun lijden of hun noden. Noch blijkt uit de door B en W behandelde zaken en ingekomen stukken uit de periode december 1944 tot en met juni 1945 dat de burgemeester dan wel zijn drie wethouders initiatieven hebben genomen om teruggekeerde Joodse oorlogsslachtoffers op de één of andere manier morele steun te bieden, bijvoorbeeld door hen welkom te heten.<sup>732</sup>

Wel berichtten drie Limburgse kranten over de aanwezigheid van burgemeester Michiels van Kessenich bij de opening van een christelijk opvangcentrum voor repatrianten aan de Brusselsestraat in mei 1945. Bij deze gelegenheid gaf Michiels van Kessenich aan dat de gemeente Maastricht de repatrianten zo goed mogelijk probeerde op te vangen.<sup>733</sup> Het is onwaarschijnlijk dat er in dit opvangcentrum ook Joodse repatrianten werden opgevangen.

## 12.4 Conclusie

Voor veel Joodse repatrianten was de terugkeer naar en ontvangst in Nederland een flinke teleurstelling. Bij het formuleren van het repatriëringsbeleid stelde de Nederlandse regering niet de zorg voor de Joodse overlevenden van de kampen, maar het landsbelang voorop. Het duurde bovendien relatief lang voordat hun repatriëring naar Nederland op gang kwam. Eenmaal aangekomen aan de grens in Zuid-Limburg wachtte hen een formalistisch onthaal. Zo dienden zij een geldig identiteitsbewijs te tonen om de grens te kunnen passeren. Stateloze Joden kregen het bij aankomst aan de grens helemaal zwaar te verduren. Omdat zij beschouwd werden als onderdanen van een vijandige natie werden zij terug gestuurd naar Duitsland of opgesloten in interneringskampen, soms zelfs samen met SS'ers en NSB'ers.

Joodse repatrianten die arriveerden op het station in Maastricht werden doorgeleid naar ontvangstcentra in de stad. Het MG had weinig middelen en mogelijkheden om de grote stromen repatrianten daar goed op te vangen. De gang van zaken in de ontvangstcentra laat zich best kenschetsen als een registratie-, controle- en doorsluisproces waarbij een ordentelijke terugkeer naar huis en bescherming van de volksgezondheid leidend waren. Zorg voor de Joodse mens die na veel ontberingen op adem moest komen, was geen ijkpunt. Het regeringsbeleid om bij de terugkeer en opvang van repatrianten geen onderscheid te maken tussen Joden en niet-Joden was hier debet aan. De Club van Maastricht daarentegen organiseerde wél liefdevolle opvang die zoveel mogelijk toegesneden was op de behoefte van Joodse repatrianten. Tegen de regels in, vingen zij ook stateloze Joden op. De opvang van Joodse repatrianten in Maastricht verslechterde in het voorjaar van 1945 toen de grote aantallen

---

<sup>730</sup> Van Rens, 2013, p. 282.

<sup>731</sup> De juridische grondslag hiervoor was het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten (E86). Personen die op 10 mei 1940 burgemeester waren, werden weer in hun ambt hersteld.

<sup>732</sup> Geraadpleegd is HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: deel 2, (1779) 1813-1997. 20.007B, doos 20, Notulen B en W 1945. Ook de geraadpleegde online Delpher-archieven bevatten geen verdere berichten hierover.

<sup>733</sup> Geraadpleegd op 22 april 2023 van Delpher, *Gazet van Limburg* d.d. 18 mei 1945.

repatrianten die zich in de stad ophoopten, een zorginfarct veroorzaakten. Het overall beeld is dan ook dat hun ontvangst en opvang in Maastricht formalistisch en ondermaats was en voorbij ging aan hun specifieke noden. Overigens week Maastricht in dit opzicht niet af van de rest van Nederland.

Ook de terugkeer in de Nederlandse samenleving was voor veel Joden een bittere pil. Toen Joodse onderduikers en kampenoverlevenden berooid en alleen terugkeerden in de Nederlandse samenleving, was niet iedereen even blij met hun verschijning. Zo kregen zij te maken met bewariërs die hun eigendommen niet wilden teruggeven, met onverschilligheid, onbegrip en ongeloof. Bovendien hadden antisemitisme en anti-Joodse sentimenten nog volop voet aan de grond. Ook op bestuurlijk niveau in Maastricht, zoals bleek uit de reactie van de Maastrichtse wethouder van Sociale Zaken op de aanstelling van de Joodse advocaat Von Geldern binnen het MG. Zijn suggestieve woordkeuze had hoegenaamd geen consequenties voor hem. Zowel de burgemeester van Maastricht als de CvK in Limburg hielden hem de hand boven het hoofd. Sterker nog, de CvK schroomde niet de door de wethouder geuite antisemitisme sentimenten te bevestigen.

Hoewel sociale overheidssteun destijds geen onbekend fenomeen was, kwam hulp aan Joodse terugkeerders in Maastricht voornamelijk uit Joodse hoek. Bij het CIB konden zij terecht voor financiële en materiële hulp. Ook stateloze Joden werden door het CIB geholpen. Dat die betrokkenheid ook in morele zin goed heeft gedaan, mag gevoeglijk worden aangenomen. Het contrast met de hulpbereidheid van de gemeente Maastricht is schril. Het Maastrichtse stadsbestuur heeft zich niet ingezet om de zo hard getroffen Maastrichtse Joodse gemeenschap de hand te reiken bij het oplossen van hun problemen. Eerder lijkt ze die structureel over het hoofd te hebben gezien. De mogelijke wrange consequenties die de materiële naoorlogse gemeentelijke hulp aan stadsgenoten kon hebben voor Joodse terugkeerders, lijkt niet op de gemeentelijke radar te hebben gestaan. Hoewel de gemeente de mogelijkheid had om financiële hulp te bieden aan Joodse terugkeerders uit onderduik, is de voorlopige conclusie dat deze groep tussen november 1944 en 18 januari 1945 hoegenaamd geen financiële ondersteuning heeft ontvangen. De onderzoekers hebben ook geen aanwijzingen gevonden dat de gemeente financiële steun geboden heeft aan de 17 Maastrichtse Joden die terugkeerden uit de concentratiekampen. Bovendien reageerde de gemeente Maastricht rigide, kil en formeel op verzoeken om financiële ondersteuning door het CIB en de synagoge, notabene het religieus-culturele hart van de Joodse gemeenschap. De gemeente heeft nagelaten om, in ieder geval in de eerste jaren na de oorlog, een compensatieregeling te treffen voor haar teruggekeerde Joodse inwoners. Ook in morele zin is de gemeente geen steunpilaar geweest voor haar Joodse stadsgenoten. Zij zijn niet welkom geheten, de burgemeester heeft hen niet genoemd in zijn toespraken, laat staan hen een hart onder de riem gestoken. Noch heeft de burgemeester of een van zijn wethouders de moeite genomen hen in de opvangcentra of thuis te bezoeken en naar hun situatie te informeren.

In Maastricht keerden uiteindelijk 135 Joodse stadsgenoten terug uit onderduik en 17 uit de kampen. In Amby keerden 13 Joodse inwoners terug uit onderduik. Eén Joodse plaatsgenoot overleefde het concentratiekamp. In Heer overleefden 5 Joodse inwoners de onderduik. Van de uit Heer gedeporteerde Joden keerde niemand terug.

## 13 Moreel rechtsherstel

### 13.1 Een Joodse perspectief op het moreel rechtsherstel

In hoofdstuk twee is ingegaan op de opzet en de juridische dimensie van het naoorlogse rechtsherstel. Belicht werd dat juridisch rechtsherstel van onroerende goederen in beginsel tot stand kwam via een minnelijke schikking tussen de (erven van de) Joodse eigenaar en de oorlogskoper. Uitgangspunt was daarbij dat de oorspronkelijke Joodse eigenaar het eigendom van het zijn onroerend(e) goed(eren) terug moest krijgen. Rechtsherstel kent daarnaast een morele dimensie. Die stelt de vraag centraal of de oorspronkelijke Joodse eigenaar het proces en de uitkomsten van het rechtsherstel als *rechtvaardig* heeft ervaren.<sup>734</sup> Die vraag is weliswaar moeilijk te beantwoorden vanwege het subjectieve karakter, maar ook opportuun vanwege de nadelen die aan de opzet van het rechtsherstelproces kleefden voor de oorspronkelijke eigenaren. Het was immers vooraf geen uitgemaakte zaak dat zij hun eigendommen, die hen nota bene onrechtmatig waren ontnomen, terug zouden krijgen. Hun zwakkere onderhandelingspositie en benodigde bereidheid concessies te doen droegen in grote mate bij aan die onzekerheid. In zijn boek *De kleine Sjoa* concludeert Lipschits dat het rechtsherstel voor veel Joden na de oorlog een bittere teleurstelling was.<sup>735</sup> Van moreel rechtsherstel is in zijn ogen dan ook geen sprake. Het duurde 55 jaar voordat ook de Nederlandse regering in 2000 dit onrecht erkende en spijt betuigde voor de kilte in het rechtsherstel.<sup>736</sup>

Moreel rechtsherstel is nog steeds een belangrijk thema, zeker in het licht van de naoorlogse desinteresse, onverschilligheid, het onbegrip en het antisemitisme waarop Joden stuitten bij hun terugkeer in de Nederlandse samenleving. Door het ontbreken van erkenning van hun leed voelden Joodse terugkeerders zich in de kou staan. Inmiddels wordt breed erkend dat die bejegening kil en weinig empathisch was en dat hen daarmee onrecht is aangedaan. In dit hoofdstuk beoordelen zes Joodse Maastrichtenaren de houding van de Maastrichtse samenleving en van de gemeente Maastricht die zij ervoeren toen zij terugkeerden uit onderduik. Bovendien laten zij hun licht schijnen op de morele kant van het juridisch rechtsherstel van de panden en landbouwgronden van hun ouders. Vonden die de uitkomsten van de minnelijke schikkingen rechtvaardig? Met andere woorden: betekende het formele rechtsherstel voor hen ook moreel rechtsherstel?

Het Joodse perspectief op het naoorlogse morele rechtsherstel maakt expliciet onderdeel uit van de onderzoeksvragen die het college van B en W van Maastricht heeft geformuleerd in het kader van dit onderzoek. De meest direct betrokken Joodse Maastrichtenaren zijn inmiddels overleden maar hun kinderen leven in sommige gevallen nog. Zes van hen waren bereid hun ervaringen te delen en hebben meegewerkt aan een kwalitatief onderzoek in de vorm van semigestructureerde interviews. Daarnaast kregen de onderzoekers toegang tot egodocumenten van twee Joodse Maastrichtenaren die terugkeerden uit onderduik.<sup>737</sup> De documenten bieden inzicht in hun ervaringen en de morele beoordelingen van het naoorlogse rechtsherstel.

---

<sup>734</sup> De Dikke van Dale definieert het woord “moreel” als “gegrond op het innerlijk gevoel van goed en kwaad.”

<sup>735</sup> Lipschits, 2001.

<sup>736</sup> Bakker, 2020b, pp. 647-648.

<sup>737</sup> Egodocumenten zijn teksten die eigen handelen, gedachten of gevoelens van de auteur onder woorden brengen en kennen verschillende vormen zoals brieven, dagboeken, memoires en persoonlijke aantekeningen. Geraadpleegd op 26 mei 2023 van <https://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten/inleiding#egodocumenten>.

## 13.2 Introductie geïnterviewden

Lou Drielsma (geboren 1940)

“Na de oorlog kregen mijn ouders het zilveren bestek terug dat ze bij vrienden in bewaring hadden gegeven. Beoordeeld vanuit de menselijke kant was dat erg positief”

Lou Drielsma is jongste zoon van Joep Drielsma en Mathilde Salomon. Joep bezat de slagerij en de daar boven gelegen woning aan de Grote Gracht 23. Daarnaast huurde hij een slagerij aan de Boschstraat 49 die werd bestierd door zijn broer Albert en diens echtgenote Sibillia Goldstein. In december 1941 werden zowel de woning aan de Grote Gracht als de beide slagerijen onder beheer gesteld. Joep werkte daarna als knecht in zijn slagerij tot juli 1942. Toen werd de slagerij gesloten en de winkelinventaris deels verkocht. Het pand aan de Grote Gracht werd niet verkocht. Het gezin van Joep Drielsma dook in april 1943 onder, deels apart van elkaar. Allen overleefden de oorlog.

Anita Hochstein - Kirschner (1937-2022)

“Ik weet niet of mijn vader gecompenseerd is. Ik weet alleen dat het misère was, mijn vader moest helemaal opnieuw beginnen”

Anita Hochstein – Kirschner was de jongste dochter van Josef Kirschner en Otylia Rohatin.<sup>738</sup> Zij waren beiden van Poolse origine maar stateloos geraakt net als Anita's oudere zus. Bij het uitbreken van de oorlog woonde het gezin in een huurhuis aan de Condéstraat 7 in Maastricht. Op dit adres stond ook Josefs bedrijfje in manufacturen ingeschreven. In de oorlog werd Josefs handelsvoorraad in beslag genomen en zijn bedrijfje geliquideerd. Het gezin wilde naar Zwitserland vluchten. Anita kon niet mee omdat ze te jong was om de tocht fysiek aan te kunnen. De moord op een lid van het verzet doorkruiste het vluchtplan. Alle gezinsleden doken toen onder in Maastricht en overleefden de oorlog.

Mattie Tugendhaft (geboren 1937)

“Na de bevrijding was er niks. Wij zijn heel slecht opgevangen”

Mattie Tugendhaft is de zoon van Isaac (Frits) Tugendhaft en de Maastrichtse Frieda de Liver. Frits had zijn Poolse nationaliteit verloren en was stateloos geraakt. Het gezin woonde in een huurhuis aan de Joseph Hollmanstraat 26a in Maastricht. Op dit adres stond ook het heren-, dameskleding & manufacturen bedrijf van Frits geregistreerd. In de oorlog liquideerden de Duitsers Frits' bedrijf. Toen deportatie dreigde, doken Mattie en zijn ouders gescheiden van elkaar onder. Mattie werd op diverse schuiladressen ondergebracht. Eén van zijn onderduikgevers mishandelde hem ernstig. Allen overleefden de oorlog.

Leni Wesly en Benoit Wesly (resp. geboren in 1936 en 1945)

“Er was geen psychologische hulp in die jaren. Mijn ouders moesten hun leven, net als alle anderen, zelf weer op poten zetten” - Leni

“Het leed dat mijn ouders na de oorlog ervoeren is vele malen erger dan in de oorlog. In de oorlog kwam het kwaad van de vijand. Nu van hun eigen omgeving” - Benoit

---

<sup>738</sup> Anita Kirschner is enkele weken na het interview overleden.

Leni Wesly is het eerstgeboren kind van veehandelaar Emile Wesly en Fränzi Goldschmidt. Emile bezat twee panden in Maastricht: het huis aan de Koning Clovisstraat 49 waar hij met zijn gezin woonde en een pand aan de Aylvalaan 35 dat hij verhuurde. Daarnaast had hij een stuk grasland in Gronsveld in gedeelde eigendom met Gustaaf Wijngaard, de vader van Lou Wijngaard (zie hierna). Al deze onroerende goederen werden in de oorlog verkocht aan oorlogskopers. Emile en Fränzi doken gescheiden van hun kinderen Leni en Léon onder. Léon werd verraden en in Auschwitz vermoord. Na de oorlog kregen Emile en Fränzi nog drie kinderen, waaronder Benoit. Fränzi hield na de oorlog een dagboek bij. Leni en Benoit Wesly waren zo vriendelijk om passages daaruit te delen die voor dit onderzoek relevant zijn.

### Lou Wijngaard (geboren 1935)

“Mijn indruk is dat mijn moeder tevreden was met de uitkomsten van het rechtsherstel”

Lou Wijngaard is de zoon van Gustaaf Wijngaard en Rosa Wolf. Gustaaf bezat twee panden in Maastricht: één aan de Professor Scholsstraat 10 dat hij verhuurde en één aan het Oranjeplein 9 waar hij met zijn het gezin en zijn schoonmoeder woonde. Bovendien bezat Gustaaf een stuk landbouwgrond in Gronsveld samen met zijn vriend Emile Wesly en had hij een stuk landbouwgrond in Geulle. Al deze onroerende goederen werden in de oorlog verkocht aan oorlogskopers. Gustaaf werd tijdens de oorlog, bij wijze van represaillemaatregel, gearresteerd. Hij werd gedeporteerd naar Auschwitz waar hij overleed. Onwetend over zijn lot doken Lou, zijn moeder Rosa en zijn oma onder in Brussel. Een Duitse soldaat ontdekte hen maar verraadde hen niet. Alle drie overleefden ze de oorlog.<sup>739</sup>

### Kleinkinderen Emile Wijngaard (1884 – 1955)

“Gelukkig hebben wij een dak boven ons hoofd, alhoewel ons huis verkocht is door de NSB'ers, doch deze kopen zullen wel ongeldig verklaard worden” - Emile

De kleinkinderen van de Joodse Maastrichtenaar en Emile Wijngaard gaven inzage in brieven van (en tussen) Emile en zijn zonen Max en Bob.<sup>740</sup> Emile Wijngaard werd geboren 27 januari 1884 in Meerssen. Hij was hoofdboekhouder van de Maastrichtse macaroni- en vermicellifabriek *Pagnier Fils en Co.* Daarnaast was hij sergeant-majoor bij het Maastrichtse Rode Kruis. Hij trouwde met de Duits Joodse Lilli Süskind. Ze kregen twee zonen, Max en Emile (roepnaam Bob), en een dochter Else. De jongens vestigden zich al geruime tijd voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Argentinië. Emile, Lilli en Else woonden aan de Prins Bisschopsingel 25. In de oorlog werd het pand onder beheer gesteld en verkocht aan de provincie Limburg. Tijdens hun vlucht naar Zwitserland werd Lilli samen met haar tweelingzus opgepakt bij een razzia. Ze werden uiteindelijk in Auschwitz vermoord. Emile en Els overleefden de oorlog door onder te duiken.

## 13.3 Terug naar huis en rechtsherstel

Joodse terugkeerders konden niet altijd direct terug naar hun huizen. Daarin woonden in veel gevallen inmiddels andere gezinnen. Dat ervoer ook Max Moszkowicz. Eenmaal terug in Maastricht bleek zijn ouderlijk huis aan de Grote Gracht 4 bewoond door anderen. Een consequentie van het regeringsbeleid om geen onderscheid te maken tussen Joden en niet-Joden was dat zij geen aanspraak konden maken op

<sup>739</sup> Het onderduikverhaal en de impact van de oorlogservaringen zijn opgetekend in het boek Houben, A. (2021). *Lou. Om een lang verhaal kort te maken*. Wasdom.

<sup>740</sup> Onze dank gaat dan ook uit naar Barbara, Juan, Alec en Guy Wijngaard. Na de oorlog was Emile Wijngaard voorzitter van het eerder genoemde Comité Israëlitische Belangen (CIB).

extra hulp bij hun huisvestingsproblemen. Velen woonden dan ook noodgedwongen een tijdlang in bij (Joodse) kennissen of verbleven nog enige tijd bij hun onderduikgevers. In haar studie komt Vossen tot de conclusie dat het algemene beeld in Maastricht is dat de meeste Joden bij terugkomst hun woningen al vrij snel weer konden betrekken.<sup>741</sup> Dat gold ook voor Lou Wijngaard, zijn moeder Rosa en zijn oma.

Wij konden direct terug naar ons huis aan het Oranjeplein toen wij vanuit ons Brusselse onderduikadres terugkeerden in Maastricht. Het huis stond leeg. Het eerste dat we zagen was dat er hakenkruisen aangebracht waren in ons huis. (Lou Wijngaard)

Dat betekende nog niet dat het huis ook in juridische zin weer hun eigendom was. Het rechtsherstel van dit pand kwam via een minnelijke schikking tot stand in oktober 1949, ruim vier jaar na de bevrijding van Maastricht. De minnelijke schikking met de oorlogskopers van het pand aan de Professor Scholsstraat werd pas officieel in mei 1950, vijf-en-een-half jaar na de bevrijding. Inmiddels was op 4 november 1946 het rechtsherstel tot stand gekomen van de landbouwgrond in Gronsveld die Rosa in gedeeld eigendom had met Emile Wesly. Waar het uitgangspunt bij het rechtsherstel was dat de Joodse eigenaar teruggebracht diende te worden in de financiële positie waarin hij zou hebben verkeerd, als zijn onroerende goederen (hier: landbouwgrond) hem niet waren ontnomen, was de uitkomst van de minnelijke schikking dat Rosa en Emile Wesly wel degelijk financiële schade leden.<sup>742</sup> Zoals aangegeven duurde het zes jaar (1950) voordat Rosa de laatste minnelijke schikkingen kon afwikkelen. Overigens zegt Lou Wijngaard desgevraagd: “Ik weet niets van het rechtsherstel van de panden en landbouwgronden af”. Al die jaren had Rosa geld en energie moeten steken in de onderhandelingen met de oorlogskopers. Al die tijd moest ze leven met onzekerheid over de uitkomst daarvan. En dat terwijl het haar nu juist aan energie ontbrak en ze rust nodig had. De eens mentaal zo sterke Rosa had na de oorlog last van zenuwzinkingen. Door haar problemen verschoof haar moederrol naar die van haar moeder. Lou Wijngaard: “Mijn grootmoeder was mijn moeder geworden, een sterke persoon”. Rosa wilde het rechtsherstel van de twee huizen en de twee landbouwgronden dan ook zo snel mogelijk afhandelen. Toch heeft Lou de indruk dat zijn moeder tevreden was met de uitkomsten van het rechtsherstel. Ook Leni Wesly en haar vader en moeder konden al snel hun huis weer in. Leni vertelt:

Meteen na de bevrijding van Maastricht is mijn vader terug gegaan naar ons huis. Mijn moeder en ik bleven aanvankelijk nog op ons onderduikadres. Ons huis aan de Koning Clovisstraat bleek onbewoond, het was vervuild en lag vol met geweren en munitie. Nadat het leeggehaald en schoongemaakt was, konden de meubels erin gezet worden. Toen mijn moeder en ik terug kwamen, was het hele huis klaar voor ons.

Benoit Wesly vertelt dat zijn ouders jaren hebben moeten vechten om het juridische eigendom van het huis terug te krijgen. Het zou inderdaad bijna vier jaar duren, hetgeen niet uitzonderlijk was. Nóg langer duurde het om het eigendom van het pand aan de Aylvalaan 35 terug te krijgen. Dat gebeurde bijna vier-en-een-half jaar later, in februari 1948. Het eigendom van de landbouwgrond in Gronsveld dat Emile Wesly in gezamenlijk eigendom had met Gustaaf Wijngaard, kwam, zoals hiervoor reeds is vermeld, terug in november 1946. Zoals aangegeven was een van de uitkomsten van de minnelijke schikking dat Emile Wesly en Rosa Wijngaard er financieel op inboetten. Fränzi Wesly-Goldschmidt, de moeder van Leni en Benoit, schrijft in haar dagboek dat het veel moeite kostte om de landbouwgrond terug in eigendom te krijgen en dat er zelfs een rechtszaak voor nodig was. Dat laatste hebben de onderzoekers niet kunnen boekstaven. Benoit Wesly zegt over de minnelijke schikkingen die zijn vader overeen kwam met de oorlogskopers van zijn onroerende goederen:

---

<sup>741</sup> Vossen, 2002, p. 92.

<sup>742</sup> Uiteindelijk verkoopt Rosa geheel vrijwillig haar deel van het bouwland aan Emile Wesly die dan het volledige eigendom van de grond krijgt.

Ik denk dat de minnelijke schikkingen voor mijn ouders geen genoegdoening betekenden. Ze hebben er voor gekozen om de zaken niet voor te leggen aan een rechter omdat ze er niet op vertrouwden dat dat zou leiden tot een rechtvaardige uitkomst. Dat had te maken met de manier waarop de verrader(s) van hun zoontje Léon hun straf min of meer hadden ontlopen. Mijn ouders wilden iets doen wat mijn broer en andere vermoorden mensen niet meer konden doen: iets van je leven maken. Ze wilden rust, het was genoeg geweest. Dat gold voor vele overlevenden die zagen dat ze niet konden terugkeren naar hun eigen huis, dat ze geen gebruik konden maken van hun huisraad en dat ze niet geaccepteerd werden. Zij konden niet meer vechten. Ze wilden rust, een nieuw leven opbouwen. En daar hadden ze al nauwelijks energie voor.

Toen Emile Wijngaard en zijn dochter Else na de oorlog tevoorschijn kwamen uit hun respectievelijke onderduikadressen konden zij snel terug in hun, weliswaar gehavende, huis aan de Prins Bisschopsingel 25. Het pand was in de oorlog onder beheer van de NGV gesteld en verkocht aan de provincie Limburg. In zijn brief van 1 december 1944 aan zijn oudste zoon Max schrijft Emile:

Gelukkig hebben wij een dak boven ons hoofd, alhoewel ons huis verkocht is door de NSB'ers, doch deze kopen zullen wel ongeldig verklaard worden. (...) Alles moesten wij afgeven tot de levensverzekeringsspolis toe, mogelijk dat na den oorlog hiervoor nog regelingen getroffen worden.

Zijn zoon Bob schrijft op 8 december 1944 aan zijn broer Max: "(...) Bovendien heeft hij (Emile – auteurs) geweldig geboft dat hij direct het huis weer in kon. De meeste andere mensen lopen hopeloos naar een huis of kamers te zoeken". Vooruitlopend op het rechtsherstel schrijft Bob: "Want hoewel natuurlijk al het onrechtmatig weggenomen op den duur weer terug gegeven zal worden (je kunt je voorstellen wat voor problemen dat in de toekomst zal brengen) gaat dat meestal niet maar zoo direct". Zijn woorden bleken van voorspellende waarde. Uiteindelijk krijgt Emile Wijngaard het eigendom van het pand pas in juni 1949 terug, bijna 5 jaar na de bevrijding. De minnelijke regeling die daarvoor de basis vormde pakte voor hem negatief uit; uiteindelijk moest hij fl. 3.621,06 (2022: € 20.000,-) betalen aan de provincie Limburg. In zijn brief aan zijn broer Max van 25 november 1950 schrijft Bob dat zijn vader zijn levensverzekering terug moest kopen. De ontstane financiële situatie waarin de eens redelijk bemiddelde Emile Wijngaard na de oorlog terecht was gekomen, deed hem overwegen om zijn huis te verkopen, zo blijkt uit zijn brief aan zijn zoon Max van 7 maart 1952: "Ook heb ik met notaris Heynen besproken om eventueel de P.B.S. te verkopen en zelf kleiner te gaan wonen. De kosten en belastingen zijn zo hoog dat ze bijna niet meer op te brengen zijn".<sup>743</sup>

Ook Frits en Frieda Tugendhaft konden snel na de bevrijding weer vanuit hun onderduikadres terug naar hun woning. Mattie Tugendhaft vertelt:

Mijn ouders konden redelijk vlug in hun huis terug. Toen mijn ouders mij kwamen ophalen op mijn onderduikadres in Klimmen woonden ze alweer in ons huurhuis aan de Joseph Holman straat 26b. De NSB'ers die daar tijdens de oorlog in hadden gezeten, waren er door de buurt uitgegooid. Onze meubels waren gestolen. De Duitsers gebruikten de synagoge als opslagplaats voor meubels van ondergedoken en gedeporteerde Joden. Ook onze spullen lagen daar opgeslagen".

Hij vervolgt: "Mijn vader handelde in manufacturen en stoffen en ging daarmee de boer op. Ik weet niet of zijn handelsvoorraad in de oorlog is weggehaald". Mattie Tugendhaft weet niet of zijn vader na de oorlog hiervoor gecompenseerd is en of zij hun meubels ooit hebben teruggekregen.<sup>744</sup> Voor zover Lou

<sup>743</sup> De afkorting P.B.S. verwijst naar Emile Wijngaards woonhuis aan de Prins Bisschopsingel.

<sup>744</sup> Zoals in hoofdstuk 7 wordt beschreven, werden alle bedrijven geregistreerd en vervolgens geliquideerd. Dat betekende dat de handel(svoorraad) verkocht werd en de opbrengsten daarvan gestort werden op de rekening van de Joodse eigenaar bij de Duitse roofoank



Drielsma zich herinnert duurde het een poosje voordat hij met zijn ouders weer terug kon na de Grote Gracht 23. (Lou Drielsma)

Ik heb mijn ouders pas weer ontmoet op hun onderduikadres in het achterhuis van de apotheek die destijds aan de Grote Gracht gevestigd was. Mijn broertje Appie en ik waren in onderduik van mijn ouders gescheiden. Wij zijn zeven keer van onderduikadres gewisseld omdat het steeds te gevaarlijk werd om te blijven. Na de oorlog werden onderduikgevers opgeroepen om ondergedoken Joodse kinderen aan te melden zodat zij herenigd konden worden met hun ouders. Onze onderduikgevers vertrouwden die oproep echter niet. Omdat onze verblijfplaats dus onbekend bleef, waren mijn ouders bang dat wij weggevoerd waren. Pas nadat kennissen van mijn ouders op een gegeven moment na de bevrijding in Wjlre mijn broertje herkenden, werden we met onze ouders herenigd. Ik was toen 5,5 jaar. Toen ik mijn moeder zag zei ik tegen haar “dag mevrouw”. Dat was voor haar heel heftig. Daar heeft ze het altijd over gehad. We zijn nog even op hun onderduikadres gebleven totdat we weer terug konden naar ons eigen huis aan de Grote Gracht.

Omdat het pand weliswaar onder beheer was gesteld maar nooit werd verkocht, volgde er geen formeel rechtsherstel. Anders dan bij bovengenoemde casussen het geval was, kon de familie Kirschner niet zomaar terugkeren naar hun huurhuis aan de Condéstraat 7. “Toen de oorlog voorbij was hadden we geen huis. We konden nergens naar toe” zegt Anita daarover. Ze vervolgt:

Dus we zijn nog een paar maanden bij onze onderduikgevers de familie Schellinx in Maastricht gebleven. Ons huurhuis was bezet geweest door de Duitsers. Die hadden een deel van onze spullen op straat gegooid. Alles wat wij achtergelaten hadden aan meubels was verdwenen, alles was weggehaald. We hadden niks meer. Onze onderduikgever mijnheer Schellinx heeft er toen voor gezorgd dat wij een huis aan de Franquinetstraat konden betrekken. Daar hebben we een aantal jaren gewoond, boven de kruidenier. Mijn vaders bedrijfje was tijdens de oorlog geliquideerd. Al zijn voorraden zijn afgepakt. Ik heb nooit iets gehoord over eventuele compensatie daar voor, noch voor onze weggehaalde spullen. Ik weet dus niet of er in die zin een stukje genoegdoening is gekomen. Het was een periode van misère, mijn vader moest helemaal opnieuw beginnen. Mijn ouders vonden dat ze geluk hadden gehad de oorlog te hebben overleefd.

Dat Joodse terugkeerders probeerden ook overige geroofde bezittingen en rechten terug te krijgen. kostte soms veel moeite. Benoit Wesly:

De Joden waren gewoon rechteloos. Mijn ouders hebben lang moeten procederen om hun onroerende goederen terug te krijgen. Mijn vader was mede-eigenaar van de Maastrichtse ijsfabriek. Hij heeft jarenlang moeten vechten om zijn aandeel in die fabriek terug te krijgen.

Anita Kirschner vertelt: “Mijn vader heeft een jarenlang proces moeten voeren om weer eigenaar te worden van zijn waardepapieren”. Ook Emile Wijngaard moest veel moeite doen om zijn eigendommen terug te krijgen, zo blijkt uit een brief van zijn zoon Bob van 8 december 1944:

(...) temeer hij ook bezig is (...) om het verlorene, althans een gedeelte, terug te krijgen (financieel heeft hij zich gelukkig altijd vrij goed kunnen helpen, daar nog wat geld realiseerde door verkoop van zijn aandelen, het terugvorderen van een lening (...) en door verkoop van sieraden (...). Zoo gaat het hem financieel dan niet te beroerd, maar zoals gezegd heeft geld helemaal geen waarde op het ogenblik. Hij heeft nu het huis terug, moet zien wat er van de

---

LIRO. Compensatie was er niet; de schadevergoedingsregelingen sloten deze kosten uit. Wat restte was een vordering op de LIRO, waarvan slechts een deel werd vergoed (tussen de 80-90%). Vorderingen werden pas vele jaren later (tot uiterlijk 1952) uitgekeerd.

huizen in Keulen en Oberdollendorf terecht komt, verder twee jaar salaris en wat er eventueel van het geëiste pensioen terecht komt.

## 13.4 Ontvangst en hulp door buurt- en andere Joden

De geïnterviewden geven aan dat de mensen in hun straat en buurt blij waren hen terug te zien direct na de bevrijding. “In de straat was iedereen erg blij dat we er weer waren. Mijn vriendinnetje dat tegenover ons woonde zetten mij op een muurtje van een huis en iedereen zong en danste om me heen” vertelt Anita Kirschner. Lou Drielsma weet: “Toen mijn ouders uit hun schuilplaats tevoorschijn kwamen werden zij op de Grote Gracht waar zij een slagerij hadden, erg enthousiast begroet door mensen die een bevrijdingsfeest vierden. Iedereen was blij dat de familie Drielsma weer terug was”. Mattie Tugendhaft herinnert zich een vergelijkbare ervaring: “De buurt reageerde blij ‘God, zijn jullie terug?!’” Het lijkt erop dat de buurtgenoten van de familie Tugendhaft zich bijna niet konden voorstellen dat ze het gezin nog terug zouden zien. Leni Wesly deelt haar ervaring:

De grootste emotie is denk ik geweest vrijheid. Dat ik weer gewoon op straat mocht, ik mocht weer zijn zoals alle anderen”. Ze vertelt ook over hartverwarmende onthaal dat haar vader Emile Wesly ten deel viel. “Mijn vader had zijn vaste boeren waar hij koeien kocht. Toen hij na de oorlog bij een van hen de coer van diens boerderij op liep, zag de boer mijn vader en zei ”ga zitten”. De boer begon vervolgens zwijgend zijn paard voor zijn wagen te spannen. Toen zij hij “nu ga jij op de kar zitten” en is vervolgens door het hele dorp gelopen met mijn vader op de bok, al roepend “Mielke is terug” (Emile is teruggekomen - auteurs).

Ook Fränzi, de moeder van Leni en Benoit Wesly, beschrijft in haar dagboek aantekeningen meerdere positieve ervaringen met haar sociale omgeving. Die komen overeen met de algemenere indruk van Leni Wesly. Ze zegt daarover: “Wij zijn in leven gebleven mede dankzij veel goede niet-Joden. Ook na de oorlog was die sympathie duidelijk aanwezig in ons leven”. Benoit Wesly heeft daar tot op zekere hoogte een ander beeld bij. Hij zegt: “Mijn ouders hadden hele goede burens die in de oorlog een deel van onze huisraad en geld hadden bewaard. Zij stonden na de oorlog weer voor mijn ouders klaar. Verder was er niks, helemaal niks”.

Niet-Joodse Maastrichtenaren boden op diverse manieren hulp en ondersteuning aan deze terugkerende onderduikers. Fränzi Wesly-Goldschmidt schrijft in haar dagboek dat (katholieke) jezuïeten in Maastricht hun keuken en klooster beschikbaar stelden aan Joden voor het houden van de Seideravond die het Pesachfeest inluit. De burens van Lou Wijngaard boden aan hem bijles te geven zodat hij de leerachterstand kon inlopen die was ontstaan tijdens zijn onderduik in het Franstalige Brussel. Lou vertelt: “Mijn Nederlands was belabberd net als mijn rekenen. Mijn buurkinderen hebben mij toen hierbij geholpen. (...) Ik kon altijd bij onze burens terecht, behalve op de katholieke hoogtijdagen”. Een lokale timmerman kwam snel naar het huis van de familie Wijngaard aan het Oranjeplein om een hakenkruis te verwijderen dat de Duitsers in het houtwerk hadden gekrast. Bovendien, zegt Lou: “ (...) was mijn moeder erg liberaal en stond open voor contact met iedereen. Dat geeft verbinding die de basis kan zijn voor het ontvangen van hulp”. De Maastrichtse burens en onderduikgevers van de familie Kirschner hebben het gezin ook na de oorlog ter zijde gestaan. (Anita Kirschner)

Toen ik pianoles had mocht ik op de piano van de familie Schellinx komen oefenen. En als het Pesach (Joods paasfeest - auteurs) was, brachten zij ons matzes. Als ik bij hun ging eten, maakte mevrouw Schellinx vis voor mij klaar. Ze hield rekening met de Joodse spijswetten.

Er ontstond dan ook een diepe en blijvende vriendschap tussen de beide gezinnen. “Onze relatie is nog steeds zeer hecht, we zijn heel eigen met elkaar. Bijzondere momenten, zoals huwelijksfeesten, delen we samen. Ook met onze burens, de familie Arends, hebben we altijd contact gehouden” vertelt Anita Kirschner.

Hulp bij het opbouwen van bedrijven verliep vaak niet via officiële instanties, maar via reeds voor de oorlog bestaande netwerken van familie, vrienden, collega’s en/of bekenden.<sup>745</sup> Dat gebeurde ook bij de Joep Drielsma. Lou Drielsma herinnert zich: “Bij het opstarten van hun slagerij na de oorlog hebben mijn ouders wat kleinschalige hulp ontvangen van collega-slaggers“. Maar Joep Drielsma kreeg ook hulp van de Maastrichtse politie. Die wist na de bevrijding een deel van Drielsma’s winkelinventaris op te sporen en gaf de spullen aan Drielsma terug. Uiteindelijk bleef Joep Drielsma zitten met een restschade van ruim fl. 2.700,- (2022: € 16.500,-).<sup>746</sup>

Ook de Amerikaanse soldaten die Maastricht bevrijd hadden, boden hulp. Mattie Tugendhaft en Benoit Wesly hebben daar vergelijkbare herinneringen aan. Benoit Wesly:

Al snel na de bevrijding van Maastricht konden er weer diensten gehouden worden in de synagoge. Dat was te danken aan het Amerikaanse leger dat geholpen had om de synagoge, die door de Duitsers als opslagloods was gebruikt, weer klaar te maken voor gebed.

Mattie Tugendhafts grootvader woonde bij de synagoge. Hij weet nog: “De synagoge lag tot aan de nok toe vol met meubels van Maastrichtse Joden”. Anita Kirschner herinnert zich de materiële hulp die de Amerikanen verleenden: “Na de oorlog was er niks. Wij kregen wat bescheiden hulp van de Amerikanen. Een potlood, een kauwgum”. Die herinnering heeft ook Mattie Tugendhaft: “Er was niks te krijgen. De Amerikanen kwamen ons af en toe eten brengen”. Leni Wesly weet nog:

Bij ons kwamen veel Amerikaanse, voornamelijk Joodse soldaten over de vloer. Zij brachten altijd grote hoeveelheden voedsel mee; ook sigaretten voor vader. Ik herinner me een speciale gelegenheid – Chanoeka? – waarbij deze soldaten als verrassing extra veel hadden meegebracht, en dit verstopten onder het rolluik van vaders bureau. Bij het zien hiervan, zei vader “but the war is over!” Met andere woorden, wij werden wel geholpen door geallieerde soldaten.

Hoewel er na de oorlog in Maastricht nog maar weinig Joodse families over waren, hielpen de leden van de Joodse gemeenschap in Maastricht elkaar zo goed en zo kwaad als het ging. Bijvoorbeeld bij het verlenen van onderdak. Zo schrijft Emile Wijngaard op 1 december 1944: “Ik heb drie Amerikaanse jongens bij mij in huis opgenomen (...) en ook heb ik Martha Floersheim bij mij in huis genomen”.<sup>747</sup>

Ook Mattie Tugendhafts ouders boden onderdak. Mattie Tugendhaft zegt daarover: “Wij hebben thuis een vrouw opgevangen die uit een concentratiekamp kwam”.

Gewoon samenzijn bood ook steun. Lou Drielsma herinnert zich: “Mijn ouders hadden een hechte band met de kleine overgebleven Joodse gemeenschap. De teruggekeerde Joodse gemeenschap in Maastricht zocht gezelligheid bij elkaar. Zo bezochten ze elkaar op verjaardagen en vierden gezamenlijk Joodse feestdagen zoals het Poerimfeest”. Een vergelijkbare herinnering heeft Leni Wesly:

De overgebleven Joodse gemeenschap in Maastricht steunde elkaar door bij elkaar op bezoek te komen, koffie te drinken, een gebakje te eten. Het was de gezelligheid, maar ik denk dat al die mensen de tijd nodig hadden om de draad weer op te pakken. Mensen zochten elkaar op, zochten saamhorigheid. Je hoorde elkaars verhalen. Wat is er met jou gebeurd? Waar heb jij

---

<sup>745</sup> Vossen, 2002, p. 97.

<sup>746</sup> HCL, GAM, Gemeentepolitie, 20.108B, 1946, box 149, pv 1174.

<sup>747</sup> Martha Floersheim was familie via Emile’s echtgenote Lilli Süskind.

ondergedoken gezeten? Mensen die op bezoek kwamen praatten over of we iets wisten over het lot van naasten en vrienden. Die verhalen werden gedeeld.

Voor haar als jong meisje was dat moeilijk: “Mijn herinneringen zijn vooral van psychologische aard, van een hele zware atmosfeer thuis. Die gesprekken bleven tussen de muren hangen”. De familie Kirschner kreeg steun van familie: “Onze familie in Zwitserland nodigden mijn zus en mij uit om daar in de zomer vakantie te vieren. Een tante uit Israël kwam naar ons toe, om ons levend te zien”. Hulp uit Joodse hoek van een andere orde ontving de moeder van Lou Wijngaard. Hij vertelt:

Mijn moeders vriendin Truus Cahn had ook de onderduik overleefd. Ze vertelde dat mijn moeder, net als zijzelf, in aanmerking kwam voor een uitkering van de Stichting '40-'45 en bracht haar in contact met Jules Janssen. Hij verzorgde de uitkeringsaanvraag voor mijn moeders bij deze stichting.<sup>748</sup>

De materiële en financiële hulp die werd geboden aan Joodse terugkeerders door het Joods Comité Israëlitische Belangen (CIB) is in het voorgaande hoofdstuk al aan de orde gesteld. Mattie Tugendhaft herinnert zich:

Emile Wesly en mijn vader hebben direct na de oorlog het CIB opgericht. De Joodse mensen kwamen met niks terug. Het CIB heeft er voor gezorgd dat ze wat kleding, schoenen en financiële ondersteuning kregen. Toen mijn vader hoorde dat stateloze Joden bij hun terugkomst in Nederland in een soort concentratiekamp in Vilt werden vastgehouden, heeft hij namens het CIB hiertegen geageerd en wist ze daar weg weten te krijgen.

De praktische hulp van het CIB komt aan de orde in een brief van Bob Wijngaard van 8 december 1944: “Tante Anna en oom Lex hebben hun huis terug gekregen en door bemiddeling van vader en diens comité (het CIB – auteurs) nu meubelen toegewezen gekregen”. Ook de moeder van Lou Wijngaard kon terecht bij het CIB dat haar voorzag van wat serviesgoed, bedden en andere basale zaken.

### 13.5 In bewaring gegeven bezittingen

Na onderduik of deportatie roofden de Duitsers de Joodse inboedels. Die werden deels naar Duitsland verscheept in het kader van *M-Aktion*.<sup>749</sup> In Maastricht werden niet naar Duitsland afgevoerde inboedels onder andere opgeslagen in de synagoge.<sup>750</sup> Anita Kirschner herinnert zich: “Alles wat wij aan meubels achtergelaten hadden, was verdwenen”. Emile Wijngaard poogde wat van zijn bezittingen uit de handen van de Duitsers te houden zo blijkt uit de brief van Emiles zoon Bob van 8 december 1944 aan zijn broer Max:

Ook hebben zij nog een klein gedeelte van beddengoed, linnen, tafelzilver, snuisterijen etc. kunnen redden die ze bij diverse kennissen hadden ondergebracht”. En: “Natuurlijk heeft hij een groot gedeelte moeten inleveren bij Lipmann-Rosenthal (...) maar iedereen bracht natuurlijk bij vrienden onder.

Hiermee ontdukte hij overigens het bevel van de Duitse bezetter om waardevolle eigendommen in te inleveren. De Duitsers controleerden dat ook vertelt Anita Kirschner:

Mijn ouders hadden voorafgaand aan onze onderduik geprobeerd kleine eigendommen in bewaring te geven aan onze burens. Dat moest stiekem gebeuren want de Duitsers kwamen

<sup>748</sup> Jules Janssen (1918–2002) was een Maastrichtse verzetsstrijder. Hij werd tijdens de oorlog gearresteerd en overleefde Sachsenhausen.

<sup>749</sup> Zie ook hoofdstuk *Roof Joodse inboedels*.

<sup>750</sup> Joodse meubels werden ook opgeslagen in de tegelfabriek Mosa aan de Meerssenerweg te Maastricht.

geregeld bij ons binnen om te controleren of we geen spullen wegslijsden. Mijn moeder had een gobelin uit Polen meegenomen en bij onze bureu ondergebracht. Toen de Duitsers merkten dat die weg was, stelden ze er vragen over. Mijn moeder zei dat de gobelin bij de stomerij was. Ze heeft de gobelin toen uit angst weer teruggehaald.

De ouders van de geïnterviewden kregen in veel gevallen (een deel van) het in bewaring gegeven geld en/of de bezittingen terug. Voorafgaand aan zijn onderduik had Emile Wijngaard nog wat meubels in veiligheid weten te brengen. Die kreeg hij terug, zo blijkt uit eerdergenoemde brief van Bob Wijngaard: “Materieel gezien gaat het den ouden heer beter in zoverre dat hij nog een beetje meubilair op de fabriek had en zich nu al direct helpen kan.<sup>751 752</sup> Al is het meeste hier en daar aangetast ziet het toch nog beter uit dan ik had verwacht”. De ouders van Anita Kirschner ontvingen probleemloos hun spullen terug: (Anita Kirschner)

De spullen die we wel in bewaring hebben gegeven bij onze bureu en onze onderduikgevers, hebben we allemaal terug gekregen. Zelfs jaren later nog: Vier jaar na de oorlog kwam mijn moeder eens onze buurvrouw tegen. Die vertelde dat ze bij het opruimen van haar kelder een aantal spullen gevonden had waarvan ze niet wist of die van haar waren. Ze vroeg mijn moeder: “Wilt u eens kijken of er spullen van u tussen zitten?” Mijn moeder ging mee en herkende enkele spullen, waaronder een kristallen vaas. Mevrouw Arends heeft die toen aan mijn moeder teruggegeven.

De overbureu van Mattie Tugendhaft brachten netjes de spullen terug die zij gedurende de oorlog voor Matties ouders onder hun hoede hadden gehouden. De ouders van Leni en Benoit Wesly hadden her en der ook spullen in bewaring gegeven. (Leni Wesly)

Toen mijn ouders melding kregen dat ze het huis moesten verlaten, zijn er maar liefst 17 vrienden, gezinnen, naar ons toe gekomen en hebben aangeboden om onze inboedel te bewaren. Na de oorlog hebben al deze mensen onze spullen vrijwillig teruggebracht. Dat is uitzonderlijk. Er is één situatie geweest waar in dat niet gebeurde. Dat was vreselijk onprettig.

Het vertrouwen dat Joep en Mathilde Drielsma stelden in vrienden bleek terecht. Lou Drielsma vertelt:

Mijn ouders hadden zilveren bestek bij vrienden in het Blow Dörp in bewaring gegeven. Bij een bombardement waren veel bezittingen van deze mensen verloren gegaan maar de kist met mijn ouders’ zilver was ongeschonden. Ondanks hun eigen verliezen brachten deze vrienden het zilver na de oorlog terug. Dat was erg positief, niet zozeer beoordeeld vanuit de materiële kant maar vanuit de menselijke kant.

Lou Drielsma gaat verder:

Toen mijn ouders terugkwamen in ons huis was de slagerij leeg. Ze moesten opnieuw beginnen en materialen hebben. Waarschijnlijk hebben ze die tweedehands en op afbetaling gekocht. De weegschaal en het hakblok die mijn vader in bewaring had gegeven bij collega’s, kreeg hij weer terug.

Zoals hierboven al bleek, kregen niet alle terugkerende Joodse families (al) hun bezittingen terug die zij in goed vertrouwen bij vrienden en kennissen hadden ondergebracht. Lou Wijngaard vertelt dat dit ook zijn moeder overkwam: “We kwamen terug en dat hadden de mensen bij wie wij spullen in bewaring hadden gegeven niet verwacht. De spullen waren weg”. Ook het geldbedrag van fl. 5.000,- (2022: € 40.000,-) dat Lou’s moeder in bewaring had gegeven bij een Maastrichtse notaris, bleek verdwenen. “Daar gaan we niet meer” was haar reactie op het geschonden vertrouwen. Hoewel, zoals hierboven

<sup>751</sup> Bob verwijst hier naar zijn vader Emile Wijngaard.

<sup>752</sup> Het gaat hier om de vermicelli-fabriek van Pagnier waar Emile Wijngaard werkte.

geschetst, de ouders van Leni en Benoit Wesly het leeuwendeel van hun spullen probleemloos terug kregen, werd een deel van hun meubels teruggevonden in de Maastrichtse woning van een Duits/Nederlands echtpaar. De echtgenote beweerde niet te weten dat de meubels van Joodse mensen afkomstig waren en stelde de meubels van de SD te hebben gekocht. Ze weigerde om de meubels terug te geven. Pas toen de politie er aan te pas kwam, gaf ze haar verzet op. Helaas was dit geen uitzondering. Op 8 december 1944 schrijft Bob Wijngaard over hetgeen Martha Floersheim, een nicht van hun moeder, was overkomen: “Zij is er wel erg zielig aan toe daar al wat zij nog aan geld, juwelen had bij zogenaamde goede vrienden (...) heeft achtergelaten, waar nu niets meer van over is”. Elders ondergebrachte spullen kreeg Martha Floersheim wel terug.

## 13.6 Hulp en opvang door de gemeente Maastricht

De geïnterviewden hebben slechts zeer beperkte herinneringen aan (mogelijke) hulp vanuit de gemeente Maastricht aan hun ouders na de oorlog. Lou Wijngaard herinnert zich de materiële hulp die de gemeente verstrekke namens de Rijksoverheid in de vorm van distributiebonnen. Hij zegt daarover: “Daarmee kon mijn moeder levensmiddelen en andere goederen aanschaffen. Dan kwam er een bed. Het werd aangekleed”.

Uit de interviews en de egodocumenten van de familie Wijngaard blijkt enige hulpvaardigheid van de Maastrichtse politie. Zo schrijft Bob Wijngaard over de ervaring van zijn oudtante: “... haar dingen krijgt ze terug, daar heeft de politie voor gezorgd, die evenals alle andere autoriteiten ontzettend voorkomend en behulpzaam zijn”. Ook Leni Wesly sluit niet uit dat de Maastrichtse politie haar vader geholpen heeft bij zijn terugkeer: “Ik vermoed dat mijn vader hulp van de politie heeft gehad bij het opruimen van de munitie die in ons huis lag, maar dat weet ik niet zeker”.

Ondanks het feit dat Joodse terugkeerders bij de gemeente Maastricht een aanvraag konden doen voor materiële en financiële ondersteuning, hebben de meeste geïnterviewden het beeld dat hun ouders geen steun van de gemeente Maastricht hebben ontvangen. Anita Kirschner zegt daarover: “Zover ik weet hebben we geen sociale en/of financiële hulp gehad van de gemeente Maastricht”. Ook Lou Wijngaard herinnert zich niet dat er financiële hulp kwam van de zijde van de gemeente Maastricht. Hij zegt: “Mijn moeder kreeg inkomen via de Stichting '40-'45”. Benoit Wesly's indruk is dat zijn ouders op geen enkele vorm van steun vanuit de gemeente konden rekenen. Hij vertelt dat zijn ouders direct na de oorlog contact hebben gezocht met de (lokale) autoriteiten: “En dat was een gebed zonder eind. Ze moeten van alles bewijzen: dat ze ondergedoken waren, waren ze wel echt ondergedoken, waar hun spullen waren. De bewijslast lag bij mijn vader”. Allemaal vragen waaruit wantrouwen spreekt, aldus Benoit Wesly. Hulp vanuit de (rijks)overheid heeft Emile Wesly volgens hem niet gekregen. Integendeel: “Na de oorlog kreeg mijn vader belastingaanslagen over de oorlogsjaren van de rijksoverheid die hij niet kon betalen. Er volgden dwangbevelen. Dat was onverdraaglijk voor mij vader. Het ondermijnde zijn vertrouwen in de overheid”.

Ook morele steun ontbrak zo constateert Leni Wesly: “Er was geen psychologische hulp in die jaren. Mijn ouders moesten hun leven zelf weer op poten zetten, net als alle anderen”. Lou Drielsma zegt:

Mijn ouders hebben financieel, emotioneel en materieel gezien alles zelfs moeten opknappen. Ze hebben nooit een tegemoetkoming of iets dergelijks gekregen. Ze hebben geen gemeentelijke contacten/ervaringen gehad. Mijn vader was iemand die zelfstandig was en hij wilde na de oorlog van niemand meer afhankelijk zijn. Hij wilde vooruit.

Eenzelfde geluid komt van Mattie Tugendhaft: “Ik heb nooit gehoord dat pa met de gemeente contact heeft gehad”. Hij heeft nog scherp op het netvlies staan dat zowel de gemeente Maastricht als de rijksoverheid afstandelijk en kil reageerden op het verzoek van het CIB om financiële ondersteuning. In bredere zin geven sommigen geïnterviewden aan dat de Nederlandse overheid de Joden na de oorlog slecht heeft opgevangen. Mattie Tugendhaft vindt dat veel Joden tekort is gedaan. Hij zegt:

Na de bevrijding was er niks. We zijn nul opgevangen, nul. (...) Mijn vrouw vroeg na de oorlog een uitkering aan in het kader van een rijksregeling voor oorlogsslachtoffers. (...) Ze heeft haar moeder verloren, haar vader raakte getraumatiseerd en zelf heeft ze twee jaar in een concentratiekamp gezeten. De uitkering die zij krijgt, stelt niks voor in verhouding tot haar leed.

Lou Drielsma verwoordt het als volgt: “In Nederland zijn de Joden na de oorlog niet goed opgevangen. Sommigen moesten achterstallige belastingen betalen. Velen voelden zich dan ook in de kou staan”.

### 13.7 Naoorlogs leed: antisemitisme, anti-Joodse sentimenten en onbegrip

Veel Joodse terugkeerders stuiten na de oorlog op antisemitisme, een anti-Joodse houding en onbegrip. Benoit Wesly over zijn indrukken:

Pas toen ik er op ongeveer 15-jarige leeftijd naar vroeg, spraken mijn ouders over hoe hun eigen -overwegend katholieke- omgeving na de oorlog op hen reageerde. Het leed dat mijn ouders na de oorlog ervoeren is vele malen erger dan in de oorlog. In de oorlog kwam het kwaad van de vijand. Nu van hun eigen omgeving. Ze werden niet geaccepteerd, ze werden nagekeken en aangekeken. Als mijn vader naar de sjoel (synagoge - auteurs) liep, werden hij nageschreeuwd “daar gaat weer zo’n Jood”. Mijn indruk is dat ze dit niet hebben kunnen verwerken. Wat veel Joden is aangedaan, is niet uit te leggen.

Het antisemitisme in de Maastrichtse samenleving leidde er volgens Benoit Wesly destijds toe dat: “(...) veel Maastrichtse Joden naar het buitenland emigreerden. Zij waren de antisemitische bejegeningen beu, ze zijn weggejaagd”. Leni en Benoit Wesly vertellen dat hun vader zijn werk weer wilde oppakken en zich meldde bij het gemeentelijk slachthuis in Maastricht. (Leni Wesly)

Toen mijn vader terugkwam werd hem de toegang tot het abattoir geweigerd. Ze wilden er geen Jood hebben. Die weigering door zijn collega’s -ik zeg met opzet niet ‘zijn vrienden’ - was voor hem een grote klap. Hij kwam uit de oorlog met geen cent op zak en moest de kost verdienen. Hij kreeg toen een baantje om gewichten te checken bij zijn eigen slagers. Dat was voor hem een grove belediging.

Lou Wijngaard herinnert zich:

Mijn Joods-zijn zat wel eens in de weg bij het vinden van een baan of wanneer ik een relatie wilde aangaan met een niet-Joods meisje. Diens ouders zagen liever geen Joodse man aan de zijde van hun dochter. Toen ik na de oorlog bij de (katholieke - auteurs) padvinderij wilde, gaf de pater daarvoor weliswaar toestemming maar een volwaardige padvinder worden zat er voor mij niet in. Als niet-katholiek mocht ik niet geïnstalleerd worden tot padvinder. Ik weet niet of ik dat erg vond. Er werd een neutrale padvinderij opgericht en daar ben ik toen bij gegaan.

Lou herinnert zich niet dat hij zijn moeder ooit gehoord heeft over enige antisemitische bejegening. “Mijn moeder had zowel katholieke als Joodse kennissen en die kwamen bij ons thuis”.

Joodse kinderen konden pal na de bevrijding niet meteen terug naar de -veelal openbare- scholen waar zij voor de bezetting op zaten. Die gebouwen waren gevorderd voor de opvang van Amerikaanse soldaten en repatrianten. Zij waren aangewezen op katholieke onderwijsinstellingen maar daar toegelaten worden “was een hele klus” zegt Lou Wijngaard. Hij vervolgt: “Als je niet katholiek was, viel je buiten de boot. Ik werd op diverse katholieke scholen slechts tijdelijk toegelaten, waaronder bij de broeders aan de Lage Barakken”. Ook Lou Drielsma zat meteen na de oorlog op een katholieke school. Daarover zegt hij:

Of ik daar makkelijk op kon weet ik niet. Maar het was toch moeilijk als Joodse jongen. Aan de catechismusles hoefde ik niet mee te doen. Ik was toch onwetend, iemand die daar toch niet helemaal in het straatje paste. Dat was wel een probleem.

Mattie Tugendhaft heeft een tegenovergestelde ervaring: “Ik zat op de rijksleerschool in Maastricht. Mijn Joods-zijn was daar geen issue. Ik ben nog nooit op mijn Joods-zijn aangesproken. Ik was wel een moeilijke leerling”. Het ontbrak de docenten vaak aan de kennis om te kunnen omgaan met de getraumatiseerde Joodse leerlingen. “Ik was door de oorlog een beetje onhandelbaar” zegt Lou Wijngaard, en hij vervolgt: “Ik had in onderduik alleen maar wreedheden gezien en in angst geleefd. Dus als ik om half negen op school kwam, stond ik om kwart over negen alweer in de hoek”. Leni Wesly vertelt:

Na de oorlog werd ik in de eerste klas gezet. Na twee dagen werd ik overgezet naar de tweede klas. Na twee weken werd ik naar de derde klas doorgezet. Totdat ik naar de universiteit ging was ik een zeer middelmatige leerling. Ik denk dat ik in de rouw was, ik had het nodig om het leven te verwerken. Er waren zoveel dingen die in mijn hoofd rond dwarrelden en waarover ik niet kon spreken. Dat heeft mijn leervermogen beïnvloed.

De geïnterviewden kregen ook te maken met racistische en discriminerende beschimpingen en antisemitische incidenten. Bij het buiten spelen werd de kleine Lou Drielsma “door buurtgenootjes soms uitgescholden voor “Jood”. Zelfs tot in de jaren zestig kreeg ik nog met antisemitische uitingen te maken. Zo was er in het hout in de portiek van mijn zaak aan de Grote Gracht een Davidster gekrast”. Anita Kirschner herinnert zich:

Toen ik na de oorlog op de middelbare school zat had ik een vriendje dat soms met me naar huis fietste. Eén keer riepen jongens naar hem “hij gaat met een Jodinetje”. Dat gaf me het gevoel dat ik er toch niet bij hoorde, dat ik toch een uitzondering was. Ik sprak daar niet over met mijn ouders.

In militaire dienst beet een meerdere Lou Wijngaard toe “Ze hebben jou nog vergeten”. Overigens reageerden zijn collega dienstplichtigen niet op deze opmerking. Lou diende een klacht in en ontving excuses. Lou Wijngaard vertelt verder over een ander incident: “Enkele jaren na de oorlog sneerde een oudere buurtgenoot “De tijd komt dat ze jou ook in de zee duwen”.

In haar dagboek schrijft Fränzi Wesly-Goldschmidt over haar ervaring met een non met wie ze in aanraking kwam om haar kinderen te laten registreren in de kleuterschool op de Scharnerweg. Leni Wesly zegt daarover: “Onprettige racistische opmerkingen bij deze eerste kennismaking leidden ertoe dat ze ter plekke besloot de kinderen niet naar deze school te sturen”. Zelf heeft Leni Wesly tot aan haar trouwen tweemaal te maken gehad met antisemitische incidenten.

Eén keer schold een leeftijdsgenootje mij uit voor “vuile Jood”. Ze behoorde niet tot mijn vriendinnenkring. Daarna heb ik nooit meer contact met haar willen hebben. Mijn vader is toen met haar ouders gaan praten. Ik herinner me het voorval omdat het zo uitzonderlijk was. De andere keer zei een jongetje “vuile rotjood” tegen mij terwijl hij mij voorbij liep.



Toch concludeert ze: “Ik heb niet geleden onder antisemitisme”. En daarin staat ze niet alleen. Hoe bijzonder het ook mag klinken in het licht van hun ervaringen met antisemitisme, ook Mattie Tugendhaft en Lou Wijngaard komen tot dezelfde slotsom. Mattie Tugendhaft: “Ik heb in mijn leven eerder waardering dan antisemitisme ervaren”. Lou Wijngaard zegt “Op die sneer van een buurtgenoot na heb ik het (antisemitisme – auteurs) nooit gevoeld”.

In het voorgaande hoofdstuk kwam het onbegrip aan de orde waarmee Joodse terugkeerders ook onderling te maken kregen na de oorlog. Leni Wesly vertelt:

Mijn moeder en mijn vader waren totaal gebroken na de oorlog, totaal. Ze hadden alle supportgroepen verloren zowel van vaders als van moeders kant. Ze wisten dat hun zoontje Léon weg was, het allerergste wat je kon overkomen. Toen mijn moeder op straat een Joodse buurvrouw tegen kwam zei ze tegen mijn moeder “Was haben Sie doch ein Glück gehabt” omdat ze wist dat wij alle spullen terug hadden gekregen. Dat heeft mijn moeder zo gekwetst, dat vond ze zo ongevoelig dat ze jarenlang geen contact had met deze vrouw. Het was voor mijn moeder onbegrijpelijk dat iemand zoiets kon zeggen.

Mattie Tugendhaft ervoer dat zijn moeder niet kon bevatten hoezeer hij door zijn onderduikgever was mishandeld.

Wat de boer mij heeft aangedaan... Later ben ik er terug gegaan en vond de spijkers in de balken waaraan de boer bij wie ik zat ondergedoken, mij heeft opgehangen. Hij heeft in mijn oor gesneden. Mama heeft nooit geloofd wat mij daar gebeurd is. Ze zei: Mattie het is een droom die je hebt gehad.

Om na de oorlog in aanmerking te komen voor een uitkering voor oorlogsslachtoffers, deelde Mattie zijn mishandelingsverhaal met ambtenaar die zijn aanvraag beoordeelde. Die toonde empathie noch begrip voor Matties ervaringen. Mattie Tugendhaft:

Ik vertelde mijn verhaal, ook dat de boer bij wie ik was ondergedoken in mijn oor had gesneden. Het ging om een relatief lage uitkering en de ambtenaar die mijn verhaal aanhoorde reageerde met “Ach mijnheer, dat hebt u toch niet nodig”. Maar de uitkering bracht erkenning mee.

Na de oorlog waren ook de problemen van de stateloze Joden in Nederland nog niet voorbij. Hun rechtspositie bleef nog enkele jaren onzeker. De impact daarvan mag niet worden onderschat. Zonder de Nederlandse nationaliteit konden stateloze Joden die zich al voor de oorlog in Nederland gevestigd hadden hun burgerrechten, zoals het stemrecht, niet uitoefenen. Ook werden zij in hun bewegingsvrijheid beperkt. Zonder paspoort konden zij niet zomaar naar het buitenland reizen. Anita Kirschner:

We waren na de oorlog stateloos. We waren niet uit Nederland gezet want we kwamen uit Nederland, maar we hadden nog geen Nederlands paspoort. Het heeft nog een paar jaar geduurd voor we de Nederlandse nationaliteit kregen, terwijl we in Nederland woonden. Mijn ouders en zus moesten om de paar maanden hun verblijfsvergunning laten verlengen bij de Nederlandse autoriteiten. Of ze dat vervelend vonden weet ik niet. Ze waren toch ergens blij, al is dat misschien een te groot woord, dat ze weer thuis waren. Polen was een begraafplaats geworden voor hun. Op enig moment kregen we de Nederlandse nationaliteit.

Mattie Tugendhaft weet nog: “Pa was Pool. Hij was stateloos na de oorlog. Pas in 1952 zijn wij Nederlander geworden”.

## 13.8 Zwijgen

Veel Joden die de oorlog overleefden, zwegen over hetgeen zij hadden moeten doorstaan. In het vorige hoofdstuk is reeds aangegeven dat die stilte mede gevoed werd door de kloof die de verschillende ervaringen tussen niet-Joden en Joden onderling had geslagen, door het individuele trauma en door de destijds geldende norm dat men niet al te veel moest klagen over eigen leed maar dat men zich vooral moest richten op de toekomst. Het zwijgen door hun ouders over hun oorlogservaringen en over de houding die zij in hun sociale omgeving ontmoetten nadat zij in de Maastrichtse samenleving terugkeerden, blijkt een rode draad in het leven van de geïnterviewden. Tachtig jaar na de oorlog vindt Mattie Tugendhaft nog brokjes informatie over wat er in de oorlogsjaren gebeurd is met zijn ouders en familie. Hij vertelt: “Wij horen nu meer dan dat we ooit van onze ouders gehoord hebben. Zo komen we er nu achter dat er 160 namen van familie van mijn vrouw op het Namenmonument in Amsterdam staan. Mattie Tugendhaft vertelt dat bij hem thuis de oorlogservaringen niet werden besproken:

Mijn ouders spraken heel weinig over de oorlog. Zo heeft mijn vader nooit gesproken over het feit dat de gevangenen gezette stateloze Joden in het detentiekamp in Vilt daar weggehaald zijn door zijn toedoen. Ik heb op tien verschillende adressen in Limburg ondergedoken gezeten en vroeg aan mijn moeder hoe ze aan die adressen kwam en waar zij en mijn vader ondergedoken hadden gezeten. Ik heb nooit antwoorden gekregen op mijn vragen. Pas decennia na afloop van de oorlog heb ik begrepen dat het Maastrichtse verzet mijn vader actief benaderd had om onder te duiken en ons heeft gered.

Ook Mattie zelf en zijn vrouw zetten de lijn van het zwijgen voort:

Mijn vrouw heeft twee jaar in een concentratiekamp gezeten. Daar heeft ze haar moeder verloren. Ik weet alleen dat ze op appel gestaan heeft. Verder spreken we er samen niet over. Mijn vrouw en ik bespraken onze oorlogservaringen ook niet met onze kinderen. Pas toen onze kinderen en kleinkinderen ons aanspraken op ons eigen stilzwijgen hebben wij ons verhaal gedaan.

Het kostte Mattie Tugendhaft en zijn vrouw dus zo'n zeventig jaar om het zwijgen te doorbreken. Inmiddels delen zij hun ervaringen ook in bredere kring: “We krijgen nu uitnodigingen om ons verhaal in de media te doen en Bergen-Belsen te bezoeken. Dat hebben we uiteindelijk gedaan, samen met onze (klein)kinderen”. Ook bij Benoit Wesly thuis werd niet over de oorlog gesproken:

Er zijn vele familieleden vermoord. Daar is nooit met mij over gesproken. Over het leed wat ná de oorlog heeft plaatsgevonden, werd wel gepraat”. (...) Mijn vader kon zich niet uiten. Hij sprak met zijn lichaam. Hij zat in een stoel, rookte zijn sigaar met ons hondje op schoot en zei drie uur niks. Dan zei hij “ik ga naar bed”. Ik heb weinig met hem gesproken in mijn leven. Ik ervoer een kapot gemaakt mens die na terugkeer uit onderduik in Maastricht het genadeschot heeft gekregen.

Anita Kirschner vertelt:

Mijn vader heeft zeven zussen en broers verloren met hun families. Mijn moeder verloor haar moeder, een zus en diens kinderen. Mijn ouders spraken niet over de oorlog. Dat had ik als jong meisje wel gewild. Ik sprak ook niet met mijn vriendinnetjes over de oorlog. In Amsterdam zijn ondergedoken kinderen en kinderen die de concentratiekampen hadden overleefd, in een klas bijeen gezet. Ook zij spraken nooit met elkaar over wat ze hadden meegemaakt. (...) Maar in die tijd sprak men niet. Mensen konden er niet over praten. (...) Ik heb mijn ouders kwalijk genomen dat ze niet over de oorlog spraken. Later begreep ik dat zij ook niet wisten hoe je er over kon praten. Bij mijn dochter thuis hangt de Jodenster die van iemand uit ons gezin is

geweest, maar met mij praat zij niet over de oorlog. Aan deze problemen hebben de gemeente Maastricht noch Nederland geen deel. Daar zijn de Duitsers debet aan.

Anita toont veerkracht wanneer ze zegt: “Ondanks de oorlog heb ik goede herinneringen aan Maastricht”. Lou Drielsma herinnert zich:

Mijn vader heeft éénmaal een interview gegeven op de Duitse televisie over hoe hij de oorlog heeft ervaren. Wat er met de slagerij aan de Boschstraat was gebeurd, besprak mijn vader niet met zijn jongste kinderen. Wel met zijn oudste zoon John, die samen met mijn ouders ondergedoken had gezeten.

Leni Wesly vertelt:

We zijn beschermd opgevoed. Heel veel moeilijke zaken werden met ons niet besproken. Ik heb nooit iets gehoord over de onteigening van ons huis. Mijn vader heeft niet gesproken over of hij iets heeft moeten ondernemen om het huis terug te krijgen. Misschien zelfs niet met mijn moeder. Om haar te sparen, misschien was het de tijdgeest. (...) Ik heb niet meer herinneringen (aan de thema's van het onderzoek – auteurs) omdat het niet besproken werd thuis, althans niet in mijn aanwezigheid.

Ook positieve ervaringen bij terugkeer waren wellicht te overweldigend om te bespreken. Over het verhaal van de boer die zo blij was haar vader weer terug te zien zegt Leni Wesly: “Ik heb dat verhaal nooit thuis gehoord. Ik heb er over gelezen in het dagboek van mijn moeder”. Pas toen Benoit Wesly in zijn pubertijd zijn ouders expliciet vroeg naar hun ervaringen bij hun terugkeer in Maastricht, kwam er een gesprek tot stand. Net als Lou Drielsma denkt Benoit Wesly dat zijn ouders na de oorlog nog iets van hun leven maken. Hij zegt daarover:

Dat waren ze schatplichtig aan hun vermoorde zoon Léon en aan alle andere vermoorde Joden. Ze wilden ook rust, ze hadden genoeg ellende achter de rug. Mensen konden niet meer vechten, ze waren alles kwijt en het beetje energie dat hen nog restte, hadden ze nodig om hun leven weer op te bouwen.

## 13.9 De echo van oorlogstrauma's

Veel Joden waren door hun oorlogservaringen voor het leven getekend. Hoewel Lou Wijngaard na de oorlog het leven weer oppakte, kwam decennia later het ondermijnende effect van zijn oorlogservaringen bovendien. Hij ging door een diep dal maar wist met hulp zijn leven weer inhoud en kleur te geven. Mattie Tugendhaft zegt over zijn ernstige mishandeling door de boer bij wie hij zat ondergedoken: “Die angst neem je je leven lang mee. Ik realiseerde pas op late leeftijd dat ik een trauma heb opgelopen in de oorlog”. Bij Leni en Benoit Wesly thuis leefde er antipathie tegen alles wat Duits was. Benoit Wesly herinnert zich: “Mijn vader tankte in Maastricht als hij naar Duitsland moest reizen, weigerde Duitse Marken mee te nemen en kwam zo snel mogelijk weer terug naar huis. Lange tijd verbood hij mij over Duitsland te reizen”. Leni Wesly weet nog: “Als ik er op uitgestuurd werd om boodschappen te doen, dan werd mij op het hart gedrukt dat ik in bepaalde winkels niet mocht komen omdat die winkeliers in de oorlog ‘fout’ waren geweest. Dat heeft jaren geduurd”.

Saskia Goldschmidt stelt in haar boek *Kukuruznik* vast: “Mijn ouders leerden mij geen vragen stellen. Ze verboden het niet, maar een kind leert stilte lezen”.<sup>753</sup> Ook de meeste geïnterviewden ontgingen de

---

<sup>753</sup> Goldschmidt, S. (2023). *Kukuruznik*. p. 17. Meulenhoff.

oorlogstrauma's van hun ouders niet. Dat leidde soms bij hen tot emotionele problemen. Benoit Wesly zegt:

De sporen die de oorlog heeft nagelaten, speelt nog door in mijn generatie. We zeggen dan “er zijn levens verwoest” maar die woorden zijn oppervlakkig. Ze doen geen recht aan de diepte van die sporen. (...) Ik voelde de verbittering bij mijn ouders na de oorlog. Na het avondgebed kuste mijn vader een foto. Ik wist eerst niet wie het kind op de foto was. Het bleek de foto van mijn broertje te zijn. Ik snapte het verdriet dus pas later. Dagelijks denk ik nog aan mijn broer die ik nooit heb gekend. Dat maakt dat ik me soms geïsoleerd voel. Wat er gebeurd is, heeft op ons kinderen een enorme invloed gehad.

Leni Wesly herinnert zich: Over de maanden september 1944 tot ongeveer augustus 1945 heb ik alleen maar herinneringen aan leed, pijn, onzekerheid, van wat is er met je naaste gebeurd? Dat gold ook voor mijn ouders”. Ze stelt vast: “Het trauma van de ouders heeft enorme invloed op een kind”. Ook het zwijgen van ouders heeft onbedoeld diepe sporen bij de geïnterviewden nagelaten. Anita Kirschner zegt:

Dat zwijgen veroorzaakt tot op de dag van vandaag bij de kinderen van toen, de ouderen van nu, nog veel moeilijkheden. (...) Veel later in mijn leven, toen ik maatschappelijk werkster was, raadde een psycholoog mij aan over de oorlog te praten. Mijn eerste reactie was ‘maar ik heb geen hulp nodig.’ Pas op mijn zestigste ben ik hulp gaan zoeken. Kennelijk worstelde ik onbewust met zaken die zich in en na de oorlog hadden afgespeeld, waaronder het zwijgen van mijn ouders.

## 13.10 Conclusie

Bij terugkeer in de Maastrichtse samenleving kregen de geïnterviewden te maken met zowel positieve als negatieve bejegeningen en ervaringen. De meesten konden bij hun terugkeer rekenen op een enthousiaste begroeting door hun buurtgenoten. Ook konden de meesten relatief snel weer terugkeren naar hun huizen. Het terugkrijgen van het juridische eigendom van de huizen en landbouwgronden daarentegen, kostte soms jaren. Bij de minnelijke schikkingen die daar de basis voor vormden, legden de oorspronkelijke Joodse eigenaren er in financiële zin soms op toe. De casussen van Rosa Wijngaard, Emile Wesly en Emile Wijngaard geven hier pijnlijk blijk van. Anders dan de bedoeling was, werden zij niet hersteld in de economische positie als waarin zij voor de ontrecting verkeerden. In zijn boek *De kleine Sjoa* bekritiseert Lipschits het opgetuigde stelsel van rechtsherstel. Hij concludeert dat het rechtsherstel voor veel Joden na de oorlog een bittere teleurstelling was en werd ervaren als een vorm van onrecht en discriminatie.<sup>754</sup> Van moreel rechtsherstel is in zijn ogen dan ook geen sprake. Indachtig de uitkomsten van sommige minnelijke schikkingen die de ouders van de geïnterviewden troffen, is het aannemelijk dat deze betrokkenen geen moreel rechtsherstel ervaren hebben. De psychische problemen waarmee Rosa Wijngaard na de oorlog kampte, hebben haar bij onderhandelingen over het terugkrijgen van haar onroerende goederen, ongetwijfeld op achterstand gezet hebben ten opzichte van de oorlogskoper. Dat roept de retorische vraag op in hoeverre hier überhaupt sprake kan zijn van rechtsherstel in morele zin.

In bewaring gegeven bezittingen werden soms wel, maar vaak ook niet teruggegeven. Bewaarnemers die teleurgesteld reageerden wanneer de Joodse eigenaren hun spullen weer kwamen ophalen, vormden geen uitzondering. Sommigen maakten het nog bonter en ontkenden bezittingen in

---

<sup>754</sup> Lipschits, 2001. Zie bijvoorbeeld p. 71. Overigens is Aalders (2001, p. 368), weliswaar met voorbehoud, positief over de uitkomsten van het rechtsherstel voor de Joodse Nederlanders.

bewaring te hebben genomen. Deze afwijzende en onverschillige houding waren voor betrokkenen pijnlijk en schokkend.

De geïnterviewden en hun ouders kregen veelvormige hulp aangeboden van burens, vrienden en andere Joden. Hoewel zij te jong waren om een goed beeld te hebben van eventuele hulp door de gemeente Maastricht, zijn zij vrijwel unaniem in hun opvatting dat hun ouders geen hulp of ondersteuning in enige vorm hebben ontvangen van het stadsbestuur noch van de Rijksoverheid. Een uitzondering lijkt de geboden hulp door politie. Waarom was de gemeente Maastricht zo onzichtbaar voor deze terugkeerders? Was het onverschilligheid? Stonden zij gewoon niet bij de gemeente op de radar? De ontvangst en hulp door hun sociale omgeving moet de Joodse terugkeerders goed gedaan hebben en in morele zin een steun in de rug geweest zijn. De ervaren afwezigheid van een uitgestoken gemeentelijke hand staat daarmee in schril contrast. De conclusie dat die hoegenaamd ontbrak, bevestigt de bevindingen uit het vorige hoofdstuk. Joodse terugkeerders waren op zichzelf aangewezen. Met name uit de getuigenis van Benoit Wesly blijkt dan ook dat betrokkenen zich in de kou voelden staan.

Duidelijk werd dat Joden ook te maken kregen onbegrip. Daarop stuitte Mattie Tugendhaft toen hij na de oorlog een aanvraag indiende voor een uitkering voor oorlogsslachtoffers. Zijn ervaring staat niet op zichzelf. Het overkwam veel Joodse terugkeerders. Lipschits beschrijft in zijn boek hoe Joden die hun schade meldden bij het daarvoor ingestelde Schade Enquête Commissie, daar een gebrek aan inlevingsvermogen ontmoetten. Zo betwijfelde een medewerker of een scheerapparaat waarvoor schadevergoeding werd gevraagd en dat in 1935 was gekocht door een vrouw wiens echtgenoot in de oorlog was vermoord, in die tijd wel al te koop was.<sup>755</sup> Bovendien werden Joden na de oorlog geconfronteerd met antisemitisme en anti-Joodse sentimenten toen zij terugkeerden in de Maastrichtse samenleving. De ervaringen die de geïnterviewden hiermee hebben opgedaan mogen dan niet voor alle zes even zwaar wegen, het leidde er voor sommigen wel toe dat zij zich apart gezet voelden. Bovendien zagen zij hoe zeer hun ouders na de oorlog leden onder het ervaren antisemitisme. En toen de vrede getekend was, bleek de oorlog nog niet voorbij. Zijn echo dreunt na tot de dag van vandaag. Sommige geïnterviewden uitten hun zorgen over het groeiende antisemitisme in het huidige tijdsgewricht. In de woorden van Mattie Tugendhaft:

Wij verbazen ons hoe na 80 jaar weer idiote gedachten post vatten die Joden van alles de schuld geven. Dan gaan wij huilend 's nachts naar bed. Dan doen wij geen oog meer dicht. Waar gaan we weer naar toe? Moeten we dadelijk weer het slot omdraaien en weer weg?

Benoit Wesly vat zijn zorgen over kernachtig samen met de woorden: "Het kan morgen weer beginnen - als het niet al aan de gang is".

De ouders van de geïnterviewden spraken niet over de oorlog. Zeker niet in bijzijn van hun kinderen. Die stilte liet bij hun kinderen diepe sporen na. En toch zetten de geïnterviewden het zwijgen door toen zij zelf gezinnen stichtten. Sommigen slaagden er pas op hoge leeftijd in om hun ervaringen, beetje bij beetje, te delen met hun eigen kinderen. Het doorbreken van het zwijgen lijkt wat lucht te brengen.

Naast de positieve bejegeningen die de geïnterviewde Joodse terugkeerders en hun ouders bij hun terugkeer ervoeren, kregen zij ook te maken met onrecht, onrechtvaardige situaties en discriminatie. Dat gold zowel ten aanzien van het rechtsherstel van hun onroerende goederen, bij het claimen van hun in bewaring gegeven eigendommen als in het contact met stadsgenoten en ten aanzien van de ervaren uitgebleven gemeentelijke hulp. De vraag of deze Joodse terugkeerders na de oorlog recht gedaan is in morele zin, kan dan ook niet anders dan ontkennend beantwoord worden.

---

<sup>755</sup> Lipschits, 2001, p. 96.

# Bijlagen

# Dankwoord

Achter de coulissen hebben velen bijgedragen aan het tot stand komen van dit rapport. Door hun kennis, ervaring en expertise met ons te delen, conceptstukken te becommentariëren, archieven te ontsluiten en door een slijpsteen voor onze geesten te zijn. Een aantal mensen willen we in het bijzonder noemen.

Op de eerste plaats gaat onze dank uit naar de oud-burgemeester van Maastricht, Annemarie Penn-te Strake, voor het vertrouwen dat ze in ons onderzoeksteam stelde. Voorts bedanken we haar opvolger, burgemeester Wim Hillenaar, die het stokje voortvarend overnam en samen met Ernst de Reus van het NIHS, zorg droeg voor een gezamenlijk voorwoord bij dit rapport in de geest van het adagium van het project: *van een onvoltooid verleden naar een gedeeld verleden*. Eveneens bedanken we de beide andere leden van de klankbordgroep, Herman van Rens en Jac Lemmens, voor hun inhoudelijk commentaar en aanbevelingen op eerdere versies, en zeker ook voor het ondersteunen van een brede opzet van het onderzoek zodat de resultaten ingebed zijn in een betekenisvolle historische context. Ook de ondersteuning vanuit de gemeente Maastricht, zoals beleidsadvisering, communicatie en de Geodienst, mogen niet onvermeld blijven.

We hebben vele uren in vele archieven doorgebracht. Zonder de enthousiaste hulp van archiefmedewerkers was het onderzoek niet zo snel en voorspoedig afgerond. In het bijzonder noemen we de medewerkers van het Historisch Centrum Limburg in Maastricht, Frans Roebroeks, Ingmar Koch, Guusje van den Boorn-Baltis, Truus Wanrooij-Roks, Julia Philippens, Christa Driessen en Tim Sijbers. Voorts de vele medewerkers van het Nationaal Archief in Den Haag en het NIOD in Amsterdam, voor hun kennis en kunde bij het opsporen van interessante gegevens. Hun archieven vormen een bijna onuitputtelijke bron van informatie en inspiratie. Ook het kadaster in Apeldoorn wist op cruciale momenten in het onderzoek ontbrekende informatie aan te leveren. Benoit Wesly, Johan van der Walle en Mia Haagsmans hebben ons toegang verschaft tot het archief van de Hoofdsynagoge in Maastricht en geholpen waar ze konden.

Een bijzonder woord van dank richten we aan Anita Hochstein-Kirschner (†), Leni Wesly, Benoit Wesly, Lou Drielsma, Lou Wijngaard en Mattie Tugendhaft voor de tijd en energie die zij staken in het geven van interviews ook al betekende het dat zij teruggevoerd werden naar een donkere periode in hun leven. Ook bedanken we Barbara, Juan, Alec en Guy Wijngaard voor het verschaffen van inzage in hun familiearchieven.

Wetenschappelijk onderzoek vindt niet in een vacuüm plaats. We bouwen voort op de kennis en kunde van onze collega's wier inzichten onmisbaar zijn. In het bijzonder noemen we: Hinke Piersma van het NIOD, Wim van Meurs en Marieke Oprel van de Radboud Universiteit, Petra van den Boomgaard van de Universiteit Utrecht en historicus Maarten-Jan Vos. Ook de bestuursleden van de Stichting Struikelstenen Maastricht hebben veel waardevolle kennis met ons gedeeld.

Bij het schrijven, becommentariëren, tegenlezen, redigeren en het redactiewerk hebben we veel steun gehad aan de adviezen van Wil Nuij, Aart Aarsbergen, Marius Gosschalk en Breur Henket. Uiteraard zijn alleen wij verantwoordelijk voor omissies in de tekst.

Onderzoek met een deadline gaat altijd ten koste van het privéleven. We zijn onze partners, Annelies, Kathy en Michel dan ook veel dank verschuldigd voor het geduld en de support die we tijdens de uitvoering van het onderzoeksproject mochten ervaren.

René van Rijsselt

Erik van Rijsselt

Marjolein Vlieks

Juli 2023 - Amersfoort, Maastricht

## Het onderzoeksteam



*René J. T. van Rijsselt is werkzaam als senior onderzoeker en senior docent bij de Universiteit Utrecht, Departement Bestuurs- en Organiseringswetenschap (USBO). Expertise op het gebied van internationale sociale beleids- en bestuursvraagstukken, ondersteund andere Limburgse gemeenten bij vergelijkbare historische onderzoeken.*



*Erik F. van Rijsselt is gepensioneerd brigadier van politie b.d. en onderzoeker van de geschiedenis van de Gemeentepolitie Maastricht, met name met een focus op de Tweede Wereldoorlog. Politie-producer voor de TV-serie Flikken Maastricht; Erik is ook biografieschrijver bij de Stichting Struikelsteentjes Maastricht.*



*Marjolein M.C. Vlieks is jurist en Research fellow bij de Nuhanovic Foundation – Centre for War Reparations. Centraal in haar onderzoekswerk staat het (internationale) recht op rechtsherstel van burgerslachtoffers van oorlogsgeweld. Daarnaast is Marjolein als biografieschrijver betrokken bij de Stichting Struikelsteentjes Maastricht.*



## Literatuur, archieven en websites

- Aalders, G. (1999). *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Sdu-uitgevers.
- Aalders, G. (2001). *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*. Boom.
- Alexijevitsj, S. (2017). *Zinkjongens. Sovjetstemmen uit de Afghaanse oorlog*. De Bezige Bij.
- Ankersmit, F. (2003). Een schuld zonder schuldigen? Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 78.
- Bakker, R. (2020). *Landoorlogreglement en Aanwijzingen. Waar ambtenaren zich aan moesten houden tijdens de Duitse bezetting*. Verbum.
- Bakker, R. (2020b). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie*. Verbunt.
- Balkenende, J.P. (2005). Toespraak tijdens de internationale conferentie: *De Joodse gemeenschap in een veranderende samenleving*, ter gelegenheid van de 30-jarige jubileumviering van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI), Amsterdam.
- Bauman, Z. (1998). *De modern tijd en de holocaust*. Boom.
- Blauw, M. (2020). *Vershil maken? Gemeente, belastingen en rechtsherstel in naoorlogs Utrecht*. Gemeente Utrecht.
- Bloemgarten, S. (2018). *Ik, Salvador Bloemgarten*, Amsterdam.
- Boot, J.J.G. (1967). *Burgemeester in Bezettingstijd*. Semper Agendo.
- Bossenbroek, M. (2001). *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Bert Bakker.
- Boterman, F. (2015). *Duitse daders; De Jodenvervolging en de nazificatie van Nederland (1940-1945)*. Arbeiderspers.
- Bronzwaer, P. (2009). *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog*. pp. 78 ev. Dissertatie, Leiden.
- Cammaert, F. (1994). *Het verborgen front*, twee delen. Eisma.
- Croes, M. & Tammes, P. (2004). *Giflaten wij niet voortbestaan. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945*. Aksant.
- De Jong, L. (1978). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, deel 8 Gevangenen en Gedeporteerden - eerste helft*. Martinus Nijhoff.
- De Kort, M. (1941). *Verhandeling over de verordening betreffende het Joodsche grondbezit*, Amsterdam.
- Demant, Froukje, *Verre bureu: Samenleven in de schaduw van de Holocaust*, (Dissertatie, Amsterdam 2015).
- Essers, P. (2012). *Belast verleden. Het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime*. Kluwer.
- Griffioen, J.W. & Zeller, R. (2008). *Vergelijking van Jodenvervolging in Frankrijk, België en Nederland, 1940-1945: overeenkomsten, verschillen en oorzaken*. (pp. 92 ev.). Boom.
- Haenen, M. (2018). *De bokser. Het leven van Max Moszkowicz*. Em. Querido.
- Hertog, S. (1981). *Meijer en ik*. De Bezige Bij.
- Herzberg, A.J. (1956). *Kroniek der Jodenvervolging*. Querido.
- Herzberg, H. (2006). *Door het oog van de naald. Maastricht-Luik-Mechelen-Auschwitz*. Verbum.
- Heyendaal, J. (2001). *Alles kan anders*. Strengholt United Media.
- Hondius, D. (1998). *Terugkeer – Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag 1998).
- Houben, A. (2021). *Lou. Om een lang verhaal kort te maken*. Wasdom.

- Huizing, B. & Aartsma, K. (1986). *De zwarte politie 1940-1945*. De Haan.
- Huurman, C. (2001). *Het spoorwegbedrijf in oorlogstijd, 1939-'45*. Uquilair.
- Kieft, E. (2016). Bij Joden keek men liever weg, *NRC*, 1-4-2016.
- Knegtmans, P.J. (2022). Burgemeester Hermens (1877-1965) en de Joodse vluchtelingen in Amby. Geraadpleegd op 14 februari 2023 van [https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839\\_att-struikelsteentjes.hermens.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2022/01/b85839_att-struikelsteentjes.hermens.pdf).
- Kuijk, J. (1999). Nederland moet Nederland blijven. *Trouw*, 27-11-1999.
- Lammers, C. (2005). *Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*. Prometheus.
- Lemmens, J.M. (1990). *Joods leven in Maastricht*. Stichting Historische Reeks Maastricht.
- Libourel, Ph. B. (1946), Het waardevraagstuk, in: Adriani, P.J.A. (red.), *Fiscale ervaringen tijdens de bezettingstijd 1940-1945*. Amsterdam.
- Lipschits, I. (2001). *De kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*. Mets & Schilt.
- Meershoek, G. (2007). *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*. Boom.
- Meijer, K. (2008). *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed*. Wolf Legal Publishers.
- Michman, J., Beem, H. & Michman D. (1985). *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. Kluwer Algemene Boeken.
- Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van Joden in Nederland*, (Amsterdam-1998).
- Moore, B. (1986). *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands, 1933-1940*. Dordrecht.
- Piersma, H. & J. Kemperman (2015). *Openstaande Rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*. Boom.
- Presser, J. (1965). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*. Staatsuitgeverij. Twee delen.
- Roebroeks, F. & Andreas, C. (1998). *De Salmangs. Dagboeknotities en herinneringen van een joods gezin te Maastricht 1943-1944*. Stichting de Historische Reeks Maastricht.
- Romijn, P. (2006). *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*. Balans.
- Romijn, P. (2017). *Dilemma's voor gezagdragers in zware tijden*. Haarlem 2017: 6 ev. Geraadpleegd 8-december 2022: [https://beroepseer.nl/images/stories/documenten/dilemma\\_s\\_van\\_gezagsdragers\\_in\\_zware\\_tijden\\_peter\\_romijn.pdf](https://beroepseer.nl/images/stories/documenten/dilemma_s_van_gezagsdragers_in_zware_tijden_peter_romijn.pdf).
- Roozeboom, T. (2017). *De Nazi moordfabrieken; Chelmno, Belzec, Treblinka en Sobibor*. De Lantaarn en Aspect.
- Schoonoord, D. (2017). *Het circus Kruls - Militair Gezag in Nederland, 1944-1946*, (Amsterdam 2011).
- Schütz, R. (2016). *Kille Mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*. Boom.
- Seeverens, T. & Wesly B. (2002). *Het paradijs kent vele gezichten*. Eisma.
- Slot, E. (2008). Malafide makelaars tijdens de Tweede Wereldoorlog. *Historisch Nieuwsblad*. 18 november 2008.
- Snyder, T. (2015). *Zwarte aarde. Geschiedenis van de holocaust*. Ambo-Anthos.
- Spörl, G. & Wiegrefe, K. (2000). Dem Führer entgegen arbeiten, interview met de Britse historicus Kershaw over het samenspel tussen Hitler en de Duitsers alsook de samenhang tussen oorlog en Holocaust, *Der Spiegel*, 34/2000-20.08.2000.
- Swaen, J. (2013). Recensie van Romijn's boek Burgemeester in oorlogstijd. In: *Blik op de Wereld*, 24-5-2013.

- Swarttouw, C.N.F. (1947). *De ontwikkeling van de textielindustrie, de confectie-industrie en den textielhandel, alsmede de textielvoorziening van Nederland gedurende den bezettingstijd 1940-1945*. Uitgeverij H.J. Paris.
- Ten Have, P.W. *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941*. Prometheus.
- Te Slaa, R. (2017). *Daar dit een immorele aanslag is. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van Joods onroerend goed 1940-1955*. De Nieuwe Haagsche.
- Ubachs, P.J.H. & Evers, I.M.H. (2005). *Historische Encyclopedie Maastricht*. Walburg Pers.
- Van den Boomgaard, P. (2019). *Voor de Nazi's geen Jood. Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen*. Verbum.
- Van der Boom, B. (2022). *De Politiek van het kleinste kwaad*. (pp. 98-100). Boom.
- Van der Poel, S. (red.) (2022), *Lege plekken. Groningen en zijn Joodse stadgers in en na de oorlog*. Van Gorcum.
- Van Liempt, A. (2002). *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943*. Rainbow
- Van Meurs, W., Slaman, P. & Oprel, M. (2022). *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*. Radboud Universiteit Nijmegen
- Van Rens, H. (2013). *Vervolgd in Limburg, Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Hilversum Verloren.
- Veraart, W.J. (2005). *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw (dissertatie)*, Kluwer.
- Vos, M.-J., & Ter Braake, S. (2013). *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed*. Boom.
- Vossen, Hélène, *Opvang van Joodse repatrianten na de bevrijding in Zuid-Limburg. Over gemêleerde ervaringen, paradoxen en uitersten*, (Maastricht 2002).
- Wasserstein, B., *Aan de vooravond. Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog*, (Amsterdam 2012).
- Wouters, H.H.E., *Meneer de burgemeester*, (Maastricht 1967).

## Archieven

### *Historisch Centrum Limburg (HCL)*

- HCL, Archief notaris Gemmeke
- HCL, District Maastricht, kadaster
- HCL, Gemeente Maastricht 20.107; 20.007, 20.138; 20.189; 04.04; G7.11
- HCL, Gemeente Heer 20.216
- HCL, Gemeente Amby 20.2041
- HCL, Gemeente politie Maastricht, 20.008, 20.108
- HCL, Kadaster, kadasterleggers
- HCL, Kadaster, hypothecken-4
- HCL, 04.09 (provincie)
- HCL, 04.11 (provincie Limburg)
- HCL, 07.A04 (klachten NBI);
- HCL, 07.A17 (Huis van Bewaring)
- HCL, 07.E09 (militair gezag)
- HCL, 17.08 (NSB)
- HCL, 21.284A (Ned. Isr. Hoofdsynagoge)
- HCL, 9601 (provincie Limburg)

### *Persoonlijke archieven*

Persoonlijk archief familie Wesly  
Archief synagoge Maastricht  
Archief familie Wijngaard

### *Nationaal Archief Den Haag*

2.04.87 (Min. BiZa: Michiels van Kessenich)  
2.09.09 (CABR)  
2.09.48 (RRH)  
2.09.48.02 ((RRH-afd. rechtspraak)  
2.09.16 (NBI)  
2.11.08.01 (Landbouw)  
2.19.287, 305, 297

### *NIMH*

409 (gevechtsverslagen)

### *NIOD*

086 (Verslagen Beauftragte)  
244 (dagboeken)  
123 (archief De Marchant)  
249-18 (ANBO-Algemeen Nederlandsch Beheer Onroerende Goederen)  
249-556 (NGV-Niederländische Grundstück Verwaltung)  
1498 (late aanmeldingen)

### *Websites*

<https://www.annefrank.org/nl/anne-frank/verdieping/onderduiken-het-bezette-nederland-hoe-uniek-was-het-achterhuis/>  
<https://www.delpher.nl>  
<https://www.pointer.kro-ncrv.nl/-gemeenten-kijken-eigen-rol-geroofd-joods-vastgoed-kwaliteit>  
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>  
[https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2021/11/b11879\\_att-wesley.pdf](https://www.struikelsteentjes-maastricht.nl/wp-content/uploads/2021/11/b11879_att-wesley.pdf)  
[https://www.nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak\\_Wilhelmina\\_31\\_december\\_1943](https://www.nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_31_december_1943)  
<https://www.labs.kadaster.nl/stories/verkaufsbucher>  
<https://www.oorlogsbronnen.nl>  
<https://www.collections.ushmm.org>  
<https://www.oorlogsgetroffenen.nl>  
<https://www.archieven.nl>  
<https://www.joodsmonument.nl>  
<https://www.nrc.nl>  
<https://www.vpro.nl>  
<https://www.cbs.nl>  
<https://www.niod/>  
<https://www.historischnieuwsblad.nl>  
<https://www.pure.knaw.nl>

## Afkortingen

ANBO	Algemeen Nederlandsch Beheer van Onroerende Goederen
BvNA	Bank voor Nederlandsche Arbeid
B en W	College van Burgemeester en Wethouders
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CBVO	Centraal Bureau voor de Verzorging der Oorlogsslachtoffers
CIDI	Centrum Informatie en Documentatie Israël
CJV	Comité voor Joodsche Vluchtelingen
CK	Centraal Kadaster Apeldoorn
CPN	Communistische Partij Nederland
CvK	Commissaris van de Koning
CvP	Commissaris der Provincie
DBVO	Districtsbureau Verzorging Oorlogsslachtoffers
Distex	Rijksbureau voor de distributie van textielproducten
DRT	Deutsche Revision und Treuhand Aktiengesellschaft
ERR	Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
GAM	Gemeentearchief Maastricht
G1	Duitse aanduiding voor persoon met twee Joodse grootouders
G2	Duitse aanduiding voor persoon met één Joodse grootouder
HRR	Hausraterfassungsstelle Rosenberg
HSSPF	Höhere SS- und Polizeiführer
JRM	Joodse Raad Maastricht
KD	Katholieke Democraten
LIRO	Lippmann, Rosenthal & Co bank
LVVS	Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat
MG	Militair Gezag
MVV	Maastrichtsche Voetbal Vereniging
NA	Nationaal Archief - Den Haag
N&A	Front van Nering en Ambacht
NAF	Nederlandsche Arbeidsfront
NAGU	Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung Unternehmungen
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NGV	Niederländische Grundstück Verwaltung
NIHS	Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies – Amsterdam
NSDAP	Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij
NSB	Nationaalsocialistische Beweging
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps
NSV	Nationalsocialistische Volkswohlfahrt
NVD	Nederlandsche Volksdienst
PAM	Politiearchief Maastricht
PPW	Professor Pieter Willemsstraat
PV	Proces-verbaal
RKSP	Rooms Katholieke Staatspartij
RHCL	Regionaal Historisch Centrum Limburg - Maastricht
RRH	Raad voor het Rechtsherstel

SDAP	Sociaal Democratische Arbeiders Partij
SEC	Schade Enquête Commissie
SD	Sicherheitsdienst
SiPo	Sicherheitspolizei
SG	secretaris-generaal
SS	Schutzstaffel
VKB	Verkaufsbücher
VO	Verordnung
VVRA	Vermögensverwaltung- und Renteanstalt
WA	Weerbaarheidsafdeling (van de NSB)
WMO	Wet op de Materiële Oorlogsschaden
WPS	Wirtschaftsprüfstelle

# Bijlage 1 Samenvatting zes interviews met Joodse nabestaanden

## Anita Hochstein – Kirschner

Samenvatting van het interview gehouden op 7 december 2022

Anita Kirschner werd geboren in Heerlen op 24 januari 1937. Haar van origine Poolse ouders zijn Josef Kirschner en Otylia Rohatin. Naast Anita hadden zij nog een oudere dochter Stella die geboren was in 1928. Eind jaren dertig betrok het gezin Kirschner het huurhuis aan de Condéstraat 7 in Maastricht. Op dit adres stond ook Josefs bedrijf in manufacturen ingeschreven. Begin 1942 nam Omnia *Treuhandgesellschaft* Josefs handelsvoorraad ter waarde van fl. 3.400,- in beslag en liquideerde vervolgens het bedrijf. De helft van de handelsvoorraad werd verkocht aan een Maastrichtse *Treuhänder*. Hij verkocht de spullen vervolgens voor eigen gewin op de zwarte markt. Ook haalden de Duitsers de huisraad van de familie Kirschner weg waarvan de waarde werd vastgesteld op fl. 340,-. Tijdens de oorlog dook het gezin onder en allen overleefden de oorlog

Bij Anita Kirschner thuis werd niet over de oorlog noch over naoorlogse ervaringen gesproken, althans niet in haar aanwezigheid. Anita heeft het daar moeilijk mee gehad. Later in haar leven concludeert ze *“mensen konden dat niet”*.

Toen Anita, haar ouders en zus na de bevrijding uit hun schuilplaats tevoorschijn kwamen, begroetten hun straatgenoten hen met veel enthousiasme. Ze konden echter niet zomaar terug naar hun huurhuis; de Duitsers die er tijdens de oorlog in hadden verbleven, hadden vernielingen aangericht en de meubels van de familie Kirschner weggehaald. Hun onderduikgever heeft toen voor alternatieve huisvesting gezorgd. Josef heeft het huis



*Het gezin Kirschner*

aan de Condéstraat later, toen het te koop kwam, gekocht. Na de oorlog had hun onderduikgeefster Anita aangemeld op een katholieke school. Met alle goede bedoelingen. Toch koos Anita's moeder een openbare school voor haar dochter. Het leverde in de relatie met de onderduikgevers geen problemen op. De onderduikgevers stonden ook na de oorlog voor de Kirschners klaar. Zo mocht Anita oefenen op de piano en als ze bleef eten werd rekening gehouden met de Joodse spijswetten. De band tussen beide gezinnen was zo hecht geworden dat ze elkaar ook voor speciale gelegenheden uitnodigen, zoals religieuze hoogtijdagen.

Enkele jaren na de oorlog, toen Anita met een schoolvriendje op straat liep, riep een groepje jongens het vriendje na: *“hij gaat met een Jodinnetje”*. Dat gaf haar het gevoel een uitzondering te zijn, er toch niet bij te horen. Na afloop van de oorlog waren Anita's ouders stateloos. Dat betekende dat ze met regelmaat hun verblijfsvergunning moesten verlengen bij de Nederlandse autoriteiten. Anita weet niet hoe haar ouders dit ervaren hebben. Ze heeft de indruk dat ze dankbaar waren veilig in Nederland te zijn.

Bij haar weten hebben ze in de eerste jaren na de oorlog geen sociale of financiële hulp van de gemeente Maastricht ontvangen. Ze weet niet of haar ouders een beroep gedaan hebben op het Comité Israëlitische Belangen.

## Lou Drielsma

Samenvatting van het interview gehouden op 30 september 2022

Lou Drielsma is de zoon van Joep Drielsma en Mathilde Salomon. Het echtpaar kreeg vijf kinderen waarvan Lou, geboren in 1940, de jongste is. Joep bezat een slagerij en de daar boven gelegen woning aan de Grote Gracht 23 en hij had een slagerij aan de Boschstraat 49. Deze laatste werd bestierd door Joeps broer Albert en diens echtgenote Sibillia Goldstein. Tijdens de oorlog worden zowel de woning aan de Grote Gracht als de beide slagerijen onder beheer gesteld; ze zijn dan niet langer eigendom van Joep. Het kasgeld werd opgeëist, een deel van de winkelinventarissen werd verkocht en de slagerijen geliquideerd. In april 1943 duikt het gezin van Joep Drielsma onder, deels apart van elkaar. Allen overleven de oorlog.

Joep en Mathilde Drielsma waren bekende gezichten in en rond de Grote Gracht in Maastricht. Toen zij na de bevrijding uit hun onderduikadres aan de Grote Gracht tevoorschijn kwamen, werden ze enthousiast begroet door buurtgenoten die daar een bevrijdingsfeest vierden. Verder werd er in huize Drielsma na de terugkeer niet gesproken over de bejegening door de lokale bevolking. Lou kan niet met zekerheid aangeven wanneer hij met zijn ouders weer terug kon naar hun woning aan de Grote Gracht. De NSB'ers die daar in de oorlog verbleven hadden, waren er na de bevrijding door de lokale bevolking uitgezet.



*Het gezin Drielsma*



*Joep Drielsma's slagerij aan de Grote Gracht*

Joep had zijn slagerij aan de Grote Gracht al snel weer opgestart. Daarbij kreeg hij hulp van collega's bijvoorbeeld door Joep te voorzien van een hakblok. Lou herinnert zich niet dat zijn ouders contact hebben gehad met, dan wel ondersteund zijn door officiële instanties zoals de gemeente Maastricht.<sup>756</sup> Hij vermoedt dat zijn vader waarschijnlijk van niemand afhankelijk meer wilde zijn; Joep wilde vooral vooruit. De waardevolle spullen die Joep en Mathilde in bewaring hadden gegeven bij niet-Joodse mensen in het *Blauw Dörrep* vingen zij probleemloos terug. Dit ondanks het feit dat de bewaarnemers zelf veel spullen verloren hadden bij een bombardement. Ook stukken winkelinventaris die Joep nog in bewaring had kunnen geven, kreeg hij terug. Joep en Mathilde hadden een hechte band met de kleine Joodse Maastrichtse gemeenschap die was overgebleven na de oorlog. Hun sociale contacten speelden zich daarbinnen af. Lou herinnert zich dat de Maastrichtse Joden steun en gezelligheid bij elkaar vonden wanneer ze elkaar opzochten en samen Joodse hoogtijdagen vierden. In zijn kinder- en

jeugd jaren had Lou zelf volop contacten met zowel Joodse als niet-Joodse Maastrichtenaren. Na de oorlog ging hij naar een katholieke school waar hij niet hoefde mee te doen met de catechismusles. Als Joods jongetje voelde hij zich er soms een buitenbeetje. Enkele keren heeft Lou te maken gekregen met antisemitische uitingen, ook nog jaren na het einde van de oorlog.

<sup>756</sup> Opgemerkt dient te worden dat de toenmalige gemeentepolitie er voor zorgde dat Joep na de oorlog een deel van zijn winkelinventaris terug kreeg. In dit opzicht is er sprake geweest van ondersteuning door (een verlengstuk van) de gemeente Maastricht.



## Mattie Tugendhaft

Samenvatting van het interview gehouden op 10 november 2022

Mattie Tugendhaft is geboren in 1937. Zijn ouders waren Isaac (Frits) Tugendhaft en de Maastrichtse Frieda de Liver. In 1939 werd het gezin uitgebreid met de geboorte van dochter Trinette. Frits was van Poolse origine en stateloos geraakt. Het gezin woonde in een huurhuis aan de Joseph Hollmanstraat 26a in Maastricht. Op dit adres stond ook de heren-, dameskleding & manufacturen zaak van Frits ingeschreven. Het gezin dook tijdens de oorlog onder. Isaac en Frieda schuilden boven de bakkerij in de Zakstraat in Maastricht, Mattie en zijn zusje werden apart van elkaar ondergebracht door het verzet. Omdat Matties onderduikgever hem ernstig mishandelde, werd hij op enig moment naar een ander onderduikadres gebracht.

Over oorlogservaringen werd bij Mattie thuis niet gesproken. Jaren later worden de oorlogstrauma's duidelijk met behulp van therapie sessies. Toen de Tugendhafts terugkeerden uit onderduik waren hun burens en de mensen uit de straat blij hen weer terug zien. Ze konden redelijk vlug hun woning aan de Joseph Hollmanstraat weer betrekken. De NSB'ers die gedurende de oorlog in hun huis hadden gewoond, waren er door buurtgenoten uitgegooid zodra Maastricht bevrijd was. De meubels van het gezin waren door de Duitsers weggehaald en opgeslagen in de synagoge van Maastricht. Frits en Frieda hadden wat spullen in bewaring gegeven bij hun overburen. Die hebben ze na de oorlog allemaal terug gekregen. Mattie werd op een van zijn onderduikadressen zo ernstig mishandeld door zijn onderduikgever dat zijn moeder na de oorlog zijn verhalen daarover amper kon geloven.



Mattie Tugendhaft rond 1940

Direct na de bevrijding richtte Frits samen met Emile Wesly het Comité Israëlitische Belangen (CIB) op dat zich richt op hulpverlening in brede zin aan Joodse oorlogsslachtoffers. Om de hulp te kunnen bekostigen dienden ze bij de gemeente Maastricht een verzoek in voor financiële ondersteuning ad fl. 10.000,-. De gemeente laat hen weten dat het verzoek eigenlijk thuishoorde op rijksniveau en daar kwam het bedrag dan ook uiteindelijk vandaan. Toen Frits er lucht van kreeg dat stateloze Joden uit de concentratiekampen bij terugkomst in Limburg opnieuw gevangen worden gezet, nota bene samen met NSB'ers en SS'ers, schoot hij hen succesvol te hulp. De statelozen werden verplaatst naar een ander kamp waar ze een betere behandeling kregen. Frits heeft na de oorlog zijn handel in manufacturen weer opgepakt. Zijn stateloosheid duurde ook na de oorlog nog lang voort; Frits kreeg pas in 1952 de Nederlandse nationaliteit.

Mattie zat na de oorlog op de Rijksleerschool in Maastricht. Zijn Joods-zijn was daar geen issue. Meer in het algemeen stelt hij dat hij in zijn leven niet is nagewezen op zijn Joodse komaf. Mattie heeft na de oorlog geen opvang ervaren. Hij zegt daarover: *“We zijn nul opgevangen, nul”*. De hulp die er was kwam uit Joodse kring, namelijk van het CIB en Jokos<sup>757</sup>. Na de oorlog zocht hij erkenning voor het leed dat hem was aangedaan en hij wilde dan ook in aanmerking komen voor de financiële uitkering die de overheid bood aan oorlogsslachtoffers. Tijdens de aanvraagprocedure vertelde hij aan de ambtenaar die zijn aanvraag beoordeelde hoe hij door zijn onderduikgever mishandeld was. Die reageerde met de woorden: *“maar mijnheer, dat (de financiële ondersteuning – auteurs) hebt u toch niet nodig”*. Sinds een aantal jaren deelt Mattie zijn oorlogservaringen op scholen. Het heeft hem geholpen zijn oorlogsverleden een plek te geven.

Mattie weet niet of zijn vader gecompenseerd is voor het verlies van zijn handelsvoorraad dan wel of Frits zijn vordering op de LIRO-Sarphatiestraat ooit te gelde heeft kunnen maken. Meer in het algemeen stelt Mattie dat de financiële tegemoetkoming die Joodse oorlogsslachtoffers na de oorlog ontvingen ondermaats is. Hij wijst op het belang van erkenning voor het aangedane onrecht en vindt dat de overheid excuses moeten maken. Mattie heeft het gevoel dat die er nooit gekomen zijn.

<sup>757</sup> De Stichting Jokos was een samenwerkingsverband van een aantal joodse organisaties. Hier stelde men dossier samen van claims joodse slachtoffers wier inboedels geroofd waren. De claims werden na de oorlog bij de Bondsrepubliek Duitsland ingediend.

## Benoit Wesly

Samenvatting van het interview gehouden op 2 augustus 2022

*Benoit Wesly is geboren in augustus 1945. In het interview geeft hij zijn perceptie op hoe zijn ouders Emile Wesly en Fränzi Wesly-Goldschmidt hun terugkeer uit onderduik hebben ervaren. Bij het uitbreken van de oorlog hadden Emile en Fränzi een dochter Leonie (Leni) en een zoon Léon. Na de oorlog kregen zij nog drie kinderen: Benoit, Tova en Jenny. Bij het uitbreken van de oorlog bezat Emile Wesly twee panden in Maastricht: het woonhuis van het gezin Wesly aan de Koning Clovisstraat 49 en het pand aan de Aylvalaan 35 dat hij verhuurde. Daarnaast had Emile een stuk grasland in Gronsveld in gedeeld eigendom met zijn vriend Gustaaf Wijngaard. In de oorlog verloor Emile het eigendom van zijn twee panden en het grasland. Deze onroerende goederen kwamen eerst onder Duits beheer en werden vervolgens verkocht aan oorlogskopers.*

Bij Benoit Wesly thuis werd niet over de oorlog gesproken. Wel kwam er een gesprek op gang over het leed dat zijn ouders na de oorlog hadden ervaren, toen hij daar als tiener naar informeerde. Volgens Benoit ondervonden zijn ouders een sterk antisemitische bejegening door zowel hun sociale omgeving als de (lokale) overheid toen zij terug kwamen uit onderduik en in de jaren daar na. Zo vertelt Benoit: “Als ze met hoed of keppeltje op naar de synagoge liepen werden ze nageschreeuwd “daar gaat weer zo’n Jood”. Zijn indruk is dat het naoorlogse antisemitisme een grotere invloed op zijn ouders heeft gehad dan het leed dat de Duitsers hen in de oorlog hadden berokkend.



*Jaren '50. Familie Wesly, Benoit rechtsachter*

Een positieve herinnering heeft Benoit aan hun buurman van de Koning Clovisstraat. Hij gaf de aan hem in bewaring gegeven huisraad en geld na de oorlog spontaan terug en stond voor hen klaar. Net als zijn zus Leni herinnert Benoit zich dat zijn vader na de oorlog de toegang geweigerd werd tot het gemeentelijk slachthuis. Hij vertelt ook dat de meubels van zijn ouders die bij zijn oma stonden, in de oorlog illegaal verkocht waren en later niet vrijwillig werden teruggegeven. Zijn vader heeft jarenlang moeten vechten om zijn aandeel in de ijsfabriek aan de Varkensmarkt in Maastricht terug te krijgen.

Bovendien had het verraad en de dood van Léon, het vierjarige zoontje van Emile en Fränzi, diepe sporen bij hen nagelaten. Daar werd thuis weliswaar niet over gesproken maar het verdriet en de verbittering was onderhuids voelbaar en heeft nog steeds grote invloed op Benoit. Hij zegt daarover: “Ik denk nog elke dag aan mijn broer die ik nooit gezien heb”. Benoit vertelt dat zijn ouders na de oorlog een formalistische, kille (lokale) overheid tegenover zich vonden. “Ze moesten alles bewijzen; dat ze ondergedoken waren (waren ze wel echt ondergedoken geweest?), waar hun spullen waren et cetera”. Emile Wesly verloor uiteindelijk alle vertrouwen in de overheid. Hulp kwam voornamelijk uit Joodse hoek. Zo was Emile Wesly medeoprichter van het Comité Israëlitische Belangen (CIB) dat hulp in brede zin bood aan Joodse oorlogsslachtoffers.

## Leonie (Leni) Wesly

Samenvatting van het interview gehouden op 17 augustus 2022

Leni Wesly is geboren in Maastricht op 30 juli 1936. Ze is het eerstgeboren kind van veehandelaar Emile Wesly en Fränzi Goldschmidt. Daarna volgde in 1939 Léon. Na de oorlog werden Benoit, Tova en Jenny Else geboren. Leni en Léon zaten in de oorlog apart van hun ouders ondergedoken. Léon werd verraden en in Auschwitz vermoord. Bij het uitbreken van de oorlog bezat Emile Wesly twee panden in Maastricht: het woonhuis van het gezin Wesly aan de Koning Clovisstraat 49 en het pand aan de Aylvalaan 35 dat hij verhuurde. Daarnaast had hij een stuk grasland in Gronsveld in gedeeld eigendom met zijn vriend Gustaaf Wijngaard. In de oorlog verloor Emile het eigendom van zijn twee panden en het grasland. Deze onroerende goederen kwamen onder Duits beheer en werden vervolgens verkocht aan oorlogskopers.

Leni en haar ouders konden al snel na de bevrijding van Maastricht weer hun intrek nemen in hun huis aan de Koning Clovisstraat. Voordat ze onderdoken, boden diverse bevriende gezinnen aan om hun eigendommen te bewaren gedurende de oorlog. De meeste daarvan ontvingen Emile en Fränzi na hun thuiskomst probleemloos terug. Leni noemt dat *“uitzonderlijk”*. In één geval werden sommige spullen niet vrijwillig teruggegeven aan haar ouders. Leni's ouders en hun families waren zwaar getroffen door de Jodenvervolging. Pal na de oorlog merkte een buurvrouw tegen Fränzi op dat zij toch zo'n geluk had gehad alle meubels terug te krijgen. Dat trof Fränzi als zeer ongevoelig en onbegrijpelijk nu haar zoontje Léon in Auschwitz was vermoord.

De racistisch opmerkingen die een non maakte tegen Fränzi bij het inschrijven van haar kinderen op een kleuterschool, deed haar besluiten de kinderen naar een andere school te sturen. Toch ervoer Fränzi na de oorlog ook de sympathie van de niet-Joodse mensen om hen heen. Zo waren er de Jezuïeten die hun klooster en keuken aan de Tongersestraat beschikbaar stelden voor het houden van de Joodse traditionele Seideravond. Ook Emile



*Leni Wesly ca. 1938*

Wesly's sociale netwerk reageerde heel uiteenlopend op zijn terugkeer. Na de oorlog weigerde het gemeentelijk slachthuis hem een jaar lang toegang. Dat was een grote klap voor hem. Daarentegen was een boer met wie Wesly veel zaken deed, heel blij hem terug te zien. Hij zette Wesly op de bok van zijn paard en wagen en liep een rondje door het dorp al roepend *“Mielke is terug”*. Ook hervatte Wesly zijn kaartavonden met Joodse en niet-Joodse kaartvrienden. Hoewel Leni geen specifieke herinneringen heeft aan de reactie van haar buurtgenoten en vriendinnetjes toen zij terugkeerde uit onderduik, heeft ze prettige herinneringen aan alle vriendjes en vriendinnetjes uit die tijd. Leni herinnert zich weliswaar twee antisemitische incidenten maar die zijn voor haar niet kenmerkend voor haar relatie met haar omgeving in die jaren. De Joodse Maastrichtenaren zochten en vonden steun bij elkaar door elkaar op te zoeken. In de gesprekken die dan plaatsvonden deelde men hoofdzakelijk onderduikervaringen en besprak men wat bekend was over het lot van anderen. Leni heeft geen herinneringen aan de bejegening van haar ouders door de lokale Maastrichtse autoriteiten. Ze vermoedt dat haar vader naar de politie is gestapt om weer in het huis aan de Koning Clovisstraat te kunnen. Leni's oorlogservaringen hebben haar leervermogen op de lagere en middelbare school beïnvloed. Ze zat in een verwerkingsproces. Eenmaal op de universiteit kwam daar verandering in.

## Louis Daniël (Lou) Wijngaard

Samenvatting van het interview gehouden op 11 juli 2022

Lou Wijngaard is geboren in Maastricht op 18 september 1935. Zijn ouders Gustaaf Wijngaard en Rosa Wolf bezaten twee panden in Maastricht: één aan de Professor Scholsstraat 10 dat zij verhuurden en één aan het Oranjeplein 9 waar het gezin Wijngaard woonde bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Gustaaf bezat daarnaast nog een stuk landbouwgrond in Gronsveld samen met zijn vriend Emile Wesly en hij had een stuk landbouwgrond in volle eigendom in Geulle. In de oorlog werden Gustaafs eigendomsrechten over deze onroerende goederen hem door de Duitsers ontnomen. De panden en de stukken landbouwgrond kwamen onder Duits beheer en werden vervolgens verkocht. Gustaaf werd tijdens de oorlog gearresteerd en overleed in Auschwitz aan de gevolgen van een infectie. Samen met zijn moeder Rosa en zijn oma dook Lou onder in Brussel waar ze de oorlog overleefden.

Lou herinnert zich dat zij bij hun terugkeer uit onderduik in Brussel steun kregen vanuit hun sociale omgeving. Ze zijn goed opgevangen door hun burens van het Oranjeplein die aanboden hem bijles te geven om zijn opgelopen onderwijsachterstand weg te werken. Ze konden altijd bij hen terecht, behalve op Katholieke hoogtijdagen. Via het Joodse damescommissie waar Rosa deel van uitmaakte, kwam ze in contact met Stichting '40 – '45 die financiële hulp bood. Materiële hulp uit Joodse hoek kreeg Rosa van het Maastrichtse Comité Israëlitische Belangen (CIB). De terugkeer naar school was voor Lou niet eenvoudig. Niet alleen werd hij slechts tijdelijk toegelaten tot een katholieke school (de openbare scholen functioneerden pal na de oorlog nog niet als zodanig) ook de docenten hadden weinig begrip voor het soms onhandelbare gedrag dat voortkwam uit zijn oorlogservaringen. Een pater gaf Lou weliswaar toestemming bij de katholieke padvinderij te komen, maar hij mocht als Joods jongetje niet geïnstalleerd worden als volwaardige padvinder. Ook in de jaren na de oorlog speelde zijn Joods-zijn soms een rol bijvoorbeeld wanneer hij een relatie had met een niet-Joods meisje of bij het vinden van een baan.

Een aantal bezittingen en een flink geldbedrag die Rosa in bewaring had gegeven bij diverse mensen, kreeg ze niet terug. De bewaerders hadden niet gerekend op de terugkeer van het gezin Wijngaard. Lou heeft zijn moeder nooit gehoord over enige antisemitische bejegening. Hij denkt dat haar liberale, open houding ten opzichte van anderen zorgde voor verbinding die de basis vormde voor het ontvangen van hulp uit velerlei hoeken. Ondanks het feit dat Lou een aantal keren te maken kreeg met antisemitisme (zo beet een meerdere hem tijdens zijn diensttijd toe *“ze hebben jou nog vergeten”*) zegt Lou over het algemeen geen antisemitische bejegening ervaren te hebben.

Of de gemeente Maastricht hen op enige wijze steun heeft verleend, is Lou niet bekend. Wel herinnert hij zich dat zijn moeder bonnen ontving waarmee materiële zaken aangeschaft konden worden.



*Gustaaf, Rosa en Lou Wijngaard, ca. 1936*

## Bijlage 2 Joodse bedrijven

### Bijlage 2.1 Joodse bedrijven schriftelijk geliquideerd

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Altman W.</b>	<b>Berets E.</b>	<b>Berets E.</b>	<b>Brünn S.</b>
<i>Adres</i>	Mockstraat 11	W. Brugstraat 56	Dom. Kerkstraat. 3	Wolfstraat 6
<i>Gemeente</i>	Heer	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Boeken	Boeken	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Nee	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Ja	Nee	Ja
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Brzeziner S.</b>	<b>Cahn D.L.</b>	<b>Chrzanowski H.</b>	<b>Cyncynatus D.</b>
<i>Adres</i>	Akersteenweg	Lenculenstraat 9	Bergerstraat 83	Hoofdstraat 56
<i>Gemeente</i>	Heer	Maastricht	Heer	Amby
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Slagerij	Textiel	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Ja	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Eigendom	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Fl.5.868,-	Fl.2.500,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Ja	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Dahl K.</b>	<b>Frankfurter</b>	<b>Friedmann Ch.</b>	<b>Gelder van R&amp;W</b>
<i>Adres</i>	Hoogbrugstr. 39	St. Pieterskade 15	Hoogbrugstr. 4	Bourgognestr. 35
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Textiel	Vishandel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Ja	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	Geen	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Eigendom	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Nee	Ja
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Gellert J.</b>	<b>Glattstein I.</b>	<b>Gold I.</b>	<b>Floersheim R.</b>
<i>Adres</i>	Hoofdstraat 38	Rechtstraat 47	Rechtstraat 35	Kapoenstraat 32
<i>Gemeente</i>	Amby	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Schoenmaker	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Nee	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	Geen	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.1.150,-	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Nee	Nee	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Hellendall A.</b>	<b>Hellendall S.</b>	<b>Herz E&amp;J</b>	<b>Horn S.</b>
<i>Adres</i>	W. smedenstr. 11	W. brugstraat 7b	Heerderweg 41	Observantenw. 13
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Slagerij	Boekhouder	Groentehandel	Veekoopman
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Ja	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	RHH-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Eigendom	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Ja	Nee	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Horschowski H.</b>	<b>Horschowski M.</b>	<b>Horwitz S.</b>	<b>Jacobs K.</b>
<i>Adres</i>	Bergerstraat 47	Hoofdstraat 63	Grote Gracht 36	Heerderweg 47b
<i>Gemeente</i>	Heer	Amby	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Textiel	Kleermaker
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ Eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Nee	Nee

## Bijlage 2.1 Vervolg - Joodse bedrijven schriftelijk geliquideerd

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Kafebaum I.</b>	<b>Kaczor I.</b>	<b>Karels M.</b>	<b>Kaufmann J.</b>
<i>Adres</i>	Hoofdstraat 68	Hoofdstraat 68	Grote Gracht 63	Wolfstraat
<i>Gemeente</i>	Amby	Amby	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Textiel	Meubelwerker
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Fl.3.000,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Kaufmann S.</b>	<b>Kirschner J.</b>	<b>Kiwa-Freilich F.</b>	<b>Kochmann E.J.</b>
<i>Adres</i>	Hoofdstraat 36	Cõndestraat 7	J.Holmannstr. 11a	Grote Gracht 12a
<i>Gemeente</i>	Amby	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Electrobedrijf	Textiel	Textiel	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Fl.3.400,-	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Ja	Ja	Ja
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Landau H.</b>	<b>Markens S.</b>	<b>Moszkowicz A.</b>	<b>Neuberger I.</b>
<i>Adres</i>	Eburonenweg 48	Wilhelminas. 92a	Grote Gracht 4	A/H Vleeshuis 35
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Oliecentrale	Laboratorium	Textiel	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Eigendom	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.6.100,-	Onbekend	Fl.5.400,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Nee	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Pach W.</b>	<b>Rimini J.</b>	<b>Rodrigues S.</b>	<b>Rothirsch D.</b>
<i>Adres</i>	Lyonnetstraat 9	Emmastraat 4	A/H Vleeshuis 29	Kon. Clovisstr. 60
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Heer	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Vishandelaar	Textiel	Wijnhandel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	NBI-dossier	NBI-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ Eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Ja	Ja
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Rosenzweig A.</b>	<b>Salomon, Leo</b>	<b>Salomon, Leonard</b>	<b>Salomon, Louis</b>
<i>Adres</i>	Hoofdstraat 68	Grote Gracht 44	Grote Gracht 25	Al. Battalaan 74
<i>Gemeente</i>	Amby	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Textiel	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	Geen	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Salomon, Max</b>	<b>Sanders J.</b>	<b>Schmidt S.</b>	<b>Strumwasser B&amp;S</b>
<i>Adres</i>	Al. Battalaan 45	Wilhelminas. 73	Capucijnenstr. 96	Frankenstraat 200
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Hotel	Meubelbedrijf	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	NBI-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.14.000,-	Onbekend	Fl.3.030,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Nee	Nee

## Bijlage 2.1 Vervolg - Joodse bedrijven schriftelijk geliquideerd

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Tugenhaft I.</b>	<b>Vries de I.</b>	<b>Vries de J.</b>	<b>Wajnkowski B.</b>
<i>Adres</i>	J.Holmannstr. 26	Koningspln. 20b	Akersteenwg. 198	Kl. Stokstraat 1
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Heer	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Veekoopman	Tandarts	Bakker
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Nee	Ja	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	Geen	Geen	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Nee	Ja	Nee

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Walvis L.</b>	<b>Wesly E.</b>	<b>Wijngaard G.</b>	<b>Onbekende</b>
<i>Adres</i>	Hoenderstr. 11	Kon. Clovisstr.49	Oranjeplein 9	V. de Stuerstr. 2b
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Veekoopman	Veekoopman	Textiel
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	RHH-dossier	RHH-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Eigendom	Eigendom	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Nee	Nee

## Bijlage 2.2 Joodse bedrijven geliquideerd Treuhänder

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Drielsma J.D.</b>	<b>Drielsma J.D.</b>	<b>Velleman A.L.</b>	<b>Zilversmit M.</b>
<i>Adres</i>	Grote Gracht 23	Boschstr. 49	Mt. brugstr. 24	Mt. Brugstr. 25
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Slagerij	Slagerij	Textiel	Hoedenzaak
<i>Verwalter</i>	Honnée	Honnee	Can van	Vrijens
<i>Politiek</i>	NSB	NSB	NSB	NSB
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	Geen	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Eigendom	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.2.700,-	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Nee	Ja	Ja

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Karels V.</b>	<b>Sandhaus A.</b>	<b>Frank van S.</b>	<b>Hellendall, A.</b>
<i>Adres</i>	Grote Gracht 13	Wilhelminas. 88	Grote Staat 1a	W. smedenstr. 11
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Fabriek	Textiel	Slagerij
<i>Verwalter</i>	Winkeler	Creemers gebr.	Vogt E.	Tissingh
<i>Politiek</i>	NSB	Onbekend	NSDAP	NSB
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Ja	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	Geen	Onbekend
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Eigendom
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Fl.38.032,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Ja	Nee

## Bijlage 2.3 Joodse bedrijven door Treuhänder voortgezet

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Isaack E.</b>	<b>Fortuin J.</b>	<b>Levie S.</b>	<b>Pinszowski J.</b>
<i>Adres</i>	Grote Gracht 43	Phoenixweg	W. brugstraat 33	Dom. Kerkstraat 3
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Fabriek	Boekhandel	Kapper
<i>Verwalter</i>	Quabeck	Raike M.	Schweden F.	Innemeer
<i>Politiek</i>	NSB	NSB	NSB	NSB
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Nee	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	NBI-dossier	Geen	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Eigendom	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.990,-	Fl.9.700,-	Fl.12.000,-	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Nee	Nee	Ja	Ja

## Bijlage 2.3 Vervolg - Joodse bedrijven door Treuhänder voortgezet

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Kollmann&amp;Soesman</b>	<b>Lipschits M.</b>	<b>Löwenstein M.</b>	<b>Moszkowicz A.I.</b>
<i>Adres</i>	Rechtstr. 68-70	Muntstraat 4	Mt.brugstraat 31	Cörversplein 1
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Meubelbedrijf	Textiel	Hoedenzaak	Textiel
<i>Verwalter</i>	Schmidt	Vrijens	Vrijens	Winkeler
<i>Politiek</i>	NSB	NSB	NSB	NSB
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Nee	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	RHH-dossier	RHH-dossier	NBI-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.6.078,-	Fl.10.000,-	Fl.7.850,-	Fl.20.000,-
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Ja	Ja

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Velleman A.L.</b>	<b>Velleman A.L.</b>	<b>Grüner W.</b>
<i>Adres</i>	Kleine Staat 6	Grote Staat 14	Grote Staat 30
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Textiel	Parfumeriezaak
<i>Verwalter</i>	Can van	Onbekend	Jaspers S.W.J.
<i>Politiek</i>	NSB	Onbekend	NSB
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	Geen	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Fl.3.000,-	Onbekend	Fl.9.300,-
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Ja

## Bijlage 2.4 Joodse bedrijven met een Verwalter

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Devries S.</b>	<b>Frank-Doyer M.D.</b>	<b>Goldschmidt H.</b>	<b>Fraenkel H.</b>
<i>Adres</i>	Boscherwg.185	Grote Staat 43	W. brugstraat 51	Rechtstraat 60
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Fabriek	Textiel	Lompenhandelaar	Meubelbedrijf
<i>Verwalter</i>	Onbekend	Vogt E.	n.v.t.	Onbekend
<i>Politiek</i>	Onbekend	NSDAP	V-Man voor SD	Onbekend
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Ja	Ja	Ja	Ja
<i>Rechtsherstel</i>	NBI-dossier	RHH-dossier	n.v.t.	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Eigendom	Eigendom	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Fl.76.000,-	n.v.t.	Fl.6.000,-
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Onbekend	Ja

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Hertzdahl S.V.</b>	<b>Krombert E.P.</b>	<b>Vredenburg A.</b>	<b>Vries de N.</b>
<i>Adres</i>	Grote Staat 26	J.Holmannstr.12a	Brusselsestr. 24	Grote Staat 63
<i>Gemeente</i>	Maastricht	Maastricht	Maastricht	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Textiel	Fabriek	Slagerij	Elektrazaak
<i>Verwalter</i>	Gerwig	Onbekend	Coenen	Schwenck
<i>Politiek</i>	NSDAP	Onbekend	Pro-Duits	Pro-Duits
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Ja	Nee	Nee
<i>Rechtsherstel</i>	Geen	Geen	RHH-dossier	NBI-dossier
<i>Huur/ eigendom</i>	Eigendom	Huur	Eigendom	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja	Ja	Ja

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Wijnhausen J.</b>	<b>Stadt</b>
<i>Adres</i>	Scharn 12	W. Brugstraat 19
<i>Gemeente</i>	Heer	Maastricht
<i>Soort bedrijf</i>	Veekoopman	Elektrazaak
<i>Verwalter</i>	Kusters	Onbekend
<i>Politiek</i>	NSB	Onbekend
<i>Teruggekeerd J/N</i>	Nee	Onbekend
<i>Rechtsherstel</i>	RHH-dossier	Geen
<i>Huur/ eigendom</i>	Huur	Huur
<i>Schadebedrag</i>	Onbekend	Onbekend
<i>Bedrijf voortgezet</i>	Ja	Ja



## Bijlage 3 Joodse landbouwgronden

<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtsherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Dwinger-Markens J.</b>  Oud-Vroenhoven  A459 + A857/ 6001  Cabergsveld aan de Postbaan (Oud-Caberg)  Willems J. wonende Bilserbaan 66-b te Maastricht  1ha, 19a en 20ca  Landbouwgrond  26-06-1942/ Fl. 5000,-  Haenen Ch. (kantoor Van Konijnenburg)  Ja, 01-07-1947 bij notaris R.L.L.M. Groutars  <i>Weduwe woonde in Enschede; verkoopakte nietig eigendom erven Dwinger-Markens; financiële afwikkeling onbekend</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtsherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Goudberg, Max erven</b>  Oud-Vroenhoven  A74, 78, 1569, 1570, 1573, 1575 en 1593  Bosscherveld tussen Zuid-Willemsvaart en Maas  Gebr. Marx H.H. en Marx M.H.J. wonende Kleine Gracht 18  Totaal: 7ha, 67a en 25ca  Grasland, landbouwgrond en hooiveld  29-12-1941/ Fl. 23.500,-  Schreinemaeckers E.W.A.  Ja, onbekend  <i>Verkoopakte nietig; eigendom naar erven Goudberg; geen financiële afwikkeling</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>    <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtsherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Soesman-Wieser E.</b>  Amby  B193 en B206/ 2259  Daalveld  B193 Dassen J. ; B206 Kicken J.H.  B193: 12a en 90ca  B206: 16a en 70ca  Landbouwgrond  Onbekend/ B193: Fl. 1528,50 / B206: Fl. 822,96  Onbekend  Ja, onbekend  <i>Eigenaar wonende Ottenberstrasse 4 te Zurich; Feindvermogen; verkoopakte nietig eigendom naar Soesman-Wiener; financiële afwikkeling onbekend</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>    <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtsherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel - de Jong J.</b>  Oud-Vroenhoven  A1365, A1358 en C573/ 2096  Cabergerweg en Cabergsveld  <b>Vrijstelling</b> i.o.v. gemeente Maastricht  A1365+A1358: 37a en 50ca  C573: 15a en 55ca  Landbouwgrond  n.v.t.  n.v.t.  Ja, onbekend  <i>Bestemd voor woningbouw</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>    <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtsherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel - de Jong J.</b>  Sint Pieter  A413, B2729 en 2730, B1358/ 2096  Plenkershoven, Observantenweg, De Kleef  <b>Vrijstelling</b> i.o.v. gemeente Maastricht  A413: 17a, 40ca, Plenkershoven B2729 + B2730: 6a, 82ca, Observantenweg.  B1358: 12a, 75ca, De Kleef  Landbouwgrond  n.v.t.  n.v.t.  Ja, onbekend  <i>Bestemd voor woningbouw</i></p>

## Bijlage 3 Vervolg - Joodse landbouwgronden

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Samuel - de Jong J.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Heer
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	A1015, A745 en A1831, A1016 en A1019/ 4746
<i>Nadere Locatie</i>	Steijnbeukel en Molenweg
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	A1015 - Pasmans J.; A745 en A1831 - Starren L.; A1016 en A1019 - Severijns J.
<i>Oppervlakte</i>	A1015: 11a en 20ca; A745 en A1831: 21a en 15ca; A1016 en A1019 : 50a en 20ca
<i>Bestemming</i>	Tuin- en landbouwgrond
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	Onbekend / Pasmans J. Fl. 224,- ; Starren L. Fl. 609,12; Severijns J. Fl. 1.004,-
<i>Notaris</i>	Onbekend
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom terug naar J. Samuel-de Jong; financiële afwikkeling onbekend</i>
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Samuel - de Jong J.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Oud-Vroenhoven
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	B534, D526, D563, D756, D757, H839, C1070, C1071, B1419 en H977/ 4613
<i>Nadere Locatie</i>	Wolder, Biesland, Caberg en Mariaberg
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	B534 - Hesemans L.H.; D523 en D563 - Hoogeboom R.; D756 en D757 - Hoogeboom G.
<i>Oppervlakte</i>	H839-Vrancken J.; C1070 en C1071-Satijn M.H.; B1419-Hesemans J.; H977-Florack D.H. B534: 26a en 25ca, Wolderveld; D523 en D563: 38a en 10ca, Bogaardegrub D756 en D757: 18a en 90ca, a/d Wilderweg; H839: 64a en 10ca, Overste veld C1070 en C1071: 41a 30ca, Biesland; B1419: 23a en 50ca, Proosdijveld H977: 25a en 45ca, Middelste veld
<i>Bestemming</i>	Tuin- en landbouwgrond
<i>Datum verkoop/ verkoopprijs</i>	Onbekend / Hesemans L.H. Fl. 1.528,50; Hogeboom R. Fl. 822,96; Hogeboom G. Fl. 408,24, Vranken J. Fl. 1.410,20; Satijn M.H. Fl. 2065,-; Florack D.H. Fl. 509,-
<i>Notaris</i>	n.v.t.
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom terug naar J. Samuel-de Jong; financiële afwikkeling onbekend</i>
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Samuel - de Jong J.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Amby
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	A199 / 2449
<i>Nadere Locatie</i>	Geerkensdal
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	Indebraek H.J.
<i>Oppervlakte</i>	A199 / A2449: 15a en 60ca
<i>Bestemming</i>	Landbouwgrond
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	Onbekend/ Fl. 468,-
<i>Notaris</i>	n.v.t.
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom terug naar J. Samuel-de Jong; financiële afwikkeling onbekend</i>
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Samuel - de Jong J.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Maastricht
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	F724/ 11348
<i>Nadere Locatie</i>	Bloemenweg, Heugemerveld
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	Scheen H.
<i>Oppervlakte</i>	15a en 20ca
<i>Bestemming</i>	Land- en tuinbouwgrond
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	Tussen 30-09-1941 en 12-02-1943/ Fl. 9.429,-
<i>Notaris</i>	n.v.t.
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom terug naar J. Samuel-de Jong; financiële afwikkeling onbekend</i>
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Hertzdahl S.V.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Heer
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	B60 en B61/ 3817
<i>Nadere Locatie</i>	Rijksweg de Steynbeitel
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	Palenberg H.A.
<i>Oppervlakte</i>	B60 en B61/ 3817: 71a en 50ca
<i>Bestemming</i>	Land- en tuinbouwgrond
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	Onbekend/ Fl. 3.557,50
<i>Notaris</i>	n.v.t.
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom naar erven Hertzdahl; financiële afwikkeling onbekend</i>

## Bijlage 3 Vervolg - Joodse landbouwgronden

<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtssherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Horn A.</b>  Gronsveld  B192 en B2144/ 5334  Vroendaal  Peeters-Bessems M. weduwe  B192 en B2144/ 5334: 1ha, 39a en 90ca  Landbouwgrond  Onbekend/ Fl. 3.422,50  n.v.t.  Ja, onbekend  <i>De hypotheek die wed. Peters-Bessems heeft afgesloten in 1942 voor de aankoop van de landbouwgronden wordt afgelost met het geld van Horn, was oorlogsafpraak bij notaris</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtssherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel M. &amp; Michon M.</b>  Oud-Vroenhoven  C1388/ 4595  Wolderweg  <b>Vrijstelling</b> i.o.v. gemeente Maastricht  C1388 / C4595: 12a en 45ca  Landbouwgrond bestemd voor woningbouw  n.v.t.  n.v.t.  Ja, onbekend  <i>Eigendom terug naar eigenaars; financiële afwikkeling onbekend</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtssherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel M. &amp; Michon M.</b>  Sint Pieter  A40 en A1033/ 2341  Plenkershoven en Kalfstraat  <b>Vrijstelling</b> i.o.v. gemeente Maastricht/ Niesten H.F.  A40 / A1033 / A2341: 43a en 38 ca  Landbouwgrond  Onbekend/ Fl. 10.010,-  Quaedvlieg  Ja, onbekend  <i>Niesten Statensingel; Samuel ontving Fl. 4794,70 naar Amsterdamsche Bank rekening VVRA; eigendom naar eigenaars; financiële afwikkeling onbekend</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>  <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>  <i>Notaris</i>  <i>Rechtssherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel M. &amp; Heunders E.G.J. (deels)</b>  Sint Pieter  B1102 en A811 (deels eigendom Heunders)/ 1468  Op de Schotel en Mergelweg  B1102 – Hameleers-Claessens M.H.; A811 - Tilly A.  B1102 - 3a en 55ca, A811 - 5a  Land- tuinbouwgrond  Onbekend / Hameleers-Claessens M.H. Fl. 248,50; Tilly A. Fl. 300,-  Onbekend  Ja, onbekend  <i>Verkoopakte nietig eigendom naar eigenaars; financiële afwikkeling onbekend</i></p>
<p><i>Eigenaar(s)</i>  <i>Kadastrale gemeente</i>  <i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>  <i>Nadere Locatie</i>  <i>Oorlogskoper (pachter)</i>    <i>Oppervlakte</i>  <i>Bestemming</i>  <i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>    <i>Notaris</i>  <i>Rechtssherstel (jaar)</i>  <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Samuel M. &amp; Heunders E.G.J. (deels)</b>  Oud-Vroenhoven  B839 en B84, B667, B1718, C1567/ 4595  Wolder, Biesland en Bij de Cannerweg  B839 en B84 - Marres H.J. uit Wolder  B667 en B1718 - Rondags J.  C1567 - Lamkin G. uit Biesland  B839 en B84: 50a en 85ca, Wilder; B667 - 33a en 90ca, Wilder  B1718 - 4a en 40ca, Lammergiergracht; C1567 - 85a en 90ca, Bij de Cannerweg  Land- tuinbouwgrond, boomgaard  Onbekend/  Marres H.J. Fl. 1.357,52; Rondags Fl. 2.106,50; Lamkin G. Fl. 3.006,-  Onbekend  Ja, onbekend  <i>Verkoopakte nietig eigendom terug eigenaars; financiële afwikkeling onbekend</i></p>

## Bijlage 3 Vervolg - Joodse landbouwgronden

<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Wijngaard G. &amp; Wesly E.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Gronsveld
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	A2781/ 5115
<i>Nadere Locatie</i>	Maasveld
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	Hooren van-Royen P.W. wonende Vredesweg
<i>Oppervlakte</i>	5ha, 15a en 80ca
<i>Bestemming</i>	Blijvend grasland
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	23-01-1942/ Fl. 14.442,40
<i>Notaris</i>	Quaedvlieg J.M.H.O.
<i>Rechtssherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Van Hooren 2ha afstaan veehandelaar E. Peeters Valkenburg, onbekend; Verkoopakte nietig eigendom naar erven Wijngaard en Wesly E.; financiële afwikkeling nadeel Joodse eigenaars krijgen sedatie over renten van makelaarskantoor Everout uit Amsterdam; Wesly kocht Wijngaard-Wolfs uit</i>
<i>Eigenaar(s)</i>	<b>Vredenburg A.</b>
<i>Kadastrale gemeente</i>	Oud-Vroenhoven
<i>Kadastraalnummer/ leggerartikel</i>	H328 en H329, H986, H294, H978 en H979, H455/ 4954
<i>Nadere Locatie</i>	Caberg en Cabergerveld
<i>Oorlogskoper (pachter)</i>	H328 en H329 - Prick E.H. H986 - Prick E.H. H294 en H455 - Bollen J.H. H294 - Bollen J.H. (Deels) H978 en H979 - Prick E.H.
<i>Oppervlakte</i>	H328 - 15a, Oversteveld H329 - 19a en 20ca, Overste veld H986 - 61a, Caberg H294 - 83a en 70ca, Middelste veld H455 - 93a en 60ca, Middelste veld H978 - 25a en 45ca, Middelste veld H979 - 25a en 50ca, Middelste veld
<i>Bestemming</i>	Landbouwgrond en grasland
<i>Datum verkoop/ aankoopprijs</i>	Onbekend/ Prick E. Fl. 4.000,- Bollen J.H. Fl. 4.530,-
<i>Notaris</i>	Danco A.C.J.
<i>Rechtssherstel (jaar)</i>	Ja, onbekend
<i>Opmerkingen</i>	<i>Verkoopakte nietig eigendom erven Vredenburg; financiële afwikkeling onbekend</i>

## Bijlage 4 Joods onroerend goed

### Bijlage 4.1 Joods onroerend goed eenmaal verkocht

<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Akersteenweg 275</b> n.v.t. A654/ onbekend Horn A. Onbekend ANBO Haenen Ch. 10-07-1944 Ja, onbekend <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd;</i></p>	<p><b>Aylvalaan 35</b> 1337/1 D1826/ 13398 Wesly E. Grummer V. Pauw de G.D.L. Huijnen 18-12-1942 / fl. 8.250,- Ja, 18-03-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Champs Elyseeweg 1a - 2</b> 1063/2 D3068/ 12119 Horn A. Grummer V. ANBO Huijnen 27-10-1942 / fl. 19.000,- Ja, 09-01-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>	<p><b>Dorpstraat 39, 41, 43, 45</b> 1063/3 C1287/ 1851/ 2016 Horn A. Halder L.H. Pauw de G.L.D. Hoefler F.G. 27-08-1942 / fl. 8.200,- Ja, 27-08-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde gem. belastingen via huurverrekening, voorschot op het rechtsherstel door Joodse eigenaar</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Henri Govaertsweg 3</b> 6952/1 B2593/ onbekend Willems-Heijmans C. wed. Willems E. (dochter) A.N.B.O. Onbekend 29-11-1943 / Fl. 8.750,- Nee <i>Dochter kocht ouderlijke woning met levensverzekering van vermoorde moeder. Rechtsherstel werd door levensverzekering betwist</i></p>	<p><b>Gubbelstraat 15-17</b> 2684/5 A6341-A6342/ 6354 Samuel M. Droog T.N. A.N.B.O. Russel Ch. 07-07-1943 / fl. 11.000,- Ja, 21-03-1947 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Hoge Kanaaldijk 12</b> 3269/1 E2183/ 13319 Leek W. Schreurs J. Pauw de G.D.L. Russel Ch. 05-01-1943 / Fl. 12.500,- Ja, 13-09-1947 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; cedingering aankoopsom bij VVRA</i></p>	<p><b>Keizer Karelplein 10</b> 1335/7 A6782/ 11299 Hertzdahl S.V. Palenberg H.A. ANBO Russel Ch. 03-09-1942 / Fl. 15.000,- Ja, 09-01-1948 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Kesselskade 59</b> 1915B/1 A2538/ 7987 Davids &amp; Wolf &amp; Horn Kanters J. Pauw de G.D.L. Hoefler F.G. 23-12-1942 / Fl. 5.300,- Ja, 29 april 1949 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; cedingering aankoopsom bij VVRA</i></p>	<p><b>Kleine Gracht 5</b> 1072/1 A1994/ 11575 Levi A. God H.H. Pauw de G.D.L. Russel Ch. 05-01-1943 / Fl. 6.500,- Ja, 06-09-1949 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>

## Bijlage 4.1 Vervolg - Joods onroerend goed eenmaal verkocht

<p><i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Oorlogskoper(s) Makelaar Notaris Verkoopdatum/ -prijs Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i></p>	<p><b>Kon. Clovisstraat 49</b> 1337/2 G2242/ 13398 Wesly E. Gemert van H. ANBO Maastricht Huijnen 03-03-1943 / fl. 7.750,- Ja, 27-08-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde belastingen via huurverrekening schoot kosten voor oorlogskoper</i></p>	<p><b>Louis Loyensstraat 8</b> 1077/2 E1814/ 13379 Beesmans M.E.&amp;I.H. Bremers W.P. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 31-08-1942 / Fl. 7.000,- Ja, 30 -01-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; ceding aankoop som bij VVRA</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Oorlogskoper(s) Makelaar Notaris Verkoopdatum/ -prijs Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i></p>	<p><b>Markt 3</b> 1073/2 A668/ 11587 Hellendall S. Abels W.F.J. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 03-08-1942 / Fl.17.000,- Ja, 01-12-1947 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; ceding aankoop som bij VVRA</i></p>	<p><b>Markt 4</b> 1073/3 A669/ 11587 Hellendall S. Wijnants P. Pauw de G.D.L. Russel Ch. 29-10-1942 / Fl.17.500,- Ja, 10-05-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; ceding aankoop som bij VVRA</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Oorlogskoper(s)  Makelaar Notaris Verkoopdatum/ -prijs Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i></p>	<p><b>Mt. Brugstraat 6</b> 1067/1 A6022/ 8758 Leek H. Nv. Centrale Arbeiders verzekering en Levensverzekering Mij Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 27-11-1942 / Fl. 28.250,- Ja, 19-11-1949 <i>Joodse eigenaar betaalde kosten rechtsherstel; ceding aankoop som bij VVRA; hij schoot ruim 23.000 gulden voor</i></p>	<p><b>MT. Smedenstraat 9</b> n.v.t. B1280/ 7983 Wijngaard E. Gemeente Maastricht  03-03-1943 / Fl. 900,- Neen <i>Onbewoonbaar verklaarde woning i.h.k.v. renovatie Stokstraatkwartier</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Oorlogskoper(s) Makelaar Notaris Verkoopdatum/ -prijs Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i></p>	<p><b>Parkweg 36</b> 1073/4 E1522/ 11587 Hellendall S. Fahlenbock F. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 22-12-1942 / Fl. 10.350,- Ja, 23-07-1947 <i>ceding aankoop som bij VVRA Joodse eigenaar schoot betaalde kosten</i></p>	<p><b>Pater lemmensstraat 1-a</b> 1068/2 A1006/ 11667 Vredenburg A. Spoor G.H. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 02-09-1942 / Fl. 8.500,- Ja, 07-07-1947 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Oorlogskoper(s) Makelaar Notaris Verkoopdatum/ -prijs Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i></p>	<p><b>Oranjeplein 9</b> 3270/1 F2027/ 13677 Wijngaard G. Grummer J. Pauw de G.D.L. Russel Ch. 18-01-1944 / Fl. 13.000,- Ja, 16-10-1949 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>	<p><b>Papenstraat 4-d</b> 2684/7 B3886/ 6354 Samuel M. Maas J.L.J. ANBO Huijnen 05-08-1943 / Fl. 11.500,- Ja, 11-09-1946 <i>Joodse eigenaar betaald oorlogshypotheek en belastingen via huurverrekening, oorlogshypotheek van Gem. Spaarbank Maastricht</i></p>

## Bijlage 4.1 Vervolg - Joods onroerend goed eenmaal verkocht

<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i>	<b>Pr. Bisschopsingel 25</b> 1926/1 D734/ 7983 Wijngaard E. Provincie Limburg Pauw de G.D.L. Russel Ch. 08-12-1942 / Fl. 14.500,- Ja, 17-06-1949 <i>Joodse eigenaar betaalde gem. belastingen via                      huurverrekening moest ruim 3500 gulden                      betalen aan Provincie Limburg</i>	<b>St. Jacobstraat 17 a/b</b> 1073/1 B3554/ 11587 Hellendall S. Abels P.J.M. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 03-09-1942 / Fl. 15.000,- Ja, 09-01-1948 <i>Joodse eigenaar schoot betaalde kosten                      rechtsherstel voor; cedering aankoopsom bij                      VVRA</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i>	<b>Tongerseplein 19 a/b</b> 3271/1 D2236/ 11107 Vries de S. Beek van W.M. Pauw de G.D.L. Russel Ch. 02-03-1943 / Fl. 14.000,- Ja, 03-03-1949 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke                      belastingen via huurverrekening</i>	<b>Wijckersmedenstraat 11</b> 1074/1 A6541/ 13633 Hellendall L. Tissingh L.J. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 03-09-1942 / Fl. 13.500,- Ja, 04-10-1949 <i>Joodse eigenaar schoot betaalde kosten                      rechtsherstel voor; cedering aankoopsom bij                      VVRA</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i>	<b>Wilhelminasingel 79</b> Niet bekend E337/ 7347 Markens A Thiele L.L. Pauw de G.D.L. Marres 22-11-1942 / Fl. 11.400,- Ja, 24-10-1947 <i>Joodse eigenaar betaalde hypotheek aan                      oorlogskoper, gemeentelijke belastingen via                      huurverrekening</i>	

## Bijlage 4.2 Joods onroerend goed meerdere malen verkocht

<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i>	<b>Eburonenweg 54</b> 1070/2 G1981/ 13415 Wed. Bertoud-Karels Brouwers W.J. Bartholomeus J. Plum A.M. Pauw de G.D.L. Pauw de G.D.L. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. Hoefer F.G. Groutars R.M.L.L. 22-07-1942 / Fl. 8.000,- 22-07-1942 / Fl. 8.150,- 17-01-1944 / Fl. 9.500,- Ja, 11-05-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke                      belastingen via de huurverrekening</i>	<b>Hoge Kanaaldijk 13</b> 1067/4 E2184/ 8758 Leek H. Maas F.L. Mansfelt H.F. Pauw de G.D.L. Onbekend Hoefer F.G. Hoefer F.G. 23-12-1942 / Fl. 12.000,- 23-12-1942 / Fl. 12.000,- Ja, 29-10-1949 <i>Joodse eigenaar schoot betaalde kosten                      rechtsherstel voor; cedering aankoopsom bij                      VVRA</i>
---	---	---

## Bijlage 4.2 Vervolg - Joods onroerend goed meerdere malen verkocht

<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i></p> <p><i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i></p> <p><i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Koning Clovisstraat 83</b> 1068/3 G1971/ 11667 Vredenburg A. Brouwer W.J. Graus W.J. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 01-07-1942 / Fl.7.500,- 27-08-1942 / Fl.7.500,- Ja, 26-08-1952 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke belastingen via huurverrekening; Rechtszaak erven Graus weigerachtig</i></p>	<p><b>Koning Clovisstraat 85</b> 1068/4 G1972/ 11667 Vredenburg A. Brouwer W.J. Vreijdenberger P.H. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 10-08-1942 / Fl.7.500,- 29-10-1942 / Fl.7.500,- Ja, 02-09-1952 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i></p> <p><i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i></p> <p><i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Koning Clovisstraat 87</b> 1068/5 G1973/ 11667 Vredenburg A. Brouwer W.J. Erkens J.W. Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. 03-11-1942 / Fl.7.500,- 22-12-1942 / Fl.7.650,- Ja, 14-10-1949 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>	<p><b>Koning Clovisstraat 51</b> 1060/2 G2331/ 12208 Wesly-Kahn J. wed. Defresne-van Zanten Kanters G. Droog G.Th. Pauw de G.D.L. Russel Ch.I.D.M.J. 30-11-1942 / Fl. 7.400,- 30-11-1942 / Fl. 7.500,- 30-08-1944 / Fl. 7.500,- Ja, 11-03-1950 <i>Joodse erven betaalden gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i></p> <p><i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i></p> <p><i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Professor Scholstraat 10</b> 3270/2 G1657/ 13677 Wijngaard G. Jaspers S.W.J. Maassen J.G. Pauw de G.D.L. Russel Ch.I.D.M.J. Russel Ch.I.D.M.J. 05-01-1943 / Fl. 5.500,- 12-08-1943 / Fl. 6.000,- Ja, 10-05-1950 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening en schoot voor kosten van oorlogskoper; notaris Hoefer F.G. passeerde de akte</i></p>	<p><b>St. Lambertuslaan 58 a/b</b> 1048/1 E2108/ 10616 Frank-Foyer H. wed. Brouwer W.J. Kemper J. &amp; Hermens A.H.G. Kemper J. Pauw de G.D.L., Onbekend n.v.t. Hoefer F.G. Russel Ch.I.D.M.J. Russel Ch.I.D.M.J. 22-07-1942 / Fl. 13.000,- 16-08-1943 / Fl. 14.300,- 17-01-1944 / Fl. 14.300,- Ja, 15-11-1950 <i>Pand deling 17-1-1944 van de Duitser J. Kemper; Joodse eigenaresse betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening en betaalde voor de 3 panden ruim fl. 35.000</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i></p> <p><i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i></p> <p><i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>St. Lambertuslaan 60 a/b</b> 1048/2 E2109/ 10616 Frank-Foyer H. wed. Brouwer W.J. Kemper &amp; Hermens A.H.G. Hermens A.H.G. Pauw de G.D.L. Onbekend n.v.t. Hoefer F.G. Russel Ch.I.D.M.J. Russel Ch.I.D.M.J. 22-07-1942 / Fl. 13.500,- 16-08-1943 / Fl. 14.800,- 17-01-1944 / Fl. 14.800,- Ja, 15-11-1950 <i>Pand werd door deling 17-01-1944 van A.H.G. Hermens</i></p>	<p><b>St. Lambertuslaan 62 a/b</b> 1048/3 E2110/ 10616 Frank-Foyer H. wed. Brouwer W.J. Kemper &amp; Hermens A.H.G. Franssen G.A. Pauw de G.D.L. Onbekend, Pauw de G.D.L. Hoefer F.G. Russel Ch.I.D.M.J. Russel Ch.I.D.M.J. 22-07-1942 Fl. 14.000,- 16-08-1943 Fl. 15.300,- 15-02-1944 Fl. 14.800,- Ja, 15-11-1950 <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i></p>



## Bijlage 4.3

## Joods onroerend goed niet verkocht

<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Alexander Battalaan 64</b> n.v.t. E558/ 11348 Samuel J. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Bleekerij 56</b> n.v.t. E2212/ onbekend Wesly-Arends n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Boscherweg 185</b> n.v.t. D2546/ 11119 Devries S. n.v.t. <i>Pand is gevorderd door de Wehrmacht</i>	<b>Brusselsestraat 24</b> 1068/1 A500/ 11667 Vredenburg A. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Capucijnengang 2</b> n.v.t. A1961/ 1681 Isr. gemeente n.v.t. <i>Woning van de koster, onder beheer gesteld; Gemeente Maastricht had wel belangstelling</i>	<b>Capucijnengang 4</b> n.v.t. A2671/ 1681 Isr. gemeente n.v.t. <i>Synagoge, onder beheer gesteld; Gemeente Maastricht had wel belangstelling</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Grote Gracht 23</b> n.v.t. A677/ 9997 Drielsma J.D. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Grote Staat 41</b> n.v.t. B2515/ 10616 Frank-Foyer H. wed. n.v.t. <i>Bedrijfspan; onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Grote Staat 43</b> n.v.t. B1064/ 10616 Frank-Foyer H. wed. n.v.t. <i>Bedrijfspan; onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Grote Staat 36</b> n.v.t. A654/ onbekend Hertzdahl S.V. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Grote Staat 26-28</b> n.v.t. A/ onbekend Hertzdahl S.V. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Grote Stokstraat 19</b> n.v.t. B1326/ 8778 Wijngaard M. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Gubbelstraat 32</b> n.v.t. A6538/ 6354 Samuel M. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Hoogbrugstraat 39</b> n.v.t. A1803/ 11856 Idem n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Kalfstraat 1</b> n.v.t. A693/ 1067 Goudberg M. Onbekend	<b>Kalfstraat 1-a</b> n.v.t. A694/ 1067 Goudberg M. Onbekend
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Kalfstraat 3</b> n.v.t. A695/ 1067 Goudberg M. Onbekend	<b>Kalfstraat 4</b> n.v.t. A696/ 1067 Goudberg M. Onbekend

## Bijlage 4.3 Vervolg - Joods onroerend goed niet verkocht

<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Keizer Karelplein 11</b> 1335/2 A6783/ 11299 Hertzdahl S.V. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Keizer Karelplein 12</b> 1335/7 A6784/ 11299 Hertzdahl S.V. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Keizer Karelplein 13</b> 1336a/1 A6785/ 11299 Hertzdahl S.V. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Kleine Gracht 35</b> n.v.t. A983/ 6354 Samuel M. n.v.t. <i>Joodse eigenaar betaalde gemeentelijke belastingen via huurverrekening</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Kleine Gracht 37</b> n.v.t. A2065/ 6354 Samuel M. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Kleine Staat 20</b> n.v.t. B1192/ 11856 Idem n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Lenculenstraat 9</b> n.v.t. B3248/ 8013 Cahn-Cohen T. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Louis Loyensstraat 8</b> 1077/2 E1814/ 13379 Beesmans M.E.&I.H. Ja, 30 -01-1948 <i>Erven betaalden kosten rechtsherstel; ceding aankoopsom bij VVRA</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Maastrichtergrachtstr. 9</b> n.v.t. A3392/ 6354 Samuel M. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Scharnerweg</b> n.v.t. F785-F3000/ 12119 Horn A n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Raamstraat 14</b> n.v.t. A3393/ 6354 Samuel M. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Stationsstraat 31</b> n.v.t. E92/ 11299 Hertzdahl S.V. Nee <i>Gevoerd door de Wehrmacht, huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Stenenbrug 5</b> n.v.t. B1939/ 11224 Bertoud-Karels Fl. wed. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Tongerseweg 23</b> n.v.t. D2744/10616 Frank-Foyer H. wed. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>
<i>Verkaufsbücher Laufnr. Kadastraal nr./ leggerart. Eigenaar(s) Rechtsherstel (jaar) Opmerkingen</i>	<b>Verwerhoek 4</b> n.v.t. B2856/ 8052 Horn A. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>	<b>Vrijthof 2</b> n.v.t. B983/ 12145 Mantz W. n.v.t. <i>Onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i>

## Bijlage 4.4      Verkocht Joods onroerend goed buiten de drie gemeenten

<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Den Burghstr. 5 Voorburg</b> 2684/9 F4798/ 7369 Samuel M. Scherpenhuizen J.J./ Groot de H.J. ANBO Beguin A.M.R. 06-09-1943/ Fl.9.000,-/onbekend Ja, 20-12-1948 <i>Joodse eigenaar betaalde belastingen via huurverrekening; voorschot rechtsherstel Joodse eigenaar; valt buiten onderzoek</i></p>	<p><b>Wijnstraat 19-21, Susteren</b> 1335/5 B2593/ onbekend Hertzdahl S.V. Dehner-Metz C. ANBO Hoefler F.G. 01-10-1942 / Fl. 11.000,- Ja, onbekend <i>Woonhuis, villa en stallen; valt buiten het onderzoek</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Woonhuis Keulen</b> n.v.t.  Wijngaard E.  n.v.t. <i>Woning volledig verwoest waarde 7500 Goudmark; Valt buiten onderzoek</i></p>	<p><b>Woonhuis Königswinter</b> n.v.t.  Wijngaard E.  n.v.t. <i>Huurder herstelde woning 27.000 RM waarvan 15.000 RM vergoed; Duits Vermogensbeh. maandelijks 135 RM; Valt buiten onderzoek</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Kruisstraat Heerlen</b> 1336a/1 E2425/ 6877 Hertzdahl S.V. Marcoen-Janssen J.C. ANBO Russel Ch. 26-05-1942 / Fl. 3000,- Ja, 29-06-1946 <i>Valt buiten het onderzoek</i></p>	<p><b>Steenweg 67-b Sittard</b> 1335/6 A5634/ 10371 Hertzdahl S.V. Lendfers J. ANBO Russel Ch. 14-08-1943 / onbekend Ja, onbekend <i>Valt buiten het onderzoek</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Oorlogskoper(s)</i> <i>Makelaar</i> <i>Notaris</i> <i>Verkoopdatum/ -prijs</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Emmastraat Heerlen</b> n.v.t. D5525/ onbekend Hertzdahl S.V.  n.v.t. <i>Niet verkocht, valt buiten het onderzoek</i></p>	<p><b>Rooddorpstraat 29 Venlo</b> 1699/1 E2637/ 13171 Kaufmann J. Wolters J.M.W. ANBO Russel Ch. 05-01-1943 / Fl. 5.750,- n.v.t. <i>Valt buiten het onderzoek</i></p>
<p><i>Verkaufsbücher Laufnr.</i> <i>Kadastraal nr./ leggerart.</i> <i>Eigenaar(s)</i> <i>Rechtsherstel (jaar)</i> <i>Opmerkingen</i></p>	<p><b>Cadier en Keer</b> n.v.t. B1034/ 2179 Mantz W. n.v.t. <i>Niet verkocht, onder beheer gesteld; pand verhuurd; huur opbrengsten naar LIRO</i></p>	